ENDONEZYA'DA OSMANLI BAŞŞEHBENDERLERİ VE FAALİYETLERİ (1883-1908)

DR. ZÜBEYİR TETİK

YAYINLARI

بسم الله الرحمن الرحيم

ENDONEZYA'DA OSMANLI BAŞŞEHBENDERLERİ VE FAALİYETLERİ (1883-1908)

Dr. Zübeyir TETİK

YAYINLARI

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
YAYINCI SERTİFİKASI NUMARASI
44040

ENDONEZYA'DA OSMANLI BAŞŞEHBENDERLERİ VE FAALİYETLERİ (1883-1908)

Dr. Zübeyir TETİK

Bu kitabın bütün yayın hakları Palet Yayınlarına aittir.
Yayınevinin yazılı izni alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği tanıtmalar ve akademik çalışmalar haricinde, kısmen veya tamamen kitaptan alıntı yapılamaz.
Eser, matbu yahut dijital ortamda kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

EDİTÖR
Prof. Dr. İsmail Hakkı GÖKSOY

ISBN: 978-625-8882-15-5

BASKI
SEBAT OFSET
Fevzi Çakmak Mah. Hacı Bayram Cad. No: 57 Karatay / Konya
MATBAA SERTİFİKASI NUMARASI: 74481

Konya, Ekim 2026

PALET YAYINLARI
Mimar Muzaffer Cad. Rampalı Çarşı No: 42 Meram / Konya
Tel. 0332 353 62 27
www.paletyayinlari.com.tr

ENDONEZYA'DA OSMANLI BAŞŞEHBENDERLERİ VE FAALİYETLERİ (1883-1908)

Dr. Zübeyir TETİK

YAYINLARI

Dr. Zübeyir TETİK

1993 yılında Konya'nın Kadınhanı ilçesinde doğdu. 2011'de Kadınhanı İmam Hatip Lisesinden, 2016'da ise Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. Lisansüstü eğitimini aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalında sürdürerek 2019 yılında "Osmanlı Devleti'nin Batavya Başşehbenderleri ve Faaliyetleri (1883-1908)" başlıklı teziyle yüksek lisansını, 2026 yılında ise "Bedreddin Aynî'nin İkdü'l-cümân Adlı Eserinde Siyer Anlatımı" adlı çalışmasıyla doktorasını tamamladı. 2013-2020 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde imam-hatip olarak görev yaptı. Akademik kariyerine 2020 yılında Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde araştırma görevlisi olarak adım attı. 2021 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalına atandı. Yakın dönem Osmanlı tarihi, siyer ve İslam tarihi sahasında yayınlanmış çalışmaları bulunan Tetik, akademik faaliyetlerine aynı kurumda Dr. Araştırma Görevlisi olarak devam etmektedir. Evli ve bir çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ 9
KISALTMALAR 12
GİRİŞ 13

1. BÖLÜM
OSMANLI DEVLETİ'NDE ŞEHBENDERLİK KURUMU VE BATAVYA BAŞŞEHBENDERLİĞİ

A. Şehbenderlik Kurumu 25
1. Şehbender Teriminin Anlamı 25
2. Kurumun Oluşmasına Sebep Olan Faktörler 27
3. Kurumun Ortaya Çıkışı 32
4. Kurumun Gelişimi ve Hariciye Nezâreti'nin Kuruluşu 41
5. Şehbenderlik Memurları 50
5.1. Muvazzaf Şehbenderler 51
5.1.1. Başşehbenderler 52
5.1.2. Şehbenderler 52
5.1.3. Şehbender Vekilleri ve Kançılarya Memurları 54
5.2. Fahrî Şehbenderler 54
B. Osmanlı Devleti'nin Batavya Başşehbenderliği 56
1. Endonezya, Cava Adası ve Batavya İsmi 56
2. Başşehbenderliğin İhdâs Edilmesindeki Nedenler 63
3. Başşehbenderliğin Açılışı 68

2. BÖLÜM
BATAVYA BAŞŞEHBENDERLERİ VE HAYATLARI

A. Batavya'da Osmanlı Başşehbenderleri 77
1. İmparatorluktan Cumhuriyete Batavya Başşehbenderleri 77
B. Başşehbenderlerin Hayatları 83
1. Fahrî Başşehbenderler 83
1.1. Seyyid Hızırzâde Abdülaziz Efendi 83
2. Muvazzaf Başşehbenderler 86
2.1. Ali Galib Bey 87
2.2. İsmâil Zühdü Bey 94
2.3. Ahmed Rıfkı Efendi 98
2.4. Veliyüddin Şemsî Bey 101
2.5. Mehmed Fuad Bey 105

2.6. Mehmed Kâmil Bey 108
2.7. Emin Bey 112
2.8. Sâdık Belîğ Bey 117
2.9. Hacı Râsim Bey 119

3. BÖLÜM
BAŞŞEHBENDERLİĞİN FAALİYETLERİ

A. Başşehbenderliğin Görev Alanları ve Faaliyetleri 127
1. Siyasî Faaliyetler 128
2. İdarî Faaliyetler 139
3. Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri 147
4. Din ve Hilâfetle İlgili Faaliyetler 155
5. Ticarî ve Ekonomik Faaliyetler 161
6. İstihbarat ve Basınla İlgili Faaliyetler 165
7. Sosyal Faaliyetleri ve Yardımları 168
SONUÇ 173
KAYNAKÇA 177
EKLER 189
DİZİN 201

İTHÂF

Çalışmalarım boyunca bitmek bilmeyen telaşıma tahammül edip sonsuz bir sabır ve büyük bir fedakârlıkla yanımda olan kıymetli eşime ve bu süreçte ihmal ettiğim için büyük üzüntü duyduğum göz aydınlığım sevgili oğlum Mehmet Ali'ye…

ÖN SÖZ

Şehbenderlik, Osmanlı Devleti'nin (1300-1922) son dönemlerine kadar konsolosluk kurumuna muadil olarak kullanılan dış temsilcilik makamının adıdır. 1908 yılında ilân edilen II. Meşrutiyet'in ardından bu tabir resmî yazışmalarda yerini kademeli olarak konsolosluk kelimesine bırakmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti, diplomatik temsil ağının genişlemesine paralel olarak Müslüman nüfusun yoğun yaşadığı Güneydoğu Asya coğrafyasında da şehbenderlikler açmaya başlamıştır. Osmanlıların bölgeyle olan münasebetleri 16. yüzyıla kadar uzanmakla birlikte 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar bu coğrafyada resmî bir temsilci bulundurulmamıştır. Ancak bu tarihlere gelindiğinde değişen siyasî, idarî ve sosyal dinamikler Osmanlı Devleti'ni söz konusu bölgede müstakil bir başşehbenderlik ihdâs etmeye sevk etmiştir. Bu diplomatik adımın temelinde yatan başlıca sebepler; bölgedeki Müslüman halkın ve Osmanlı tebaasının haklarını güvence altına almak, ayrıca ticaret ve hac güzergâhlarını denetim altında tutarak Hollanda sömürge idaresinin yerel nüfus üzerindeki sosyolojik ve dinî baskılarını hafifletmektir. Öte yandan bu girişim, Sultan II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) devletin resmî ideolojisi haline gelen Panislâmist (İslâmcı) dış politikanın da stratejik bir gereğidir. Nitekim kurulacak başşehbenderlik vasıtasıyla, Hilâfet makamının bölge Müslümanları nezdindeki nüfuzunu genişletmek ve yerel Müslümanların halifeye olan mânevî bağlılıklarını tahkim etmek hedeflenmiştir. Bu doğrultuda söz konusu bölgede diplomatik bir temsilciliğin tesis edilmesine hususi bir önem veren II. Abdülhamid'in direktifleri doğrultusunda Hollanda sömürge yönetimi altındaki Endonezya'nın başkenti Batavya'da (günümüzde Cakarta/Jakarta) 1881 yılında bir başşehbenderlik kurulması kararlaştırılmıştır. Batavya'daki başşehbenderlik makamına ilk etapta Arap asıllı zengin bir tâcir olan Seyyid Hızırzâde Abdülaziz Efendi fahrî başşehbender olarak atanmış olsa da 1883 yılından itibaren makamın idaresi bölgeye gönderilen muvazzaf Türk başşehbenderlerine devredilmiştir. Batavya'da ihdâs edilen bu Osmanlı Başşehbenderliği, diplomatik faaliyetlerini 1924 yılına dek sürdürmüştür.

Osmanlı Devleti'nin Batavya'da tesis ettiği şehbenderlik müessesesini ve bu makamın bölgedeki tarihî serüvenini gün yüzüne çıkarmak gayesiyle hazırlanan bu mütevazı eser, 1883-1908 yılları arasında kuruma merkezden tayin edilen başşehbenderlerin hayatlarını ve görev süreleri boyunca Batavya'da yürüttükleri çok boyutlu faaliyetleri konu edinmektedir.

Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde, şehbender kelimesinin anlamına, Osmanlı Devleti'nde şehbenderlik kurumunun teşekkülündeki sebeplere, bu kurumun ortaya çıkmasına, gelişimine ve işleyişine, kurumdaki memur sınıflarına ve onların görev alanlarına değinilmiştir. Endonezya, Cava adası ve Batavya şehrinin tarihî gelişiminden, bölgeye İslâmiyet'in girişinden ve Hollanda sömürge yönetiminin kurulmasından bahsedilmiştir. Ayrıca mezkûr bölümde bölgede ihdâs edilmiş diğer şehbenderliklere, Batavya'da bir başşehbenderliğin açılmasına sebep olan faktörlere, Batavya Başşehbendeliği'nin tesis edilmesine ve gelişimine yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, öncelikle Batavya Başşehbenderliği'nin faal olduğu 1883-1924 yılları arasında görev yapan tüm başşehbenderler tespit edilmiştir. Akabinde, çalışmanın temel konusunu teşkil eden 1883-1908 yılları zarfında merkeze bağlı ve maaşlı olarak tayin edilen dokuz muvazzaf başşehbenderin meslekî kariyerleri incelenmiştir. Bu bağlamda söz konusu diplomatların özgeçmişleri, memuriyet mahalleri, ifa ettikleri vazifeler, aldıkları maaşlar ile taltif edildikleri rütbe ve nişanlar teferruatlı bir biçimde ortaya konmuştur. Çalışmanın son bölümünde, mezkûr başşehbenderlerin sefârete veya nezârete gönderdikleri mektuplar, raporlar ve yazılar incelenerek görev süreleri boyunca Batavya'da ve bölgede siyasî, sosyal, idarî, ticarî, kültürel ve dinî alanlarda gerçekleştirmeye çalıştıkları faaliyetler ve girişimleri ele alınmıştır. Ekler kısmında ise konu ile ilgili bazı arşiv belgelerinden örneklere yer verilmiştir.

Bu çalışmanın metodolojisi ve kaynak kullanımı, bölümlerin muhtevalarına göre farklılık arz etmektedir. Araştırmanın tarihsel arka planının sunulduğu birinci bölümde; ilgili literatürde yer alan telif eserler, makaleler, tezler ve ansiklopedi maddeleri gibi ikincil kaynaklardan istifade edilmiştir. İkinci ve üçüncü bölümlerde ise mevcut literatürden yararlanılmakla birlikte araştırma büyük ölçüde arşiv belgelerine dayandırılmış olup çalışmanın ana kaynağını Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde (BOA) bulunan farklı fonlara ait vesikalar oluşturmuştur. Metin içerisinde doğrudan veya dolaylı olarak atıf yapılan tüm bilgiler dipnotlarda gösterilmiş, istifade edilen eserlerin tamamına kaynakçada yer verilmiştir. Nihayetinde bu çalışma, birinci ve ikinci el kaynaklardan elde edilen verilerin tasnif ve tenkit edildikten sonra tasvirî ve analitik tarih metodu çerçevesinde değerlendirilmesiyle kaleme alınmıştır.

Elinizdeki bu eser, 2019 yılında tarafımızca hazırlanan "Osmanlı Devleti'nin Batavya Başşehbenderleri ve Faaliyetleri (1883-1908)" başlıklı yüksek lisans tezinin gözden geçirilerek yeniden düzenlenmiş halidir. Bu

vesileyle, araştırma konusunun belirlenmesinden çalışmanın nihayete ermesine kadar geçen süreçte kıymetli fikirleri ve engin tecrübeleriyle bana daima rehberlik eden, desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, çalışmanın kitap olarak yayımlanması hususunda beni teşvik etmekle kalmayıp editörlüğünü de lütfederek üstlenen muhterem danışman hocam Prof. Dr. İsmail Hakkı Göksoy'a ve hayatımın her anında maddî-mânevî desteklerini eksiksiz hissettiğim değerli aileme şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca, bu çalışmayı SYL-2018-6753 numaralı proje kapsamında destekleyen Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Koordinasyon Birimi'ne katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Gayret bizden tevfik Yüce Allah'tandır.

Isparta / 2026
Zübeyir TETİK

KISALTMALAR

AÜSBE	**:** Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
b.	**:** Bin, İbn (oğul,oğlu)
bkz.	**:** Bakınız
BOA.	**:** Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	**:** Cilt
Çev.	**:** Çeviren
DİA	**:** Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	**:** Editör
h.	**:** Hicrî
Haz.	**:** Hazırlayan
Hz.	**:** Hazreti
IRCICA	**:** İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İSAM	**:** İslam Araştırmaları Merkezi
MEB	**:** Milli Eğitim Bakanlığı
ö.	**:** Ölüm
S.	**:** Sayı
s.	**:** Sayfa
TDV	**:** Türkiye Diyanet Vakfı
Yay.	**:** Yayınları
YTB	**:** Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Bşk.

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Uzak Doğu ve Güneydoğu Asya coğrafyası, barındırdığı muazzam ekonomik kaynaklar ve stratejik deniz yolları sebebiyle Yeni Çağ'dan itibaren coğrafî keşiflerin de etkisiyle Batılı sömürgeci güçlerin iştahını kabartmış ve bu durum, bölgede asırlar sürecek sömürgecilik mücadelesinin fitilini ateşlemiştir. Batılı devletlerin amansız bir sömürge yarışına girdiği bu geniş coğrafyada, Avrupalı güçlerden farklı olarak evrensel bir imparatorluk özelliğine ve hilâfet makamına sahip olan Osmanlı Devleti'nin oynadığı rol, diplomasi tarihinin en ilgi çekici sayfalarından birini oluşturmaktadır.

Osmanlı Devleti ile Güneydoğu Asya bölgesindeki Müslüman sultanlıklar arasındaki ilk temasların, 16. yüzyılda özellikle Kanûnî Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) Açe İslâm Sultanlığı'nın (1496-1903) Portekiz tehdidine karşı yaptığı yardım talebiyle başladığı bilinmektedir. Fakat coğrafî uzaklık, iç karışıklıklar, haberleşme ağının zayıflığı ve malî imkânların yetersizliği sebebiyle bu kadîm ilişkiler zaman zaman kesintiye uğramıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde ise Osmanlı Devleti, Sultan II. Abdülhamid döneminde uygulanmaya çalışılan İttihâd-ı İslâm (Panislâmizm) siyaseti çerçevesinde Güney ve Güneydoğu Asya'daki Müslüman halkla doğrudan bağ kurmak ve bölgede halifenin nüfuzunu artırmak gayesiyle mezkûr coğrafyalarda dış temsilcilikler ihdâs etme ihtiyacı duymuştur. İşte elinizdeki bu kitap, Osmanlı Devleti'nin, Güneydoğu Asya bölgesindeki önemli diplomatik karargâhlarından biri olan Endonezya'nın başkenti Batavya'da (günümüzde Cakarta/Jakarta) Osmanlı Başşehbenderliği'nin kuruluşunu, işleyişini ve 1883-1908 yılları arasında bu makama merkezden atanan muvazzaf başşehbenderlerin hayatları ile bölgedeki çok yönlü faaliyetlerini konu edinmektedir.

Osmanlı Devleti tarafından Batavya'da bir başşehbenderlik tesis edilmek istenmesi, yalnızca Osmanlı tebaasının ve tüccarının ticarî çıkarlarını koruma veya idarî konsolosluk işlerini yürütme maksadını taşımıyordu. Söz konusu başşehbenderliğin açılması, Hollanda sömürgeciliğinin ağır baskısı altındaki Malay-Endonezya Müslümanlarına mânevî bir destek sunma, dinî baskılara karşı haklarını koruma, hilâfetin desteğini hissettirme, Cava'dan Hicaz'a gidecek hacıların güvenliğini sağlama, bölgedeki Müslümanlarla güçlü bir irtibat ağı kurma ve İttihâd-ı İslâm politikasını sahada fiilen tatbik

etme gibi amaçları da ihtiva ediyordu. Zira 19. yüzyılın son çeyreği itibarıyla Hollanda'nın sömürge yönetimi altında bulunan Endonezya takımadalarında milyonlarca Müslüman yaşamaktaydı. Sömürge yönetiminin yerli Müslüman halka ve Hadramut kökenli Araplara yönelik uyguladığı baskıcı politikalar, dinî kısıtlamalar, ağır vergiler ve hukukî eşitsizlikler bölge halkının bir kurtuluş ümidi olarak yüzünü Osmanlı hilâfetine çevirmesine yol açmıştır. Kutsal toprakların hâdimi ve Müslümanların hâmisi sıfatını taşıyan Osmanlı padişahının mânevî otoritesi, sömürge altındaki Müslümanlar için yegâne ve en güçlü sığınak olarak görülmüştür. Dolayısıyla Hollanda sömürge idaresi altındaki Batavya'da görev yapmış olan Osmanlı başşehbenderlerinin hem Osmanlı'nın hem de bölge halkının menfaatlerine muvafık faaliyet gösterdikleri alanlar ve icra ettikleri çalışmaların neler olduğunun tespit edilmesi ve incelenmesi, Güneydoğu Asya'daki Osmanlı varlığı ve Osmanlı dış politikasının İslâm dünyası ile kurduğu mânevî ve diplomatik köprülerin daha iyi anlaşılması açısından önemlidir.

1881 yılında tesis edilmesi kararlaştırılan Osmanlı Batavya Başşehbenderliği'nin ihdâs edilmesi yönündeki ilk kurumsal adım, 1882'de Arap asıllı zengin bir tüccar olan Bağdatlı Seyyid Hızırzâde Abdülaziz Efendi'nin fahrî başşehbender olarak tayin edilmesiyle atılmıştır. Hemen ardından 1883 yılında Ali Galib Bey (ö. 1337/1918) ilk muvazzaf (merkezden maaşlı ve tahsisatlı) başşehbender sıfatıyla Batavya'ya gönderilmiş ve mezkûr temsilcilik 1924 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Bu çalışmanın temel amacı, Osmanlı Devleti'nin Endonezya'nın başkenti Batavya'da kurduğu bu başşehbenderliğin 1883-1908 yılları arasındaki kurumsal işleyişini ve bu süre zarfında söz konusu makamda görev yapan başşehbenderlerin hayatlarını ve bölgedeki faaliyetlerini bütüncül bir yaklaşımla incelemektir.

1883'ten II. Meşrutiyet'in ilân edildiği 1908 yılına dek uzanan çeyrek asırlık kesitte Batavya'da görev yapan muvazzaf Osmanlı başşehbenderlerinin hayatlarını, bu şehre tayin ediliş süreçlerini, bölgeye vardıktan sonra Hollanda sömürge idaresiyle tesis ettikleri ilişkileri, sömürge yönetiminin baskı ve tahditleri altında ezilen yerli halk tarafından büyük bir sevinçle karşılanmalarını, onlarla kurdukları güçlü bağları, görev müddetlerince siyasî, sosyal, idarî, ticarî ve dinî alanlarda gerçekleştirmeye çalıştıkları faaliyetleri ve girişimleri, hilâfet makamına gönülden bağlı olan bölge Müslümanlarının sadakatlerini, halife ve başşehbenderlerden beklentilerini arşiv belgelerindeki diplomatik yazışmalar ışığında aydınlatmayı amaçladığımız bu çalışma, ilgili literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmayı ve Osmanlı-Güneydoğu Asya ilişkileriyle alâkalı akademik çalışmalara bir nebze olsun katkı sağlamayı hedeflemektedir. Bununla birlikte 19. yüzyılın ikinci yarısında

Güneydoğu Asya'daki Osmanlı diplomasisinin izleri ve tesirlerinin büyük ölçüde birinci el niteliğindeki arşiv vesikalarına dayandırılması, çalışmanın bilimsel önemini ve özgün değerini ortaya koymaktadır.

2. Araştırmanın Kapsamı ve İçeriği

Batavya'da ihdâs edilen Osmanlı Başşehbenderliği'ne 1883 yılında ilk muvazzaf başşehbender olarak Ali Galib Bey tayin edilmiştir. Bu tarihten 1924 yılına kadar geçen süreçte ise mezkûr makamda, Ali Galib Bey de dahil olmak üzere merkezden maaş ve tahsisat alan toplam on bir başşehbender görev ifa etmiştir. İşbu çalışmada, Batavya Başşehbenderliği'nin faal kaldığı 1883-1924 yılları arasındaki sürecin tamamı yerine, ilk Türk muvazzaf başşehbenderin göreve başladığı 1883 yılı ile II. Abdülhamid'in saltanatının son yıllarını kapsayan 1908 yılı arasındaki dönem esas alınmıştır. Bu doğrultuda, söz konusu dönemde görev yapan ilk dokuz muvazzaf başşehbenderin hayatları ve bölgedeki faaliyetleri araştırmanın merkezine alınmış, 1909-1923 yılları arasında görev yapan son iki temsilci (Erşed ve Refet Beyler) çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Araştırmanın sınırlarının bu şekilde belirlenmesinin ve son iki başşehbenderin inceleme haricinde tutulmasının gerekçeleri ise şunlardır:

1883 yılı, Batavya'da muvazzaf başşehbenderlerin fiilen göreve başladığı tarihtir. Dönem sonu olarak 1908 yılının tercih edilmesindeki temel etken, çalışmada II. Abdülhamid'in devrinin esas alınmak istenmesi ve bu süreçte görev yapan başşehbenderlerin bölgede İttihâd-ı İslâm siyaseti ekseninde yürüttükleri faaliyetlere odaklanma gayesidir. Bilindiği üzere bu politikanın devletin resmî ideolojisi olarak tatbik edildiği yegâne dönem (1878-1909) mezkûr padişahın saltanat yıllarına (1876-1909) tekabül etmektedir.

Batavya Başşehbenderliği'ne tayin olduğu bilinen Erşed Bey'in (ö. 1337/1919) çalışmamızın kapsamı dışında tutulmasının sebebi ise hem II. Abdülhamid'in hal'edilmesinden (27 Nisan 1909) sonra Mayıs 1909'da atanmış olması hem de arşiv belgelerinde görev mahalline fiilen ulaştığına dair net bir kaydın bulunmamasıdır. Her ne kadar Mart 1911'de görev süresinin sona erdiğini gösteren kayıtlar mevcut olsa da bu iki yıllık zaman zarfında Batavya'da herhangi bir faaliyet yürüttüğüne dair hiçbir vesika tespit edilememiştir. 31 Mart Vak'ası (13 Nisan 1909) ve sultanın tahttan indirilmesini takip eden süreçteki iç karışıklıklar sebebiyle Erşed Bey'in Batavya'ya hiç gitmemiş olması kuvvetle muhtemeldir. Neticede sahada incelenebilecek somut bir icraatının bulunmaması, kendisinin bu araştırmanın sınırları haricinde tutulmasını zaruri kılmıştır.

Mart 1911'de göreve atanan son Osmanlı Batavya Başşehbenderi Refet Bey de çalışmamızın odaklandığı II. Abdülhamid döneminin dışında kaldığı için araştırmaya dahil edilmemiştir. Bunun yanı sıra Refet Bey'in hayatı ve faaliyetleri hakkında daha önce akademik bir çalışma yapılmış olması[1] da bu kararımızda etkili olmuştur. Böylece, literatürde zaten incelenmiş olan bir konuyu tekrar etmekten kaçınılmıştır. Öte yandan muvazzaf başşehbenderlerin tayin edildikleri, bölgeye intikalleri, görev yeri değişiklikleri, seyahat ettikleri veya izinli oldukları dönemlerde ortaya çıkan idarî boşluklarda vekâleten görev yapan şehbenderler de[2] bu çalışmamızın kapsamına dahil edilmemiş, yalnızca muvazzaf statüdeki başşehbenderler ve faaliyetleri incelemeye tâbi tutulmuştur.

Giriş, üç ana bölüm, sonuç ve eklerden oluşan çalışmamızın giriş kısmında araştırmanın konusu, amacı, önemi, kapsamı, yöntemi ve içeriği açıklanmıştır. Ayrıca araştırmaya temel teşkil eden kaynak eserler tanıtılmış ve konuya ilişkin mevcut akademik literatürün genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. Çalışmamızın birinci bölümünde öncelikle şehbender kavramının anlamına değinilmiş, ardından Osmanlı Devleti'nde şehbenderlik kurumunun doğuşuna zemin hazırlayan faktörler ile müessesenin kuruluş, gelişim ve işleyiş süreçleri ele alınmıştır. Akabinde şehbenderlik memurlarının yapısı ve temel görevleri üzerinde durulmuştur. Bölümün devamında Endonezya coğrafyası, Cava adası ve Batavya şehrinin tarihî arka planı ile dönemin koşullarına dair genel bir çerçeve çizilmiştir. Bu coğrafî ve tarihî bağlamın inşasından sonra Batavya'da bir Osmanlı Başşehbenderliği ihdâs edilmesinin temel nedenleri tespit edilerek mezkûr kurumun açılış süreci ve kurumsal tekâmülü incelenmiştir.

İkinci bölümde ise öncelikle Batavya Başşehbenderliği'nin faal olduğu 1883-1924 yılları arasında vazife yapan tüm başşehbenderler tespit edilmiştir. Ardından 1881-1908 yılları arasında Batavya'da görev yapan muvazzaf

---

[1] Refet Bey'in Batavya Başşehbenderliği dönemi ve bölgede gerçekleştirmeye çalıştığı faaliyetleri hakkında bilgi için bkz., Frial Ramadhan Supratman, "Rafet Bey: The Last Ottoman Consul In Batavia During The First World War 1911-1924", *Studia Islamika: Indonesian Journal for Islamic Studies*, Jakarta, 2017, c.24, S.1, s.33-67.

[2] Batavya Başşehbenderliği'nde vekâleten görev yapan şehbenderler hakkında bilgi için bkz., Lokman Akbaş, "Osmanlı Devleti'nin Güneydoğu Asya Siyaseti ve Batavya Başşehbenderliği (1882-1923)", Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2023, s.262-265.

dokuz başşehbenderin biyografileri ve memuriyet süreçleri üzerinde durulmuştur. Dahiliye ve Hariciye nezâretlerine ait Sicill-i Ahvâl kayıtları, Hariciye Nezâreti Salnâmeleri ve diğer arşiv vesikalarından yola çıkarak bu başşehbenderlerin aile kökenleri, velâdet tarihleri ve aldıkları eğitimler hakkında bilgiler sunulmuştur. Bunun yanı sıra lisân hâkimiyetleri, bürokratik liyakatleri ve Osmanlı hariciye kademelerindeki yükselişleri detaylandırılmıştır. Meslekî kariyerleri boyunca hangi görevleri, nerede, ne kadar süreyle ve ne kadar maaşla ifa ettikleri, bu vazifelerin nasıl ve neden sona erdiği, süreç içerisinde aldıkları nişanlar, rütbe terfiler ve tenzilleri ortaya konulmuştur.

Çalışmamız, salt bir bürokratik biyografi incelemesi olmanın ötesine geçerek mezkûr başşehbenderlerin Batavya'da yürüttükleri siyasî, idarî, dinî, ticarî, sosyal ve eğitim odaklı faaliyetleri bütüncül bir yaklaşımla ele almayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda hazırlanan üçüncü bölümde, görev mahalline ulaştıklarında halifenin birer temsilcisi sıfatıyla yerli halk tarafından büyük bir teveccüh ve sevinçle karşılanan başşehbenderlerin sahadaki icraatları incelenmiştir. Hollanda sömürge yönetiminin yoğun baskı ve engellemelerine rağmen bu temsilciler, bir taraftan Osmanlı Devleti'nin menfaatlerini müdafaa etmiş, diğer taraftan sömürge altındaki Müslümanların haklarını korumak ve maruz kaldıkları ağır yaptırımları hafifletmek adına yoğun bir mesai harcamışlardır. Başşehbenderlerin 1883-1908 yılları arasında bölgede yapmaya çalıştıkları faaliyetler, Hariciye Nezâreti'ne ve ilgili diğer kurumlara gönderdikleri tahrirat, mektup ve raporlar ışığında tespit edilmiştir. Elde edilen arşiv vesikaları tematik alanlara göre tasnif edilip tahlil edilerek Batavya Başşehbenderliği'nin bölgedeki fiilî tesiri ortaya konulmuştur. Ekler bölümünde ise Batavya'da bir başşehbenderlik tesis edilmesine ve buraya muvazzaf bir başşehbenderin tayinine dair bazı arşiv belgeleri ile bunların transkripsiyonlarına yer verilmiştir. Ayrıca muhtelif bazı vesikaların görüntüleri de bu kısımda okuyucunun istifadesine sunulmuştur.

3. Araştırmanın Yöntemi, Kaynakları ve Literatür Değerlendirmesi

Çalışmamız, tarihsel gerçekliklerin varsayımlar üzerinden değil doğrudan belgeler ışığında aydınlatılması prensibine istinaden tasvirî ve analitik bir araştırma yöntemiyle kaleme alınmıştır. Bu doğrultuda çalışmamızda, arşiv vesikalarının salt transkripsiyon metinlerinin peş peşe aktarılmasından ziyade bu belgelerden elde edilen veriler tahlil edilerek neden-sonuç ilişkisi içerisinde anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla çalışmanın temel

kaynağı, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı bünyesinde bulunan Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki (BOA) birinci el niteliğindeki resmî vesikalardır.

Konuyu tam manasıyla yansıtabilmek adına arşivdeki pek çok farklı fon ve tasnif büyük bir titizlikle taranmıştır. Bu bağlamda bilhassa Bâbıâli Evrak Odası (BEO), İrade Dahiliye (İ.DH), İrade Hariciye (İ.HR), Hariciye Nezâreti Tahrirat (HR.TH), Yıldız Sadâret Hususi Mâruzat Evrakı (Y.A.HUS) ve Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA) gibi fonlarda yer alan vesikalar, tahriratlar, raporlar ve lâyihalar temel kaynak olarak kullanılmıştır. Başşehbenderlerin gerek görev mahallerinde iken gerekse de görev sürelerinin sonrasında İstanbul'daki idarî makamlara veya Lahey Sefâreti'ne gönderdikleri rapor ve lâyihalar, bölgenin coğrafîk, demografik, dinî ve sosyoekonomik yapısını, Hollanda tarafından bölgede kurulan sömürge idaresini, bu idarenin Müslüman halka uyguladığı baskı politikalarını ve yerel halkın genel vaziyetini sarih bir şekilde aktaran mühim kaynaklardır. Örneğin; ilk muvazzaf başşehbender Ali Galib Bey'in 1883, 1884 ve 1886 tarihli raporları ile bilâhare Hariciye Nezâreti Umûr-ı Hukûkiyye-i Muhtelite Müdürü sıfatıyla kaleme aldığı 1891 tarihli raporu, Mehmed Kâmil Bey'in 1897 tarihli raporu ve Hacı Râsim Bey'in azlinin akabinde bölgeye dair dikkat çekici bilgiler sunarak Meclis-i Meb'ûsan'a takdim ettiği arzuhal çalışmamız kapsamında tahlil edilmiş ve bu vesikalardan âzami derecede istifade edilmiştir.

Başşehbenderlerin biyografileri, şahsî ve bürokratik geçmişleri, meslekî kariyerleri ile bu süreçte aldıkları rütbe ve nişanların tespit edilmesinde, Dahiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl Defterleri (DH.SAİD.d.), Hariciye Nezâreti Sicill-i Ahvâl İdare-i Umûmiyyesi Belgeleri (HR.SAİD) ve İrade Taltifat (İ.TAL) fonlarındaki arşiv vesikaları kaynak olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte nezâretin tarihçesi, teşkilat yapısı ve elçiliklere dair hususlarda *Salnâme-i Nezâret-i Hâriciyye* adıyla yayımlanan resmî yıllıklardan istifade edilmiştir. Şehbenderlik kadrolarının tasnifi, görev ve sorumlulukları, atanma kriterleri ve memuriyetle bağdaşmayan hallerde uygulanacak müeyyidelere dair sunulan mâlûmat ise Tanzimat Fermanı'nın ilânından (1839) sonra Osmanlı Devleti'nde kabul edilen kanun, nizamnâme ve diğer hukukî mevzuatı bir araya getiren *Düstur* adlı resmî külliyattaki 1882 tarihli Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamnâme'ye isnad edilmiştir.

Arşiv belgelerinin kaynak olarak kullanımına değinmişken Güneydoğu Asya'daki Müslüman toplumlar ve Osmanlı'nın bölgedeki izleri hususunda Osmanlı arşivlerinin taşıdığı büyük önem pek çok araştırmacı tarafından

vurgulanmıştır. Bu bağlamda ikili münasebetlere dair Osmanlı dönemine ait bazı vesikaların Latin harflerine transkribe edildiği ve başta İngilizce olmak üzere farklı dillere çevrildiği belge yayıncılığı mahiyetinde kıymetli çalışmalar da mevcuttur. Araştırmamız kapsamında tetkik ettiğimiz bu tür kaynakların başında İsmail Hakkı Kadı ve A.C.S. Peacock'un iki ciltten oluşan *Ottoman-Southeast Asian Relations: Sources from the Ottoman Archives* adlı eseri[3] ile Türk arşiv uzmanları tarafından hazırlanan *Osmanlı Belgeleri Işığında Osmanlı-Endonezya İlişkileri* başlıklı çalışma[4] gelmektedir. Bu eserlere özellikle incelediğimiz arşiv belgelerinde okunması güç olan muğlak kısımların teyit edilmesi amacıyla müracaat edilmiştir.

Şehbenderlik kurumunun tesisi ve teşkilâtlanması, Hariciye Nezâreti'nin kurulması, Endonezya coğrafyası, Cava adası ve Batavya şehrinin tarihî arka planı ve nihayetinde Batavya Başşehbenderliği'nin açılışı ile tekâmülü gibi konuların ele alındığı birinci bölümde ise araştırmanın tarihsel arka planını inşa etmek gayesiyle literatürdeki telif eserler, makaleler, tezler ve ansiklopedi maddeleri gibi ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti'nde şehbenderlik kurumunun ortaya çıkışı, kuruluş sebepleri, yapısal gelişimi ve akabinde Hariciye Nezâreti'nin teşekkülü meselelerinde Ali İhsan Bağış'ın *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler Kapitülasyonlar-Beratlı Tüccarlar Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1839)* ile Ercüment Kuran'ın *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu Ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri: 1793-1821* adlı müstakil eserlerine, ayrıca İsmail Soysal'ın "Umur-u Hariciye Nezaretinin Kurulması (1836)" başlıklı kitap bölümüne müracaat edilmiştir. Muhammet Şahin'in "Osmanlı Diplomasisinde Değişim ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletler Sistemine Girişi" ve Sebahattin Samur'un "XX. Yüzyıla Girerken Osmanlı Devleti'nde Konsoloslar ve Konsolosluklar" adlı makaleleri de konu bağlamında başvurulan çalışmalar arasında yer almaktadır. Bu çalışmalara ilâveten, Gökhan Erdem'in "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasiye Geçiş Süreci" ve Musa Kılıç'ın "Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler" başlıklı doktora tezleri ile özellikle de Yasemin Zahide Erol'un "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik: Paris-Londra Örnekleri" başlıklı yüksek lisans tezinden fazlasıyla istifade edilmiştir.

---

[3] İsmail Hakkı Kadı, A.C.S. Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations: Sources from the Ottoman Archives*, 2 cilt, Brill, Leiden, 2019.

[4] Mehmet Akif Terzi, Ahmet Ergün, Mehmet Ali Alacagöz, *Osmanlı Belgeleri Işığında Osmanlı-Endonezya İlişkileri*, Hitay Holding, İstanbul, 2017.

Çalışmanın ana coğrafyası olan Güneydoğu Asya bölgesi ve özelde Endonezya-Osmanlı ilişkileri hususunda birçok eserden iktibasta bulunulmuştur. Bu bağlamda sahanın öncü isimlerinden olan ve Endonezya üzerine Türkçe akademik araştırmalar yapan ilk bilim insanı İsmail Hakkı Göksoy'un eserleri mühim bir başvuru kaynağı olmuştur. Göksoy'un *Endonezya'da İslâm ve Hollanda Sömürgeciliği*, *İslâm'ın Güneydoğu Asya'ya Girişi ve Yayılışı* ve bilhassa *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk Tesirleri* adlı kitapları ile "Endonezya'da İslâm ve Hollanda Hâkimiyeti" ve "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Devleti'nin Güneydoğu Asya Bölgesi ile İlişkileri" başlıklı makaleleri, bölgedeki İslâmlaşma sürecini, Hollanda sömürge idaresinin tahakkümünü ve Osmanlı'nın bölgedeki yankılarını anlamlandırmak noktasında yararlanılan kaynaklar arasındadır. Sultan II. Abdülhamid döneminin dış politikasını ve İttihâd-ı İslâm ideolojisinin diplomatik yansımalarını kavramak adına Cezmi Eraslan'ın *II. Abdülhamid ve İslâm Birliği* adlı eserinden, Panislâmist siyaset çerçevesinde Osmanlı Devleti ile Hindistan Müslümanları arasındaki ilişkilerin analiz edilmesinde ise Azmi Özcan'ın *Pan-İslamizm Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)* başlıklı çalışmasından istifade edilmiştir. Çalışmamız sırasında tetkik edilen Ekrem Saltık'ın *Güney Asya ve Uzak Doğu'da Osmanlı İzleri* adlı kitabı[5] ise, bölge üzerine uzmanlaşmış pek çok akademisyenin katkılarıyla hazırlanan güncel çalışmalar arasında yer almaktadır.

Mezkûr çalışmalarda Batavya Başşehbenderliği'ne, başşehbenderlerin faaliyetlerine ve bölgedeki tesirlerine dair önemli meselelere temas edilmiştir. Ancak yazarların temel odak noktası daha geniş çaplı siyasî ve dinî gelişmeler olmuştur. Bu bağlamda Batavya Başşehbenderliği ve bölgeye gönderilen Osmanlı diplomatik temsilcilerinin müstakil bir araştırma konusu olarak ele alındıkları çalışmalara gelince Diren Çakılcı'nın "Batavya'da Osmanlı Başşehbenderliği: Kuruluşu, Başşehbender Ali Galib Bey ve Lâyihası" ile Frial Ramadhan Supratman'ın "Rafet Bey: The Last Ottoman Consul in Batavia During the First World War 1911-1924" başlıklı makaleleri öne çıkmaktadır. Bu makaleler, mezkûr şehbenderliğin kuruluşunu, ilk yıllarını ve son dönemini aydınlatan araştırmalar olarak çalışmamızda önemli bir yer tutmuştur.

Öte yandan Singapur ve Bombay gibi çevre konsoloslukların işleyişine dair mukayeseler yapabilmek ve Osmanlı'nın Asya'daki diplomatik temsil

---

[5] Ekrem Saltık, *Güney Asya ve Uzak Doğu'da Osmanlı İzleri*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2011.

ağını bir bütün olarak okuyabilmek maksadıyla H. Taner Seben'in "Singapur'daki İlk Temsilciliklerimiz ve Başkonsolos Ahmed Ataullah Efendi" ve Diren Çakılcı'nın "Hindistan'da Osmanlılar: Bombay Osmanlı Şehbenderliği" adlı makaleleri ile alt kıta şehbenderlikleri üzerine yapılan diğer çalışmalardan da faydalanılmıştır. Bu minvalde Alaeddin Tekin'in "Ottoman-Sumatran Relations, 1849-1904"[6] ve Sevgi Taşpınar'ın "Osmanlı Devleti'nin Güney Asya'daki Şehbenderlikleri (1848-1914)"[7] başlıklı doktora tezleri ile Tayfun Akgün'ün "The Ottoman Consulate in Singapore (1864-1926)" başlıklı kitap bölümü,[8] Batavya haricinde tesis edilen bölge şehbenderliklerine dair çalışmamız kapsamında tetkik edilen araştırmalar arasındadır.

Ön sözde de ifade edildiği üzere elinizdeki bu eser, 2019 yılında tarafımızca hazırlanan "Osmanlı Devleti'nin Batavya Başşehbenderleri ve Faaliyetleri (1883-1908)" başlıklı yüksek lisans tezinin gözden geçirilerek ve genişletilerek kitap formatında yeniden düzenlenmiş halidir. Söz konusu tezi hazırladığımız dönemdeki mevcut literatürde Osmanlı Devleti'nin Cava/Java adasında ihdâs ettiği Batavya Başşehbenderliği'ne dair kısmî ve makale ölçeğinde araştırmalar bulunmakla birlikte 1883-1908 yılları arasındaki çeyrek asırlık zaman diliminde, Batavya'ya merkezden atanan muvazzaf başşehbenderlerin sicill-i ahvâl kayıtlarına, diplomatik yazışmalarına ve bizzat sahada verdikleri mücadeleye odaklanan müstakil bir çalışma bulunmamaktaydı. Başşehbenderliğin mezkûr dönemine ve başşehbenderlerin çok boyutlu faaliyetlerine mercek tutan bütüncül ve müstakil bir araştırmanın eksikliği, elinizdeki çalışmanın temel çıkış noktasını oluşturmuştur. An-

---

6 Alaeddin Tekin, "Ottoman-Sumatran Relations, 1849-1904", Internatıonal Islamıc Unıversıty Malaysıa Kulliyyah of Islamic Revealed Knowledge and Human Sciences, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Malezya, 2020. Güneydoğu Asya üzerine muhtelif çalışmaları mevcut olan Tekin'in, Endonezya'daki Hollanda sömürgeciliğini ve Osmanlı'nın havzadaki izlerini tahlil gayesiyle hazırladığı bir yüksek lisans tezi de bulunmaktadır. Zira söz konusu tezin çeşitli bölümlerinde, Batavya Başşehbenderleri'nin faaliyetlerine ve sahadaki icraatlarına dair mâlûmat sunulmuştur. Bkz., Alaeddin Tekin, "Endonezya'da Hollanda Sömürgeciliği ve Bu Dönemde Endonezya Osmanlı İlişkileri", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep, 2015.

7 Sevgi Taşpınar, "Osmanlı Devleti'nin Güney Asya'daki Şehbenderlikleri (1848-1914)", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Afyonkarahisar, 2025, s.32-101.

8 Tayfun Akgün, "The Ottoman Consulate in Singapore (1864-1926)", *Islam Cultere and History in The Malay Word*, ed. Hafiz Zakariya, Penerbit UMT, Terengganu, 2022, s.105-133.

cak 2019 yılından günümüze kadar geçen süreçte, Batavya Başşehbenderliği ve faaliyetleri üzerine Türkiye'de ve dünyada yeni araştırmalar kaleme alınmıştır.

Tezimizin tamamlanmasının ardından bu alanda Türkiye'de yapılan en kapsamlı çalışma, Lokman Akbaş tarafından 2023 yılında hazırlanan "Osmanlı Devleti'nin Güneydoğu Asya Siyaseti ve Batavya Başşehbenderliği (1882-1923)" başlıklı doktora tezi olmuştur. Akbaş söz konusu araştırmasında, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Güneydoğu Asya ile ilişkilerini ve bölgedeki sömürgeci devletlerle olan münasebetlerini ele aldıktan sonra Batavya'da bir başşehbenderlik ihdâs edilmesine ve 1882-1923 yılları arasında bu makamda görev yapan biri fahrî, on biri muvazzaf ve üçü vekil olmak üzere toplam on beş diplomatın meslekî kariyerlerine değinmiştir. Yazar akabinde, söz konusu diplomatların Batavya'daki görev müddetleri boyunca siyasî, askerî, sosyal, idarî, ticarî, dinî ve eğitim alanlarında gerçekleştirdikleri icraatları Osmanlı arşiv vesikaları ışığında tespit, tetkik ve tahlil ederek teferruatlı bir biçimde ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra Akbaş, "Osmanlı Devleti'nin Batavya (Cakarta) Şehbenderlerinin Endonezya İzlenimleri" başlıklı makalesiyle[9] mezkûr sahaya dair literatüre katkıda bulunmaya devam etmiştir.

1886 yılı itibarıyla Bombay'da Osmanlı Başşehbenderi olarak görev yapan Ali Galip Bey'in, daha önceki görev yeri olan Batavya'ya dair izlenimlerini aktardığı rapora odaklanan Selda Kılıç'ın "Bombay Şehbenderi Ali Galip Bey'in Hind Adaları İle İlgili İzlenimleri" başlıklı makalesi,[10] Alaeddin Tekin ve Alwi Alatas'ın, başşehbenderliğin açılış sürecini ve Batavya'daki Hadramut kökenli Arap tebaa ile olan ilişkilerini tahlil ettikleri "Singapur ve Batavya'da Osmanlı Tebaası: Hadramîler" adlı kitap bölümü[11] tezimizin hitamından sonra Batavya Başşehbenderliği hususunda Türkiye'de yapılan güncel çalışmalardan bazılarıdır.

---

9 Lokman Akbaş, "Osmanlı Devleti'nin Batavya (Cakarta) Şehbenderlerinin Endonezya İzlenimleri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.26, S.3, 2024, s.1351-1366.

10 Selda Kılıç, "Bombay Şehbenderi Ali Galip Bey'in Hind Adaları İle İlgili İzlenimleri", *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2020, c.60, S.2, s.638-652.

11 Alaeddin Tekin, Alwi Alatas, "Singapur ve Batavya'da Osmanlı Tebaası: Hadramîler", *Osmanlı-Güneydoğu Asya İlişkileri Üzerine Araştırmalar*, ed. İsmail Hakkı Göksoy-İsmail Hakkı Kadı, YTB Yayınları, Ankara, 2024, s.171-207.

Tezimizin tamamlanmasının ardından Batavya Başşehbenderliği'ne dair uluslararası literatürde de muhtelif çalışmaların kaleme alındığı görülmektedir. Örneğin, Endonezya'da Nicko Pandawa tarafından telif edilen *Khilāfah dan Ketakutan Penjajah Belanda: Riwayat Pan-Islamisme dari Istanbul sampai Batavia 1882-1928* adlı kitap,[12] başşehbenderler ile makâmı hilâfetin bölgedeki tesirlerine odaklanmaktadır. Söz konusu eserde, tarafımızca hazırlanan yüksek lisans tezine de yoğun atıflar yapıldığı dikkat çekmektedir. Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi (IIUM) öğretim üyelerinden Alwi Alatas'ın bölge tarihine dair muhtelif çalışmaları bulunmakla birlikte özellikle "Fostering Hope: The Presence of the Ottoman Consulate in Batavia, 1882-1924" başlıklı bildirisi,[13] doğrudan diplomatların dinî faaliyetleri ile yerel Müslümanların hilafetten beklentileri üzerine yoğunlaşmaktadır. Çalışma, Osmanlı Başşehbenderliği'nin sömürge boyunduruğu altındaki yerel halk ve Arap tebaa için nasıl bir umut kaynağına dönüştüğünü tahlil etmektedir. Öte yandan Cakarta Devlet İslam Üniversitesi (UIN Syarif Hidayatullah) bünyesinde Zufardien Muhammad tarafından hazırlanan ve Şubat 2026'da savunulan "The Practice of Diplomacy of the Ottoman Turkish Consulate in Batavia in the Context of the Dutch East Indies Colonial (1882-1924)" başlıklı yüksek lisans tezi, alandaki en güncel araştırmalardandır. Tezin tam metnine ulaşılamamış olsa da üniversitenin resmî kayıtlarında, çalışmanın Osmanlı arşiv vesikalarına dayandığı ve Batavya'daki başşehbenderliğin diplomatik yazışmalarını merkeze aldığı ifade edilmektedir.[14] Literatürde mezkûr başşehbenderlik ve bölgeyle ilişkili başka çalışmalar da mevcut olmakla birlikte araştırmanın sınırlarını aşmamak ve odak noktasından uzaklaşmamak gayesiyle burada yalnızca konuya doğrudan temas eden çalışmalarla iktifa edilmiştir.

---

12 Nicko Pandawa, *Khilāfah dan Ketakutan Penjajah Belanda: Riwayat Pan-Islamisme dari Istanbul sampai Batavia 1882-1928*, Komunitas Literasi Islam, Bogor, 2021.

13 Alwi Alatas, "Fostering Hope: The Presence of the Ottoman Consulate in Batavia, 1882-1924", *Proceedings of the International Conference on The Ottomans and the Malay World: Contemporary Reflections on History, Culture and Economy October 2023, Kuala Lumpur*, IRCICA, İstanbul, 2025, s.157-179.

14 Bkz.,https://graduate.uinjkt.ac.id/en/zufardien-muhammads-thesis-exam-the-practice-of-diplomacy-of-the-ottoman-turkish-consulate-in-batavia-in-the-context-of-the-dutch-east-indies-colonial-18821924 Erişim Tarihi: 29.09.2026.

1. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE ŞEHBENDERLİK KURUMU VE BATAVYA BAŞŞEHBENDERLİĞİ

A. Şehbenderlik Kurumu

1. Şehbender Teriminin Anlamı

Farsça kökenli bir terim olan şehbender (konsolos) kelimesi, etimolojik bakımdan değerlendirildiğinde iki kelimenin birleşiminden oluştuğu görülmektedir. Bu kelimeler "şeh" ve "bender" kelimeleridir. Şehbender terimi, Farsça padişah, hükümdar veya kral anlamlarına gelen "şeh veya şah"[15] denilen kelime ile yine Farsça ticaret yeri, işlek ticaret iskelesi manasında kullanılan "bender"[16] kelimelerinin terkibinden oluşmaktadır. Ayrıca "bender" kelimesinin karşılığı olarak "deniz veya büyük bir nehir üzerinde liman, pazar yeri ve ticaret yeri" gibi ifadelerde kullanılmıştır.[17] Buna göre şehbender terimi basitçe tanımlandığında "tüccar başı" ya da "bir kimsenin yabancı bir ticaret şehri veya iskelesinde kendi ülkesinin padişahı adına bulunan kimse" anlamına gelir.[18] Tanzimat Fermanı'nın ilânından (1839)[19] sonraki Türk edebiyatının tanınmış gazetecisi, sözlükçü ve dil bilgini Şemseddin Sâmi (ö. 1322/1904)[20] şehbender terimini "*Bir devlet tarafından diğer bir devletin ticaretgâh bir şehir veya iskelesinde teb'asının hukukunu müdafaa ve umûrı münâsebet-i ticarîyyelerine nezâret etmek üzere tayin ve ikame ettirdiği*

---

15 Ferit Devellioğlu, "Şeh-Bender", *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları Ankara, 2006, s.984.

16 Devellioğlu, "Bender", *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s.84.

17 C.L.Huart, "Bender", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, c.2, s.515.

18 Yasemin Zahide Erol, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik: Paris-Londra Örnekleri", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (AÜSBE), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2014, s.6.

19 Sultan Abdülmecid'in (1839-1861) yayımladığı mülkî idareyi ıslahat programıdır. Bunun uygulandığı döneme ise Tanzimat dönemi (1839-1878) denir. Tanzimat dönemi hakkında bilgi için bkz., Ali Akyıldız, "Tanzimat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2011, c.40, s.1-10.

20 Şemseddin Sâmi hakkında bilgi için bkz., Abdullah Uçman, "Şemseddin Sâmi", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 2010, c.38, s.519-523.

memur." şeklinde tarif etmektedir.[21] Bu bağlamda şehbender mefhumu, devletini temsilen görevlendirildiği ticaret merkezlerinde, mensup olduğu ülkenin ticarî faaliyetlerini düzenleyen, denetleyen ve bu ilişkilerin yürütülmesinden sorumlu olan resmî temsilci anlamında kullanılmıştır. Şehbenderlik makamı ise literatürde; "*Bir devletin bir şehir veya iskelesinde diğer bir devletin tebaası hukukunu müdafaaya memur olan şehbenderin vazifesi ve sıfat-ı memuriyeti*." şeklinde tanımlanmıştır.[22] Bir başka ifadeyle şehbenderlik, şehbender olarak tayin edilen memurun görev mahallinde icra etmekle mükellef olduğu idarî ve ticarî vazifelerin bütününe delâlet etmektedir.

Batı dillerinde şehbender kelimesi yerine kullanılan konsolos kelimesine gelince; Latince "danışmak, istişare etmek, düşünmek" anlamlarına gelen "consulere" fiilinden neşet etmiştir. Antik Roma döneminde consul (konsül) unvanı, mühim devlet meselelerini senato (halk meclisi) ile istişare eden üst düzey devlet görevlileri için kullanılmıştır. Orta Çağ'a gelindiğinde ise bu kavram, şehbender kelimesine daha yakın bir muhteva kazanarak yabancı ülkelerde faaliyet gösteren ticarî temsilcilere verilen bir unvan halini almıştır.[23] Bu itibarla konsoloslar; mensubu oldukları devletin tüccarlarını, atandıkları yabancı coğrafyalarda temsil ve himaye eden yetkililer konumundadır.

Şehbender mefhumu, Farsça iki kelimenin terkibinden teşekkül etmesine karşın bu dilin lügatlarında bulunmayan ve yalnızca Osmanlı devlet teşkilâtına mahsus olan bir tabirdir.[24] Bu tabirin Osmanlı idarî sistemindeki tarihsel gelişimine bakıldığında; Ticaret Nezâreti'nin kuruluşundan (1839) önce şehbender, ticarî işlere nezâret eden ve tüccar taifesi arasındaki ihtilâfları halleden bir memuriyet makamı idi. Ancak zamanla yabancı ülkelerde devletin ve Osmanlı tebaasının ticarî menfaatlerini korumakla görevlendirilen konsolos statüsündeki memurlara verilen bir unvan olmuştur.[25] Zira 1839 yılında ticarî faaliyetleri düzenlemek amacıyla tesis edilen Ticaret Nezâreti, yabancı devletlerin ticarî durumlarına dair istihbaratı şehbenderler

---

[21] Şemseddin Sâmi, "Şeh-Bender", *Kamûs-i Türkî*, İkdam Matbaası, İstanbul, 1317, c.1, s.790.

[22] Şemseddin Sâmi, "Şeh-Benderlik", *Kamûs-i Türkî*, c.1, s.790.

[23] Ali İbrahim Savaş, "Konsolos", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 2002, c.26, s.178; M. Tayyip Gökbilgin, "Konsolos", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, c.6, s.836-840.

[24] Erol, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik: Paris-Londra Örnekleri", s.7.

[25] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Yay., İstanbul, 1993, c.3, s.316-317.

vasıtasıyla elde etmesine ve bu memurların doğrudan nezârete bağlı olmasına rağmen bu tarihten itibaren şehbenderlerin aslî ticarî görevleri nispeten azalmış ve daha ziyade diplomatik konsolosluk vazifeleri ön plana çıkmıştır.[26]

Günümüzde konsoloslar, kendilerini atayan devletin yalnızca ticarî menfaatlerini gözetmekle kalmayıp vazife yaptıkları ülkede ikamet veya seyahat eden vatandaşlarının haklarını korumak ve her türlü resmî işlemlerini yürütmekle görevlendirilen diplomatik temsilcilerdir. Modern uluslararası hukukta devletlerarası siyasî ve diplomatik münasebetler ekseriyetle büyükelçilikler vasıtasıyla idame ettirilirken ticarî, hukukî ve idarî süreçler daha çok konsoloslukların uhdesine bırakılmıştır. Bu diplomatik görev taksimi gereğince günümüzde devletlerin başkentlerinde büyükelçiler, diğer mühim ticarî ve idarî merkezlerinde ise konsoloslar görev yapmaktadır.

Şehbenderhâne terimi ise sözlükte, "*Şehbender dâire-i resmiyyesi, bir şehbender veyâ başşehbender ile maiyet-i heyetinin ikâmetine mahsûs hâne ki tâbi olduğu devlet teb'asının merciidir ve o devletin sancağını çeker*." şeklinde tarif edilmiştir.[27] Başka bir ifadeyle şehbenderhâne, şehbender, başşehbender ve onlara bağlı olarak görev yapan memurların idarî ve diplomatik mesailerini icra ettikleri kurumsal binalardır.

Son olarak; Osmanlı Devleti'nin dışişleri alanında oluşturduğu şehbenderlik müessesesinin kelime olarak kullanımı bazı kaynaklarda ve eserlerde geçtiği gibi 1908'de ilân edilen II. Meşrutiyetle son bulmamış, bilakis devletin yıkılış sürecine kadar devam etmiş ve hatta Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kuruluş yıllarında da kullanılmıştır.[28]

2. Kurumun Oluşmasına Sebep Olan Faktörler

Bizans sınırında bir uç beyliği olarak kurulan Osmanlı Devleti, aynı zamanda doğuya ve batıya yaptığı fetihlerle kısa zamanda uluslararası ticaret merkezlerine, yollarına, denizlere ve limanlara hâkim olmuştur. Osmanlı Devleti, hâkim olduğu bu ticaret yolları üzerinden gümrük vergileri alarak hazineye katkı sağlamak, ticareti mümkün olduğu kadar Akdeniz havzasında tutmaya çalışmak, üretimi olmayan malların ülkeye girişini sağlamak

---

[26] Erol, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik: Paris-Londra Örnekleri", s.7.
[27] Şemseddin Sâmi, "Şeh-benderhâne", *Kamûs-i Türkî*, c.1, s.790.
[28] Erol, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik: Paris-Londra Örnekleri", s.8-9.

ve devletin çıkarlarını korumak için Batılı devletleri birbirlerine karşı kullanmak[29] gibi malî ve siyasî nedenlerden dolayı belli başlı ülkelere birtakım ticarî imtiyazlar (kapitülasyon-ahidnâme)[30] vermeye başlamıştır. Kapitülasyonlarla ticarî imtiyazlar elde eden devletler, Osmanlı şehir ve limanlarında ikamet eden yabancı ticaret erbabı yetkililerle temasları sağlamak üzere kendileri için balyos, konsolos, emin adlarıyla tanınan temsilciler seçmişlerdir.[31] Ahidnâme adıyla bilinen ilk kapitülasyonlar 1408'de Venediklilere verilmiştir. 1454 yılında ise Osmanlı topraklarında Venedik'in siyasî ve ticarî menfaatlerini takip edecek bir balyosun bulundurulmasına izin verilmiştir. Böylece, Osmanlı topraklarında açılan ilk konsolosluk Venedik Konsolosluğu olmuştur. Daha sonra bu imtiyazları 1535 yılında başta Fransa olmak üzere diğer devletler izlemiş ve imzalanan ahidnâmeler kapsamında Osmanlı Devleti'nin şehirlerine konsoloslarını göndermişlerdir. Başka bir deyişle yabancı devletler özellikle de Batılı devletler çok eski tarihlerden itibaren Osmanlı topraklarında konsolosluklarını açarken yabancı ülkelerde Osmanlı konsolosluklarının açılması ise çok geç kalmıştır.[32]

Kapitülasyonlar, bilindiği üzere Batılı ülkelere tanınan ticarî, idarî, kültürel; kısacası her türlü imtiyazları ifade etmektedir. Batılı ülkeler elde ettikleri bu imtiyazlarla birlikte Osmanlı Devleti sınırları içerisinde çok sayıda konsolosluk açmışlar ve ülkelerinin vatandaşları ile ilgili tüm işleri bu konsolosluklar aracılığıyla devlet kontrolü altında takip etmeye başlamışlardır.[33] Fakat 19. yüzyıl Osmanlı coğrafyasındaki tüm konsolosluk teşkilâtları aynı disiplin ve nezaketle hareket etmemiştir. Nitekim Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'ndeki görevli yabancı diplomatların Osmanlı Devleti'nin

---

29 Ahmet Tabakoğlu, "İktisat Sistemi", *Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.236; Mehmet Emin Elmacı, *İttihat-Terakki ve Kapitülasyonlar*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2005, s.16-17; Ayşe Yerlikaya, "Osmanlı Devleti ve Kapitülasyonlar", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2011, s.19-24.

30 İktisadî ayrıcalıkları ifade eden terim, bir Müslüman devlette güven içinde ticarî faaliyetlerde bulunmak üzere Hristiyan devletlere verilen imtiyaza denir. Kapitülasyon hakkında bilgi için bkz., Halil İnalcık, "İmtiyâzât (Osmanlı Dönemi)", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 2002, c.22, s.245-252; Yerlikaya, "Osmanlı Devleti ve Kapitülasyonlar", s.1-39; Ahidnâme hakkında bilgi için bkz., Mübahat Kütükoğlu, "Ahidnâme (Türk Tarihi)", *DİA*, TDV Yay., İstanbul, 1988, c.1, s.536-540.

31 İnalcık, "İmtiyâzât (Osmanlı Dönemi)", s.246; Kütükoğlu, "Ahidnâme (Türk Tarihi)", s.539; Savaş, "Konsolos", s.179.

32 Erol, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik: Paris-Londra Örnekleri", s.14.

33 Sebahattin Samur, "XX. Yüzyıla Girerken Osmanlı Devleti'nde Konsoloslar ve Konsolosluklar", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri, 1996, S.9, s.97.

iç işlerine müdahaleleri konusunda bir dönüm noktası olmuştur. Kapitülasyonlarla birlikte Osmanlı ülkesinde ikamet etmekte olan konsoloslar, Tanzimat dönemi ve reformları sürecinde ticarî görevlerinden ziyade siyasî işlerle ilgilenmişler ve Osmanlı Devleti'nin iç işlerine açıkça karışmışlardır.[34] Ayrıca konsoloslar halkı tahrik edip onları devlete karşı kışkırtmışlar, tefecilik yapmışlar, mezhepler arası ihtilâf çıkararak iç karışıklık yaratmaya çalışmışlar, vilâyetlerin dâhilî meseleleriyle ilgilenmişler,[35] hatta mahkemelere müdahale ederek yabancıların yargılanmasını dahi engellemişlerdir.[36]

Yabancı konsolosların Osmanlı topraklarında yaptıkları bu tehlikeli ve teamül dışı faaliyetlere rağmen, Osmanlı Devleti'nin yüzyıllar boyunca yurt dışında bir şehbender yani konsolos bulundurmamasının birkaç sebebi vardır. Bunlardan ilki, yabancı memleketlerle yürütülen ticarî faaliyetlerin sınırlı seviyede kalması, bir diğeri ise Osmanlı Devleti'nin sürekli olarak yabancı ülkelere tek taraflı ayrıcalıklar (kapitülasyonlar) tanımasına karşın kendisinin yurt dışında benzer imtiyazlara sahip olmamasıdır.[37] Diğer bir ifadeyle Osmanlı iktisat anlayışında, "iâşe ilkesi" gereği öncelik iç piyasanın ihtiyaçlarının karşılanmasıydı. Yurt içindeki tüketim talebi karşılandıktan sonra ancak ihtiyaç fazlası malların ihracına müsaade edilirdi. Yani tüccarın dış ticarette serbestçe hareket etmesine ve dilediği malı istediği miktarda dışarıya satmasına izin verilmez, ihracat sıkı bir denetim altında tutulurdu. Buna mukabil, iç piyasanın ihtiyaç duyduğu malların ülkeye tedarikini kolaylaştırmak amacıyla yabancı tüccarlara imtiyazlar verilmiş ve gümrük vergileri düşük tutularak ithalâtı teşvik edici bir yöntem uygulanmıştır.[38] Batılı devletler elde ettikleri bu imtiyazlar sayesinde kendi tüccarlarının haklarını ve çıkarlarını korumak üzere konsolosluklar açarken Osmanlı Devleti, uyguladığı bu içe dönük ticaret politikası sebebiyle bu devletlerin kurduğu konsolosluk kurumunun bir benzerini tesis edip kullanma ihtiyacı hissetmemiştir.

Şehbenderlik kurumunun ortaya çıkışını geciktiren bir başka etken ise, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren yüzyıllar boyunca uyguladığı

---

34 Celal Erdönmez, "Tanzimat Devrinde İngiltere Konsoloslarının Kıbrıs'taki Faaliyetleri (1839-1856)", *Bilig*, 2011, S.58, s.92.

35 Samur, "XX. Yüzyıla Girerken Osmanlı Devleti'nde Konsoloslar ve Konsolosluklar", s.97-99.

36 İnalcık, "İmtiyâzât (Osmanlı Dönemi)", s.249.

37 Erol, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik: Paris-Londra Örnekleri", s.16.

38 Lütfi Güçer, *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, Haz. Hüseyin Özdeğer, Bayrak Matbaacılık, İstanbul, 1987, c.1, s.87-95.

tek taraflı diplomasi[39] yöntemidir. Osmanlı Devleti diğer devletlerle olan ilişkilerini, karşılıklı ve sürekli bir müzakere olmaksızın kendi iradesiyle ve gönderdiği geçici elçiler/görevliler aracılığıyla yürütmüştür. Osmanlı Devlet'inde benimsenen tek taraflı diplomasi yönteminin gereği olarak diplomasi temsilcileri yani elçiler, belirli bir amacı ya da görevi[40] gerçekleştirmek üzere geçici bir süreyle ülke dışına gönderilirler ve bu görevi yerine getirdikten sonra Memâlik-i Osmâniyye'ye geri dönerlerdi. 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa devletlerinin büyük çoğunluğu "sürekli diplomasi" uygulamasına geçerken Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyılın sonlarına kadar yabancı devletlere dâimî/sürekli elçi göndermediği görülmektedir.[41]

Ticaretin yabancı tüccarların elinde olması Osmanlı Devleti'nde şehbenderlik kurumunun ortaya çıkışını geciktiren önemli faktörlerden olmuştur. 19. yüzyıldan önce Avrupalı müste'min tüccarının (yabancı tüccar sınıfı) Osmanlı topraklarında Osmanlı tâcirlerinden daha elverişli şartlarla ticaret yapması, Osmanlı tebaasındaki gayrimüslim tüccarın Avrupalı devletlerin himayesine girerek dış ticarette etkin rol oynamasına sebep olmuştur. III. Selim devrine (1789-1807)[42] gelindiğinde ise gayrimüslim Osmanlı tebaasından isteyenlere "Avrupa tüccarı" adıyla berat verilerek Avrupalı tüccar statüsünde ticaret imkânı tanınmıştır. Böyle bir tatbikattan şikâyetçi olan Müslüman tüccarın, gayrimüslim tüccarla eşit şartlarda ticaret yapabilmek için teşebbüse geçmesi üzerine kendilerine birtakım haklar verilmişse de te-

---

39 Tek taraflı diplomasi (Ad Hoc) yöntemi ve sürekli diplomasiye geçiş hakkında daha fazla bilgi için bkz., Gökhan Erdem, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasiye Geçiş Süreci", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2008.

40 Osmanlı elçileri, barış antlaşmaları veya ticarî sözleşmeler imzalamak, barış görüşmeleri ya da arabuluculuk yapmak, herhangi bir antlaşmanın maddelerini görüşmek, vergileri almak, Osmanlı padişahının cülûsunu bildirmek, zafernâme götürmek, Avrupa krallarının tahta çıkış veya taç giyme törenlerinde hazır bulunmak gibi görevlerle yabancı başkentlere gönderilirler, bu görevleri bitince de yurda dönerlerdi. Muhammet Şahin, "Osmanlı Diplomasisinde Değişim ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletler Sistemine Girişi", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Ankara, 2009, s.825; Mehmet İpşirli, "Elçi", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 1995, c.11, s.9.

41 Erol, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik: Paris-Londra Örnekleri", s.21.

42 III. Selim dönemi hakkında bilgi için bkz., Kemal Beydilli, "Selim III", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 2009, c.36, s.420-425.

şebbüs III. Selim zamanında sonuçlandırılamamıştır. II. Mahmud döneminde (1808-1839)[43] ise Müslüman tüccarın, gayrimüslim tüccarla eşit şartlarla ticaret yapmasına olanak sağlanmış ve bu tüccar sınıfına da "Hayriye tüccarı" adıyla berat verilerek Avrupalı tüccar statüsünde ticaret yapma imkânı verilmiştir.[44] "Beratlı tüccarlar" denilen bu tüccar sınıfları ilk zamanlar iç ve dış ticarette faal rol oynayarak ticareti kontrol edip gelişmesine katkı sağlamışlardır. Bu durum şehbenderlik kurumunun ortaya çıkmasını geciktirmiş gibi görünse de aslında mesele göründüğünden farklı gerçekleşmiştir. Nitekim 18. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'da kendi varlıklarını kabul ettiren Avrupalı tüccarlar ile Osmanlı iktisat hayatında mühim bir yer edinen Hayriye tüccarlarının çıkarlarını gözetmek ve müdafaa etmek maksadı, Akdeniz'in sahil şehirlerinden başlamak üzere ilk Osmanlı şehbenderliklerinin kurulmasında temel rol oynamıştır. Çünkü ilerleyen yıllarda malî ve ticarî yapıyı derinden sarsan, çeşitli yolsuzluklara ve haksız rekabete yol açan "Beratlı tüccar" müessesesi ilga edilmiştir. Bu sistemin yerine, tüm Osmanlı tüccarına sahip çıkacak, onları yabancı devletlerin himayesinden kurtaracak ve daha âdil, elverişli şartlar altında ticaret yapmalarını temin edecek yeni şehbenderlik kurumları açılmaya başlanmıştır.[45]

Sonuç olarak, Avrupalı devletler elde ettikleri kapitülasyonlarla birlikte 1400'lü yıllardan itibaren Osmanlı Devleti topraklarında konsolosluklarını açmışlardır. Bu konsolosluklar aracılığıyla görünürde tüccarlarının ve vatandaşlarının haklarını korumaya çalışmışlardır. Fakat Osmanlı Devleti'nde yabancı memleketlerle yapılmakta olan ticarî faaliyetlerin az olması ve dış ticaretin ithalâta bağlı olması, tek taraflı diplomasi anlayışında ısrar edilmesi, tüccar sınıfının ticarî faaliyetleri kontrol etmesi ve Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlerden üstün ve ileride olduğu anlayışının hâkim olması gibi nedenlerden ötürü 18. yüzyıla kadar şehbenderlik müessesesine

---

43 I. Abdülhamid'in (1774-1789) oğludur. Amcası III. Selim'in tahttan indirilmesi (29 Mayıs 1807), ağabeyi IV. Mustafa'nın cülûsu ve onun da Alemdar Mustafa Paşa tarafından hal'i üzerine 28 Temmuz 1808'de padişah olmuştur. II. Mahmud hakkında bilgi için bkz., Kemal Beydilli, "Mahmud II", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 2003, c.27, s.352-357.

44 Mübahat S. Kütükoğlu, "Avrupa Tüccarı", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 1991, c.4, s.159-160; Mübahat S. Kütükoğlu, "Hayriye Tüccarı", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 1998, c.17, s.64-65; Avrupa ve Hayriye tüccarı hakkında daha fazla bilgi için bkz., Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler Kapitülasyonlar-Beratlı Tüccarlar Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1839)*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1983.

45 Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler Kapitülasyonlar-Beratlı Tüccarlar Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1839)*, s.53-57.

ihtiyaç duyulmamıştır. 18. yüzyıla gelindiğinde Avrupalı devletlerden geri kaldığını anlayan ve her alanda ıslahat çalışmaları yapan Osmanlı Devleti, bu yüzyıldan itibaren ilk olarak Avrupa'ya sürekli elçiler göndermeye başlamıştır. Siyasî ve diplomatik ilişkileri güvenilir bir şekilde takip etmek için tek taraflı diplomasi anlayışını terk ederek sürekli diplomasi anlayışını benimsemiştir. Böylece özellikle dış ticarette Osmanlı tüccarlarının haklarını korumak ve onları desteklemek, artan ticarî faaliyetleri yürütmek ve geliştirmek, ekonomik baskı ve sıkıntıları azaltmak, siyasî ve diplomatik çıkarları gözetmek için diğer devletlerin topraklarında Osmanlı konsoloslukları açılmaya başlanmıştır. 19. yüzyıldan itibaren ise şehbenderlik kurumuna olan ihtiyaç tam manasıyla anlaşılarak bu müessese resmî bir hüviyet kazanmıştır.

3. Kurumun Ortaya Çıkışı

18. yüzyıla gelinceye kadar kendisini her alanda Batılı devletlerden üstün gören Osmanlı Devleti, bu yüzyıla kadar tek taraflı diplomasi anlayışıyla Avrupa ülkelerinde dâimî elçilik bulundurma ihtiyacı hissetmemiştir. Ancak söz konusu asrın başlarından itibaren gelişen dış olaylar ve yer yer mağlubiyetler sonucu yapılan antlaşmalar, Osmanlı Devleti için ikbal ve ihtişam döneminin artık geride kaldığını göstermiştir.[46] Bu antlaşmalardan biri olan ve Osmanlı tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilen 1699 Karlofça Antlaşması[47] ile Osmanlı Devleti gerilemeye başlayarak Batılı devletlere karşı toprak kaybetmiş, merkezî otoritenin zayıfladığı ve taşrada hâkimiyetin kaybedildiği anlaşılmıştır. Netice itibarıyla Osmanlı Devleti bu antlaşmanın ardından Avrupalı devletlerin üstünlüğünü kabul etmiş ve her alanda Batı medeniyetiyle ilişkilerini geliştirerek kapsamlı bir yenileşme (reform) hareketine girişmiştir.[48]

---

46 Erol, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik: Paris-Londra Örnekleri", s.23.

47 26 Ocak 1699 tarihinde Osmanlı ile başlarında Kutsal Roma-Cermen imparatorluğu bulunan diğer Kutsal İttifak devletleri (Avusturya, Venedik ve Lehistan) arasında imzalanmış olan bir barış antlaşmasıdır. Karlofça Antlaşması hakkında bilgi için bkz., Abdülkadir Özcan, "Karlofça (Karlofça Antlaşması)", *DİA,* TDV Yay., Ankara, 2001, c.24, s.504-507; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1961, c.3, s.484-485.

48 Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "III. Selim ve II. Mahmud Dönemleri Osmanlı Dış Politikası", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, c.12, s.629.

Osmanlı Devleti, 1699 Karlofça Antlaşması ve 1718 Pasarofça Antlaşması'ndan[49] sonra 1718'den 1730'a kadar süren ve Lale Devri[50] adı verilen dönemde, Avrupa'daki askerî gelişmelerden uzak kalarak bir barış siyaseti izlemiştir. Osmanlı tahtında Sultan III. Ahmed'in (1703-1730), Sadâret makamında ise Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa'nın (ö. 1010/1601) bulunduğu[51] bu dönemde Batı'nın üstünlüğünü iyice kabullenen Osmanlı Devleti, "geçici elçilikler" oluşturmaya da karar vermiştir.[52] 1718 yılında imzalanan Pasarofça Antlaşması'ndan sonra başlayan ıslahat hareketleri ve devletin takip ettiği yeni dış siyaset icabı Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi (ö. 1144/1731)[53] Avrupa'daki fen ve sanatı müşahede etmek, Fransa hakkında daha fazla bilgi edinebilmek ve iki devlet arasındaki dostluk münasebetlerini geliştirmek maksadıyla "Fevkalâde elçi" pâyesiyle Paris'e gönderilmiştir.[54] Fransız elçisinin tahsis ettiği bir tüccar kalyonuyla 7 Ekim 1720'de kalabalık bir maiyetle yola çıkan Mehmed Efendi, Paris'te yaklaşık bir yıl kadar kaldıktan sonra geri dönmüştür.[55] Fransa'dan döndükten sonra yaptığı bu seyahat hakkında devrin padişahı III. Ahmed'e bir takrir vermek lüzumunu hissetmiş ve kâtiplerini karşısına alarak seyahati başından sonuna ka-

---

49 21 Temmuz 1718 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Avusturya ve Venedik devletleriyle yaptığı barış antlaşmasıdır. Pasarofça Antlaşması hakkında bilgi için bkz., Abdülkadir Özcan, "Pasarofça Antlaşması", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 2007, c.34, s.177-181.

50 Osmanlı tarihinin 1718-1730 yılları arasına sonradan verilen ad. Lale Devri hakkında bilgi için bkz., Abdülkadir Özcan, "Lale Devri", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 2003, c.27, s.81-84.

51 III. Ahmed ve Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa hakkında bilgi için bkz., Münir Aktepe, "Ahmed III", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 1989, c.2, s.34-38; Münir Aktepe, "Damad İbrâhim Paşa, Nevşehirli", *DİA,* TDV Yay., Ankara, 1993, c.8, s.441-443.

52 Erol, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik: Paris-Londra Örnekleri", s.23.

53 Türk diplomatı, siyaset ve devlet adamı olan Mehmed Efendi, şıkk-ı sâlis defterdarı unvanıyla Pasarofça Antlaşması görüşmelerine görevli olarak gönderilmiş ve müzakereler sırasındaki gayreti ve becerisiyle Damad İbrâhim Paşa'nın dikkatini çekmiştir. Zeki Arıkan, "Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 2013, c.43, s.551-552.

54 Türkan Polatcı, "Osmanlı Batılılaşmasında Yirmi Sekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris Sefaretnamesi'nin Önemi", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Anıl Matbaacılık, Çankırı, 2011, S.2, s.252; Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1992, s.19; Arıkan, "Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi", s.551.

55 Arıkan, "Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi", s.551.

dar bütün tafsilâtıyla yazdırmış, eski tabirle takrir etmiştir. Ayrıca bu raporda[56] Paris'teki tecrübelerine dayanarak Avrupa'daki başka bir şehir olan Beç'e[57] yani Viyana'ya şehbender sıfatıyla birinin gönderilmesini de tavsiye etmiştir.[58]

1718 yılında imzalanan Pasarofça Antlaşması'nın beşinci maddesinde Avusturya'ya, Osmanlı Devleti'nin bütün liman ve ticaret mahallerinde konsolosluklar, acenteler açma ve tercüman bulundurma gibi ayrıcalıklar verilmiştir. Buna karşılık Avusturya da Osmanlı tebaası ve tüccarının menfaatlerinin korunması için kendi topraklarında Devlet-i Aliyye'ye şehbenderlikler kurma hakkı tanımıştır.[59] Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Viyana'ya bir şehbender gönderilmesi yönündeki tavsiyesi ve Pasarofça Antlaşması'nın beşinci maddesi gereğince Sadrazam Damad İbrâhim Paşa tarafından ilk kez 1725 yılında Kazancızâde Ömer Efendi, şehbender sıfatıyla[60] Viyana'ya tayin edilmiştir.[61]

---

56 Mehmed Efendi'ye "Vesait-i umran ve maarifîne dahi kesb-i ıttıla' ederek kabil-i tatbik olanların takriri" (medeniyet ve eğitim araçlarını inceden inceye tetkik ettikten sonra uygulanabilir olanları rapor etmesi) tâlimatı verilmişti. Bu doğrultuda hareket eden Mehmed Efendi, hayvanat bahçesi, rasathâne, halı dokuma atölyesi, gezdiği Avrupa şehirleri ve askerlerin disiplininden bahsettiği gibi opera gibi hiç bilmediği bir etkinlikten de bahseden bir sefâretnâme kaleme almıştır. Şahin, "Osmanlı Diplomasisinde Değişim ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletler Sistemine Girişi", s.827. Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin sefâretnâmesi hakkında daha fazla bilgi için bkz., *Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Sefaretnamesi*, Haz. Beynun Akyavaş, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1993; Şevket Rado, *Paris'te Bir Osmanlı Sefiri Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006; Polatcı, "Osmanlı Batılılaşmasında Yirmi Sekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris Sefaretnamesi'nin Önemi", s.249-263.

57 Osmanlı Türklerinde o dönemde "Beç" olarak tanınan ve 19. yüzyıldan itibaren ise Viyana olarak bilinen şehir. Kemal Beydilli, "Viyana", *DİA,* TDV Yay., İstanbul, 2013, c.43, s.113.

58 Erol, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik: Paris-Londra Örnekleri", s.24.

59 Özcan, "Pasarofça Antlaşması", s.180.

60 1725 yılında Kazancızâde Ömer Efendi'nin Viyana'ya şehbender sıfatıyla atanması, deneme mahiyetinde atılmış bir ilk adım olmakla birlikte şehbenderlik kurumunun asıl teşekkülü Temmuz 1802'de Angelo Fecetin adlı gayrimüslimin ilk resmî Osmanlı şehbenderi olarak Napoli'ye tayin edilmesiyle başlamıştır. Dolayısıyla 1725'den ziyade 1802 yılı, Osmanlı Devleti'nin şehbenderlik müessesesini artık kurumsal, sistemli ve sürekli bir teşkilât haline getirmeye karar verdiği tarih olarak kabul edilmektedir. Nitekim Avrupa devletleriyle olan münasebetlerin yoğunluk kazanması neticesinde, bu tarihten itibaren önemli merkezlere şehbender atamaları sınırlı da olsa sürdürülmüştür.

61 Erol, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik: Paris-Londra Örnekleri", s.25.

Kazancızâde Ömer Efendi, Osmanlı tüccarlarının işlerine bakmak, onların rahatça gidip gelmelerini sağlamak, vâris bırakmadan ölenlerin terekelerine devlet adına el koymak, çeşitli yerlere ticarî imtiyazlarla vekiller tayin etmek gibi yetkilerle donatılmıştı. Görüldüğü gibi daha ilk elçilik faaliyetlerinin başlatıldığı yıllarda dahi görevlendirilen yetkililerin, görev mahallerinde devletin tebaasının girişeceği ticarî faaliyetlerde son derece dikkatli ve etkili olmaları istenmiştir.[62] Nihayet Ömer Efendi'nin, gerçek bir elçi gibi davranmasından ötürü baştan beri kendi topraklarında böyle bir temsilciliği içine sindirememiş olan Avusturya, bu durumdan rahatsız olmuş ve Ömer Efendi'yi istenmeyen adam olarak ilân edip geri dönmesi için çalışmıştır.[63] Ömer Efendi'nin de Avusturya hükümetinden şikâyeti üzerine 1732 senesine kadar yedi sene görev yaptığı Viyana'dan geri çağrılmıştır. Ne yazık ki Ömer Efendi'den sonra 19. yüzyılın başlarına kadar ne batıya ne de doğuya başka bir şehbender tayin edilmediğinden şehbenderlik faaliyetleri düzenli olarak devam etmemiş, bu atama münferit kalmış ve arkasından geniş kapsamlı kurumsal bir ağ kurulamamıştır.[64]

18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin, düşman devletlerine tek başına karşı koymaya muktedir olamaması ve devletin toprak kaybederek gerilemesi artık Avrupa'da meydana gelen değişimleri daha yakından takip etmeyi ve bunlardan en iyi şekilde faydalanmayı elzem hale getirmiştir. Bu gereksinimi idrak eden Padişah III. Selim, Osmanlı Devleti'nin yaşaması için içerde "Nizâm-ı Cedîd"[65] ıslahatlarını uygulamaya koyarken dışarda ise Avrupa'daki dost devletlerin topraklarında "dâimî elçilikler" açılmasını sağlamıştır. Hususi bir mekân satın alıp Osmanlı tâcirlerinin haklarını korumak ve devletin durumunu bilen adamlar yetiştirmek gibi vazifeleri olan dâimî elçiler, gittikleri yerlerde üç yıl görev yaptıktan sonra tekrar dönecekler ve onların yerlerine başkaları gidecekti.[66]

---

62 Tuğrul Arık, "20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Şehbenderlerinin Ticaret Raporları", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2009, s.6.

63 Beydilli, "Viyana", s.118.

64 Erol, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik: Paris-Londra Örnekleri", s.26.

65 Sultan III. Selim devri ıslahatları ve Nizâm-ı Cedîd ıslahatları için bkz., Besim Özcan, "Sultan III. Selim Devri Islahat Hareketleri", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, c.12, s.671-683; Kemal Beydilli, "Nizâm-ı Cedîd", *DİA,* TDV Yay., Ankara, 2007, c.33, s.175-178; Beydilli, "Selim III", s.420-425.

66 Ercüment Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu Ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri: 1793-1821*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1988, s.11-12; Özcan, "Sultan III. Selim Devri Islahat Hareketleri", s.678.

Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletlerine dâimî elçi göndermeyi kararlaştırdıktan sonra ilk sürekli elçilik yeri olarak seçmesi en muhtemel yer Fransa idi. Çünkü Osmanlı Devleti ile Fransa arasında kökenleri 16. yüzyıla uzanan iş birliği ve Fransa'nın çok uzun bir süredir Osmanlı diplomasisindeki en önemli aktör olması, ilk sürekli elçiliğin bu ülkede açılmasının doğal sebepleridir. Ayrıca, III. Selim'in Fransa'ya olan sempatisi ve yakınlığı da yukarıda belirtilen genel etkenlerle birlikte düşünülmesi gereken özel bir faktördür. Fakat 1789 yılında Fransız İhtilâli'nin patlak vermesi ve diğer büyük Avrupa devletlerinin Fransa'daki yeni rejime karşı ortak bir mücadeleye girişmeleri, Osmanlı Devleti'ni yeni bir kararın eşiğine getirmiştir. O dönemde tüm Avrupalı güçlerin cephe aldığı ve meşruiyetini tanımadığı bir ülkeye dâimî elçilik açmanın, yeni rejimi resmen tanımak anlamına geleceğini ve bunun da diğer devletlerin tepkisini çekeceğini hesap eden Osmanlı yöneticileri, bu nazik dengeyi gözeterek farklı alternatif arayışlarına yönelmişlerdir.[67]

Osmanlı Devleti, Fransa yerine dönemin bir diğer büyük devleti olan İngiltere'de sürekli elçilik kurmayı daha uygun görmüştür. Çünkü 16. yüzyılın ikinci yarısında münasebete giriştiği bu devletle de şimdiye kadar dost geçinmişti. Dönemin reîsülküttâbı[68] Mehmed Râşid Efendi,[69] Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye bir ikamet elçisi göndermek istediğini İngiltere'nin İstanbul elçisi Sir Robert Ainslie'ye,[70] elçilik tercümanı Pisani vasıtasıyla bildirmiştir. Karşılıklı görüşmeler sonucunda nihayet bu vazifeye Kalyonlar

---

67 Erdem, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasiye Geçiş Süreci", s.286-287; Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu Ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri: 1793-1821*, s.13.

68 Osmanlı bürokrasisinde yazı işlerini yürüten Divân Kalemi'nin âmiridir. Sonraları Hariciye Nezâreti'ne dönüştürülecek olan kurum. Reîsülküttâb hakkında bilgi için bkz., Recep Ahıshalı, "Reîsülküttâb", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 2007, c.34, s.546-549.

69 Nizâm-ı Cedîd ıslahatlarının kilit ismi olarak bilinen Osmanlı Devleti'nin yetiştirdiği önemli devlet adamlarından biridir. Mehmed Râşid Efendi hakkında daha fazla bilgi için bkz., Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "Türk Diplomasisinin Modernleşmesinde Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi'nin Rolü", *Osmanlı Araştırmaları*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 2001, c.21, s.110-134.

70 Sir Robert Ainslie, dönemin İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Rochford'ın (1770-1775) 15 Eylül 1775 tarihli yazısı ile İstanbul Büyükelçiliği'ne tayin edildi. 2 Ekim 1776 tarihinde İstanbul'a ulaşan Ainslie, 1 Aralık 1776 tarihinde de Sultan I. Abdülhamid tarafından resmen kabul edildi. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "Sir Robert Ainslie'nin İstanbul Büyükelçiliği (1176-1794)", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul, 2008, S.31, s.130-131.

eski kâtibi Yûsuf Agâh Efendi (ö. 1239/1824)[71] lâyık görülmüş ve 1793 yılında büyükelçi rütbesiyle pâyelendirilerek padişah tarafından Londra'ya atanmıştır.[72]

Osmanlı Devleti'nin refahı için gerekli olan başlıca işin Avrupa'nın önemli başkentlerinde dâimî elçilikler kurmak olduğunun farkına varmış olan III. Selim, Londra'dan sonra ileriki yıllarda Viyana, Berlin ve Paris'e de dâimî elçiler göndermiştir. Londra'ya Yûsuf Agâh Efendi'den sonra İsmâil Ferruh Efendi (ö. 1256/1840), Paris'e Moralı Seyyid Ali Efendi (ö. 1224/1809),[73] Viyana'ya İbrâhim Afîf Efendi (ö. 1224/1809), Berlin'e ise Giritli Aziz Ali Efendi (ö. 1213/1798)[74] en az üçer yıl süreyle sürekli elçi olarak gönderilmişlerdir.[75] İlk sürekli Osmanlı elçiliklerinin Viyana, Paris, Londra ve Berlin gibi diplomatik ağırlığı olan Avrupa başkentlerinde kurulmasının sebebi ise uluslararası politikada denge siyaseti uygulayarak toprak bütünlüğünün korunmak istenmesidir.[76]

Türk diplomasisi için bir dönüm noktası teşkil eden bu uygulama esnasında zorluklarla da karşılaşılmıştır. Önceleri yabancı dil bilen doğrudan müzakerelerde bulunacak ve Avrupa'daki gelişmeleri takip edecek Batı kültürü almış temsilci bulunamadığından elçinin bu eksiklikleri gayrimüslim

---

71 Yûsuf Agâh Efendi, I. Abdülhamid devri (1774-1789) ricalinden Süleyman Penah Efendi'nin oğludur. 1774'te Girit'te doğmuştur. Yûsuf Agâh Efendi hakkında daha fazla bilgi için bkz., Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, s.168-176.

72 Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu Ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri: 1793-1821*, s.13-15; Yalçınkaya, "Sir Robert Ainslie'nin İstanbul Büyükelçiliği (1176-1794)", s.137-138.

73 Seyyid Ali Efendi, aslen Moralı olup muhtemelen 1757'de doğmuştur. Osmanlı devlet adamı ve ilk dâimî Paris elçisidir. Seyyid Ali Efendi ve sefâretnâmesi hakkında bilgi için bkz., Kemal Beydilli, "Seyyid Ali Efendi", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 2009, c.37, s.45-47; Osman Nihat Bişgin, "Seyyid Ali Efendi'nin Fransa Sefareti (1797-1802)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2016.

74 Giritli Aziz Ali Efendi, Girit defterdarı Tahmisçi Mehmed Efendi'nin oğludur. Girit'in Kandiye kasabasında doğmuştur. 1796'da ilk dâimî elçi sıfatı ile Berlin'de, Padişah III. Selim adına Osmanlı Devleti'ni temsil etmiştir. Giritli Aziz Ali Efendi hakkında bilgi için bkz., M. Orhan Okay, "Aziz Ali Efendi", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 1991, c.4, s.333-334.

75 Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya gönderdiği ilk sürekli elçiler ve bu elçilerin siyasî temas ve faaliyetleri hakkında daha fazla bilgi için bkz., Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu Ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri: 1793-1821*, s.15-64.

76 Erol, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik: Paris-Londra Örnekleri", s.27; Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu Ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri: 1793-1821*, s.23-43.

sefâret tercümanları ile giderilmek istenmiş, ancak sadakatleri şüpheli bu kişiler zaman zaman devlete ihanet etmiş ve skandallara sebep olmuşlardır. Mesela Moralı Seyyid Ali Efendi'nin Paris elçiliği sırasında sefâret tercümanı olan Osmanlı Rum'u Godrika, Fransa hesabına çalışmış ve Osmanlı hükümeti ile Seyyid Ali Efendi arasında gidip gelen bütün yazışmaların kopyalarını Fransa'ya vermiştir. Daha sonra devlet, bu konunun önemini kavrayarak 1821'de Bâbıâli Tercüme Odası'nı[77] açmış ve dil bilen Müslüman diplomat yetiştirmeye başlamıştır. İkinci önemli güçlük, dâimî elçilik uygulamasında yabancı devletlere ne şekilde ve hangi seviyelerde diplomatik temsilci gönderileceğinin bilinmemesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu durum karşılıklı görüşmeler ve tavsiyelerle aşılmaya çalışılmıştır.[78]

18. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı tebaasının Avrupa ile ticarete daha fazla rağbet etmesi, Avrupalı devletlerle diplomatik ve iktisadî temasların artması[79] ve bilhassa beratlı tüccarlar ile Osmanlı gayrimüslim tüccarlarının haklarını koruma zarureti, yeni bir kurumsal yapılanmayı zorunlu kılmıştır. Bu çerçevede 1802 yılında dönemin sadrazamı Yûsuf Ziyâ (Ziyâeddin) Paşa (ö. 1232/1817)[80] tarafından padişaha sunulan bir takrirde, ticaretin güvenliğini sağlamak ve menfaatleri korumak amacıyla uygun limanlara ve merkezlere süratle şehbender tayin edilmesinin elzem olduğu izah edilmiştir.[81]

Sadrazam Yûsuf Ziyâ Paşa, padişaha sunduğu takrirde bu durumu şu ifadelerle açıklamıştır: "*...Bir müddetten beri Devlet-i Aliyye'nin gerek ehl-i İslâm ve gerek reâyâ tâifesinin Avrupa ticaretine evvelkinden ziyâde izhâr-*

---

77 Bâbıâli Tercüme Odası, Osmanlı Devleti'nde 1821 Rum İsyanı'ndan sonra tercümanlık görevindeki Rumların ihaneti sonucunda kurulan ve devletin tercüme işlerini yürüten birimdir. Ali Akyıldız, "Tercüme Odası", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 2011, c.40, s.504-506. Bâbıâli Tercüme Odası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Sezai Balcı, *Babıâli Tercüme Odası*, Libra Yayınları, İstanbul, 2013.

78 İpşirli, "Elçi", s.9.

79 Gökbilgin, "Konsolos", s.839.

80 1760-1761 arasında beş ay kaptan-ı deryâ görevinde bulunan Benli Hacı Mustafa Ağa'nın kölelerindendir, aslen Gürcü olduğuna işaret edilir. Fransa'nın Mısır'a saldırısı ve savaş ilânı üzerine (Eylül 1798), karadan Mısır'a sevkedilecek ordunun başına geçecek muktedir bir sadrazam arandığında ve özellikle ordunun sefer güzergâhına hâkim, bölgeyi ve bölge insanlarını tanıyan nüfuzlu bir şahsın seçilmesi gerektiğinde akla ilk gelen isim oldu. Böylece 1798'de Osmanlı sadrazamlığına getirildi ve uzun yıllar bu görevi devam ettirdi. Yûsuf Ziyâ Paşa hakkında bilgi için bkz., Kemal Beydilli, "Yûsuf Ziyâ Paşa", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 2013, c.44, s.34-37.

81 Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler Kapitülasyonlar-Beratlı Tüccarlar Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1839)*, s.57-58.

ı hâhiş ve rağbet eyledikleri ve a'le'l-husus Sicilyateyn cezirelerine sefâin ile amed ü şûd idegeldikleri bedidâr olduğuna binaen bu mâkule tüccâr ve züvvâr vesair Devlet-i Aliyye tebaasının rüyet-i umûr ve tahşiyet-i mesâlihleri zımnında ber-mûcib-i ahidnâme-i hümâyun, Sicilyateyn taraflarına bir şehbender nasb olundukda hem rüyet-i umûr-ı ticaret ve hem isticlâb eylediği havadisâtı hafice tahrir edeceği zâhir olduğundan rüyet-i umûr-ı tüccar içün bir şehbender tayini lazım geldi."[82]

Yûsuf Ziyâ Paşa takririnde, Sicilya adasındaki liman şehirlerinden birine şehbender tayin edilmesi hususunun, hükümet tercümanı vasıtasıyla İki Sicilya Krallığı (Sicilyateyn Kraliyeti) elçisine bildirildiğini ve muhatapların da bu atamaya muvafakat gösterdiğini padişaha arz etmiştir. Paşa ayrıca, şehbenderlik vazifesi için uygun bir aday arandığı sırada Venedik, Ancona ve Trieste'de ticaret yapan Kefalonya beyzadelerinden Angelo Fecetin isimli gayrimüslim tüccarın, Napoli'ye maslahatgüzar olarak tayin edilmek için müracaatta bulunduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte söz konusu şahıs hakkında daha önce Viyana elçisi İbrâhim Afîf Efendi ve diğer yetkililer tarafından tahkikat icra edildiğini kaydeden Yûsuf Ziyâ Paşa, bu şahsın maslahatgüzar sıfatıyla değil, doğrudan konsolos unvanıyla istihdam olunmasının tavsiye olunduğunu yine Zât-ı Şâhâne'ye arz etmiştir.[83] Padişahın şehbender atamasını kabul etmesiyle gerekli adımlar atılmış ve Angelo Fecetin adlı gayrimüslim Temmuz 1802'de ilk Osmanlı Şehbenderi olarak Napoli'ye tayin edilmiştir.[84]

Napoli'ye tayin edilen bu ilk şehbendere tevdi edilen başlıca görevler şunlardır: Osmanlı sancağıyla seyrüsefer eden gemilerin her bakımdan himaye edilmesi ve sancağın itibarının muhafazası için gerekli tedbirlerin alınması, Osmanlı tebaası ile yabancı tebaa arasında vuku bulacak ihtilâflarda Osmanlı vatandaşlarının hukukî temsilinin üstlenilmesi, Avrupa'daki siyasî ve iktisadî gelişmelerin yakından takip edilerek elde edilen istihbaratın ivedilikle ve şifreli olarak Riyâset makamına arz edilmesi. Ayrıca, bulunduğu ülkenin kolluk kuvvetlerince tevkif edilen bir Osmanlı tebaası söz konusu olduğunda, mütekabiliyet esası gereğince -Osmanlı topraklarındaki yabancı konsolosların teamüllerine benzer şekilde- şüphelinin

---

82 BOA, A.DVNS.ŞHB.d., No:1, Mukaddime.

83 BOA, A.DVNS.ŞHB.d., No:1, Mukaddime; Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler Kapitülasyonlar-Beratlı Tüccarlar Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1839),* s.58.

84 BOA, A.DVNS.ŞHB.d., No:1, Mukaddime; Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler Kapitülasyonlar-Beratlı Tüccarlar Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1839),* s.58.

Osmanlı şehbenderliğine tesliminin talep edilmesi de kendisinden beklenen diplomatik mesuliyetler arasında yer almıştır.[85]

Bir numaralı şehbenderlik defterinin mukaddimesine bakıldığında Sadrazam Yûsuf Ziyâ Paşa "*...bundan sonra dahi Venedik sahilleri ve Ankona ve Trieste iskelelerine ve sair tüccâr-ı Devlet-i Aliyye'nin uğrağı olan mahallere şehbender unvanıyla münâsip adamlar tedârik ve ta'yin ve tesyîr olundukda emr-i tüccârın tezâyüdünü ve celb-i havâdis ile fevâid-i azîmeyi mûceb olacağı ma'lûm-u ilm-i âlem ârây-ı şahânelerine buyruldukda emr-ü ferman şevketlü kerâmetlü mehâbetlü kudretlü veliyy-i nimetim efendim padişahım hazretlerinindir.*"[86] ifadesiyle Akdeniz kıyı şehirlerinden başlamak üzere birçok şehirde Osmanlı tüccarının haklarını koruyacak şehbenderlerin atanmasının gerekli olduğunu padişaha arz etmiştir. Böylece 1802 yılında ilk Osmanlı Şehbenderi unvanıyla Napoli'ye Angelo Fecetin'in atanmasından sonra bu tayini, sınırlı da olsa diğer atamalar izlemiş ve 1821'de Mora'da çıkan Yunan isyanına kadar yirmi beş kişi, on altı değişik şehre şehbender sıfatıyla gönderilmiştir.

1802'de Trieste'ye Atanasi Diyeliro, 1803'te Marsilya'ya Selânikli Dimitriyos, 1804'te Nederland'a Nikola Marçello, Messina'ya Lamboro Vardas, 1806'da Londra'ya Giritli Todori, Alikante'ye Arkamete Samuel, Malta'ya Giritli Todori, Ceneviz'e Nikola Betrofoksina, 1807'de Portekiz'e Yani veledi Anton, Kadiks'e Yorgi veledi Rosi, Marsilya'ya Cakobo veledi Marko Maşak, Livorno'ya Nikolo Betrofoksino, Ceneviz'e yine Nikola Betrofoksino, Alikante'ye Artamaki Mefho, 1808'de Marsilya'ya Penayot Yaninci, Malta'ya Nikola Sasi, 1809'da Ceneviz'e Nikola Betrofoksino, 1810'da Malta'ya Giritli Todori, Trieste'ye Giritli Todori, 1816 yılında Malta, Korfu, Marsilya ve Alikante'ye sırayla Yorgi Sebceni, Yorgi Siliyorgo, Dimitriyos Kapoda ve Yorgi Sarkozi, 1818'de Trieste'ye Mihaliki Vasili, 1819'da Trieste'ye Grigori Tobasgo, Alikante'ye Dimitri Yorgi İskofo ve son olarak 1820 yılında Korfu'ya Yani veledi Marko şehbenderlik vazifesiyle gönderilmiştir.[87]

Sonuç olarak, Avrupa'ya ilk dâimî elçilerin gönderilmesinin ardından kıta devletleriyle olan diplomatik-ticarî temaslar ve karşlıklı ilişkiler ivme kazanmıştır. Bu süreçte, Osmanlı tebaası olan Müslüman ve gayrimüslim tüccarların haklarını korumak ve ticarî faaliyetleri daha sistemli bir biçimde

---

85 Gökbilgin, "Konsolos", s.840.

86 BOA, A.DVNS.ŞHB.d., No:1, Mukaddime.

87 BOA, A.DVNS.ŞHB.d., No:1, s.1-24; Erol, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik: Paris-Londra Örnekleri", s.30-31.

denetleyebilmek amacıyla 1802 yılında ilk şehbender ataması gerçekleştirilmiştir. Söz konusu girişimi sınırlı sayıda da olsa yeni tayinler izlemiş, Akdeniz kıyı şehirleri başta olmak üzere pek çok ticarî merkezde Osmanlı tüccarının hukukunu müdafaa edecek şehbenderler vazifelendirilmiştir. Bu makamlara atanan isimlerin bir kısmı, hâlihazırda o şehirlerde ikamet eden kimselerden seçilmiştir. Ayrıca, ilk dönem şehbenderlerinin tamamının gayrimüslimlerden ve muhtemelen Rum tebaadan oluşması dikkate değer bir hususdur.[88]

4. Kurumun Gelişimi ve Hariciye Nezâreti'nin Kuruluşu

Osmanlı Devleti, ilk dâimî sefâretlerin ihdâsı ve ilk şehbenderliklerin tayiniyle birlikte Osmanlı tüccarlarının haklarını korumak, ticarî ilişkileri sahada yakından takip etmek ve en önemlisi, yüzyıllardır Avrupalı devletlerle olan münasebetleri münhasıran İstanbul'daki yabancı elçilikler üzerinden yürütme biçimindeki geleneksel diplomatik alışkanlığı terk etmek istemiştir. Avrupa'da açılan ikamet elçilikleri, mezkûr devletlerle yürütülen münasebetlerde yeni ve doğrudan birer diplomatik kanal olacaktı. Ne var ki, Osmanlı ikamet elçilikleri ve ilk şehbenderler bu stratejik işlevi tam anlamıyla yerine getirememiştir. Zira Osmanlı yönetiminin ikamet elçilikleri tesis ettiği Avrupa hükümetleri, bu gelişmeyi başta memnuniyetle karşılasalar da söz konusu elçiliklerin fiilen aktif birer kanal haline gelme çabalarından rahatsızlık duymuşlar, bu yeni kanalı kullanmak konusunda isteksiz ve mesafeli durmuşlardır. Bu devletler, Osmanlı Devleti ile olan münasebetlerini eskiden olduğu gibi yine İstanbul'daki elçilikleri vasıtasıyla yürütmeyi tercih etmiş, böylece kendi başkentlerindeki Osmanlı temsilcilerini etkisizleştirerek işlevsiz kılma politikasını izlemişlerdir.[89]

Diğer taraftan Padişah III. Selim'in Nizâm-ı Cedîd ile ıslahat ve yenilik hareketlerine uygun bir ortam hazırladığı ve bunları geliştirmeye çalıştığı sıralarda Osmanlı Devleti çok ciddi iç ve dış sorunlarla karşılaşmıştır. Bu sorunlardan dolayı III. Selim'in yenilikleri özellikle de dâimî elçilik ve şehbenderlik faaliyetleri uygun bir olgunlaşma ortamı ve fırsatı bulamadan aksamıştır. Zira Napolyon Bonapart'ın 1798'de Mısır'ı işgal etmesi[90] Osmanlı

---

88 Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler Kapitülasyonlar-Beratlı Tüccarlar Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1839),* s.58.

89 Erdem, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasiye Geçiş Süreci", s.364-365.

90 1798 Mısır'ın Fransızlar tarafından işgal edilmesi ve sonrasında yaşananlar hakkında bilgi için bkz., Hilal Görgün, "Mısır (Fransız İşgali ve Sonrası)", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 2004, c.29, s.569-575.

Devleti ile Avrupa ülkelerinden büyük tepki almıştır.[91] Çünkü Paris sefiri Moralı Seyyid Ali Efendi, Fransız dış işleri bakanı tarafından Napolyon'un Mısır'ı işgal etmeyeceğine inandırılmıştı. Hatta Seyyid Ali Bey, Mısır harekâtı başladıktan sonra bile durumdan habersiz her şeyin normal ve Fransa'nın Osmanlı'nın dostu olduğu yönünde raporlar gönderebilmiştir. Bu durum ilk elçi ve şehbenderlerin olayları yakından takip edip İstanbul'a bildirme konusunda başarısız olduklarını göstermiştir.[92]

1798'de Mısır'ın işgal edilmesi, Osmanlı yönetimine reformları uygulamak için gerekli olan barış ortamını ortadan kaldırmıştır. Ayrıca Balkanlar'da milliyetçilik akımlarının kök salması ve bunun ilk somut neticesi olarak 1804 yılında Sırp isyanının patlak vermesi, dış politikada reform çürüten Osmanlı yönetimini içeride de fevkalâde müşkül durumda bırakmıştır. İmparatorluğun karşı karşıya kaldığı tehlikeler, Osmanlı yönetimini mecburen iç sorunların çözümüne sevk etmiştir. Devletin dikkat, enerji ve malî kaynakları dâhilî krizlerin bertaraf edilmesi için hasredilmeye başlanmıştır. Bu durum, doğal olarak dış politikaya ve ikamet elçiliklerine ayrılan imkânların kaçınılmaz olarak azalmasına ve sürekli diplomasiye geçişin hız kaybetmesine yol açmıştır.[93]

Avrupa'ya gönderilen ikamet elçilerinin karşılaştığı en önemli sorunlardan biri de malî kaynaklarının yetersizliğiydi. Zaten malî açıdan sıkıntılar çeken ve Nizâm-ı Cedîd reformları çerçevesinde özellikle askerî alanda büyük harcamalar yapan Osmanlı Devleti'nin, zikredilen işgal ve isyanlar nedeniyle malî vaziyeti daha da bozulmuştur. İlk ikamet elçiliklerinin temsil seviyesinin büyükelçilik düzeyinde olması da Bâbıâli'ye belli bir malî külfet getirmekteydi. Mali vaziyetin giderek bozulduğu bir dönemde, öncelik arz eden askerî harcamalar yerine ikamet elçilikleri gibi "tâli" (ikincil) görülen bir alana bütçe ayrılması birtakım tepkilere yol açmıştır.[94] Ayrıca Avrupa'ya gönderilen elçi ve şehbenderlerin, söz konusu görevin gerektirdiği donanım, yabancı dil ve diplomatik deneyimden yoksun olmaları, bu müesseselerden beklenen faydanın sağlanamamasına ve girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanmasına sebep olmuştur.[95]

---

91 Yalçınkaya, "III. Selim ve II. Mahmud Dönemleri Osmanlı Dış Politikası", s.634-635.

92 Gül Akyılmaz, "III.Selim'in Dış Politika Anlayışı ve Diplomasi Reformu Çerçevesinde Batılılaşma Siyaseti", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, c.12, s.666.

93 Erdem, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasiye Geçiş Süreci", s.366.

94 Erdem, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasiye Geçiş Süreci", s.368.

95 İsmail Soysal, "Umur-u Hariciye Nezaretinin Kurulması (1836)", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1999, s.72.

Neticede, III. Selim'in başlattığı reform hareketinin sekteye uğramasıyla birlikte elçiliklere verilen önem azalmış ve 1811 yılına gelindiğinde ise Avrupa'daki elçiliklerinin hepsi ekonomik gerekçelerle maslahatgüzarlık düzeyine indirilmiştir.[96] İkamet elçilerinin yerini alacak bu maslahatgüzarların ise Osmanlı tebaası olan Rumlar arasından seçilmesi kararlaştırılmıştır. O dönemde İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında ciddi bir siyasî ihtilâfın bulunmaması ve taraflar nezdinde endişeye mahal verecek herhangi bir hususun yer almaması, bu yeni teşebbüs için ilk adımın Londra'dan atılmasına zemin hazırlamıştır.[97] Nitekim Osmanlı'nın Londra elçisi olan İsmâil Ferruh Efendi, Temmuz 1800'de ikamet görevini tamamlayarak hükümetin tâlimatı üzerine yerine tercümanı Yanko Aziropolo'yu maslahatgüzar olarak bırakıp İstanbul'a dönmüştür.[98]

1811 yılında Avrupa'daki elçiliklerin tamamı maslahatgüzarlık düzeyine indirilmiş ve bu durum 1821 Yunan ayaklanmasının[99] yaşandığı döneme kadar devam etmiştir. Maslahatgüzar olarak bırakılan Rumların her zaman devletin politikasına ve menfaatine uygun hareket ettiklerini söylemek ise mümkün değildir. Örneğin, padişaha bildirmeden barış koşullarında bazı değişiklikler yapmışlar, 19. yüzyılın başlarında ise Fransız devriminin etkisi, Rusya ve Avusturya'nın kışkırtması ile başlayan milliyetçi ayaklanmalar sırasında ihanet etmişlerdir. Nihayet Yunan ayaklanmasının patlak vermesi ile Osmanlı hükümetine yanlış bilgiler gönderdikleri anlaşılan Rum

---

96 Musa Kılıç, "Osmanlı Hariciyesinde Gayri Müslimler", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2009, s.4.

97 Ahmet Dönmez, "Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2006, s.27.

98 Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu Ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri: 1793-1821*, s.41.

99 19. yüzyılın başına kadar başarısızlıkla sonuçlanan Rum isyanları 1821 yılında Mora yarımadasında başlayan isyanla yeni bir dönemece girmiştir. İsyanlar kısa zamanda bütün adaları ve Yunan coğrafyasını sarmış ve 1821 Mora isyanı Yunanistan'ın bağımsızlık kazanmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Osmanlı Devleti bu isyanı bastırmak için Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'dan (ö. 1265/1849) yardım istemek zorunda kalmıştır. 1821 Yunan isyanı ve sonrası hakkında bilgi için bkz., Serap Toprak, "1821 Mora İsyanı", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2011, S.6, s.317-328.

maslahatgüzarların hepsi görevlerinden azledilmiştir.[100] Yunan isyanı sırasında II. Mahmud tarafından başta ikamet elçilikleri olmak üzere şehbenderlik faaliyetleri de durdurulmuştur.

Osmanlı hükümetine diğer devletlerden gelen veya hükümetin yabancı devletlere gönderdiği yazıları tercüme etmekle görevli Divân-ı Hümâyun tercümanları da öteden beri Fenerli Rumlar arasından seçilmiştir. Ancak Yunan isyanı sırasında Rum maslahatgüzarların ve tercümanların, isyancılara bilgi sızdırdıkları ve Osmanlı hükümetini yanlış bilgilendirdiklerinin anlaşılması üzerine hepsi görevlerinden azledilmiştir. Rumların bu işten azledilmesiyle ihtiyaç duyulan memuru yetiştirmek üzere dersler verilmeye başlanmış ve bilhassa Müslüman mütercim yetiştirmek için 1821 yılında Bâbıâli Tercüme Odası kurulmuştur. Burada yetişen bazı memurlar ise ilerleyen yıllarda Avrupa'ya elçi olarak gönderilmiştir.[101]

1808'de padişah olan II. Mahmud'un son on sekiz yılı uluslararası düzeydeki büyük sorunlar içinde geçmiştir. 1821-1829 Yunan isyanı patlak vermiş ve Yunanlılar Osmanlı Devlet'inden ayrılarak bağımsız olmuşlar, 1830'da Fransa, Cezayir'i işgal etmiş ve bu hadiseyi de Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın (ö. 1265/1849)[102] 1832 yılındaki başkaldırması izlemiştir. Özellikle Mehmed Ali Paşa'nın isyanı Osmanlı Devleti'ni çok zor durumda bırakmıştır. Osmanlı Devleti kendi valisi ile baş edememiş ve bu iç meseleye büyük devletlerin de katılmasıyla sorun uluslararası bir boyut kazanmıştır.[103]

1821 yılında başlayan Yunan isyanı ile 1832 yılındaki Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa isyanı devletlerarası münasebetlerde diplomasinin önemini bir defa daha ortaya çıkarmıştır.[104] Mehmed Ali Paşa'nın isyanı sırasında Osmanlı hükümetine en fazla desteği ise Avusturya ve Rusya dev-

---

100 Orhan Koloğlu, "Osmanlı Diplomasisinde Rumların Rolü Ve Tanzimat'la Birlikte Fransızcanın Yaygınlaşması", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1999, s.132.

101 Akyıldız, "Tercüme Odası", s.504-505; İpşirli, "Elçi", s.9.

102 Mehmed Ali Paşa, 1827 yılının sonunda Avrupalı devletler tarafından Mora'da yenilmiştir. Mora seferindeki kayıplarına karşılık Suriye'nin kendisine verilmesini Osmanlı hükümetinden talep ettiyse de olumlu bir cevap alamamıştır. 1831 yılında ise Suriye üzerine asker göndererek isyan etmiştir. Mehmed Ali Paşa ve isyanı hakkında bilgi için bkz., Muhammet Hanefi Kutluoğlu, "Kavalalı Mehmed Ali Paşa", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 2002, c.25, s.62-65.

103 Soysal, "Umur-u Hariciye Nezaretinin Kurulması (1836)", s.72.

104 Şahin, "Osmanlı Diplomasisinde Değişim ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletler Sistemine Girişi", s.829.

letleri vermiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti ve Avusturya arasında karşılıklı güven ve dostluk ilişkileri kurulmuş, bu ilişkiler Osmanlı imparatorluğunun sürekli diplomasiyi bir kez daha benimsemesinde etkili olmuştur. Nitekim 1832'de Avusturyalı yetkililer, Viyana'daki Osmanlı elçiliğinin yeniden faaliyete geçirilmesini Osmanlı hükümetine önermişlerdir. Hükümetin, söz konusu öneriye sıcak bakması üzerine 1821'de ilk ikamet elçiliklerinin faaliyetlerine son verilmeden önce Viyana'da maslahatgüzar olarak görev yapan Yanko Mavroyeni[105] aynı unvanla yeniden bu şehre tayin edilmiştir.[106]

Mavroyeni, mezkûr yıllarda Osmanlı'nın Avrupa'daki yegâne sürekli diplomatı olması nedeniyle sadece Avusturya hükümeti nezdinde görev yapmamış, Viyana'da mesaiye başlamasından kısa bir süre sonra Londra'ya da gönderilmiştir. Bu atamayla yetinmeyen Bâbıâli, Avrupa'da başlattığı diplomatik hamleyi 1832 sonlarında bu kez Mehmed Nâmık Paşa'nın (ö. 1309/1892)[107] "özel görevli elçi" (sefîr-i mahsûs) unvanıyla Londra'ya gönderilmesiyle devam ettirmiştir. Rusya'yla gelişen ilişkilere paralel olarak 1833'de bu kez Ahmet Fevzi Paşa (ö. 1256/1840)[108] özel görevli elçi unvanıyla St. Petersburg'a gönderilmiştir. II. Mahmud, Avrupa başkentlerine özel görevli elçiler göndermeye devam etmiş ve kendisine yakın bir devlet

---

105 Yanko Mavroyeni, 1832-1836 yılları arasında Viyana maslahatgüzarlığı görevini üstlenmiştir. Daha önceki hizmetleri, 1821 Yunan isyanı sırasında hükümeti doğru bir şekilde bilgilendirmeye devam etmesi ve Avusturya şansölyesi Metternich'in telkinleri Mavroyeni'nin yeniden seçilmesinde etkili olmuştur. Kılıç, "Osmanlı Hariciyesinde Gayri Müslimler", s.146.

106 Erdem, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasiye Geçiş Süreci", s.386-387.

107 Özellikle Mısır meselesinde Avrupa devletlerinin, Avrupa basınının ve kamuoyunun görüşlerini öğrenmek ve bunları Osmanlı Devleti lehine çevirmek göreviyle Londra'ya gitmiştir. Abdullah Saydam, "Nâmık Paşa", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 2006, c.32, s.379-380. Mehmed Nâmık Paşa'nın Londra'daki görevinden sonra kaleme aldığı sefâretnâme ve seyahatnâme hakkında bilgi için bkz., Samet Sazak, "Mehmet Namık Paşa'nın Londra Sefâreti ve Sefâratnâmesi", *10. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-III (İletişim Bilimleri-Mimarlık ve Şehircilik-Tarih)*, İLEM, İstanbul, 2022, c.3, s.207-233.

108 1839'da II. Mahmud'un ölümünden sonraki gelişmeler sırasında, sadâreti zorla ele geçiren Hüsrev Paşa'nın düşmanlığını öne sürerek donanmayı Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'ya teslim etmesinden dolayı firârî veya hâin olarak kabul edilmiş ve affedilmemiştir. Ahmet Dönmez, "Bâbıâli'de Hizip Çatışmaları: Ahmed Fevzi Paşa'nın Osmanlı Donanmasını Mısır Valisine Teslim Olayı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, 2016, S.40, s.43-57.

adamı olan Mustafa Reşid Bey'i (ö. 1274/1858)[109] 1834 yılında Paris'e atamıştır. Paris'te yaklaşık bir yıl görev yaptıktan sonra 1835 yılında İstanbul'a dönen Mustafa Reşid Bey, kurduğu temaslar ve Avrupa'daki durum hakkında padişaha bir lâyiha sunmuştur. Mustafa Reşid Bey'in fikirlerini çok beğenen II. Mahmud, kendisini bu defa başşehbenderlik pâyesiyle bir kez daha Paris'e göndermiştir. 1837 yılına gelindiğinde Mühendis Mehmed Kâmil Paşa'nın (ö. 1275/1859) Berlin'e elçi olarak gönderilmesiyle 1821'den önce faaliyet gösteren tüm elçilikler yeniden açılmıştır. Artık, Osmanlı Devleti'nin ikinci sürekli diplomasi denemesi başlamış ve bu ikinci deneme, ilkinin aksine başarılı olmuştur. Böylece yeniden kurulan ikamet elçilikleri ve şehbenderlikler Osmanlı imparatorluğunun tarih sahnesinden çekildiği tarihe kadar faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.[110]

1821 yılında Tercüme Odası'nın kurulması ve diplomasinin öneminin daha da hissedilmesiyle birlikte Reîsülküttâplık dairesinin devlet yönetimindeki etkisi önemli ölçüde artmıştır.[111] Reîsülküttâb, artan bürokratik ihtiyaçlar sonucunda Divân-ı Hümâyun[112] kalemlerinde açılan yeni bölümlerin sorumluluğunu alarak sadrazamın ve ikindi divanının[113] kâtiplik görevlerini üstlenmiştir. Ayrıca bu dönemde bilhassa devletin dış ilişkilerinde daha fazla rol oynamaya başlamıştır.[114] Gittikçe karmaşık bir durum alan dış ilişkilerin daha sağlıklı bir biçimde yürütülmesi amacıyla Padişah II.

---

109 1800 yılında İstanbul'da Davut Paşa mahallesinde doğmuştur. Koca ve büyük lakaplarıyla anılır. Babası II. Bayezid evkafı rûznâmçecisi Mustafa Efendi'dir. 1830'da Fransız işgaline uğrayan Cezayir'in durumunu görüşmek ve tahliyesini sağlamak amacıyla 1834 yılında Paris'e gönderilmiştir. Mustafa Reşid Bey hakkında bilgi için bkz., Kemal Beydilli, "Mustafa Reşid Paşa", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 2006, c.31, s.348-350.

110 Erdem, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasiye Geçiş Süreci", s.387-389.

111 Erol, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik: Paris-Londra Örnekleri", s.38.

112 Divân-ı Hümâyun, padişah divanı anlamına da gelmektedir. Osmanlı devlet yönetiminde 15. yüzyıl ortasından 17. yüzyılın ilk yarısına kadar en önemli karar organıdır. Divân-ı Hümâyun hakkında bilgi için bkz., Ahmet Mumcu, "Divân-ı Hümâyun", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 1994, c.9, s.430-432; Aydın Yetkin, "Divan-ı Hümayun", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2012, c.5, S.5, s.353-390.

113 Osmanlılar'da Tanzimat öncesi dönemde sadrazamların başkanlığında Salı ve Perşembe günleri dışında ikindi namazından sonra kurulan divana denir. İkindi divanı hakkında bilgi için bkz., Mehmet İpşirli, "İkindi Divanı", *DİA*, TDV Yay., İstanbul, 2000, c.22, s.26-27.

114 Carter V. Findley, "Hariciye Nezâreti", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 1997, c.16, s.179-180.

Mahmud, 23 Zilkade 1251 (11 Mart 1836) yılında bir Cuma günü yayımladığı hatt-ı hümâyun[115] ile Sadâret Kethüdâlığı'nın yerine Umûr-ı Mülkiyye Nezâreti'ni (daha sonra Dahiliye), Reîsülküttâplığın yerine ise Umûr-ı Hariciye Nezâreti'ni kurmuştur. Böylece, 1832 yılından beri reîsülküttâplık makamında görev yapan Osmanlı Devleti'nin son reîsülküttâbı Mehmed Âkif Efendi de (ö. 1261/1845), Hariciye Nâzırı unvanını alan ilk devlet adamı olmuştur.[116]

1836 yılında Hariciye Nezâreti'nin kurulmasıyla Osmanlı'nın dış işleri teşkilâtı yenilenmiş ve bazı değişikler olmuştur. Aynı yıl Hariciye Nâzırı'na yardımcı olmak üzere "Müsteşarlık" birimi kurulmuş, yazışmaların yürütüldüğü "Mektûb-ı Hariciye" bölümü ile dış ilişkilerde gizli belgelerin işlem gördüğü "Mühimme Odası" birimleri yenilenmiştir. Ayrıca büyükelçilikler ve konsolosluklar için birer daire de tesis edilmiştir.[117]

19. yüzyıldaki bu kurumsal dönüşümlere rağmen, şehbenderlik işlerinin yürütülmesi için uzun süre müstakil bir birime ihtiyaç duyulmamıştır. Zira ilk aşamada bütün şehbenderlikler doğrudan Hariciye Nezâreti'ne bağlanmış ve atamaları buradan yürütülmüştür. Bu işlerin koordinesi ise merkezî bürokrasi içinde yani Divân-ı Hümâyun altında idare edilmiştir. Ancak artan iş yükü neticesinde, 1877 yılında Tahrîrât-ı Hâriciyye Kalemi dâhilinde Umûr-ı Şehbenderî Memurluğu ihdâs edilmiştir. Teşkilâtın gelişmesiyle birlikte 1882'de Umûr-ı Şehbenderî Müdürlüğü kurulmuş ve bu birim zamanla Umûr-ı Şehbenderî Kalemi'ne dönüştürülmüştür. Nihayet 1888 yılında, şehbenderlerin atamalarından sicillerine kadar tüm işlerini sevk ve idare eden müstakil bir Umûr-ı Şehbenderî Müdüriyeti teşkil edilmiş, ilerleyen süreçte bu yapı daha da genişletilerek Umûr-ı Şehbenderî Müdüriyeti Dairesi adını almıştır.[118]

---

115 23 Zilkade 1251 (11 Mart 1836) tarihli hatt-ı hümâyunun transkripsiyonu için bkz., Soysal, "Umur-u Hariciye Nezaretinin Kurulması (1836)", s.74-75.

116 *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1302/1885*, 1.Def'a, Matba-i Ebu'z-Ziya, İstanbul, 1302, s.162; Akyıldız, "Tercüme Odası", s.505; Soysal, "Umur-u Hariciye Nezaretinin Kurulması (1836)", s.72; Carter V. Findley, "Hariciye Nezâreti", s.179.

117 *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1302/1885*, s.164-175; Şahin, "Osmanlı Diplomasisinde Değişim ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletler Sistemine Girişi", s.830; Soysal, "Umur-u Hariciye Nezaretinin Kurulması (1836)", s.73.

118 *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1302/1885*, s.238-241; Erol, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik: Paris-Londra Örnekleri", s.40.

1302 (1885) tarihli Hariciye Nezâreti Salnâmesi'nde[119] Umûr-ı Şehbenderî Müdüriyeti şu suretle zikrolunmuştur: "*Umûr-ı Şehbenderî Müdîriyeti Hariciye Nezâret-i Celîlesi'ne tâbi' olup taht-ı idâresinde bir mümeyyiz ve bir kontrol me'murû ile altı nefer-i hulefâdan mürekkeb bir cemi'yyet…*" Ayrıca aynı salnâmede Umûr-ı Şehbenderî Müdüriyeti'nin siyasî, ticarî ve idarî işlerle ilgili olarak şehbenderlerden ve elçilerden gelen evrak ve yazıların incelenmesi, şehbenderlerin işlerini kontrol ederek onlara basılı pul ve evrak gönderilmesi gibi vazifelerinden de bahsedilmiştir.[120]

1306 (1888) tarihli Hariciye Nezâreti Salnâmesi'nde ise Umûr-ı Şehbenderî Müdüriyeti Dairesi şu ifadelerle tarif edilmiştir: "*Umûr-ı Şehbenderî Müdîriyeti Dairesi: Hariciye Nezâret-i Celîlesi'nin bir şûbe-i mahsûsâsı olup idâre-i umûmiyyesi Umûr-ı Şehbenderî Müdîriyeti'ne mufevvezdir. Umûr-ı Şehbenderî Müdîriyeti'nin taht-ı idâresinde bir halife, iki mümeyyiz ile lüzûmu kadar hülefâdan mürekkeb bir cemi'iyyet…*" Yine aynı salnâmede Umûr-ı Şehbenderî Müdüriyeti Dairesi'nin yabancı memleketlerde yerleşik olan şehbenderlerin ve şehbenderlik memurlarının işlerini dikkatli bir şekilde kontrol ve takip etmek gibi görevlerinin de bulunduğu zikrolunmuştur.[121]

1836 yılında Hariciye Nezâreti'nin kurulmasının ardından, sayıca son derece mahdut olan eski konsolosluk faaliyetleri kurumsal bir ivme kazanmıştır. Bu çerçevede ilk olarak 1840 yılında İngiltere'nin Londra şehrine Zehrab/Zöhrab Efendi başşehbender sıfatıyla atanmıştır. Tarihteki ilk başşehbender tayini olma özelliğini taşıyan bu adımı takiben, 1841'de Marsilya, 1842'de Paris ve 1845'te Boston'a şehbenderler gönderilmiş, bu tayinler zamanla artarak küresel bir konsolosluk ağının temelini oluşturmuştur.[122]

---

119 Osmanlılarda resmî ve özel kurumlar tarafından yayımlanan yıllıklara denir. Salnâmeler hakkında bilgi için bkz., Bilgin Aydın, "Salnâme", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 2009, c.36, s.51-54.

120 *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1302/1885*, s.240; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul, 2003, c.1, s.211.

121 *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, 2.Def'a, Matba-i Osmâniye, İstanbul, 1306, s.247; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul, 2003, c.2, s.169.

122 Erol, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik: Paris-Londra Örnekleri", s.43.

Yapılan yeni tayinlerle birlikte şehbenderlik kurumu, personel yapılanması açısından uzmanlaşmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin başşehbenderlik, şehbenderlik ve vekil şehbenderlik uygulamalarıyla artan şehbender sayısı, 1877 yılında ise "Fahrî Şehbenderlik" uygulaması ile doruğa çıkmıştır. Fahrî şehbender olarak tayin edilen kişiler, genel olarak görev yapacakları şehrin yerel sakinleri arasından belirlenmiştir. Bu kimselerin itibarlı şahsiyetler ve tüccar kesiminden olmalarına bilhassa dikkat edilmiş ve büyük çoğunluğu gayrimüslim tebaa arasından seçilmiştir.[123]

1302 (1885) Hariciye Salnâmesi'ne göre Almanya, Avusturya-Macaristan, Belçika, İspanya, Amerika, Fransa, İngiltere, İtalya, Felemenk (Hollanda), İran, Romanya, Rusya, Yunanistan, Sırbistan, İsveç, Norveç, Danimarka, Portekiz gibi ülkelerin önemli şehirlerinde muvazzaf ve fahrî olmak üzere toplamda iki yüz yirmi Osmanlı Başşehbenderi, şehbender, şehbender vekili ve memuru görev yapmaktayken,[124] 1306 (1888) Hariciye Salnâmesi'ne göre zikredilen ülkelerden Sırbistan, İsveç ve Norveç dışındaki ülkelerde yetmiş altı muvazzaf ve yüz altmış üç fahrî başşehbender, şehbender, şehbender vekili ve memuru bulunmaktaydı. Bu ülkelerden en fazla dış temsilciliğin bulunduğu ülke İngiltere iken Osmanlı Devleti'nin Hollanda temsilciliği sadece Amsterdam, Rotterdam ve Batavya temsilciliklerinden oluşmaktaydı.[125] 1320 (1902) Hariciye Salnâmesi'ne göre ise Osmanlı Devleti'nin İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri, İtalya, Rusya, Yunanistan, Sırbistan, Karadağ, Felemenk, Danimarka, Romanya, Belçika, Brezilya, Portekiz, İspanya, İsviçre, İsveç ve Norveç ile Almanya'da şehbenderlikleri ve iki yüz altmış yedi dış temsilcisi bulunurken,[126] 1333-1334 (1914-1916) Devlet Salnâmesi'ne göre I. Dünya Savaşı'nın (1914-1918) başlarında savaş şartları nedeniyle Almanya, Avusturya, Macaristan, İspanya, İsveç, İsviçre, Felemenk, Bulgaristan, Brezilya, İran, Danimarka ve Habeşistan dışındaki şehbenderlikler kapatılmıştır.[127]

---

123 Arık, "20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Şehbenderlerinin Ticaret Raporları", s.7-8.

124 *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1302/1885*, s.258-268; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.1, s.224-231.

125 *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.288-300; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.2, s.206-212.

126 *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1320/1902*, 4.Def'a, Âlem Matbaası, İstanbul, 1320, s.88-100.

127 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye 1333-1334/1914-1916*, Hilâl Matbaası, İstanbul, 1334, s.192-200; Erol, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik: Paris-Londra Örnekleri", s.44.

I. Dünya Savaşı, çatlaklar veren -Kavalalı Mehmed Ali Paşa isyanı ve Berlin Antlaşması'nda olduğu gibi- Osmanlı diplomasisinin bittiği an olmuştur. Çünkü diplomasi sadece bir kelime oyunu değildir. Diplomatik başarı arkasında mutlaka bir askerî güç gerektirmek zorundadır. Askerî güç olmayınca diplomasinin bir anlamı yoktur. Bu yüzden Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı ile askerî anlamda çökünce diplomatik anlamda da bir çöküş yaşamıştır.[128]

Sonuç olarak; Osmanlı şehbenderliklerinin savaş sebebiyle Avrupa'dan geri çekilmesinden dolayı buralarda Osmanlı tebaasının himayesi tarafsız devletlere bırakılmıştır. Bu tarafsız devlet başlangıçta Amerika Birleşik Devletleri olmuştur. Ancak, Amerika'nın 1917 yılında I. Dünya Savaşı'na katılmasıyla bazı yerlerde Osmanlı hükümeti devletin ve vatandaşlarının çıkarlarını koruması için tarafsız bir devlet bulmakta zorlanmıştır. Ayrıca savaş yıllarının getirdiği olağanüstü koşullar altında şehbenderler de görev bölgelerinde ciddi zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır. Şehbenderhânelere baskınlar ve suikastlar düzenlenmiş, görevliler şehid edilmiş, şehbenderhâne sancağı çiğnenmiş bazen de şehbender ve maiyetindeki memurları sınır dışı edilmişlerdir.[129] Savaştan dolayı biten Osmanlı diplomasisi ve şehbenderlik faaliyeti Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren tekrar filizlenerek konsolosluk adıyla günümüzde de önemli bir kurum olarak devam etmektedir.

5. Şehbenderlik Memurları

Osmanlı Devleti'nde şehbenderlik kurumu Avrupa'da dâimî elçiliklerin açılmasıyla başlamış ve 1802 yılında ise padişah tarafından ilk şehbender atamasının yapılmasıyla resmî bir hüviyet kazanmıştır. Ancak bu ilk atamadan sonra içerde ve dışarda bazı siyasî olayların patlak vermesiyle 1821-1832 yılları arasında şehbenderlik atamaları bir müddet durdurulmuştur. 1832 yılında ikinci defa başlayan şehbenderlik atamaları ile tekrar resmiyet kazanan şehbenderlik kurumu, 1836'da Hariciye Nezâreti'nin açılmasıyla birlikte teşkilâtlanmasını hızla geliştirerek nezâret bünyesinde yer almıştır.

Hariciye Nezâreti bünyesinde teşkilâtlanan şehbenderlik kurumunda 1877 yılına kadar şehbenderlik memurları muvazzaf yani vazifeli şehben-

---

128 Timuçin Kodaman-Ekrem Yaşar Akçay, "Kuruluştan Yıkılışa Kadar Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Türkiye'ye Bıraktığı Miras", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Isparta, 2010, S.22, s.86.

129 Erol, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik: Paris-Londra Örnekleri", s.45.

derlerden oluşmaktaydı. Bu vazifeli şehbenderler ise kendi içinde, "başşehbender", "şehbender", "şehbender vekili" veya "kançılarya memuru" olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştır.[130] 1877 yılına gelindiğinde ise muvazzaf şehbenderlerden ayrı olarak "fahrî şehbenderlik" uygulaması başlatılmış, böylece Osmanlı Devleti'nin şehbenderlik ağı bir hayli genişlemiştir.[131] Bu durumda Osmanlı Devleti'nde şehbenderlik memurları "Vazifeli Şehbenderler" ve "Fahrî Şehbenderler" olmak üzere iki sınıfa ayrılabilir. Nitekim Osmanlı şehbenderliklerinin oluşumu, yetkileri ve görevleri gibi konularda bilgi vermek amacıyla 1882 yılında yayımlanan "Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamnâme-i Dâhilîdir" adlı yasa niteliğindeki ilk düzenlemede[132] şehbenderlik memurları şöyle tasnif edilmiştir: *Birinci Bend: "Heyet-i şehbenderî biri muvazzaf diğeri fahrî (bilâ maaş) olmak üzere iki nevidir."*[133]

5.1. Muvazzaf Şehbenderler

Osmanlı Devleti'nde vazifeli şehbenderlerin tümü devletin tebaasından seçilmiş ve padişahın yüksek emri ile tayin olmuşlardır. Ayrıca onların ticaretle meşgul olmaları yasaklanmış, sadece şehbenderlik görevleriyle alâkadar olmaları istenmiştir. Vazifeli şehbenderler görev mahallerine ulaşmalarının ardından devletten aldıkları maaşın yanı sıra bulundukları bölgenin şartlarına göre ek bir ödenek (tahsisat) de almışlardır. Maaşları ise görev ve derecelerine göre farklılık göstermiştir. Başşehbendere 3.000 kuruş, şehbendere 2.000 kuruş, şehbender vekiline ise 1.000 kuruş maaş tahsis edilmiştir. Vazifeli şehbender tayin olduktan sonra on beş gün içerisinde İstanbul'dan hareket ederek görev mahalli olan şehbenderliğe gitmek zorundadırlar. Aksi takdirde ise uyarı, uzaklaştırma, maaştan kesme ve memuriyetten uzaklaştırma gibi cezalarla karşı karşıya kalabilmektedirler.[134]

---

130 Rona Aybay, *Tarih ve Hukuk Açısından Konsolosluk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2009, s.49.

131 Erol, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik: Paris-Londra Örnekleri", s.60.

132 Aybay, *Tarih ve Hukuk Açısından Konsolosluk*, s.48.

133 Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamnâme, 1 Haziran 1298 (13 Haziran 1882), *Düstur*, 1.Tertip, c.2, s.192; Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamnâme, *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1318/1900*, 3.Def'a, Matba-i Osmâniye, İstanbul, 1318, s.362; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul, 2003, c.3, s.282.

134 Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamnâme, *Düstur*, 1.Tertip, c.2, s.192; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1318/1900*, s.362-363; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.3, s.282.

Vazifeli şehbenderler daha önce de belirtildiği üzere "başşehbender", "şehbender", "şehbender vekili" veya "kançılarya memuru" olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştır. Bu durum Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamnâme'de şöyle belirtilmektedir: *İkinci Bend: "Muvazzaf şehbenderler üç sınıfa münkasimdir birincisi başşehbender ikincisi şehbender üçüncüsü şehbender vekîli veyahud kançılarya memurudur."*[135]

5.1.1. Başşehbenderler

Muvazzaf şehbenderlerin en üst sınıfını oluşturan görevlilerdir. Osmanlı'da başşehbender; "şehbenderin büyüğü, ceneral konsolos"[136] anlamlarına gelir. Günümüzde ise başkonsolos olarak bilinmektedirler. Padişah tarafından tayin edilen ve başka işlerle meşgul olmaları kesinlikle yasaklanan başşehbenderler "Vilâyet" olarak kabul edilen önemli şehir ve ticaret merkezlerinde görev yapmışlardır. Başşehbenderler, bir vilâyette görev yapan tüm şehbenderlik memurlarının âmiri olup bütün şehbenderlik memurları emirlerine itaatle mükelleftirler. Bu durum 1882 tarihli Şehbenderler Nizamnâmesin'de şu şekilde zikrolunmuştur: *Yirmi Beşinci Bend: "Başşehbenderin hakk-ı kazâsını muhît olan daireye vilâyet denir…" Yirmi Altıncı Bend: "Bir vilâyet veya livâda re'sen memur olan şehbender maiyetinde bulunan bilcümle memurların âmiridir. Bunların her halde âmirlerine itaatle mükellefdirler."*[137] Osmanlı Devleti, 1840 yılında İngiltere'nin Londra şehrine Zehrab/Zöhrab adlı birini başşehbender sıfatıyla atayarak ilk kez başşehbenderlik uygulamasını başlatmıştır.[138]

5.1.2. Şehbenderler

Muvazzaf şehbenderlerin orta sınıfını oluşturan, başşehbenderlerden sonra gelen memurlardır. Batı ülkelerinde ve günümüzde konsolos olarak bilinmektedir. Farsça iki kelimenin terkibinden oluşan ve sadece Osmanlı Devleti'nde kullanılan şehbender kelimesi, "*Bir devlet tarafından diğer bir devletin ticaretgâh bir şehir veya iskelesinde teb'asının hukukunu müdafaa ve umûr-ı münâsebet-i ticarîyyelerine nezâret etmek üzere tayin ve ikame*

---

135 *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1318/1900*, s.362; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.3, s.282.

136 Şemseddin Sâmi, "Şeh-Bender", *Kamûs-i Türkî*, c.1, s.790.

137 Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamnâme, *Düstur*, 1.Tertip, c.2, s.195; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1318/1900*, s.367-368; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.3, s.285.

138 Erol, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik: Paris-Londra Örnekleri", s.43.

ettirdiği memur, konsolos."[139] anlamına gelmektedir. Yani ülkesi adına gittiği bir ticaret şehrinde ülkesiyle yapılan ticaret ilişkilerini denetleyen, düzenleyen ve sorumlu olan memur demektir. Osmanlı Devleti'nde sonraları bu görevlilere tıpkı Batı ülkelerinde olduğu gibi konsolos denilmiştir.

Şehbenderler, başşehbenderler gibi padişah tarafından tayin edilip, başka işlerle meşgul olmaları kesinlikle yasaklanmıştır. Şehbenderler "Livâ" denilen ikinci dereceden önemli şehirlere tayin edilmişlerdir. Ayrıca görev yaptığı yerde bir başşehbender yoksa tüm şehbenderlik memurlarının âmiridirler ve emirlerine itaat edilmesi gereklidir.[140]

Şehbenderlerin, görev yaptığı yerlerde öncelikle temel görevleri Osmanlı tebaasının doğum, ölüm, evlenme gibi işlerini yürütmek ve onlar üzerinde yönetim yetkisini kullanmaktır. Ancak bu idarî görevlerin dışında devletlerarası anlaşmaların uygulanmasını sağlamak, Osmanlı sancağına sahip çıkmak ve saygı gösterilmesini temin etmek, ticaret ve sanayi işlerini takip etmek ve gerekli temasları kurmaktan çekinmemek, Osmanlı Devleti ve hükümeti lehine-aleyhine yapılan her türlü girişimi gözlemlemek ve incelemek, yerel basında padişaha veya onun hükümetine zararlı yayınlarda bulunanları tespit etmek ve bunların cezalandırılması için yerel makamlara uygun bir dille başvurmak[141] gibi siyasî ve ticarî birçok vazifeleri de bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde Avrupa'da ilk dâimî elçiliklerin açılmasıyla birlikte şehbender ataması planlanmıştır. Nitekim Sadrazam Yûsuf Ziyâ Paşa tarafından şehbender atamasının gerekliliğini anlatan bir takrir padişaha arz edilmiştir. Padişah III. Selim'in şehbender atamasını kabul etmesi üzerine Angelo Fecetin adlı gayrimüslim Temmuz 1802 yılında ilk Osmanlı Şehbenderi olarak Napoli'ye tayin edilmiştir.[142]

---

139 Şemseddin Sâmi, "Şeh-Bender", *Kamûs-i Türkî*, c.1, s.790.

140 Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamnâme, *Düstur*, 1.Tertip, c.2, s.195; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1318/1900*, s.367-368; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.3, s.285

141 Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamnâme, *Düstur*, 1.Tertip, c.2, s.195-196; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1318/1900*, s.368-370; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.3, s.285-287; Aybay, *Tarih ve Hukuk Açısından Konsolosluk*, s.51-52.

142 BOA, A.DVNS.ŞHB.d., No:1, Mukaddime; Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler Kapitülasyonlar-Beratlı Tüccarlar Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1839)*, s.58.

5.1.3. Şehbender Vekilleri ve Kançılarya Memurları

Muvazzaf şehbenderlerin en alt sınıfını oluşturan, şehbenderlerden sonra gelen memurlardır. Osmanlı'da şehbenderin küçüğü veya viskonsolos[143] olarak bilinmektedir. Günümüzde ise acente-konsolos olarak kullanılmaktadır. Diğer muvazzaf şehbender gibi şehbender vekilleri de padişah tarafından atanmış ve başka işlerle meşgul olması yasaklanmıştır. Bu memurlar, şehbenderlerin görev yaptığı "Livâ" adlı şehirlere bağlı olan daha küçük yerleşim yerlerinde görev yapmışlardır. Şehbender vekilleri bir şehbendere bağlı olarak görev yaptıkları gibi bazen de bağımsız olarak tayin edilmişlerdir. Şehbenderin altında görev yapan bu memurlar şehbenderin olmadığı durumlarda sorumluluk üstlenip şehbenderhâneye gelen evrakları imzalayabilirlerdi.[144] Osmanlı Devleti'nde diğer ülkelerdeki şehbenderliklerin sayısını arttırmak ve görevlendirme suretiyle de kuruma personel kazandırmak maksadıyla ilk vekil şehbenderlik uygulaması 1820 yılında gerçekleşmiştir.[145]

Kançılarya Memurları ise; şehbenderhânelerde yazı ve evrak işleri gibi resmî işlemlerle ilgilenen memurlardır. Zaman zaman şehbender vekili düzeyinde görev yapan ve atamayla görevlendirilen kançılarya memurları 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren görev yapmaya başlamışlardır. Günümüzde de aynı şekilde konsoloshânelerin evrak ve arşiv işleriyle ilgilenen kançılarya memurları, çok sık görülmese de bazı durumlarda diplomatik memurların bir üyesi olabilmektedir.[146]

5.2. Fahrî Şehbenderler

1877 yılına gelindiğinde, merkezî bütçeden maaş alan muvazzaf şehbenderlerin yanı sıra, ticarî ve diplomatik ağları genişletmek amacıyla "Fahrî Şehbenderlik" müessesesi de ihdâs edilmiştir. Zira farklı coğrafyalarda ticaret yürüten Osmanlı tüccarlarının sayısının artmasıyla birlikte yeni konsolosluk yetkililerine olan ihtiyaç da katbekat artmıştır. Ne var ki, bu kadar çok şehirde muvazzaf şehbenderlikler kurmaya malî imkânları elvermeyen Osmanlı Devleti'nin imdadına, masrafsız birer temsilci olan fahrî şehbenderler yetişmiştir. Devlet bütçesine yük getirmeyen bu gönüllü ve yerli/yabancı tüccar kökenli görevliler sayesinde Osmanlı şehbenderlik ağı

---

143 Şemseddin Sâmi, "Şeh-Bender", *Kamûs-i Türkî*, c.1, s.790.

144 Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamnâme, *Düstur*, 1.Tertip, c.2, s.195-196; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1318/1900*, s.368-370; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.3, s.285-286.

145 Arık, "20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Şehbenderlerinin Ticaret Raporları", s.7.

146 Erol, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik: Paris-Londra Örnekleri", s.62.

kısa sürede genişlemiş, böylece yurt dışındaki Osmanlı tebaasının konsolosluk işlemleri daha etkin bir şekilde yürütülmüştür.[147]

Fahrî şehbenderler, ülkelere gönderilen elçilerin teklifleri üzerine herhangi bir imtihana tâbi tutulmaksızın o ülkenin yerli veya yabancı vatandaşlarından seçilerek tıpkı muvazzaf şehbenderler gibi padişah tarafından atanmışlardır. Fahrî şehbenderlerin muvazzaf şehbenderlerden farklı olarak ticaretle meşgul olmaları yasaklanmamış, ancak görev yaptıkları yerlerden başka bir yere tayin ve nakil edilmeleri ise nehyedilmiştir.[148] Ayrıca fahrî şehbenderler yerli veya yabancı şehbenderler arasından seçilmekle beraber, genelde o ülkenin ticaretle uğraşan vatandaşları arasından seçildikleri için Müslüman ülkeler haricinde hemen hepsi gayrimüslimdir.[149]

Fahrî şehbenderler, muvazzaf şehbenderlerden sonra gelirler ve bulundukları yerde bir muvazzaf şehbender varsa onun maiyeti altında olmaları zorunludur. Devlet tarafından bir maaş tahsis edilmemiştir. Fakat devlet adına yapılan resmî işlerden elde edilen hâsılattan bir miktar ücret almışlardır. Ayrıca maiyeti altındaki kançılarya memurlarının masraflarını da karşılamaya mecburdurlar. Fahrî şehbenderler, resmî sıfatları gereği yerlerine memur veya vekil tayin edemezler. Bir haftadan uzun sürecek ayrılıklarda, bu durumu elçiliğe bildirmeksizin görev yerlerini terk etmeleri yasaklanmıştır. Ayrıca ticaretle uğraşan bu şehbenderler eğer iflâs eder veya kanunen bir ceza alırlarsa görevlerine son verilir ve tazminat talep etme hakları da yoktur. Bu durum 1882 tarihli Şehbenderler Nizamnâmesi'nde şu şekilde zikrolunmuştur: *Altmış Üçüncü Bend: "Fahrî şehbenderlerin memuriyetleri lağvedilir ise bir gûne tazmînât taleb etmeğe hakları olamaz." Altmış Dördüncü Bend: "Fahrî şehbenderler izhâr-ı iflâs eder veya kânûnen mahkûm bulunur ise memuriyetlerinde istihdâmları câ'iz olunmaz."*[150]

Fahrî şehbenderler de tıpkı vazifeli şehbenderlerde olduğu gibi "fahrî başşehbender", "fahrî şehbender" ve "fahrî şehbender vekili" olmak üzere

147 Erol, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik: Paris-Londra Örnekleri", s.62-63.

148 Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamnâme, *Düstur*, 1.Tertip, c.2, s.197; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1318/1900*, s.374-375; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.3, s.289-291.

149 Erol, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik: Paris-Londra Örnekleri", s.63.

150 Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamnâme, *Düstur*, 1.Tertip, c.2, s.198; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1318/1900*, s.375; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.3, s.290.

üç gruba ayrılmıştır.[151] Son olarak, Osmanlı Devleti ilk zamanlar muvazzaf şehbenderlerden istediği gibi fahrî şehbenderlerden de göreve başlamadan önce kefil istemiştir. Fakat fahrî şehbenderlerin çoğunun hâsılatlarının az olması ve kefil istenmesi durumunda görev yapacak fahrî şehbender bulmakta zorlanacaklarından dolayı bu uygulamadan vazgeçilmiş ve kefil uygulaması yalnızca muvazzaf şehbenderlere zorunlu kılınmıştır.[152]

B. Osmanlı Devleti'nin Batavya Başşehbenderliği

1. Endonezya, Cava Adası ve Batavya İsmi

Endonezya, İslâm dünyasının doğu ucunu teşkil eden Güneydoğu Asya'da yer almaktadır. Bu coğrafya, Asya kıtasının güneydoğu uzantısının yanı sıra Pasifik Okyanusu ile Hint Okyanusu arasında uzanan ve genellikle Malay-Endonezya takımadaları olarak anılan sayısız adayı içine almaktadır. Stratejik konumu hasebiyle tarih boyunca çeşitli dış kültürel ve sosyal tesirlere açık olan bölge, günümüzde nüfusu 300 milyonu aşan Müslüman kitlesiyle İslâm dünyasının mühim bir parçasını oluşturmaktadır.[153] Çeşitli inanç ve kültürlerin kesişim noktası olan Güneydoğu Asya bölgesi, erken dönemlerde Hinduizm'in ve Budizm'in tesiri altında kalmış, İslâmiyet'in intişârıyla birlikte İslâm kültür ve medeniyetinin etkisi altına girmiştir. Günümüzde bu topraklarda, nüfusunun kahir ekseriyetini Müslümanların oluşturduğu Endonezya, Malezya ve Bruney gibi devletler yer almaktadır.[154]

Güneydoğu Asya ile Avustralya arasında yer alan çok sayıdaki ada üzerinde kurulan Endonezya ise,[155] toprak ve nüfus bakımından dünyanın en büyük İslâm ülkesidir. Yaklaşık olarak 290 milyonu bulan ülkedeki nüfusun %88'i Müslüman, %8'i Hristiyan, geri kalan kısmı ise Hinduizm, Budizm ve diğer yerel dinlere mensuptur.[156] Güneydoğu Asya'da bir takımadalar ülkesi olan Endonezya, batıdan doğuya doğru uzunluğu 5.000 kilometreden fazla bir alana serpilmiş ve yaklaşık 3.000 adadan meydana gelmektedir.

---

151 Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamnâme, *Düstur*, 1.Tertip, c.2, s.197; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1318/1900*, s.374; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.3, s.289-290.

152 Erol, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik: Paris-Londra Örnekleri", s.64.

153 İsmail Hakkı Göksoy, *İslâm'ın Güneydoğu Asya'ya Girişi ve Yayılışı*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1998, s.5.

154 İsmail Hakkı Göksoy, *Çağdaş İslâm Ülkeleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2014, s.211.

155 Sırrı Erinç, "Endonezya", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 1995, c.11, s.192.

156 Göksoy, *Çağdaş İslâm Ülkeleri Tarihi*, s.211.

Ülkenin başlıca adaları ise Sumatra, Cava (Java), Kalimantan (Borneo), Sulavesi, Batı İrian, Madura, Sumbava isimli adalardır.[157]

Endonezya kalabalık bir Müslüman nüfusa sahip olmasına rağmen, yanı başında bulunan ve halkının ancak yarısının Müslüman olduğu Malezya gibi İslâmiyet'i resmen devlet dini yapmamıştır. Diğer taraftan Endonezya, Türkiye gibi laikliği resmen benimsemiş laik bir ülke de değildir.[158] Anayasal olarak pancasila (beş prensip) adı verilen bir devlet felsefesi kabul etmiş üniter bir devlettir. Bunlar, tek ve yüce bir Tanrı'ya inanç, âdil ve medenî insancılık (hümanizm), Endonezya'nın birliği, halkın temsilcileri vasıtasıyla aklın ve ilmin ışığında istişare yoluyla idare edilen demokrasi, Endonezya halkının bütününü kapsayan sosyal adalet prensipleridir.[159]

Eski bir Hollanda sömürgesi olan ve söz konusu sömürge idaresinin ülkenin sosyal, kültürel, siyasî, ekonomik ve dinî yapısı üzerinde derin izler bıraktığı Endonezya, uzun yıllar süren bu hâkimiyetin ardından II. Dünya Savaşı (1939-1945) yıllarında Japon işgaline uğramış ve savaşın bitimiyle birlikte 17 Ağustos 1945 tarihinde bağımsızlığını ilân etmiştir. Ne var ki tam anlamıyla özgürlüğüne kavuşması, yaklaşık dört buçuk yıl süren çetin bir istiklâl mücadelesinin neticesinde 31 Aralık 1949 tarihinde gerçekleşebilmiştir.[160] Hollanda'ya karşı verilen bu mücadelenin ardından kurulan günümüz Endonezya'sının yüzölçümü 1.919.443 km², başkenti ise Cakarta/Jakarta'dır.[161]

Endonezya'ya bağlı Sunda takımadalarından biri olan Cava adası, Endonezya'nın yüzölçümü bakımından dördüncü, nüfus bakımından en kalabalık, siyasî bakımdan en önemli ve iktisaden en gelişmiş adası olup devlet merkezi Cakarta da burada bulunmaktadır. Tarih öncesi çağlardan[162] beri meskûn bir ada olan Cava adası, ülke yüzölçümünün ancak %7'si kadar bir

---

157 Erinç, "Endonezya", s.192.

158 Endonezya'nın siyasî yaşamı ve yönetim modeli hakkında bilgi için bkz., İsmail Hakkı Göksoy, "Bazı Müslüman Ülkelerin Yönetim Modeli: Endonezya ve Malezya Örneği", *İslâm ve Demokrasi: Kutlu Doğum Sempozyumu*, TDV Yay., Ankara, 1993, s.173-192; Orçun İmga, "Endonezya'da Siyaset: Bağımsızlık Sonrası Dönemde Siyasî Yaşam ve Kurumlar", *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2003-2004, c.8-9, S.8, s.115-129.

159 İsmail Hakkı Göksoy, "Endonezya'da İslâm ve Hollanda Hâkimiyeti", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Isparta, 1994, S.1, s.160.

160 Göksoy, "Endonezya'da İslâm ve Hollanda Hâkimiyeti", s.160.

161 Erinç, "Endonezya", s.192.

162 Cava'da İslâmiyet'ten önce kurulmuş olan ilk devletler ve Endonezya'nın eski tarihi hakkında bilgi için bkz., Wolfram Eberhard, *En Eski Devirlerden Zamanımıza Kadar Uzak Doğu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, s.319-324.

toprağa sahip olmasına rağmen, bugün ülke nüfusunun yaklaşık %60'ını barındırmaktadır. Etnik bakımdan halkın büyük çoğunluğunu (%40) Cavalılar oluşturur. Birçok mahallî etnik grubun bulunduğu ülkede, adaya çok eski yıllardan beri göçmen olarak gelip yerleşen Çin kökenliler de vardır. Diğer adalardaki halk gibi Cava adasındaki halkın da %90'dan fazlası Sünnî Müslüman olup Şâfiî mezhebine mensupturlar.[163]

İslâmiyet'in Cava adasına ne zaman geldiği kesin olarak tespit edilememekte[164] ancak barış yoluyla ve irşadlar neticesinde meydana gelen toplu ihtidâlarla yaygınlaştığı bilinmektedir. İslâmiyet öncesinde ada, 4. ve 5. yüzyıllardan başlayarak uzun bir süre boyunca Hinduizm'in ve Budizm'in etkisi altında kalmıştır. Hint medeniyetinin derin izleri, eski yapılarda ve çeşitli sanat eserlerinde, hâlâ yaşayan bazı gelenekler ile törenlerde açıkça görülmektedir.[165] İslâmiyet ise Cava'ya Malay yarımadasının güneyinde kurulan Malaka şehrinden girmiş olup[166] Hindistan-Uzak Doğu ticarî münasebetleri vesilesiyle Hindistan'ın Gucerât taraflarından gelen Müslüman tüccarların gayretleri sonucu yayılmıştır.[167]

Hint tüccarlarının yanı sıra Malay yarımadasındaki Müslüman tüccarların da Cava'ya gelmeleri ve burada ikamet etmeleri, İslâmiyet'in bu adada yayılmasını büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Neticede Hint ve Malay tüccarlarının adadaki ticaret merkezlerinde kurdukları kalabalık Müslüman topluluk, yerli halkında peyderpey İslâmiyet'e girmesiyle birlikte zamanla küçük

---

163 Sırrı Erinç, "Cava", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 1993, c.7, s.170.

164 Batılı şarkiyatçılar genellikle, İslâmiyet'in bu ülkeye Ortadoğu ve Çin arasındaki eski ticaret yolunu takip ederek İran ve Hindistan üzerinden geldiğini ve 13. yüzyıldan itibaren yerli halk arasında yayılmaya başladığını ileri sürerken Endonezyalı ilim adamları, Hz. Peygamber zamanında dahi Arap denizci ve tüccarlarla Güneydoğu Asya halkları arasında bazı temasların olduğuna dikkat çekerek İslâmiyet'in buraya ilk defa hicrî 1. (7) yüzyılda ve doğrudan Arabistan'dan geldiğini iddia etmişlerdir. İslâmiyet'in Cava'ya girişiyle ilgili ilk yazılı belge ise, Doğu Cava'nın Gresik yakınlarındaki Leran kasabasında bulunan Fatıma bint. Meymün adlı bir kadına ait 475 (1082) tarihli mezar taşıdır. İsmail Hakkı Göksoy, "Endonezya (Ülkede İslâmiyet)", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 1995, c.11, s.197.

165 Erinç, "Cava", s.171.

166 A.W. Nıeuwenhuis, "Cava", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, c.3, s.29.

167 Mustafa L. Bilge, "Cava (Cava'da İslâmiyet)", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 1993, c.7, s.171.

devletler/sulltanlıklar şekline dönüşmüştür.[168] Ayrıca bölgeye gelen Müslüman tüccarlar ile yeni teşekkül eden bu küçük Müslüman sultanlıklarının geliştirdiği evlilik ve ticaret münasebetleri sonucunda 15. yüzyılda Cava adasının büyük bir kısmında İslâmiyet hâkim olmuştur.[169]

İslâmiyet 15. yüzyıl başlarında Cava'da tam anlamıyla yayılmaya başladığı zaman adada Hindu-Budist bir devlet olan Macapahitler (1300-1525) hüküm sürüyordu. Gucerât'tan gelen Müslüman tüccarlar, bölgede yüksek tabakayı oluşturan Hindu-Budist kültürel mirasını benimsemiş yerel idareci sınıfla yakın temas kurmuş ve onların İslâmiyet'i kabul etmelerine öncülük etmişlerdir. Bu İslâmî çalışmalar bir rivayete göre ise halk arasında "Velî Sanga" diye bilinen dokuz velînin ortak faaliyetleri sonucunda gerçekleşmiştir. Sunan (Susuhunan) şeref unvanıyla anılan bu ilk İslâm davetçilerinin adları şöyledir: Sunan Malik İbrâhim (ö. 1419, Mevlana Mağribi olarak da bilinir.), Sunan Ngampel (ö. 1470 Raden Rahmet olarak da bilinir. Mezarı Surabaya'dadır.), Sunan Bonang (ö. 1525), Sunan Giri (Raden Paka), Sunan Gunung Cati (ö. 1570), Sunan Kudus, Sunan Muria, Sunan Dracat, Sunan Kali Caga. İslâmiyet'in sosyal hayatın bütün sahalarını tanzim eden şâmil yapısı ve adalet temelli eşitlikçi prensipleri, katı bir kast sistemini öngören Hindu inancının tesiri altındaki Cava halkı tarafından hızla ve kolaylıkla benimsenmesinde başat rol oynamıştır. Toplumu dinî bir bağla bütünleşmiş bir ümmet olarak gören Cava halkı, fertleri bu mukaddes birliğin eşit birer âzası olarak kabul etmiştir. Hint kültürünün aksine İslâm'la birlikte Allah katında her bireyin mutlak bir eşitliğe sahip olduğunu idrak etmiştir.[170]

---

168 Arap, Hint ve İran asıllı tüccarlar vasıtasıyla bölgeye giren İslâmiyet, önceleri sadece liman şehirlerinde başlamış daha sonra iç kesimlerde yaşayan yerli halk gruplar halinde İslâmiyet'e girmiştir. Liman şehirlerinde kalabalık bir Müslüman topluluk oluştuktan sonra 13. yüzyıldan itibaren küçük sultanlıklar kurulmaya başlanmış ve bu sultanlıklar vasıtasıyla İslâmiyet, Müslüman olmayan diğer bölgelere hızla yayılmıştır. Cava adasının kuzey sahilinde kurulan Demak (1478-1568) ile batısında kurulan Bentem Sultanlıkları (1546-1813) İslâmiyet'in Cava adasında kalıcı bir şekilde yerleşmesinde büyük rol oynamışlardır. Göksoy, *Çağdaş İslâm Ülkeleri Tarihi*, s.213.

169 A.W. Nıeuwenhuis, "Cava", s.30.

170 Bilge, "Cava (Cava'da İslâmiyet)", s.171-172; A.W. Nıeuwenhuis, "Cava", s.30; Ayrıca İslâmiyet'in Güneydoğu Asya'da ve Cava adasında yayılışı ve bu bölgedeki İslâm medeniyeti hakkında daha fazla bilgi için bkz., Göksoy, *İslâm'ın Güneydoğu Asya'ya Girişi ve Yayılışı*, s.96-115; Mohd Taib Osman (ed.), *Malay Dünyasında İslâm Medeniyeti*, Çev. Ali Çaksu, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yay., İstanbul, 2000.

Sonuç olarak; Arap, İran ve Hint asıllı Müslüman tüccarlar vasıtasıyla Endonezya adalarına giren İslâmiyet, barışçı yolla ve asırlar süren yavaş bir gelişmeyle yayılmıştır. Önceleri Sumatra'nın ve Cava'nın sahildeki liman şehirlerinde ve Hindu kültürünün daha zayıf olduğu bölgelerde etkisini gösteren İslâm dini, 13. yüzyıldan itibaren ticaret, evlilik ve tarikatlar vasıtasıyla Endonezya halkı arasında hızla benimsenmeye başlamıştır. 13-17. yüzyıllar arasında Endonezya halkı, gruplar ve kabileler halinde ihtidâ etmiştir.[171] Başka bir ifadeyle, İslâmiyet'in Malay ve Endonezya coğrafyasında yayılmasında ortak bazı temel dinamikler ve sebepler bulunmakla birlikte bu dinin intişâr, kabul ve tatbikat süreçlerinin hem zaman hem de mekân bakımından yekpâre ve homojen bir karakter arz ettiğini söylemek son derece yanlıştır.[172]

1511 yılında Portekizliler'in adaya ayak basması ile Cava tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Küçük prenslikler ve sultanlıklar istilâcılara direnemeyip yıkılmış,[173] adanın kuzeyindeki Demak (1478-1568) ve Bentem (1546-1813) sultanlıkları ise istilâcılarla bazı ticaret anlaşmaları yaparak bir süre daha bağımsızlıklarını koruyabilmişlerdir. Bu kısmî sömürgeleşme dönemini 1595'te Hollandalıların adaya gelmesiyle başlayan ve Endonezya

---

171 İsmail Hakkı Göksoy, *Endonezya'da İslâm ve Hollanda Sömürgeciliği*, İSAM Yay., Ankara, 1995, s.14; Göksoy, "Endonezya (Ülkede İslâmiyet)", s.197; Göksoy, "Endonezya'da İslâm ve Hollanda Hâkimiyeti" s.162.

172 Mohd Taib Osman (ed.), *Malay Dünyasında İslâm Medeniyeti*, s.30.

173 Örneğin; bölgede Portekiz istilâsına mâruz kalan Müslüman sultanlıklardan biri de Samudra-Pasai Sultanlığı (1267–1524)'dır. Sumatra adasının kuzeyindeki Pasai liman kenti ile bu kentten birkaç mil içerideki Samudra merkezli olarak teşekkül eden Samudra-Pasai Sultanlığı'nın 13. yüzyılın başlarında kurulduğu ve aynı asrın sonlarına doğru İslâmiyet'i kabul ettiği kaynaklarda zikredilmektedir. Söz konusu Müslüman sultanlık, 1521 yılında Portekizliler tarafından işgal edilmiş, yaklaşık üç yıl süren bu istilânın ardından, adanın daha kuzeyinde güçlenmekte olan Açe İslâm Sultanlığı'nın (1496-1903) 1524'te Portekizlileri bölgeden çıkarmasıyla birlikte Açelilerin hâkimiyetine girmiştir. Marco Polo ile birlikte Orta Çağ'ın en büyük iki seyyahından biri kabul edilen Faslı Müslüman seyyah İbn Battûta (ö. 770/1368-69); 1345 yılı sonları ile 1346 yılı başlarında Çin'e seyahati esnasında iki hafta ve Orta Doğu'ya dönüş yolculuğunda iki ay olmak üzere bu sultanlıkta toplam iki buçuk ay ikamet etmiştir. Dolayısıyla müellif, meşhur seyahatnâmesi *er-Rihle*'de Samudra-Pasai Sultanlığı ve mahallî Müslüman ahali hakkında son derece kıymetli bilgiler sunmaktadır. İsmail Hakkı Göksoy, "İbn Battuta'ya Göre Güneydoğu Asya Ülkeleri", *Dini Araştırmalar*, 2002, c.4, S.12, s.53-63. İbn Battûta'nın hayatı, seyahatnâmesi, diğer eserleri, fikirleri ve etkisi hakkında daha fazla bilgi için bkz., Muhammet Kalkan, *İbn Battûta*, Siyer Yayınları, İstanbul, 2025, s.51-141.

Devleti'nin kuruluşuna kadar yaklaşık 350 yıl süren çok katı bir sömürü dönemi takip etmiştir.[174]

Cava adasında kurulmuş olan Batavya şehri ise, günümüzde Endonezya Cumhuriyeti'nin başkenti olan Cakarta'nın Hollanda sömürge dönemindeki adıdır. Cakarta, geniş bir alana yayılmış olup ülkenin en büyük liman şehridir. Cava adasının kuzeybatı kıyısında; Cava denizi ile Sunda, Karimata ve Malaka boğazları gibi kritik uluslararası ticaret yollarının kesişim noktasında yer alan şehir, Cakarta körfezinin gerisinde ve Tjiliwung ırmağının ağzında kurulmuş olması sebebiyle mühim bir jeostratejik konuma sahiptir. Güneydoğu Asya'nın en kalabalık şehri olan Cakarta'nın nüfusu günümüzde yaklaşık 40 milyon civarındadır. Demografik yapı hem etnik hem de dinî bakımdan çeşitlilik göstermektedir. Nüfusun büyük çoğunluğunu, Endonezya'nın çeşitli bölgelerinden Cakarta'ya gelip yerleşen yerli Müslüman halk oluşturmaktadır. Bununla birlikte sömürge idaresi döneminde Hristiyanlaştırılan yerliler ile Amerika ve Avrupa menşeli Katolik ve Protestan kitleler de önemli bir nispet teşkil etmektedir. Ayrıca yine sömürge döneminde dışarıdan göç eden Çinli, Arap ve Avrupalı toplulukların nüfusu da azımsanmayacak seviyededir. Bunların yanı sıra bölgede, ekseriyetle ticarî faaliyetlerle iştigal eden Yahudi bir nüfusa da rastlanmaktadır.[175]

Cakarta halkının İslâmiyet'le ilk teması, hicrî birinci asırdan (milâdî 7. yüzyıl sonları) itibaren Müslüman Arap tüccarların Hint sahilleri ve Malay-Endonezya takımadalarını takip ederek Çin'e kadar uzanan deniz ticaret yolu üzerindeki faaliyetleri ve yerli ahaliyle kurdukları ticarî münasebetler neticesinde olmuştur. Ticarî faaliyetler, dinî davetler ve evlilikler sonucunda İslâmiyet yerli halk arasında yavaş yavaş yer edinmeye başlamıştır. 13. yüzyıldan itibaren ise Müslüman Arap tüccarların etkisinde kalan Cava adasında küçük Müslüman sultanlıklar kurulmuştur. Cava adasının kuzey sahilinde tesis edilen Demak ile batısında kurulan Bentem sultanlıkları İslâmiyet'in Cava adasında ve Batavya'da kalıcı bir şekilde kök salmasında büyük rol oynamıştır. Zamanla bu sultanlıkların elde ettiği siyasî üstünlük sayesinde İslâm dini bölge halkı arasında geniş çapta yayılmıştır.[176]

Cakarta şehrinin ne zaman kurulduğu hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte Sunda Kalapa adında küçük bir sahil şehri olduğu bilinmektedir. Sunda Kalapa'nın Müslüman Bentem Sultanlığı tarafından işgal edil-

---

174 Erinç, "Cava", s.171.
175 Sırrı Erinç, "Cakarta", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 1993, c.7, s.30.
176 Göksoy, *Çağdaş İslâm Ülkeleri Tarihi*, s.212-213.

mesiyle Jajakarta adını alan şehir, süreç içinde "müreffeh ve muzaffer" anlamına gelen Cakarta (Jakarta) şekline dönüşmüş ve 1619 yılına kadar böylece kalmıştır.[177] Cakarta şehri çok öncelerden karşılaştığı İslâmiyet'i, Bentem Sultanlığı'nın hâkimiyeti ile daha çok tanımış ve zamanla önemli bir Müslüman liman şehri haline gelmiştir.

Bölgeye gelen ilk Avrupalılar ise, 1511'de Malaka'yı yıkan ve yaklaşık bir asır boyunca bölgenin baharat ticaretini elinde tutan Portekizliler'dir. Portekizlileri 16. yüzyılın sonlarına doğru Hollandalı denizci ve tüccarlar izlemiş ve onlar da kurdukları Hollanda Doğu Hindistan Şirketi (Felemenkçe: Verenigde Oost-Indische Compagnie veya kısaca VOC)[178] vasıtasıyla bölgede sömürge faaliyeti yapmışlardır. Hollandalı sömürgeciler, 19. yüzyılın sonuna doğru takımadaların büyük bir bölümünü sömürge savaşları ve mahallî idarecilerle yaptıkları ikili anlaşmalar sonucunda kendi nüfuz alanı ve yönetimi altına almışlardır.[179]

17. yüzyılın başında Bentem Sultanlığı'na merbut Müslüman prens Pangeran Wijayakrama tarafından idare edilen Cakarta, sömürge maksadıyla bölgeye gelen Hollandalıların hedefi olmuştur. Hollandalılar, 1811-1816 yılları arasındaki beş yıllık kısa süreli İngiliz idaresi müstesna olmak üzere II. Dünya Savaşı'na kadar bu coğrafyada kesintisiz bir sömürge hâkimiyeti tesis etmişlerdir. Hollandalılar işgal sırasında tahrip ettikleri Cakarta'nın harabeleri üzerine, 1619'da tamamlanan ve etrafı yüksek surlarla çevrili yeni bir kale-şehir kurarak buraya ilkçağlarda Hollanda'nın kuzeybatı kıyılarında yaşayan Cermen kökenli Batavlar'a izafeten Batavya adını vermişlerdir. İşte bu tarihten itibaren 1949 yılına kadar şehir Batavya ismiyle anılmıştır.[180]

I. Dünya Savaşı'nın ardından Hollanda Hindistanı'nda yükselen milliyetçi hareketlerin merkez üssü haline gelen Batavya şehri, II. Dünya Savaşı esnasında 1942-1945 yılları arasında ise Japon işgaline mâruz kalmıştır. Savaştan sonra Amerikan ve İngiliz hükümetlerinin desteğiyle Endonezya Devleti'nin kurulup bağımsızlığın burada ilân edilmesi (17 Ağustos 1945)

---

177 Erinç, "Cakarta", s.31.

178 Asıl adı Birleşik Doğu Hindistan Şirketi'dir. (Vereenigde Oost-lndische Compagnie - VOC); Hollanda'nın Güneydoğu Asya sömürgelerini idare eden özerk devlet statüsündeki ticarî sömürge şirketidir. Hollanda Doğu Hindistan Şirketi hakkında bilgi için bkz., İsmail Hakkı Göksoy, "Hollanda Doğu Hindistan Şirketi", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 1998, c.18, s.232-234.

179 Göksoy, *Çağdaş İslâm Ülkeleri Tarihi*, s.212-213; İsmail Hakkı Göksoy, "Endonezya (Sömürge Dönemi), *DİA*, TDV Yay., Ankara, 1995, c.11, s.204-207.

180 Erinç, "Cakarta", s.31.

sırasında şehrin adı, yabancı boyunduruğundan kurtulmanın simgesi olarak Hollanda işgali öncesindeki Cakarta ile değiştirilmiştir. Ancak Hollanda'nın, Endonezya'nın bağımsızlığını resmen kabul ettiği 27 Aralık 1949 tarihine kadar yine sömürge dönemindeki ismi olan Batavya kullanılmaya devam etmiştir.[181] Bağımsızlığın kazanılmasından sonra Cakarta, Endonezya Cumhuriyeti'nin başşehri olmuş ve bu tarihten itibaren nüfusu eşine az rastlanır bir hızla artmaya başlamıştır. Bugün Endonezya'nın ticaret, sanayi, kültür ve finans merkezi haline gelen Cakarta, bölgenin en kalabalık şehridir.[182]

2. Başşehbenderliğin İhdâs Edilmesindeki Nedenler

Osmanlı Devleti'nin Hint Okyanusu'nda ilk görünüşü Kanûnî unvanıyla tanınan Osmanlı padişahı I. Süleyman (1520-1566) zamanında halifelik makamının gereği olarak vuku bulmuştur. Bölge zenginliklerini ele geçirmek için Papa tarafından teşvik edilen Portekiz'in, bölgedeki küçük İslâm devletlerine tecavüzü ve akabinde İslâm dininin kutsal makamlarına saldırmaya başlaması Osmanlı Padişahı Kanûnî Sultan Süleyman'ı harekete geçirmiştir. Portekiz'in Hint adaları ve okyanus sularında hâkimiyetine mani olup ticaret yolları ve hacıların emniyetlerini sağlamak, muhtemel tehlikeleri Müslümanların hâmisi ve hâdimi olarak ortadan kaldırmak gayesi ile bölgede Osmanlı faaliyetleri başlamıştır.[183] Ancak Kanûnî devrinden sonra Osmanlı Devleti'nin mütemâdiyen dâhilî krizlerle ve iç karışıklıklarla boğuşması, coğrafî mesafenin uzaklığı ve büyüklüğü hasebiyle haberleşme imkânlarının son derece mahdut ve malî imkânların yetersiz olması gibi

---

181 Endonezya'da Hollanda sömürgeciliği ve etkileri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz., Göksoy, *Endonezya'da İslâm ve Hollanda Sömürgeciliği*, İSAM Yay., Ankara, 1995.

182 Erinç, "Cakarta", s.32.

183 Ayrıca Osmanlı Devleti her zaman Güneydoğu Asya halkları için en güçlü Müslüman ülke kimliğini taşımış, Portekiz, Hollanda ve İngiltere sömürgeciliğine karşı mücadelelerinde ümit kaynağı olmuştur. Nitekim 16. yüzyılda, Sumatra adasının kuzeyinde bulunan Açe İslâm Sultanlığı'nın (1496-1903) Portekizlilere karşı yardım talep etmesi üzerine Osmanlı'nın Açe'ye asker ve silâh göndermesi Osmanlı Devleti'nin bölge ile ilk ilişkilerinden biri olarak bilinmektedir. Müteakip iki yüzyıl boyunca Osmanlı'nın daha ziyade kendi bölgesi ile ilgilenmek durumunda kalması nedeniyle Güneydoğu Asya'ya pek zaman ayıramadığı, ancak bölge liderlerinin Osmanlı'ya bakış açısının hiç değişmediği, ilişkilerin ticaret ve din adamı eğitimi ile ziyaretleri gibi dinî alanlarda sürdürüldüğü görülmüştür. H. Taner Seben, "Singapur'daki İlk Temsilciliklerimiz ve Başkonsolos Ahmed Ataullah Efendi", *Türkiye Cumhuriyeti Singapur Büyükelçiliği*, s.5.

âmiller neticesinde bölgeyle olan münasebetlerde kesintiler yaşanmıştır.[184] Öte yandan Osmanlı Devleti, ticaret ağının henüz bu bölgelere ulaşmamış olması nedeniyle de ekonomik menfaat elde edilemeyeceğinden uzun yıllar mezkûr coğrafyada şehbenderlik açmak gibi bir girişimde bulunmamıştır.[185] Başka bir ifadeyle Osmanlı Devleti'nin Güneydoğu Asya ülkeleri ile ilişkileri 16. yüzyıla kadar dayansa da özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar bu ülkelerde herhangi bir resmî temsilci bulundurmamıştır. Ancak Osmanlı topraklarına dahil olan Arap yarımadası ile bölge arasındaki ticaretin ve hac trafiğinin yoğun olması Osmanlı hükümetinin bölgeye olan ilgisini artırmıştır. Böylece Batavya'da bir Osmanlı Başşehbenderliği açılması için girişimler başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin Batavya'da bir başşehbenderlik ihdâs etmek istemesinin ardında yatan pek çok neden bulunmaktadır. Bunların başında, Cava adasının stratejik coğrafî konumu ve ticaret faaliyetleri açısından taşıdığı büyük önem gelmektedir. Nitekim Cava adası, etrafını çevreleyen denizler sayesinde hem civarındaki adalarla hem de farklı ülkelerle ticarî faaliyetlerini artırmış, baharat ve ziraî ürün ticaretiyle havzanın en önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. Ayrıca adanın batı ucunda, Sumatra adasının tam mukabilinde yer alan ve bölgenin en büyük limanı olma özelliğini taşıyan Bentem limanı, sahip olduğu stratejik mevki ve tesir gücü sayesinde Cava Müslümanlarının dış dünya ile bilhassa da Osmanlı Devleti ile irtibat kurmalarını sağlamıştır.[186] Osmanlı Devleti ile bölge halkı arasındaki ticarî münasebetlerin ivme kazanması ve bölgenin haiz olduğu stratejik konum hasebiyle Osmanlı hükümeti, Müslüman tüccarların haklarını muhafaza etmek ve ticarî faaliyetleri tanzim etmek amacıyla mühim bir ticaret merkezi olan Batavya'da bir başşehbenderlik ihdâs etmeyi zaruri görmüştür.

Bölgede yaşayan Müslüman halkın varlığından haberdar olan Osmanlı Devleti'nin bölgeyle sadece ticaret ilişkisinin olduğunu söylemek ise elbette yanlıştır. 13. yüzyıldan itibaren ticaret, evlilik ve tarikatlar yoluyla çoğunluğu Müslüman olan bölge halkı, İslâm dininin emirlerinden biri olan hac

---

184 Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslâm Birliği*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1992, s.344-346.

185 Diren Çakılcı, "Batavya'da Osmanlı Baş Şehbenderliği: Kuruluşu, Baş Şehbender Ali Galib Bey ve Lâyihası", *International Congress Of Eurasian Social Sciences*, c.8, S.28, s.732.

186 Ulin Nuha, "Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. Ve 19. Yüzyıllar Arasında Cavalı Müslümanlar Üzerindeki Etkileri", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2017, s.41-43.

ibadetine son derece önem vermişlerdir. Cavalı Müslümanlar, Batavya limanlarından ve uzun yıllar Mekke kapısı olarak bilinen Açe limanlarından hac görevini yerine getirmek için Osmanlı Devleti topraklarına dahil olan Arap yarımadasına seyahat etmişlerdir.[187] Böylece Cava Müslümanları Mekke ve Medine'de Osmanlı Devleti ile temas kurup tanışmışlardır. Müslümanların hâmisi ve hâdimi olan Osmanlı Devleti de Cava'dan gelen hacıların yol emniyetlerini sağlamak ve hac ibadetlerini güvenle yerine getirebilmeleri için muhtemel tehlikeleri ortadan kaldırmak gayesiyle Batavya'ya bir başşehbenderlik açılmasını gerekli görmüştür.

Öte yandan Hollandalılar tarafından, Batavya'da kurulan sömürge yönetiminin Müslümanlara karşı uyguladıkları sert yaptırımlar, Osmanlı Devleti'nin burada bir başşehbenderlik kurmasına neden olmuştur. Sömürge yönetimi görevlileri başlangıçtan itibaren Endonezyalı Müslümanlara hiç sempati ile bakmamışlar, kendi varlıkları ve ticarî menfaatleri için İslâm'ı "potansiyel bir siyasî tehlike" olarak görmüşlerdir. İslâmiyet'in yayılmasını önlemeye ve her fırsatta bu dinin müntesiplerini bastırmaya çalışmışlardır. Bu sömürgeciler, Batavya'daki Müslümanların dinî ibadetlerini serbestçe yerine getirmelerine izin vermemişler, dinî okullarını kapatmışlar hatta onların sünnet olmalarını dahi yasaklamışlardır. Müslümanların hac ibadetlerini yerine getirmelerini istememişler ve zaman zaman bazı yaptırımlar uygulamışlardır. Ayrıca Müslümanların bir araya gelerek açık veya gizli dinî toplantılar düzenlemelerini kesin bir şekilde yasaklamışlardır. Gerçekten Hollandalı sömürgeciler, Endonezyalı Müslümanları bilhassa hacı, şeyh, hoca gibi toplumda itibar sahibi olan Müslüman liderleri, kendi varlıkları ve ticaret faaliyetleri için daima bir tehdit unsuru ve bölgede çıkan karışıklıkların esas kaynağı olarak görmüşlerdir.[188] Osmanlı Devleti, Hollandalıların Müslümanlar üzerindeki bu sert yaptırımlarını engellemek, onların menfaatlerini ve haklarını korumak için Batavya'da bir başşehbenderlik açılmasını istemiştir.

Anonim hikâyeleri ve edebiyatları, Türk kardeşliği ile ilgili motiflerle dolu olan bölgedeki Malay ve Endonezya halkı da Türklere karşı büyük bir sevgi ve bağlılık duymuş ve Osmanlı halifesini zor zamanlarda yardım için

---

187 Göksoy, *Endonezya'da İslâm ve Hollanda Sömürgeciliği*, s.14.

188 Göksoy, "Endonezya'da İslâm ve Hollanda Hâkimiyeti", s.165-169; Göksoy, *Endonezya'da İslâm ve Hollanda Sömürgeciliği*, s.16-18.

başvuracağı bir umut kapısı olarak görmüştür.[189] Nitekim daha önce de temas edildiği üzere, Osmanlı Devleti'nin söz konusu coğrafyayla münasebetleri her ne kadar 16. yüzyıla kadar uzansa da 19. yüzyılın ortalarında Hint adalarındaki hâkimiyetini pekiştiren Hollanda sömürge idaresinin yerli ahaliye yönelik baskıcı politikaları, bölge Müslümanları ile Hilâfet makamı arasındaki temasların sıklaşmasına zemin hazırlamıştır.[190]

1873 yılında Açe İslâm Sultanlığı'nı (1496-1903)[191] tahakküm altına almaya çalışan Hollandalıların Sumatra adasının kuzeybatısında yer alan bu bölgeye askerî harekât başlatması ile Açeliler, İslâm halifesi olan Sultan Abdülaziz'e (1861-1876) müracaat ederek yardım talebinde bulunmuşlardır. Avrupalı sömürgeci güçlerin tepkisini çekmekten imtinâ eden Osmanlı Devleti ise diplomatik krizlerden kaçınmış ve bu süreçte ancak arabuluculuk vasıtasıyla destek sağlayabileceğini beyan etmiştir. Bununla birlikte, 1876 yılında yaşanan darbe ve akabinde tahta çıkarılan Sultan V. Murad'ın (1876) aynı yıl içerisinde hal'edilmesi hususi olarak Açe, umumi olarak ise Endonezya Müslümanları ile istikrarlı bir ilişkinin tesis edilmesini engellemiştir. Ancak Sultan V. Murad'ın hal'ini müteakip II. Abdülhamid'in tahta geçmesi, Osmanlı Devleti ile Endonezya Müslümanları arasındaki münasebetler bağlamında bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Zira Sultan II. Abdülhamid bilhassa 93 Harbi'nden (1877-1878) sonra yaygın bir şekilde uygulamaya koyduğu Panislâmist siyaset çerçevesinde diğer sömürge coğrafyalarında olduğu gibi Hollanda idaresindeki Müslüman ahaliyle de doğrudan ve sıkı ilişkiler kurmayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda, hem Sultan Abdülaziz döneminde zedelenen halife-ümmet bağlarını onarmak hem de Avrupalı devletlerin şekillendirdiği yeni küresel düzende "Halife" sıfatıyla bir denge

---

189 İsmail Hakkı Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk Tesirleri*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2004, s.94.

190 Çakılcı, "Batavya'da Osmanlı Baş Şehbenderliği: Kuruluşu, Baş Şehbender Ali Galib Bey ve Lâyihası", s.730.

191 Sumatra adasının kuzeyinde yer alan bölge ve 20. yüzyılın başlarına kadar bu bölgede hüküm süren bir İslâm devletidir. Numan Kurtulmuş, "Açe", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 1988, c.1, s.329. Açe hakkında daha fazla bilgi için bkz., Harun Tuncer, *Osmanlı'nın Gölgesinde Bir Uzak Doğu Devleti Açe*, Çamlıca Yay., İstanbul, 2010. Osmanlı Devleti ile Açe İslâm Sultanlığı arasındaki ilişkiler hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz., İlhami Yurdakul, "XIX. Yüzyılda Osmanlı-Açe İlişkileri, Osmanlı Hilafetinin Güneydoğu Asya'da Dini Siyasî Nüfuzu", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul, 2005, S.13, s.19-48; İsmail Hakkı Göksoy, "Malay-Endonezya Kaynaklarına Göre Türkler ve Osmanlı Açe İlişkileri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1999, c.14, S.1, s.175-187.

unsuru oluşturabilmek amacıyla pek çok stratejik liman şehrinde şehbenderliklerin ihdâsına hususi bir ehemmiyet atfetmiştir.[192]

Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı bürokrasisinin şekillendirdiği İslâm siyaseti doğrultusunda bölgedeki Müslüman halkın kültürel ve insanî haklarının muhafazasına destek olmak, halifenin mânevî himayesini hissettirerek onların sahipsiz kalmadığını göstermek[193] ve Hindistan ile Uzak Asya'daki Hollanda müstemlekelerinde yaşayan Müslümanların genel ahvali hakkında kesintisiz istihbarat sağlayarak İslâm dünyasına yönelik tehditleri bertaraf etmek maksadıyla Batavya'da bir başşehbenderlik ihdâs edilmesini kuvvetle desteklemiştir.[194] Bu bağlamda, Batavya'da Osmanlı Başşehbenderliği'nin tesis edilmesindeki temel âmillerden birinin, Sultan II. Abdülhamid'in benimsediği İttihâd-ı İslâm (Panislâmizm) politikası ekseninde sömürge idareleri altında yaşayan Müslüman toplumlarla yakın ve güçlü bağlar kurma stratejisi olduğu ifade edilebilir.

Hollanda sömürge döneminde Endonezya'da yaşayan Arap asıllılar, Çinlilerden sonra ikinci büyük yabancı göçmen topluluğunu oluşturmaktaydı. Bu Arap asıllı ahali, dinî ve ekonomik hayattaki etkinlikleri sebebiyle de asırlardır Endonezya toplumu içinde önemli bir unsuru teşkil etmişlerdir. Ayrıca 19. yüzyılda hac ve ticaret için Hicaz bölgesine sıkça gidip gelen, uluslararası siyasî ve dinî gelişmelerden haberdar olan Arap asıllı Endonezyalılar, İslâm birliği fikirlerine destek olmuşlardır. Osmanlı yönetimi de Cava'daki mahallî Müslüman halkın yanı sıra bölgede yaşayan bu Arap asıllı Müslümanların varlığını ve onların öteden beri Osmanlı tebaasına geçme taleplerini de dikkate alarak Batavya'ya resmî bir başşehbender atamanın elzem olduğunu hissetmiştir.[195]

Osmanlı Devleti'nin Batavya'da bir başşehbenderlik ihdâs etmeyi arzulamasının bir diğer sebebi, Güneydoğu Asya'daki Müslüman sultanlıklarla olan ilişkilerinin mahiyetiydi. Coğrafî uzaklık ve buna bağlı olarak haberleşme imkânlarının son derece kısıtlı olması, havza ile sağlıklı ve güvenli bir irtibat kurulmasını engellemiştir. Bu durum, bölgedeki gelişmelerden zamanında haberdar olunamamasına ve sömürge idarelerine karşı tasarlanan

---

192 Çakılcı, "Batavya'da Osmanlı Baş Şehbenderliği: Kuruluşu, Baş Şehbender Ali Galib Bey ve Lâyihası", s.730.

193 Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslâm Birliği*, s.349.

194 Kemal H. Karpat, *İslâm'ın Siyasallaşması*, Çev. Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.98.

195 Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk Tesirleri*, s.108-109.

önlemlerin hayata geçirilememesine yol açmıştır. Ayrıca, bölgenin bir kısmının İngiltere, bir kısmının ise Hollanda sömürgesi altında bulunması ve karşılıklı iletişimin ancak Londra ile Lahey'deki Osmanlı elçilikleri üzerinden yürütülebilmesi süreci daha da zorlaştırmıştır.[196] Yaşanan bu diplomatik ve haberleşmedeki aksaklıklar, Osmanlı Devleti'ni olayları yerinde müşahede edebilmek ve bölge Müslümanlarıyla aracı olmaksızın doğrudan irtibat kurabilmek maksadıyla Batavya'da müstakil bir temsilcilik açmaya sevk etmiştir.

Hülâsa; Osmanlı Devleti, Batavya'nın stratejik konumu ve bölge halkı ile arasındaki ticarî faaliyetlerin artması sebebiyle Müslüman tüccarların haklarını korumayı ve bu ticareti denetlemeyi hedeflemiştir. Ayrıca Cava'dan Hicaz'a gitmek isteyen hacıların, Müslümanların hâmisi ve hâdimi sıfatıyla yol emniyetini sağlamak ve hac farizasını güvenle yerine getirebilmeleri için muhtemel tehlikeleri bertaraf etmek istemiştir. Bu hedeflerin yanı sıra, Hollanda sömürgesi altındaki Müslümanların menfaat ve haklarını korumak, sömürge yönetiminin onların dinî hayatına yönelik tatbik etmeye çalıştığı sert tazyik ve yaptırımları engellemek gibi somut gayeler taşımıştır. Bu vesileyle de İslâm siyaseti çerçevesinde bölgedeki Müslüman cemaate kültürel ve insanî haklar kazandırmayı ve nihayet Hilâfet makamının mânevî himayesini hissettirerek onların sahipsiz olmadıklarını göstermeyi amaçlamıştır. Tüm bunlara ilaveten Bâbıâli, Hindistan ile Uzak Asya'daki Hollanda kolonilerinde yaşayan Müslümanların ahvali hakkında sürekli bilgi alarak İslâm dünyasına verilen zararı gidermek, bölgedeki Arap asıllı Müslümanların desteğini kazanmak ve sahadaki gelişmelerden zamanında haberdar olabilmek gibi gerekçelerle Batavya'da bir Osmanlı Başşehbenderliği'nin açılmasını son derece gerekli görmüştür.

3. Başşehbenderliğin Açılışı

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Güney ve Güneydoğu Asya coğrafyasında herhangi bir resmî temsilcilik ihdâs etmemiştir. Ne var ki İngiltere ile tesis edilen yakın diplomatik ilişkiler, bilhassa bu dev-

196 Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslâm Birliği*, s.345-346.

letin Güney Asya'daki hâkimiyet alanı olan Hindistan'da Osmanlı şehbenderliklerinin açılmasına zemin hazırlamıştır.[197] Nitekim 1849 yılında, İngiliz sömürgesi altındaki Hindistan'ın iki önemli şehri olan Bombay[198] ve Kalküta'da[199]ilk Osmanlı şehbenderlikleri açılmıştır.[200] Bombay'a bir Osmanlı şehbenderinin tayin edilmesi Hindistan'ın diğer bölgelerine kıyasla daha erken bir tarihte gerçekleştiği gibi, dünyanın birçok mühim şehrinde açılan Osmanlı şehbenderliklerine nispetle de oldukça erken bir zamanda hayata geçirilmiştir.[201] Nitekim Bombay'daki bu sürekli temsilciliğin böylesine erken bir dönemde açılmasını, Osmanlı dış politikasında Hindistan'ın taşıdığı önemin somut bir göstergesi olarak değerlendirmek mümkündür.[202]

Osmanlı Devleti, Güneydoğu Asya ülkelerindeki ilk Osmanlı temsilciliğini ise Singapur'da[203] açmıştır. Osmanlı topraklarına dahil olan Arap yarımadası ile Singapur arasındaki ticaretin ve hac trafiğinin yoğun olması sebebiyle Osmanlı hükümeti, İngiliz denetimindeki Singapur'da bir şehbenderlik açma ihtiyacı hissetmiştir. 1864 yılında Seyyid Abdullah el-Cüneyd adlı mahallî bir tüccarın fahrî konsolos olarak atanmasıyla Singapur'da açılan bu şehbenderlik, Osmanlı Devleti'nin Güneydoğu Asya'daki ilk dış

---

197 Çakılcı, "Batavya'da Osmanlı Baş Şehbenderliği: Kuruluşu, Baş Şehbender Ali Galib Bey ve Lâyihası", s.731.

198 Günümüzde Mumbai olarak bilinen şehirdir. Hindistan yarımadasının batı sahillerinde kurulmuş, çoğunlukla Müslümanların yaşadığı önemli bir ticaret merkezidir. Sayyıd Maqbul Ahmad, "Bombay", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 1992, c.6, s.280.

199 Günümüzde Hindistan'da Batı Bengal eyaletinin merkezidir. Hindistan'ın ve dünyanın en büyük şehirlerinden, en işlek limanlarından biri olan Kalküta şehri, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Hindistan'ın başkenti olarak görev almıştır. S. Athar Abbas Rizvi, "Kalküta", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 2001, c.24, s.265.

200 Azmi Özcan, *Pan-İslamizm Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere 1877-1924*, İSAM Yay., Ankara, 1997, s.144.

201 Diren Çakılcı, "Hindistan'da Osmanlılar: Bombay Osmanlı Şehbenderliği", *Türkiyat Mecmuası*, 2015, c.25, s.83-84.

202 Arif Behiç Özcan, "Batılılaşma Döneminde Osmanlı Devleti'nin Doğu Politikaları", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya, 2011, s.200.

203 Asya'nın güneydoğusunda bir ada devleti. Singapur hakkında bilgi için bkz., Halil Kurt, "Singapur", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 2009, c.37, s.249-250; İsmail Hakkı Göksoy, "Singapur (Tarih, Ülkede İslâmiyet)", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 2009, c.37, s.250-252.

temsilciliği olmuştur.[204] Bir başka Güneydoğu Asya ülkesi olan Filipinler,[205] Endonezya'nın kuzeyinde Pasifik Okyanusu'nun batısında yer almaktadır. Filipinler ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler ise daha geç bir dönemde 20. yüzyılda başlamıştır. Osmanlı Devleti, Filipinler'de yaşayan Moro Müslümanları ile irtibat tesis etmek ve bu topluluğun haklarını muhafaza etmeye yönelik diplomatik girişimlerde bulunabilmek amacıyla, o dönemde Amerika Birleşik Devletleri'nin sömürge idaresi[206] altında bulunan Filipinler'in merkezi Manila'da bir Osmanlı Şehbenderliği ihdâs etmiştir.[207] Nitekim Hariciye Nezâreti, 26 Temmuz 1910'da Ragusa (Dubrovnik) Başkonsolosu Necîb Halil Bey'in Filipinler'e birinci sınıf başşehbender olarak atanmasını Sadrazamlık makamına teklif etmiş ve bunun üzerine aslen Hristiyan Arap olan Necîb Halil Bey'in ataması ertesi günü onaylanmıştır.[208]

---

204 Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk Tesirleri*, s.94; Singapur Şehbenderliği'nin açılması ve faaliyetleri hakkında daha geniş bilgi için bkz., Seben, "Singapur'daki İlk Temsilciliklerimiz ve Başkonsolos Ahmed Ataullah Efendi", s.9-17.

205 7.100 adadan oluşan kuzey ve batıdan Güney Çin denizi, doğudan Filipinler denizi ve Pasifik Okyanusu, güneyden Sulavesi denizi ve Borneo adasının kıyı suları ile çevrili olan Güneydoğu Asya'da takımadalardan meydana gelen bir ülkedir. Filipinler hakkında bilgi için bkz., Abid Majul, "Filipinler (Fiziki ve Beşeri Coğrafya, Tarih)", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 1996, c.13, s.82-84; İsmail Hakkı Göksoy, "Filipinler (Ülkede İslâmiyet)", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 1996, c.13, s.84-88.

206 Filipinler, 1565'ten 1898'e kadar 300 yılı aşkın bir süre İspanyol sömürgesi olarak kalmıştır. 1898'de yaşanan İspanyol-Amerikan Savaşı'nın ardından 10 Aralık 1898'de imzalanan Paris Antlaşması ile Amerika Birleşik Devletleri, Filipin adalarının yönetimini 20 milyon ABD doları karşılığında İspanya'dan devralmıştır. Hilmi Özkan, "Filipin Başşehbenderliği'nin Açılması ve Necip Halil'in Faaliyetleri", *Yeni ve Yakın Çağlarda Osmanlı Diplomasisi*, ed. Ahmet Dönmez, Ankara, Grafiker Yayınları, 2019, s.300-301.

207 Adem Kara, "Osmanlı Devleti-Filipin Ticari İlişkileri", *Journal of Turkish Studies*, Ankara, 2013, c.8, S.5, s.334. 10 Aralık 1898'de Filipin adalarının İspanya'dan devralan ABD hükümetinin Zamboanga Valisi John P. Finley'nin girişimleri neticesinde Sultan V. Mehmed'in saltanatı döneminde (1909-1918) Filipinler'e "Şeyhülislâm Vekili" sıfatıyla bir Osmanlı âlimi gönderilmiştir. 13 Mayıs 1913'de sultan tarafından Filipinler'e mezkûr sıfatla gönderilmesi uygun görülen Mehmed Vecih Efendi'nin (ö. 1334/1916) hayatı, vazifeleri Filpinler'deki faaliyetleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz., İsmail Hakkı Göksoy, "Osmanlı'nın Filipinler Şeyhülİslâmı Mehmed Vecih Efendi: Hayatı, Vazifeleri ve Faaliyetleri", *Osmanlı-Güneydoğu Asya İlişkileri Üzerine Araştırmalar*, ed. İsmail Hakkı Göksoy-İsmail Hakkı Kadı, YTB Yayınları, Ankara, 2024, s.39-105.

208 Göksoy, "Osmanlı'nın Filipinler Şeyhülİslâmı Mehmed Vecih Efendi: Hayatı, Vazifeleri ve Faaliyetleri", s.45; Özkan, "Filipin Başşehbenderliği'nin Açılması ve Necip Halil'in Faaliyetleri", s.305.

Hint Okyanusu'nda geniş bir sahada bulunan Hollanda sömürgelerinde Osmanlı şehbenderliklerinin kurulması ise İngiliz sömürgelerine göre daha geç tarihlidir. Bunun en önemli sebeplerinin başında Hollanda hükümetinin 1856 yılına kadar Hint Okyanusu'ndaki sömürgelerinde hiçbir devlete konsolosluk açma izni vermemesi gelmektedir.[209] Ancak iki devlet arasında 25 Şaban 1273 (20 Nisan 1857) tarihinde Lahey'de imzalanan ve on beş maddeden oluşan "Devlet-i Aliyye ile Nederland Devleti Beyninde Şehbenderlik İkâmesine Dair Akd Olunan Muâhede-i Hümâyun Tasdiknâmesi"[210] adlı anlaşma ile Osmanlı Devleti, Hollanda sömürgesindeki Hint adalarının birçoğunda şehbenderlik açma hakkı kazanmıştır. Fakat Osmanlı Devleti'nin devamlı iç karışıklıklarla uğraşması, mesafenin uzak olup haberleşme imkânının son derece kısıtlı olması, maddî imkânların yetersiz olması gibi nedenlerden dolayı bölge ile münasebetlerde kesintiler yaşanmıştır.[211] Ayrıca Osmanlı Devleti, ticaret ağının bu bölgelere henüz ulaşmamış olması nedeniyle de ekonomik menfaat elde edilemeyeceğinden Hollanda sömürgesi altındaki Endonezya adalarında uzun yıllar şehbenderlik açmak gibi bir girişimde bulunmamıştır.[212]

1881 yılından itibaren ise bölgedeki Müslümanların hak ve hukukları ile eskiye oranla daha yakından ilgilenmeye başlayan Osmanlı Devleti, Hollanda hâkimiyetinin sürdüğü Cava'da mevcut Osmanlı tebaası tüccarın ve Müslümanların siyasî, sosyal, ticarî ve dinî alanlarla ilgili menfaatlerinin korunması için Lahey'deki Osmanlı Sefiri'nden bir temsilci bulmasını istemiştir. Batavya'da bir şehbenderlik açılmasını isteyen fakat devletin malî sıkıntısını iyi bilen Lahey Sefiri, Batavya Başşehbenderliği için aylık 10.000 kuruş masraf bildirmiştir. Ancak Hariciye Nezâreti bütçesinde bu masrafın karşılığının bulunmaması üzerine buraya fahrî bir başşehbender atanmasına karar verilmiştir. Bu durum 24 Rebîülevvel 1299 (13 Şubat 1882) tarihinde

---

209 Çakılcı, "Batavya'da Osmanlı Baş Şehbenderliği: Kuruluşu, Baş Şehbender Ali Galib Bey ve Lâyihası", s.732.

210 *"... İki devlet tebaası mübarezelerinde olan münasebatı ticaretin mümkün mertebe terf'i ve tezayüdünü mûcib olmak üzere Nederland'a vebiya(?) devletine tâbi olup Hint ve Amerika taraflarında bulunan bi'l-cümle adalar ve limanlarının başlıcalarında ve ecyaf(?) ve hukuk muafiyetlerini bi's-sarahiyye tayin edecek bir muahedeyi mahsusanın akdi şartıyla saltanatı seniyyem şehbenderlerinin ikame olunması Kral müşarun ileyh tarafından kabul olunarak bu cihetle muahedeyi mezkûrenin müzakeresi..."* Anlaşma metninin devamı için bkz., BOA, A.DVN.NMH., 8/30.

211 Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslâm Birliği*, s.345-346.

212 Çakılcı, "Batavya'da Osmanlı Baş Şehbenderliği: Kuruluşu, Baş Şehbender Ali Galib Bey ve Lâyihası", s.732.

Sadrazam Küçük Said Paşa (ö. 1332/1914)[213] tarafından padişaha şöyle arz edilmiştir: "*Câva ceziresinde bulunan tebaa-i şâhânenin muhafazâ-i hukûku zımnında Batavya'da bir şehbenderhânenin lüzûm-u tesisi Lahey Sefâret-i Seniyyesi'nden iş'âr olunduğuna ve mahâll-i mezkûra bir şehbender tâyini şehrî on bin guruş kadar bir masraf ihtiyârını müstelzim olup buna ise Hariciye bütçesinde karşılık olmadığına mebni ilerde icâbına bakılmak ve nizâmen muayyen olunan mesârifin tenziliyle hâsılat-ı mütebâkiye bu tarafa gönderilmek üzere erbâb-ı liyâkat ve itibârdan Bağdatlı Seyyid Hızırzâde Seyyid Aziz Efendi'nin mahâll-i mezkûra fahrî başşehbender tâyini istîzânına dâir Hariciye Nezâreti Celîlesi'nin tezkiresi leffen arz ve takdîm kılınmış…*" Böylece gerekli vasıflara sahip olan ve Hariciye Nezâreti'nce teklif edilen Bağdatlı Seyyid Hızırzâde Abdülaziz Efendi, 28 Rebîülevvel 1299 (17 Şubat 1882) tarihinde Batavya'ya ilk fahrî başşehbender olarak atanmıştır.[214]

Merkezden muvazzaf bir şehbender tayin ederek birçok masrafa sebep olmaktansa ilk etapta Osmanlı tebaasından olup bölgede ticaret yapan tanınmış bir ismin fahrî şehbender olarak görevlendirilmesi mânidardır. Ayrıca bölgeyi tanıyan ve bilfiil ticaret yapan Abdülaziz Efendi'nin, tahsisat ve maaş gibi masraflara ihtiyaç olmadan fahrî başşehbender unvanıyla tayin edilmesinde seyyid olmasının da katkısı olmuş olmalıdır. Zira ekseriyetle ticarî ve diplomatik meselelerle meşgul olan olağan şehbenderlerden farklı olarak milyonlarca Müslümanın sakin olduğu bu coğrafyada halifeyi temsil edecek şahsın Hz. Muhammed'in □ neslinden gelmesi, yerli ahali nezdinde çok daha büyük bir hüsnükabul görecek ve mânevî tesir icra edecekti. Böylece hem Osmanlı maliyesine (muvazzaf şehbender tayini halinde bütçeden 90.000 kuruş maaş ve ilâve tahsisat ayrılması gerekecekti ve 1883 yılı bütçesinde bunun karşılığı yoktu) hem de Panislâmist siyasete uygun olan ve

---

213 Erzurum'da doğdu. Ankaralı Seb'azâde ailesine mensuptur. Asıl adı Mehmed Said olup diğer Said Paşa ile karıştırılmaması için boyunun kısalığından dolayı "Küçük" lakabıyla bilinir. Babası ulemâdan Hasan Efendi'nin oğlu Ali Nâmık Bey'dir. Said Paşa, 18 Ekim 1879'da Ahmed Ârifî Paşa'nın (ö. 1312/1895) azlinden sonra başvekil unvanı ile sadrazamlığa getirildi. İlk sadâreti 9 Haziran 1880 tarihine kadar sürdü. Daha sonra farklı tarihlerde bu makama üç defa daha atanmıştır. Paşanın en uzun sadâret dönemi olan dördüncü sadâreti iki yıl yirmi üç gün sürmüştür. Küçük Said Paşa hakkında daha fazla bilgi için bkz., Zekeriya Kurşun, "Said Paşa, Küçük", *DİA*, TDV Yay., İstanbul, 2008, c.35, s.576-578.

214 BOA, İ.HR., 285/17778; Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslâm Birliği*, s.348; Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk Tesirleri*, s.96.

aynı zamanda da Müslüman ahalinin gönlüne hitap edebilecek bir fahrî başşehbender ataması yapılmıştır.[215]

Fahrî başşehbender tayinin geçici bir uygulama olduğunun farkında olan Osmanlı Hariciye Nezâreti, Abdülaziz Efendi'nin berat meselesini bahane ederek ilerideki şehbender atamalarına itiraz edebilecek olan Hollanda hükümetine hukukî bir zemin bırakmamak istemiştir. Bu bağlamda Batavya'da hâlihazırda 10.000 civarında Osmanlı tebaasının bulunması ve bu kitlenin hak ve menfaatlerinin muhafaza edilmesi hasebiyle, merkeze merbut muvazzaf bir başşehbenderin tayin edilmesini ve burada müstakil bir şehbenderhânenin açılmasını elzem ve muvafik bulmuştur.[216]

Umûr-ı Şehbenderî Müdürü Yûsuf Ziyâ Bey'in teşviki ve Hariciye Nâzırı Ârifî Paşa'nın desteği neticesinde, Batavya'ya merkezden muvazzaf bir başşehbender atanması kararlaştırılmıştır. Bu düşünce çerçevesinde, Hariciye Nezâreti Tercüme Odası haleflerinden Ali Galib Bey'in (ö. 1337/1918) rütbesi terfi ettirilerek, 3.000 kuruş maaş ve 6.000 kuruş tahsisatla Batavya Başşehbenderliği'ne tayini ve orada bir şehbenderhâne açılması, 18 Cemâziyelevvel 1300 (27 Mart 1883) tarihinde bizzat Yûsuf Ziyâ Bey tarafından Sadâret makamına teklif edilmiştir. 30 Cemâziyelevvel 1300 (8 Nisan 1883) tarihinde ise bu teklif, Sadrazam Küçük Said Paşa tarafından padişaha şu şekilde arz olunmuştur: "*Felemenk Devleti müstemlekâtından Batavya'da bulunan nüfusu kesîre-i müslime ve tebaa-i Devlet-i Aliye'nin tesviye-i husûsâtı zımnında orada bir şehbenderhâne tesisi lâzimeden olduğu Lahey Sefâret-i Seniyyesi'nden bid-defeat iş'âr olunması üzerine mahâll-i mezkûrda mukîm tebaa-i Devlet-i Aliyye'den Seyyid Hızırzâde Seyyid Aziz Efendi fahrî başşehbender tâyini olunmuş ise de devleti müşârun ileyhâ mumâ ileyhin şahsına itiraz eylemesine ve mahâll-i mezkûrda şehbender bulunmaması menfaat-i devlete muvâfık olmamasına mebni buradan muvazzaf bir şehbender i'zâmı lazım gelup Tercüme Odası hulefâsından Galib Bey'in zikr olunan başşehbenderliğe tâyini münâsip göründüğünden sene hitâmında bütçeye idhâl edilmek üzere Umûm-ı Şehbenderhâneler hâsılatı karşılık tutularak üç bin guruş maaş ve altı bin guruş tahsisat ile icrâ-i memuriyeti ve hâiz olduğu rütbe-i sâniyenin mütemâyize*

---

215 Çakılcı, "Batavya'da Osmanlı Baş Şehbenderliği: Kuruluşu, Baş Şehbender Ali Galib Bey ve Lâyihası", s.732-733.

216 BOA, İ.HR., 289/18146.

terfii…" 4 Cemâziyelâhir 1300 (12 Nisan 1883) tarihinde ise mezkûr teklif padişah tarafından onaylanarak kabul edilmiştir.[217]

Hülâsa, Hızırzâde Abdülaziz Efendi'nin 1299/1882-1300/1883 tarihleri arasında yaklaşık bir yıl fahrî başşehbender olarak görev yapmasının ardından 12 Nisan 1883 tarihinde Ali Galib Bey, kendisine 3.000 kuruş maaş ve 6.000 kuruş tahsisat verilerek Batavya'ya ilk muvazzaf Osmanlı Başşehbenderi olarak tayin edilmiştir.[218] Böylece Batavya'da merkezden tahsisatla bir şehbenderhâne kurulmuş ve Osmanlı Devleti'nin Lahey Sefâreti haricindeki Hollanda temsilcilikleri de Amsterdam ve Rotterdam başşehbenderliklerinden sonra üçe yükselmiştir.[219]

12 Haziran 1883 tarihinde Batavya'ya ulaşan Ali Galib Bey, Osmanlı Devleti'nin buradaki ilk muvazzaf başşehbenderi olarak vazifeye başlamıştır. Bu süreçte Stockholm Sefâreti'nden Hariciye Nezâreti'ne gönderilen bir tahriratta, Ali Galib Bey'in atama beratının Hollanda makamlarına ulaştığı bildirilmiştir. Söz konusu yazıda, Hollandalıların sömürgeleri altındaki Doğu Hint adaları meselelerine hayatî derecede ehemmiyet verdikleri hatırlatılarak Başşehbender Ali Galib Bey ile şehbenderhâne memurlarının hareketlerinde son derece dikkatli ve nazik davranmalarının elzem olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Ali Galib Bey'in yapabileceği olası bir hata veya kusur karşısında, Osmanlı hükümetinin memurun görevine son vermek mecburiyetinde kalacağı ifade edilmiştir. Stockholm Sefâreti'nin bu ikaz tahriratı, Hariciye Nezâreti tarafından tercüme edilerek 28 Ramazan 1300 (2 Ağustos 1883) tarihinde Sadâret makamına takdim edilmiştir.[220]

Batavya Başşehbenderi Ali Galib Bey, şehre vâsıl olmasını müteakip ilk iş olarak konsolosluk işlerini yürütebilmek maksadıyla bir bina kiralamıştır. Lâkin kiralanan bu yapının şehir merkezine uzak ve şehbenderlik faaliyetleri için elverişsiz olması sebebiyle buradan vazgeçilmiş, şehir merkezinde

---

217 BOA, İ.HR., 289/18146; DH.SAİD.d., 1/990; DH.SAİD.MEM., 6/8; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.511; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.2, s.318.

218 BOA, HR.İD., 617/1; DH.SAİD.d., 1/990; DH.SAİD.MEM., 6/8; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.511; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.2, s.318.

219 Çakılcı, "Batavya'da Osmanlı Baş Şehbenderliği: Kuruluşu, Baş Şehbender Ali Galib Bey ve Lâyihası", s.733.

220 BOA, Y.A.HUS., 174/28. Ayrıca gönderilen bu tahriratta Osmanlı padişahı tarafından Felemenk kralına gönderilecek olan İmtiyaz nişanının henüz gönderilmediğinden de bahsedilmektedir.

aylık 120 florin[221] bedelle yeni bir bina kiralanarak şehbenderhâne buraya nakledilmiştir. Ardından, ilk tutulan yerin yaklaşık kırk günlük kira bedeli olan 166 buçuk florin ile yeni binanın yedi aylık kira bedeli olan 840 florine tekabül eden ve toplamda 1.006 buçuk florin (10.065 kuruş) tutarındaki masrafın bütçeden karşılanması talep edilmiştir. Ali Galib Bey tarafından Hariciye Nezâreti'ne bildirilen bu malî talep, 17 Zilkade 1300 (19 Eylül 1883) tarihinde Hariciye Nâzırı Ârifî Paşa aracılığıyla Sadrazam Küçük Said Paşa'ya takdim edilmiştir.[222]

Şehbenderhânenin Batavya merkezinde farklı bir yere taşınmasından ve Osmanlı bayrağının bu tarihten itibaren merkezdeki bu bina önünde dalgalanmaya başlamasından sonra Osmanlı Devleti, Başşehbender Ali Galib Bey'in de şehirdeki diğer devletlerin konsoloslarıyla aynı seviyede itibar görebilmesi için âzami derecede gayret sarf etmiştir.[223] 14 Zilhicce 1300 (16 Ekim 1883) tarihinde Hariciye Nezâreti'nden Sadâret makamına gönderilen bir yazıda Batavya'da bulunan tüm yabancı devlet konsoloslarının kendi devletleri tarafından birer derece nişan ile taltif edildiğinden bahsedilmiş ve Ali Galib Bey'in de Osmanlı Devleti tarafından bir derece nişan ile ödüllendirilmesinin uygun olacağı bildirilmiştir. Bu husus söz konusu arşiv belgesinde şöyle zikrolunmuştur: "*Batavya'da bulunan ecnebi konsoloslarının cümlesi devlet matbu'aları cânibinden birer kıt'a nişanı hâsıl oldukları cihetiyle mahâll-i mezkûrede bulunan Saltanat-ı Seniyye başşehbenderi izzetlü Galib Bey'e dahi bir kıt'a nişan ihsânı muvafık şân-ı âli olacağından…mir-i mumâ ileyhe üçüncü rütbeden bir kıt'a Mecîdî nişân-ı âlîsi ihsân buyrulması babında emri fermân hazreti men lehü'l emrindir.*" Konunun padişaha arz edilmesinden sonra 25 Zilhicce 1300 (27 Ekim 1883) tarihinde Batavya Başşehbenderi Ali Galib Bey'e üçüncü dereceden Mecîdî nişanı verilmiş ve 17 Zilkade 1301 (8 Eylül 1884) tarihinde ise rütbesi artırılarak rütbe-i ûlâ sınıf-ı sânîsine yükseltilmiştir.[224]

Batavya'daki Müslüman halkın menfaatlerini ve haklarını korumak, Hollanda sömürgesinin Müslümanlar üzerindeki sert yaptırımlarını engellemek, ticarî ilişkiler ve hac yolcularının güvenliğini sağlamak, özellikle de

---

221 Hollanda para birimidir.

222 BOA, İ.HR., 291/18283.

223 Çakılcı, "Batavya'da Osmanlı Baş Şehbenderliği: Kuruluşu, Baş Şehbender Ali Galib Bey ve Lâyihası", s.734.

224 BOA, İ.HR., 291/18300; DH.SAİD.d., 1/990; DH.SAİD.MEM., 6/8; HR.TO., 51/59; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.511; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.2, s.318.

İslâm birliği siyaseti çerçevesinde halifenin ve Osmanlı Devleti'nin bölgedeki nüfuzunu artırmak maksadıyla kurulan Batavya Başşehbenderliği, ilk aşamada bölgede ticaretle meşgul olan Arap asıllı bir ismin fahrî başşehbender olarak atanmasıyla faaliyete geçmiştir. Daha sonra merkezden maaşlı ve tahsisatlı muvazzaf bir başşehbenderin tayin edilmesi ve şehir merkezinde müstakil bir şehbenderhânenin açılması neticesinde bu kurum, kuruluş gayelerine hizmet etme noktasında çok daha etkin ve verimli bir hüviyet kazanmıştır.

2. BÖLÜM

BATAVYA BAŞŞEHBENDERLERİ VE HAYATLARI

A. Batavya'da Osmanlı Başşehbenderleri

1. İmparatorluktan Cumhuriyete Batavya Başşehbenderleri

25 Şaban 1273 (20 Nisan 1857) tarihinde Lahey'de imzalanan anlaşma ile Hollandalıların sömürgeleri altındaki Doğu Hint adalarının birçoğunda şehbenderlik açma hakkı kazanan Osmanlı Devleti, II. Abdülhamid'in uygulamaya çalıştığı Panislâmist politika gereği bölgede yaşayan Müslümanlar ile eskiye oranla daha fazla ilgilenmiş ve Batavya'da bir başşehbenderlik açmıştır.

1882 yılında Lahey Sefiri'nin teşvikiyle Hariciye Nezâreti tarafından Hızırzâde Abdülaziz Efendi Batavya'ya ilk fahrî başşehbender olarak atanmıştır.[225] Abdülaziz Efendi'nin yaklaşık bir yıl süren (1299/1882-1300/1883) fahrî başşehbenderlik görevinden sonra ise Hariciye Nezâreti Tercüme Odası haleflerinden Ali Galib Bey ilk muvazzaf Osmanlı Başşehbenderi olarak Batavya'ya tayin edilmiştir.[226]

Ali Galib Bey, üç yıl süren (1300/1883-1303/1886) Batavya Başşehbenderliği görevinden sonra 3 Recep 1303 (7 Nisan 1886) tarihinde 3.000 kuruş maaş ve 6.500 kuruş tahsisat ile Bombay Başşehbenderliği'ne nakledilmiştir.[227] Böylece boş kalan Batavya Başşehbenderliği'ne ise aynı tarihte 3.000 kuruş maaş ve 6.000 kuruş tahsisat ile eski Sırbistan Komiseri İsmâil Zühdü Bey tayin edilmiştir.[228]

Nisan 1886'da Bombay Başşehbenderliği'ne tayin edilen Ali Galib Bey, vazife mahalline mürûr etmeden evvel izinli olarak geldiği İstanbul'da, 28

---

225 BOA, İ.HR., 285/17778.

226 BOA, DH.SAİD.d., 1/990; DH.SAİD.MEM., 6/8; İ.HR., 289/18146; HR.İD., 617/1; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.511; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.2, s.318.

227 BOA, DH.SAİD.d., 1/990; DH.SAİD.MEM., 6/8; İ.HR., 301/19085; HR.SFR.3., 324/7; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.511; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.2, s.318.

228 BOA, HR.SAİD., 2/3; DH.SAİD.d., 4/120; İ.HR., 301/19085; 302/19160.

Şevval 1303 (30 Temmuz 1886) tarihinde 4.000 kuruş maaşla Hariciye Nezâreti Umûr-ı Hukûkiyye-i Muhtelite Kalemi Müdürlüğü'ne getirilmiştir. Her ne kadar Bombay'a resmen tayin edilmiş ve bu husus Londra ile Hindistan hükümetlerine bildirilmiş olsa da Ali Galib Bey, mahallinde bilfiil vazife icra edemeden başka bir makama nakledilmiştir. Bu idarî tebeddül üzerine, Batavya Başşehbenderliği'ne tayin edilmiş olan İsmâil Zühdü Bey, mezkûr şehre hiç ayak basmadan 23 Zilkade 1303 (23 Ağustos 1886) tarihinde münhal kalan Bombay Başşehbenderliği'ne kaydırılmıştır.[229]

İsmâil Zühdü Bey'in Bombay Başşehbenderliği'ne nakledilmesinin akabinde Batavya Başşehbenderliği'ne ise 23 Zilkade 1303 (23 Ağustos 1886) tarihinde Tahran Sefâreti Başkâtibi Ahmed Rıfkı Efendi (ö. 1313/1895), 3.000 kuruş maaş ve 4.000 kuruş tahsisat ile başşehbender olarak tayin edilmiştir.[230] Eylül 1886 tarihinde tayin edilen Ahmed Rıfkı Efendi önceki atanan başşehbenderlere göre daha fazla görev yaparak toplam beş yıl (1303/1886-1309/1891) başşehbenderlik görevini sürdürmüştür. 1891 yılında ise istifa eden Barselona Başşehbenderi Yûsuf Pozik Efendi'nin yerine 23 Muharrem 1309 (29 Ağustos 1891) tarihinde Ahmed Rıfkı Efendi nakledilmiştir.[231] Ahmed Rıfkı Efendi'den boşalan Batavya Başşehbenderliği'ne ise yine aynı tarihte 3.500 kuruş maaş ve 4.000 kuruş tahsisat ile Veliyüddin Şemsî Bey tayin edilmiştir.[232]

Arşiv belgelerine göre Batavya'da yaklaşık dört yıl (1309/1891-1313/1895) görev yaptığı tespit edilen Veliyüddin Şemsî Bey'in Batavya'daki görevinden azledilerek Paris Başşehbenderliği'ne tayin edilmesi[233] ile boş kalan Batavya Başşehbenderliği'ne Novorossiysk Şehbenderi Mehmed Fuad Bey 21 Cemâziyelevvel 1313 (9 Kasım 1895) tarihinde

---

229 BOA, HR.SAİD., 2/3; DH.SAİD.d., 4/120; İ.HR., 303/19209; HR.SFR.3., 316/135; 317/7; 324/105; 324/112; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.610; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.2, s.379.

230 BOA, HR.SAİD., 5/16; DH.SAİD.d., 10/221; İ.HR., 303/19233; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.612; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.2, s.380.

231 BOA, HR.SAİD., 5/16; DH.SAİD.d., 10/221; İ.HR., 322/20830; 323/20849; HR.TH., 112/54.

232 BOA, HR.SAİD., 16/25; DH.SAİD.d., 1/1032; İ.HR., 323/20849; HR.TH., 112/54.

233 BOA, HR.SAİD., 16/25; DH.SAİD.d., 1/1032; BEO., 729/54629; 740/55437.

3.000 kuruş maaş ve yine aynı miktardaki tahsisat ile nakledilmiştir.[234] Kasım 1895 tarihinde Batavya'ya tayin edilen ve 1313/1895-1315/1897 yılları arasında yaklaşık olarak iki yıl görev yapan Mehmed Fuad Bey, Messina Başşehbenderi Bekir Bey'in istifa eden Kirmanşah Şehbenderi Recep Bey'in yerine atanmasıyla 14 Safer 1315 (15 Temmuz 1897) tarihinde Bekir Bey'in yerine Messina Şehbenderliği'ne kaydırılmıştır.[235] Bu suretle yeniden münhal kalan Batavya Başşehbenderliği'ne ise Hariciye Nezâreti'nin teklifi ve Me'mûrîn-i Mülkiyye Komisyonu'nun kararı üzerine bizzat padişahın irade ve buyruğuyla Mehmed Kâmil Bey, 14 Safer 1315 (15 Temmuz 1897) tarihinde 2.700 kuruş maaş ve bu miktara muadil tahsisatla tayin edilmiştir.[236]

1897 yılında göreve başlayan Mehmed Kâmil Bey, halifenin bölgedeki yegâne mümessili olarak büyük bir nüfuz ve itibar kazanmış, bölge halkının halifeye olan sadakatini pekiştirmek ve muhabbetini kazanmak gayesiyle onlarla yakın münasebetler tesis ederek sıkıntılarının ve taleplerinin tercümanı olmuştur. Bölge halkı üzerinde güçlü bir etkisi olan Mehmed Kâmil Bey, Hollandalılar tarafından istenmeyen adam olarak ilân edilmiş ve çeşitli iftiralara mâruz kalmıştır.[237] Bu baskılar neticesinde 26 Safer 1316 (16 Temmuz 1898) tarihinde Liverpool Başşşehbenderi Emin Bey ile becayiş

---

234 BOA, HR.SAİD., 12/22; DH.SAİD.d., 37/223; İ.HR., 349/17; 349/28; BEO., 703/52660; 708/53080. Batavya Başşehbenderi Veliyüddin Şemsî Bey'in görevinden azledilerek Paris Başşehbenderliği'ne kaydırılmasıyla 13 Rebîülevvel 1313 (3 Eylül 1895) tarihinde ikinci defa olmak üzere 3.000 kuruş maaş ve 4.000 kuruş tahsisat ile Batavya Başşehbenderliği'ne Ahmed Rıfkı Efendi tayin edilmiştir. BOA, HR.SAİD., 5/16; DH.SAİD.d., 10/221; İ.HR., 348/52; 348/66; BEO., 678/50831; Y.A.RES., 71/25. Ancak Ahmed Rıfkı Efendi, ikinci kez başşehbender olarak atandığı Batavya'ya gitmek için hazırlık yaptığı esnada görev yerine gidemeden 11 Cemâziyelevvel 1313 (30 Ekim 1895) tarihinde elli iki yaşında iken vefat etmiştir. BOA, HR.SAİD., 5/16; DH.SAİD.d., 10/221; BEO., 722/54102; 732/54863; 845/63310; 987/73954; ŞD., 942/18.

235 BOA, HR.SAİD., 12/22; DH.SAİD.d., 37/223; İ.HR., 355/32; BEO., 981/73517; HR.TH., 199/27.

236 BOA, HR.SAİD., 14/17; DH.SAİD.d., 52/169; İ.HR., 355/40; 355/32; BEO., 981/73517; 993/74422; HR.TH., 198/100; 199/27.

237 Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk İzleri*, s.100-101; İsmail Hakkı Göksoy, "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Devleti'nin Güneydoğu Asya Bölgesi İle İlişkileri", *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 2011, c.3, s.40.

yapmak zorunda kalmış ve Batavya Başşehbenderliği vazifesinden ayrılmıştır.[238] Böylece onun yerine Liverpool Başşehbenderi Emin Bey aynı tarihte 2.700 kuruş maaş ve bir o kadar da tahsisat ile Batavya Başşehbenderi sıfatı ile tayin edilmiştir.[239]

1898 yılında göreve başlayan ve yaklaşık iki yıla yakın bir müddet (1316/1898-1317/1900) Batavya Başşehbenderliği vazifesini yürüten Emin Bey, 16 Zilhicce 1317 (17 Nisan 1900) tarihinde İstişare Odası muavinlerinden Sâdık Belîğ Bey ile becayiş suretiyle yer değiştirerek İstişare Odası Muavinliği'ne tayin edilmiş ve İstanbul'a avdet etmiştir.[240] Böylece 1900'lü yılların başında yine 2.700 kuruş maaş ve aynı miktarda tahsisat ile Batavya Başşehbenderliği makamına Sâdık Belîğ Bey nakledilmiştir.[241] Sâdık Belîğ Bey, 1317/1900-1321/1904 yılları arasında yaklaşık dört yılı aşkın bir süre Batavya Başşehbenderi sıfatı ile görev yaptıktan sonra 5 Zilkade 1321 (23 Ocak 1904) tarihinde Kırım'daki Taygan Başşehbenderi Hacı Râsim Bey ile becayiş yaparak Batavya'dan ayrılmıştır.[242] Batavya Başşehbenderliği'ne ise aynı tarihte 3.000 kuruş maaş ve 4.500 kuruş tahsisat ile Taygan Başşehbenderi olan Hacı Râsim Bey atanmıştır.[243]

Hacı Râsim Bey, 1321/1904-1326/1908 yılları arasında yaklaşık dört yıl başşehbenderlik makamını deruhte etmiş ve II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra 17 Şaban 1326 (14 Eylül 1908) yılında Batavya Başşehbenderliği'nden azledilerek kadro dışı kalmıştır.[244] Bu tarihten yaklaşık altı-yedi ay sonra Sultan II. Abdülhamid, 31 Mart Vak'ası'nın ardından hal'edilmiştir (27 Nisan 1909). Râsim Bey'in azlinden beri yedi-sekiz aydır münhal bulunan Batavya Başşehbenderliği'ne, sultanın azlinden kısa bir müddet sonra 16 Rebîülâhir 1327 (7 Mayıs 1909) tarihinde Erşed Bey (ö.

---

238 BOA, HR.SAİD., 14/17; DH.SAİD.d., 52/169; İ.HR., 359/57; 360/17; 362/16; BEO., 1162/87102; 1291/96775; HR.SFR.3., 473/63; 473/65; HR.TH., 198/100.

239 BOA, HR.SAİD., 18/22; DH.SAİD.d., 1/774; İ.HR., 359/57; 360/17; 362/16; BEO., 1162/8701; 1291/96775; HR.SFR.3., 473/61; 473/65; 473/66; 482/3.

240 BOA, HR.SAİD., 18/22; DH.SAİD.d., 1/774; İ.HR., 366/56; BEO., 1473/110459; 1632/122392; Ş.D., 2708/34.

241 BOA, HR.SAİD., 12/15; DH.SAİD.d., 81/265; İ.HR., 366/56; BEO., 1473/110459; 1543/115677; Y.PRK.BŞK., 62/17.

242 BOA, HR.SAİD., 12/15; DH.SAİD.d., 81/265; İ.HR., 387/22; 388/1; BEO., 2263/169665; 2299/172353.

243 BOA, HR.SAİD., 13/11; DH.SAİD.d., 22/249; İ.HR., 387/22; 388/1; BEO., 2263/169665.

244 BOA, HR.TH., 376/16; *Batavya Başşehbender-i Sâbık-ı Hacı Râsim Bey Tarafından Meclis-i Meb'ûsan Riyaset-i Celîlesi'ne Takdim Kılınan Arzuhal*, Arşak Garoyan Matbaası, İstanbul, 1326/1910, s.10-13. (İnternet erişimi: https://katalog.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?aTumu= Batavya.)

1337/1919) tayin edilmiştir.[245] Arşiv belgelerinde zaman zaman Reşed Bey olarak da anılan bu ismin, Mayıs 1909'da atanmasına rağmen görev mahalline fiilen ulaştığına dair net bir kayıt yoktur. Her ne kadar 19 Rebîülevvel 1329 (20 Mart 1911) tarihinde Bâbıâli İstişare Odası Müdürü İhsan Bey'in sağlık sorunları nedeniyle emekliliğe ayrılması üzerine Erşed Bey'in bu makama atandığını ve Batavya'daki memuriyetinin sona erdiğini gösteren kayıtlar[246] mevcut olsa da bu iki yıllık zaman zarfında Batavya'da herhangi bir faaliyet yürüttüğüne dair hiçbir vesika tespit edilememiştir. Dolayısıyla, 31 Mart Vak'ası ve sultanın tahttan indirilmesini takip eden süreçteki iç karışıklıklar sebebiyle Erşed Bey'in Batavya'ya hiç gitmemiş olması kuvvetle muhtemeldir. Erşed Bey'in kâğıt üzerindeki bu görevinin son bulmasının ardından New York Başşehbenderi Refet Bey, 4 Rebîülevvel 1329 (5 Mart 1911) tarihinde Batavya Başşehbenderliği'ne nakledilmiştir.[247]

1911 yılında göreve başlayan son Osmanlı Batavya Başşehbenderi Refet Bey, uluslararası alanda Osmanlı Devleti'ni savunmak, itibarını ve saygınlığını artırmak istemiş ve bu yüzden Hollandalı yetkilerle çeşitli sıkıntılar yaşamıştır. I. Dünya Savaşı sırasında görev yapan Refet Bey, Hint adalarındaki Müslümanlardan destek almak, onların Osmanlı Devleti'ne ve özellikle de halifeye olan inançlarını artırmak için Çanakkale muharebelerinin (1914-1916) gidişatıyla ilgili raporları Malay diliyle yerli gazetelerde neşrettirmiştir. Çanakkale ile Gelibolu zaferlerinin, Malay Müslümanları arasında büyük sevince yol açtığını İstanbul'a bildirmiştir.[248] Ayrıca 1915 Ermeni meselesinde Osmanlı Devleti'ne karşı yapılan iftira ve isnatların mesnetsiz olduğunu yine Malay diliyle yerli gazetelerde kaleme aldığı makaleler vasıtasıyla Batavya'daki Müslümanlara anlatmaya çalışmıştır.[249] Diğer yandan Refet Bey, İslâm dünyasındaki çöküşün sebepleri ve misyonerlerin faaliyetleri hakkında çeşitli yazılar yazarak Müslüman halkı bilinçlendirmek istemiştir.[250] Refet Bey'in gazetelere verdiği açıklamalar ve yazıları sömürge yönetimi idarecilerini ve Hollandalı okuyucuları büyük ölçüde kızdırmış hatta kendisine hakaretler edilerek ölümle tehdit edilmiştir.[251]

---

245 BOA, BEO., 3543/265652.
246 BOA, İ.HR., 425/17; BOA, BEO., 3871/290301.
247 BOA, İ.HR., 425/20; BOA, BEO., 3866/289889.
248 BOA, HR.SYS., 2323/15.
249 BOA, HR.SYS., 2879/16; 2881/47; 2882/17. Ayrıca Refet Bey'in Batavya'daki faaliyetlerine ilişkin bilgi için bkz., Supratman, "Rafet Bey: The Last Ottoman Consul In Batavia During The First World War 1911-1924", s.33-67.
250 BOA, HR.SYS., 2465/72.
251 Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk Tesirleri*, s.106.

Refet Bey, I. Dünya Savaşı (1914-1918) ve Kurtuluş Savaşı (1918-1923) yılları dahil olmak üzere 1924 yılına kadar yaklaşık on üç yıl bilfiil bu görevi yürütmüş ve bölgede birçok faaliyete imza atmıştır. 1923 yılına gelindiğinde ise görevinden azledilen Refet Bey, Cumhuriyet'in ilânından (29 Ekim 1923) kısa bir süre sonra 16 Mart 1924'te Ankara'ya gitmiştir.[252] Neticede Refet Bey, Osmanlı Devleti'nin son Batavya Başşehbenderi ve erken dönem Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin saygın devlet adamlarından olmuştur.

Batavya Başşehbenderliği'nde görev yapan mezkûr başşehbenderlerin dışında Osmanlı vatandaşı memurların olup olmadığı, varsa bunların adları ve görevleri, ayrıca kaç tane şehbenderlik çalışanın olduğu hususunda arşiv belgelerinde herhangi bir bilgiye rastlanılamamıştır. Bununla birlikte, İstanbul'dan gönderilen başşehbenderlerin dışında şehbenderhânede çalışan kâtip, mütercim, bekçi, aşçı ve hizmetli gibi diğer görevlilerin daha ziyade mahallî halktan seçildiği ve özellikle Arap asıllı Endonezyalılardan mütercim olarak istifade edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim son Açe Sultanı Tunku Muhammed Dâvûd Şah'ın İstanbul'a gönderilmek üzere Batavya Başşehbenderliği'ne teslim edilen 25 Muharrem 1315 (26 Haziran 1897) tarihli Malayca bir mektubu, Arap asıllı Ali b. Şahab adlı bir mütercim tarafından şehbenderhânede Arapça'ya tercüme edilmiş ve Osmanlıca özeti ile birlikte başşehbender tarafından Hariciye Nezâreti'ne gönderilmiştir.[253]

Refet Bey'in Ankara'ya dönmesinden sonra Batavya Başşehbenderliği'ne Cumhuriyet'in ilk yıllarında herhangi bir atama yapılmamıştır. Ancak 1 Mart 1937'de Hariciye Vekilliği'nin 4067/146 sayılı tezkeresi ile M.B.J. de Bruyne adlı şahsın Batavya'ya fahrî konsolos olarak atanması teklif edilmiştir. Bu atama talebi 4 Mart 1937 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti'nce (Bakanlar Kurulu) kabul edilerek Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk tarafından onanmıştır.[254] Fakat II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve Japonya'nın Endonezya topraklarını işgal etmesi sebebiyle bu uygulama uzun sürmemiştir.

1944 yılı başlarında Cava'da isyanlar çıkması, milliyetçi liderlerin bağımsızlık isteklerinin gittikçe artması, II. Dünya Savaşı'nda Japon kuvvetlerinin yenilmesi ve ağır kayıplar vermesi üzerine Endonezya; 17 Ağustos 1945 tarihinde bağımsızlığını ilân etmiştir. Ancak bağımsızlık ilânı müttefik

---

252 BOA, HR.İM., 67/19; 239/61.

253 BOA, Y.PRK.EŞA., 28/66; Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk Tesirleri*, s.92.

254 BOA, 30-18-1-2/72-16-12.

devletler tarafından kabul edilmemiş ve Endonezya'nın yönetimi Hollanda birliklerine teslim edilmiştir. Çatışmalar ve barış görüşmeleri ile geçen dört buçuk yıllık süre sonunda Hollanda, 1949 yılında Endonezya topraklarından çekilmeyi kabul etmiş ve Endonezya'nın bağımsızlığını tanımıştır. Böylece yaklaşık 350 yıl devam eden sömürge dönemi fiilen sona ermiştir.[255]

1949 yılında Hollanda'nın Endonezya'nın egemenliğini kabul etmesinden kısa bir süre sonra Türkiye Cumhuriyeti Devleti de Endonezya'nın bağımsızlığını tanımış ve iki devlet arasında diplomatik ilişkiler tesis edilmeye başlanmıştır. İlk olarak 1954 yılında Hariciye Vekâleti'nin Cakarta'da bir elçilik açılması yönündeki teklifi İcra Vekilleri Heyeti'nce kabul edilmiştir.[256] 1956 yılında ise Endonezya hükümetinin, iki devlet arasında karşılıklı büyükelçi atama isteği uygun görülerek Cakarta'da bir büyükelçilik ihdâsı 5 Nisan 1956 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti'nce kararlaştırılmıştır.[257] 1957 yılına geldiğinde ise Türkiye Cumhuriyeti eski adı Batavya olan bugünkü Cakarta şehrinde bir büyükelçilik açmış ve 4 Temmuz 1957 tarihinde Sofya Elçisi Tevfik Kâzım Kemahlı'nın Cakarta Büyükelçiliği'ne atanması İcra Vekilleri Heyeti'nce kabul edilerek dönemin Cumhurbaşkanı Celâl Bayar tarafından onanmıştır.[258] Böylece 1924 yılında iki ülke arasında kopan bağlar yeniden tesis edilmiştir. Günümüzde ise Türkiye Cumhuriyeti'nin Cakarta Büyükelçiliği; diplomatik, siyasî, ekonomik, eğitim ve kültür alanındaki karşılıklı ilişkileri dostane bir şekilde yürüterek hizmet vermeye devam etmektedir. Osmanlı döneminde atılan bu diplomatik temellerin bugünkü vârisi olan Cakarta Büyükelçiliği makamında, hâlihazırda Prof. Dr. Talip Küçükcan büyükelçi sıfatıyla görev yapmaktadır.[259]

B. Başşehbenderlerin Hayatları

1. Fahrî Başşehbenderler

1.1. Seyyid Hızırzâde Abdülaziz Efendi

Osmanlı Devleti'nin Batavya'da bir şehbenderhâne tesis edilebilmesi için tayin ettiği ilk fahrî başşehbender Hızırzâde Abdülaziz Efendi'nin hayatı hakkında arşiv belgelerinde ve sicill-i ahvâl defterlerinde kayda değer

255 Göksoy, "Endonezya (Sömürge Dönemi)", s.207.
256 BOA, 30-18-1-2/136-74-4.
257 BOA, 30-18-1-2/142-30-8.
258 BOA, 30-18-1-2/146-34-7.
259 Türkiye Cumhuriyeti Cakarta Büyükelçiliği'nin resmî internet sitesi için bkz., https://cakarta-be.mfa.gov.tr Erişim Tarihi: 02.10.2026.

bir bilgi bulunmamakla birlikte onun Osmanlı tebaasına mensup, Arap asıllı bir Müslüman ve Batavya'da ticaretle uğraşan saygın bir kimse olduğu bilinmektedir.[260] Ayrıca aslen Bağdatlı olan Abdülaziz Efendi, Seyyid'dir. Yani soyu Hz. Peygamber'in ﷺ torunu Hz. Hüseyin'e (رَضِيَ اللهُ عَنْهُ) kadar uzanmaktadır. Abdülaziz Efendi, 28 Haziran 1881 tarihinde henüz fahrî başşehbender değil iken Hollandalı sömürgecilerin Batavya'daki faaliyetlerinden ve bölgedeki halkın sıkıntılarından bahseden Arapça bir tahrirat kaleme alarak Lahey Sefâreti'ne göndermiştir.[261] Bu tahrirat vasıtasıyla Lahey Sefâreti tarafından da tanınan Abdülaziz Efendi, 28 Rebîülevvel 1299 (17 Şubat 1882) tarihinde Batavya'ya ilk fahrî başşehbender olarak atanmıştır.[262]

Osmanlı Devleti'nin malî sıkıntılara ve pek çok imkânsızlıklara rağmen Cava'daki Müslüman halk ile ilgilenmesi ve oraya bir şehbender ataması Hollandalıları endişelendirmiş ve bunu engelleme yoluna sevk etmiştir.[263] Çünkü halifenin izni ile atanan bir Osmanlı şehbenderinin faaliyetleri, sömürgeleri altında bulunan Müslüman halkı etkileyecek, onların Hilâfet makamına olan sevgilerini ve bağlılıklarını arttıracaktır. İşte bu yüzden Hollanda hükümeti, Osmanlı Devleti tarafından Batavya'ya ilk fahrî başşehbender olarak tayin edilen Hızırzâde Abdülaziz Efendi'nin memuriyet beratına itiraz ederek yapılan bu atamayı tanımadıklarını bildirmişlerdir.[264]

Osmanlı hükümeti ve Hariciye Nezâreti'ndeki görevli memurlar, Lahey Sefiri'nin teşvikiyle Arap asıllı bir Müslüman olan ve Batavya'da ticaretle meşgul olan Abdülaziz Efendi'nin fahrî Osmanlı Başşehbenderi olarak atanmasının Hollanda hükümeti tarafından tanınmamasını şaşkınlıkla karşılamışlardır. Çünkü Abdülaziz Efendi'ye verilen memuriyet beratı ve içeriği tüm şehbenderlere verilen beratlarla aynıydı. Dolayısıyla Hollanda hükümetinin verilen berata itiraz etme hakkı yoktu.[265] Osmanlı Hariciyesi eskiye nispetle daha kararlı bir tavırla beratın diğer şehbenderlere verilenlerle aynı olduğunu ve kesinlikle değiştirilemeyeceğini ifade etmiştir.[266] İşte bu noktada Hollanda'nın asıl gayesinin anlaşılması, itirazın verilen berata mı

---

260 BOA, İ.HR., 289/18146.

261 BOA, İ.HR., 285/17778; 289/18146; HR.TO., 51/12.

262 BOA, İ.HR., 285/17778; 289/18146; Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslâm Birliği*, s.348; Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk Tesirleri*, s.96.

263 Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslâm Birliği*, s.348; Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk Tesirleri*, s.96.

264 BOA, İ.HR., 289/18146.

265 BOA, İ.HR., 289/18146.

266 Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk Tesirleri*, s.96.

yoksa tayin edilen zatın şahsiyetine mi olduğu sorusunu gündeme getirmiştir. Lahey Sefâreti'nin istişaresi üzerine itirazın Abdülaziz Efendi'nin şahsına olduğu anlaşılmıştır.[267]

17 Şubat 1882 tarihinde ilk Osmanlı Batavya fahrî başşehbenderi olarak tayin edilen Abdülaziz Efendi'nin Osmanlı Devleti ve Hollanda hükümeti arasında cereyan eden bu diplomatik kriz nedeniyle çok etkin olamadığını söylemek mümkündür. Ancak yaklaşık bir yıl kadar (1299/1882-1300/1883) bu görevi yürüten Abdülaziz Efendi'nin Batavya'da halifenin ve Osmanlı Devleti'nin bir temsilcisi olarak var olması, Hollanda hükümetini tedirgin etmiş olsa da Müslüman halkın ve Osmanlı tebaasının seslerini duyurmaları için bir fırsat yaratmış ve Osmanlı hükümetinin bölgede baskı altında yaşayan kalabalık Müslüman halkla daha fazla ilgilenmesini sağlamıştır. Batavya'ya tayin edilen ilk muvazzaf başşehbender Ali Galib Bey'in, 21 Rebîülevvel 1301 (19 Şubat 1884) tarihinde girişimleri ile fahrî başşehbender Hızırzâde Abdülaziz Efendi'ye, 26 Cemâziyelevvel 1301 (24 Mart 1884) tarihinde beşinci rütbeden Mecîdî nişanı verilerek taltif edilmiştir.[268]

Hızırzâde Abdülaziz Efendi'nin kesin vefat tarihi tespit edilememiştir. Ancak Batavya Başşehbenderi Ahmed Rıfkı Efendi'nin görev yaptığı dönemde, Abdülaziz Efendi'nin Abdülfettah isimli oğlu tarafından 24 Rebîülevvel 1303 (31 Aralık 1885) tarihinde Lahey Sefâreti'ne bir dilekçe sunulmuştur. Abdülfettah bu dilekçesinde, kendisinin Abdülaziz Efendi'nin oğlu olup Batavya doğumlu olduğunu ve kendilerine Felemenk tebaası muamelesi yapıldığını belirterek kardeşiyle birlikte Devlet-i Aliyye tebaası olduklarının resmen tasdik edilmesini istemiştir. Ayrıca kendilerinden tahsil edilen vergilere itiraz etmiş ve Hint adalarında Avrupalılara uygulanan imtiyazlı (düşük) vergi kanunu kapsamına dahil edilmelerini talep etmiştir.[269] Oğlu tarafından bizzat yürütülen bu bürokratik girişimden hareketle Abdülaziz Efendi'nin fahrî başşehbenderlik görevi sona erdikten sonra Batavya'da bir müddet daha yaşadığı ve kısa süre sonra da burada vefat ettiği anlaşılmaktadır.

---

267 Çakılcı, "Batavya'da Osmanlı Baş Şehbenderliği: Kuruluşu, Baş Şehbender Ali Galib Bey ve Lâyihası", s.733.

268 BOA, HR.TO., 51/47; HR.TH., 50/20.

269 BOA, HR.TH., 76/60; HR.HMŞ.İŞO., 170/21; 170/23; 171/25.

2. Muvazzaf Başşehbenderler

Hızırzâde Abdülaziz Efendi'nin fahrî başşehbenderlik görevinin ardından 1883-1908 yılları arasında Osmanlı Devleti tarafından Batavya'ya merkezden maaşlı ve tahsisatlı dokuz muvazzaf başşehbender atanmıştır. Dahiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl Defterleri, Hariciye Nezâreti Sicill-i Ahvâl İdare-i Umûmiyyesi Belgeleri, Hariciye Nezâreti Salnâmeleri ve sair arşiv belgelerinden tespit edildiği üzere; bu dokuz ismin görev başlangıç ve bitiş tarihleri ile aldıkları maaş ve tahsisat bilgileri günümüze eksiksiz olarak ulaşmıştır.[270] Buna göre 1883-1908 yılları arasında Batavya Başşehbenderliği makamında görev yapan bu muvazzaf şehbenderlere ait veriler aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 1: Osmanlı Devleti'nin Batavya Başşehbenderleri (1883-1908)

Başşehbenderin Adı	Göreve Atanma Tarihi	Görevin Bitiş Tarihi	Aldıkları Maaş ve Tahsisatlar	Görev Süreleri
Ali Galib Bey	12 Nisan 1883	7 Nisan 1886	3.000-6.500 kuruş	3 Yıl
İsmâil Zühdü Bey	7 Nisan 1886	23 Ağustos 1886	3.000-6.500 kuruş	-
Ahmed Rıfkı Efendi	23 Ağustos 1886	29 Ağustos 1891	3.000-4.000 kuruş	5 Yıl
Veliyüddin Şemsî Bey	29 Ağustos 1891	3 Eylül 1895	3.500-4.000 kuruş	4 Yıl
Mehmed Fuad Bey	9 Kasım 1895	15 Temmuz 1897	3.000-3.000 kuruş	2 Yıl
Mehmed Kâmil Bey	15 Temmuz 1897	16 Temmuz 1898	2.700-2.700 kuruş	1 Yıl
Emin Bey	16 Temmuz 1898	17 Nisan 1900	2.700-2.700 kuruş	2 Yıl
Sâdık Belîğ Bey	17 Nisan 1900	23 Ocak 1904	2.700-2.700 kuruş	4 Yıl
Hacı Râsim Bey	23 Ocak 1904	14 Eylül 1908	3.000-4.500 kuruş	4 Yıl

[270] BOA, DH.SAİD.d., 1/990; 4/120; 10/221; 1/1032;37/223; 52/169; 1/774; 81/265; 22/249; HR.SAİD., 2/3; 5/16; 16/25; 12/22; 14/17; 18/22; 12/15; 13/11; DH.SAİD.MEM., 6/8; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.511,610,612; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.2, s.318,379,380.

2.1. Ali Galib Bey

Osmanlı Devleti'nin Batavya'ya atadığı ilk muvazzaf başşehbender olan Ali Galib Bey, hicrî 1268 yılının Cemâziyelevvel ayında (Şubat-Mart 1852) İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası Beşinci Ordu-yı Hümâyun'un eski muhasebecisi olan merhum Hacı Ahmed Efendi'dir. Eğitim ve öğretim hayatına ilk olarak Sıbyan Mektebi'nde başladıktan sonra Sultan Beyazıd Mektebi'ne devam etmiş ve bu mekteplerde mûtat olarak öğretilen dinî ve fennî ilimleri tahsil etmiştir. Çalışkan ve gayretli bir öğrenci olan Ali Galib Bey, daha sonra Mahrec-i Aklâm'a[271] kaydolmuş, burada kitâbet ilminin inceliklerini öğrendikten sonra h.1280 (1863/1864) tarihinde ise Lisân Mektebi'ne[272] devam ederek dil eğitimi almış ve Fransızcayı öğrenmiştir. Lisân Mektebi'nde eğitimine devam ettiği esnada henüz on beş-on altı yaşlarında iken h.1284 senesi Safer ayında (Haziran-Temmuz 1867) Ba-Ruûs-ı Hümâyun Dâire-i Celîle-i Hariciye Hulefâ-i Aklâm Memurluğu'na namzet edilmiştir. Türkçenin haricinde, Fransızcayı da iyi derecede konuşup yazabilecek kabiliyet ve mâlûmata haizdir.[273]

Ali Galib Bey, h.1285 senesi Zilkade ayında (Şubat-Mart 1869) henüz on yedi yaşında iken 500 kuruş maaş ile ilk memuriyetine Bâbıâli Tercüme

---

271 Osmanlı Devleti'nde kâtip yetiştirmek için açılan okullardır. Osmanlı devlet teşkilâtına ait bürolarda muhtelif seviyelerde görev yapan kâtipler, Tanzimat öncesi dönemde usta-çırak münasebeti içerisinde yetişip yetenekleri nispetinde yükselirken Tanzimat döneminde her alanda Batı'dan etkilenerek açılan okullar kâtiplerin yetişmesi için de düşünülmüştür. 1862 yılında Maarif Nâzırı Kemal Efendi'nin girişimiyle kâtip yetiştirmek üzere Mekteb-i Aklâm/Mekteb-i Maârif-i Aklâm açılmış, kısa bir müddet sonra adı Mahrec-i Aklâm'a dönüşmüştür. Mehmet İpşirli, "Mahreç", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 2003, c.27, s.388.

272 Osmanlı modernleşmesinin önemli teşebbüslerinden biri de devlet memurlarının yabancı dil öğrenmeleri meselesidir. Osmanlı Devleti'nde tercümanlık gibi yabancı dil bilgisini gerektiren memuriyetler 1821'e kadar Fenerli Rum Beylere bırakılmış ve bu tarihten sonra da Müslümanlar bu göreve getirilmiştir. Tercüme Odası'nın 1860'lardan sonra Osmanlı idarî teşkilâtında yabancı dil öğretilen bir okul olma misyonunu yitirmesiyle Lisân Mektebi açılmıştır. Lisân Mektebi, bugün Cağaloğlu Hüsamettin Yivlik Geleneksel Türk Sanatları Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi (geçmişte bilinen adıyla Cağaloğlu Anadolu Moda Tasarımı Meslek Lisesi) olarak kullanılmaktadır. Lisân Mektebi hakkında bilgi için bkz., Sezai Balcı, "Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisân Mektebi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 2008, c.17, S.44, s.78-97.

273 BOA, DH.SAİD.d., 1/990; DH.SAİD.MEM., 6/8; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.511; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.2, s.318.

Odası'nda başlamıştır. H.1288 senesi Recep ayında (Eylül-Ekim 1871) maaşı 475 kuruşa indirilmiştir. Ancak h.1292 yılı Safer ayında (Mart-Nisan 1875) yapılan 130 kuruşluk zam ve h.1293 yılı Şevval ayında (Ekim-Kasım 1876) gerçekleştirilen 95 kuruşluk ilâveyle maaşı 700 kuruşa yükselmiştir. H.1295 (1878) tarihinde Bâbıâli Tercüme Odası'nda görev yaptığı sırada zikredilen maaşından ayrı olarak yaklaşık 2.000 kuruş maaş ve rütbe-i sâlise ile günümüzde Romanya Devleti sınırlarında yer alan Tuna nehri üzerindeki Adakale'ye özel bir görev için memur olarak tayin edilmiştir. Bölgeye ulaştıktan sonra görevi ve bölgenin durumu hakkında bilgi vermek üzere hükümet yetkililerine resmî bir mektup göndermiştir. Adakale'deki görevinin ardından yine 700 kuruş maaş ile Bâbıâli Tercüme Odası'ndaki görevine dönmüştür. Ali Galib Bey'in maaşı 20 Rebîülevvel 1296 (14 Mart 1879) senesinde 150 kuruşluk, bir sene sonra ise 350 kuruşluk ilâvelerle 1.200 kuruşa ulaşmıştır. Ayrıca h.1299 senesi Recep ayında (Mayıs-Haziran 1882) rütbe-i sâniye sınıf-ı sânîsi rütbesine yükseltilmiştir.[274]

4 Cemâziyelâhir 1300 (12 Nisan 1883) tarihinde ise Umûr-ı Şehbenderî Müdürü Yûsuf Ziyâ Bey'in teşviki ve Hariciye Nâzırı Ârifî Paşa'nın desteğiyle önemli bir adım atılmıştır. Batavya'da mevcut Müslüman nüfusun yanı sıra 10.000 civarında Osmanlı tebaasının bulunması ve bu kitlenin hak ve menfaatlerinin muhafaza edilmesi gayesiyle rütbe-i sâniye sınıf-ı mütemâyize tevcih edilen Ali Galib Bey, 3.000 kuruş maaş ve 6.000 kuruş tahsisatla Batavya'nın ilk muvazzaf Osmanlı başşehbenderi olarak tayin edilmiştir.[275] Atama beratının Hollanda hükümetine ulaşmasının[276] ardından göreve başlamıştır. İlk iş olarak şehbenderlik işlerini yürütmek için bir şehbenderhâneye ihtiyaç duymuş ve bunun için bir yer kiralamıştır. Fakat kiralanan bu yapının Batavya şehir merkezine uzak ve şehbenderlik işleri için elverişsiz olmasından dolayı burası terk edilerek Batavya şehir merkezinde aylık kirası 120 florin olan yeni bir bina kiralanmış ve şehbenderhâne buraya taşınmıştır.[277] Başşehbender Ali Galib Bey'in şehirdeki diğer devletlerin konsoloslarıyla aynı seviyede itibar görebilmesi için âzami derecede gayret gösterilmiştir. Neticede Osmanlı Devleti hükümeti tarafından bu ga-

---

274 BOA, DH.SAİD.d., 1/990; DH.SAİD.MEM., 6/8; HR.İD., 540/2; 540/14; İ.DH., 772/62871; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.511; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.2, s.318.

275 BOA, DH.SAİD.d., 1/990; DH.SAİD.MEM., 6/8; İ.HR., 289/18146; HR.İD., 617/1; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.511; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi,* c.2, s.318.

276 BOA, Y.A.HUS., 174/28; HR.TO., 51/33.

277 BOA, İ.HR., 291/18283.

yeyle kendisine 25 Zilhicce 1300 (27 Ekim 1883) tarihinde üçüncü dereceden Mecîdî nişanı verilmiştir.[278] 17 Zilkade 1301 (8 Eylül 1884) tarihinde ise rütbesi artırılarak rütbe-i ûlâ sınıf-ı sânîsine terfi edilmiştir.[279]

Ali Galib Bey yaklaşık üç yıl süren (1300/1883-1303/1886) Batavya Başşehbenderliği görevinden sonra 3 Recep 1303 (7 Nisan 1886) tarihinde 3.000 kuruş maaş ve 6.500 kuruş tahsisat ile Bombay Başşehbenderliği'ne nakledilmiştir. 21 Ramazan 1303 (23 Haziran 1883) tarihinde ise rütbe-i ûlâ sınıf-ı evvelî rütbesine terfi edilmiş ve yine 10 Şevval 1303 (12 Temmuz 1886) tarihinde kendisine ikinci rütbeden Mecîdî nişanı verilmiştir.[280]

Nisan 1886'da Bombay Başşehbenderliği'ne tayin edilmiş ve bu husus Londra ile Hindistan hükümetlerine bildirilmiş olmasına rağmen,[281] vazife mahalline azîmet etmeden evvel izinli olarak geldiği İstanbul'da, 28 Şevval 1303 (30 Temmuz 1886) tarihinde 4.000 kuruş maaşla Hariciye Nezâreti Umûr-ı Hukûkiyye-i Muhtelite Kalemi Müdürlüğü'ne kaydırılmıştır.[282] Yaklaşık üç yıl boyunca bu vazifeyi yürüten Ali Galib Bey, ayrıca bu görevi deruhte ettiği yıllarda Hariciye Encümeni sıfatıyla pek çok komisyonda da faal olarak yer almıştır.[283] 14 Zilkade 1305 (23 Temmuz 1888) tarihinde ise Romanya Devleti hükümeti tarafından kendisine Kron dö Romani (Couronne de Roumanie/Romanya kuron nişanı) nişanının ikinci rütbesinden bir

---

278 BOA, DH.SAİD.d., 1/990; DH.SAİD.MEM., 6/8; İ.HR., 291/18300; HR.TO., 51/59; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.511; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi,* c.2, s.318.

279 BOA, DH.SAİD.d., 1/990; DH.SAİD.MEM., 6/8; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.511; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.2, s.318.

280 BOA, DH.SAİD.d., 1/990; DH.SAİD.MEM., 6/8; İ.HR., 301/19085; İ.DH., 993/78405; 993/78412; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.511; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.2, s.318.

281 BOA, HR.SFR.3., 324/7; 324/11; 324/17.

282 BOA, DH.SAİD.d., 1/990; DH.SAİD.MEM., 6/8; İ.HR., 302/19182; ŞD., 2512/26; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.511; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.2, s.318.

283 *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.511; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.2, s.318.

derece verilmiş[284] ve 1306 senesi Zilkade ayında (Haziran-Temmuz 1889) Osmanlı Devleti hükümeti tarafından rütbe-i bâlâ[285] ile taltif edilmiştir.[286]

Ali Galib Bey, 14 Şevval 1306 (13 Haziran 1889) tarihinde Girit Rumlarının isyan hareketlerine başlaması ve vergi ödemek istememeleri sebebiyle dönemin Maliye Nâzırı Mahmud Reşid Bey, Ahmed Râtib Paşa ve bazı devlet erkânıyla birlikte 25.000 kuruş harcırah ile Girit adasına memur olarak gitmiştir. Girit olaylarının kontrol altına alınmasının ve idarî sistemin yeniden tesis edilmesinin ardından 13 Zilhicce 1306 (10 Ağustos 1889) tarihinde 6.000 kuruş maaş ile Girit Vilâyeti Müşavirliği'ne nakledilmiştir.[287] Girit'te yaklaşık bir yıl görev yaptıktan sonra 28 Zilhicce 1307 (15 Ağustos 1890) tarihinde yine 4.000 kuruş maaş ile eski görevine tekrar dönmüştür.[288] Girit'te gösterdiği başarı ve üstün gayreti sebebiyle 20 Zilkade 1307 (8 Temmuz 1890) tarihinde birinci rütbeden Mecîdî nişanı, 12 Cemâziyelevvel 1308 (24 Aralık 1890) tarihinde ise altın Girit madalyası verilmiştir.[289]

Ali Galib Bey, 5 Şaban 1308 (16 Mart 1891) tarihinde ise 10.000 kuruş maaş ve aynı miktarda tahsisat ile Atina Sefâret-i Seniyyesi'ne tayin edilmiştir.[290] Görev yerine ulaştıktan sonra Yunan kralı ve kraliçesini ziyaret etmiş, ayrıca başta Yunanistan Hariciye Nâzırı olmak üzere daha birçok Yunan devlet adamıyla temaslar kurarak Osmanlı Devleti'ni lâyıkıyla temsil etmeye gayret göstermiştir.[291] 22 Rebîülâhir 1309 (25 Kasım 1891) tarihinde kendisine altın ve gümüş İmtiyaz nişanı tevcih edilmiş ve yine 13 Cemâziyelevvel 1309 (14 Aralık 1891) tarihinde altın Liyakat madalyası ihsan buyrulmuştur.[292] Ayrıca bu zamana kadar yapmış olduğu hizmetler-

---

284 BOA, DH.SAİD.d., 1/990; DH.SAİD.MEM., 6/8; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.511; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.2, s.318.

285 Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıldan itibaren kullanılan bir mülkî rütbedir. İlk defa Sultan Abdülmecid zamanında (1839-1861), vezâretten sonra en büyük rütbe olmak üzere ihdâs edildi. Bu rütbeyi almış olanlara "atûfetlü beyefendi hazretleri" şeklinde hitap edilirdi. Ayrıca bâlâ rütbesini almış olanların kendilerine has üniformaları vardı. Feridun Emecen, "Bâlâ", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 1991, c.4, s.554.

286 BOA, DH.SAİD.d., 1/990; DH.SAİD.MEM., 6/8; İ.DH., 1147/89438.

287 BOA, DH.SAİD.d., 1/990; DH.SAİD.MEM., 6/8; İ.HUS., 35/21; Y.PRK.UM., 15/38.

288 BOA, DH.SAİD.d., 1/990; DH.SAİD.MEM., 6/8; İ.DH., 1188/92971.

289 BOA, DH.SAİD.d., 1/990; DH.SAİD.MEM., 6/8; İ.DH., 1208/94607.

290 BOA, DH.SAİD.d., 1/990; DH.SAİD.MEM., 6/8; İ.HR., 321/20689; HR.TO., 15/32.

291 BOA, Y.PRK.EŞA., 13/39; 15/53.

292 BOA, DH.SAİD.d., 1/990; DH.SAİD.MEM., 6/8.

deki titiz çalışmalarına ve üstün gayretine mebni 4 Zilhicce 1309 (30 Haziran 1892) tarihinde ikinci rütbeden Nişân-ı Âlî Osmânî verilerek taltif ve takdir edilmiştir.[293]

Ali Galib Bey, yaklaşık iki yıl Atina Sefirliği görevini yürüttükten sonra 29 Rebîülevvel 1310 (21 Ekim 1892) tarihinde görevinden azledilmiş ve 3.333 kuruş mâzuliyet maaşı tahsis edilerek İstanbul'a avdet etmesi istenmiştir.[294] Kısa bir süre kadro dışı kaldıktan sonra 11 Cemâziyelevvel 1310 (1 Aralık 1892) tarihinde 10.000 kuruş maaş ve bir o kadar da tahsisat ile İran Devleti hükümetinin de onayı alınarak Tahran Sefâreti'ne tayin edilmiştir.[295] 5 Recep 1310 (23 Ocak 1893) tarihinde kendisine birinci rütbeden Nişân-ı Âlî Osmânî verilmiştir.[296] Tahran Sefiri sıfatıyla Şubat 1893 tarihinde görev yerine ulaşan ve vazifesine başlayan Ali Galib Bey, ilk iş olarak İran şahı ile resmî bir mülâkat gerçekleştirmiş, bu görüşmeden kısa bir süre sonra İran ve görev yaptığı bölgenin siyasî, sosyal ve iktisadî durumu hakkında bir rapor hazırlayarak İstanbul'a göndermiştir.[297] Ayrıca aynı yıl içerisinde İran şahı tarafından 19 Şaban 1310 (8 Mart 1893) tarihinde kendisine Murassa' Şîr-û Hûrşîd nişanı verilmiştir.[298] Tahran Sefiri Ali Galib Bey, yaklaşık üç yıl bu görevi başarılı bir şekilde yürüttükten sonra 9 Recep 1312 (6 Ocak 1895) tarihinde görevinden ayrılarak İstanbul'a dönmüştür.[299] İran Devleti ile müsbet münasebetler tesis eden Ali Galib Bey'e, görev mahallinden ayrılmasından evvel 28 Cemâziyelevvel 1312 (27 Kasım 1894) tarihinde İran şahı tarafından Murassa' Nişân-ı Timsâl-i Hümâyun tevcih edilmiş, böylece kendisine yakın alâka gösterilip takdir ve teşekkür edilmiştir.[300]

---

293 BOA, DH.SAİD.d., 1/990; DH.SAİD.MEM., 6/8; İ.DH., 1282/100898.

294 BOA, DH.SAİD.d., 1/990; DH.SAİD.MEM., 6/8; İ.TKS., 1/18; BEO., 94/7045; 95/7054.

295 BOA, DH.SAİD.d., 1/990; DH.SAİD.MEM., 6/8; İ.HR., 340/29; İ.HUS., 6/30; 7/36; Y.PRK.BŞK., 28/66, 30/12; HR.TH., 126/17; Y.A.RES., 62/22; BEO., 116/8641.

296 BOA, DH.SAİD.d., 1/990; DH.SAİD.MEM., 6/8; İ.TAL., 13/19; 14/37.

297 BOA, Y.PRK.EŞA.,19/42; Y.A.HUS., 270/56; 272/31; HR.TO., 104/95.

298 BOA, DH.SAİD.d., 1/990; DH.SAİD.MEM., 6/8; İ.TAL., 16/38; BEO., 203/15223.

299 BOA, DH.SAİD.d., 1/990; DH.SAİD.MEM., 6/8; Y.A.HUS., 315/14.

300 BOA, DH.SAİD.d., 1/990; DH.SAİD.MEM., 6/8; İ.TAL., 67/48; BEO., 543/40697; Y.PRK.EŞA., 20/98.

Ali Galib Bey, 23 Recep 1312 (20 Ocak 1895) tarihinde ise 20.500 kuruş maaş, 15.500 kuruş tahsisat ve 500 lira harcırah ile Avusturya Devleti'nin de onayı alınarak Viyana Sefâreti'ne tayin edilmiştir.[301] Viyana'ya ulaştıktan sonra Avusturya imparatoru ile bir görüşme gerçekleştirmiş, ayrıca görevi süresince bir Osmanlı Sefiri olarak çeşitli merâsimler ve toplantılara katılarak Osmanlı Devleti'ni temsil etmiş ve bu toplantılarda yaptığı görüşmeleri raporlar halinde Osmanlı hükümetine bildirmiştir.[302] Viyana Sefirliği görevini yaklaşık bir yıl kadar deruhte eden Ali Galib Bey, vazifesinin nihayete erdiği Osmanlı hükümeti tarafından Avusturya makamlarına resmen bildirildikten sonra Avusturya imparatoruna bir veda ziyaretinde bulunarak sefirlik görevinden ayrılmıştır.[303] 4 Şaban 1313 (20 Ocak 1896) tarihinde ise 20.500 kuruş maaş ve 15.500 kuruş tahsisat ile Berlin Sefâreti'ne tayin edilmiştir.[304] Berlin Sefirliği görevini yürüttüğü esnada, Viyana Sefâreti'ndeki başarılı mesaisinden ötürü Avusturya hükümeti tarafından kendisine 15 Cemâziyelâhir 1314 (21 Kasım 1896) tarihinde birinci rütbeden Leopold nişanı tevcih edilmiştir.[305]

Berlin Sefâreti'ne tayin edilen Ali Galib Bey, tıpkı diğer memuriyetlerinde olduğu gibi görev yerine ulaştıktan sonra Alman imparatoru ile bir görüşme gerçekleştirmiş ve bu görüşmeyi Osmanlı hükümeti yetkililerine bildirmiştir.[306] Ayrıca bilhassa Osmanlı-Yunan Savaşı (1897) hakkında Alman hükümet yetkilileri ve diğer devletlerin sefirleri ile yaptığı görüşmeleri, onların bu konulardaki tavır ve düşüncelerini raporlar halinde hazırlayarak İstanbul'a göndermiştir.[307] 9 Şevval 1314 (13 Mart 1897) tarihinde maaşı 18.450 kuruşa, tahsisatı ise 13.950 kuruşa indirilmiştir.[308] Osmanlı Devleti tarafından maaşların düşürülmesi, biriken maaşların ödenmemesi ve sefâret

---

301 BOA, DH.SAİD.d., 1/990; DH.SAİD.MEM., 6/8; İ.HR., 346/27; HR.TH., 152/53; Y.A.RES., 72/46; HR.SYS., 29/11; Y.A.HUS., 311/1.

302 BOA, Y.PRK.EŞA., 21/11; Y.PRK.BŞK., 40/14; HR.SYS., 216/41; Y.PRK.PT., 10/41.

303 BOA, İ.HR., 350/1; Y.EE., 59/37; Y.PRK.HR.,21/65; Y.A.HUS., 344/113; BEO., 1750/131192.

304 BOA, DH.SAİD.d., 1/990; DH.SAİD.MEM., 6/8; İ.HR., 350/2; 350/8; 350/29; BEO., 733/54907; 733/54909.

305 BOA, DH.SAİD.d., 1/990; DH.SAİD.MEM., 6/8; İ.TAL., 106/59; HR.TH., 184/21; BEO., 872/65370.

306 BOA, Y.PRK.EŞA., 23/79; 24/29.

307 BOA, Y.EE., 145/19; HR.SYS., 2890/17; 2913/37; Y.PRK.EŞA., 25/50.

308 BOA, DH.SAİD.d., 1/990; DH.SAİD.MEM., 6/8.

giderlerinin karşılanmamasından ötürü maddî sıkıntılar çekmiş ve bu sebepten dolayı Berlin Sefâreti'nden ayrılmak istemiştir.[309] 11 Cemâziyelâhir 1315 (7 Kasım 1897) tarihinde görevinden azledilmiş ve İstanbul'a dönmüştür. 15 Şaban 1315 (9 Ocak 1898) tarihinde ise 6.000 kuruş mâzuliyet maaşı tahsis edilmiştir.[310] İstanbul'a döndükten sonra başka bir memuriyete atanmak için bekleyen Ali Galib Bey'e, 17 Ramazan 1315 (9 Şubat 1898) tarihinde Almanya Devleti hükümeti tarafından Grankruva (Grand-Croix) rütbesinden Ağalruj (Aigle Rouge) nişanı verilmiştir.[311]

Yaklaşık beş yılı aşkın bir müddet kadro dışı kaldıktan sonra, Posta ve Telgraf Nâzırı Atâ Bey'in istifa etmesi, Ali Galib Bey'in de tecrübe, ehliyet ve dirayetinden istifade edilmek istenmesi hasebiyle, 11 Recep 1326 (9 Ağustos 1908) tarihinde 23.000 kuruş maaşla ve padişah iradesiyle Posta ve Telgraf Nâzırlığı'na tayin edilmiştir.[312] Bu vazifeyi yürüttüğü esnada, 26 Zilkade 1326 (20 Aralık 1908) tarihinde yeni meclisin açılmasını takiben padişah tarafından Meclis-i A'yân[313] Âzalığı'na intihap edilmiştir. Her iki görevi de yerine getirmeye çalışan Ali Galib Bey, telefonun hükümetçe tesisi ve işlettirilmesi hususunda çeşitli çalışmalar yapmış ve raporlar hazırlayarak hükümete sunmuştur.[314] Posta ve Telgraf Nâzırlığı ile Meclis-i A'yân Âzalığı vazifelerini yaklaşık bir yıl sürdürdükten sonra Aydın Valisi Rauf Paşa'nın Mısır Fevkalâde Komiserliği'ne tayin edilmesiyle boşalan bu makam için Dahiliye Nezâreti'ne bir istida sunan Ali Galib Bey, 2 Safer 1327 (23 Şubat 1909) tarihinde 20.000 kuruş maaşla Aydın Vilâyeti Valiliği'ne

---

309 BOA, Y.PRK.HR., 22/9; Y.PRK.EŞA., 27/93; 28/27; Y.PRK.TKM., 40/10.

310 BOA, DH.SAİD.d., 1/990; DH.SAİD.MEM., 6/8; Y.PRK.BŞK., 54/52; Y.A.HUS., 380/36; İ.HUS., 58/26; İ.TKS., 7/35; BEO., 1068/80050.

311 BOA, DH.SAİD.d., 1/990; DH.SAİD.MEM., 6/8; İ.TAL., 131/48; BEO., 1078/80792.

312 BOA, DH.SAİD.d., 1/990; DH.SAİD.MEM., 6/8; DH.MKT., 1277/32; İ.PT., 26/19; Y.A.HUS., 524/57; BEO., 3371/252815.

313 İki meclisli Osmanlı Parlamentosu'nun padişahın tayin ettiği üyelerden oluşan kanadıdır. Heyet-i A'yân olarak da adlandırılan Meclis-i A'yân, II. Abdülhamid'in 23 Aralık 1876 tarihli iradesiyle yürürlüğe giren Kanûn-ı Esâsî'nin öngördüğü Meclis-i Umûmî adlı Osmanlı Parlamentosu'nu oluşturan iki meclisten biri olup padişahın tayin ettiği üyelerden meydana gelmekteydi. Parlamentonun diğer kanadını halkın seçtiği meb'ûsların oluşturduğu Meclis-i Meb'ûsan teşkil ediyordu. Ali Akyıldız, "Meclis-i A'yân", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 2003, c.28, s.243-244.

314 BOA, DH.SAİD.d., 1/990; DH.SAİD.MEM., 6/8; DH.HMŞ., 15/65.

tayin edilmiştir.[315] Burada yaklaşık iki ay görev yaptıktan sonra azledilmiş ve yerine vekâleten Avlonyalı Ferid Paşa (ö. 1332/1914) tayin edilmiştir.[316]

Devletin hemen hemen her kademesinde başarılı bir şekilde görev yapmış olan Ali Galib Bey, bu tarihten sonra herhangi bir memuriyet görevinde bulunmamıştır. Aydın'da meydana gelen olaylar hakkında sadrazamlığa uzun bir rapor takdim ettikten sonra yurt dışına gitmiş ve 7 Ekim 1918'de İsviçre'de vefat etmiştir.[317]

2.2. İsmâil Zühdü Bey

Ali Galib Bey'den sonra Batavya Başşehbenderliği'ne tayin edilen İsmâil Zühdü Bey, köklü bir bürokrat ailesine mensuptur. Eski sadrazamlardan Hacı Sâlih Paşa'nın (ö. 1242/1827) torunudur. Sâlih Paşa'nın damadı ve Osmanlı memurlarından Mehmed Esad Bey'in oğlu olan İsmâil Zühdü Bey, h.1252 (1836-1837) tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir.[318] Örgün bir mektepte düzenli tahsil görmemiş ve resmî bir şehâdetnâme (diploma) almamıştır. Bununla birlikte dinî ve fennî ilimlere dair temel dersleri özel yollarla tahsil etmiş, yabancı dil olarak Arapça, Farsça ve Fransızca öğrenmiştir. Bu dillerde ileri düzeyde bir yetkinliğe sahip olmasa da günlük ve resmî ihtiyaçları karşılayabilecek derecede okuyup yazma becerisi kazanmıştır.[319]

İsmâil Zühdü Bey, ilk memuriyetine h.1268 senesinin Şaban ayında (Mayıs-Haziran 1852), henüz on altı yaşındayken maaşsız ve stajyer statüsünde Bâbıâli Tercüme Odası'nda başlamıştır. H.1269 yılı Ramazan ayında (Haziran-Temmuz 1853) kendisine 100 kuruş maaş bağlanmış, bu meblağ zaman içerisinde yapılan terfilerle aylık 280 kuruşa ulaşmıştır. 15 Rebîülevvel 1272 (25 Kasım 1855) tarihinde ise 2.000 kuruş maaş ve rütbe-i hâssa ile Atina Sefâreti Başkâtipliği'ne tayin edilmiştir.[320] H.1274 (1857-1858)

---

315 BOA, DH.SAİD.d., 1/990; DH.SAİD.MEM., 6/8; DH.MKT., 2745/81; 2746/66; BEO., 3496/262166; 3498/262276; 3498/262282.

316 BOA, DH.SAİD.d., 1/990; DH.SAİD.MEM., 6/8; DH.MKT., 2784/20; BEO., 3516/263672.

317 İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi I. ve II. Meşrutiyet*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yay., c.2, Ankara, 1996, s.135; Sinan Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922)*, İsis Yay., İstanbul, 1999, s.62.

318 BOA, HR.SAİD., 2/3; DH.SAİD.d., 4/120; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.610; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.2, s.379.

319 BOA, HR.SAİD., 2/3; DH.SAİD.d., 4/120.

320 BOA, HR.SAİD., 2/3; DH.SAİD.d., 4/120; A.AMD., 76/59; 77/75; HR.MKT., 204/78.

senesinde ise rütbe-i sâlise ve beşinci rütbeden bir derece Mecîdî nişanı verilerek taltif edilmiştir.[321] Atina'da yaklaşık üç yıl görev yaptıktan sonra h.1276 (1859-1860) tarihinde sağlık sorunları nedeniyle görevinden istifa etmiş ve İstanbul'a avdet etmiştir.[322]

İsmâil Zühdü Bey, İstanbul'a dönmesini müteakip 18 Şevval 1277 (29 Nisan 1861) tarihinde 2.250 kuruş maaşla Tahran Sefâreti Başkâtipliği'ne atanmıştır.[323] Burada geçirdiği beş yıllık hizmet süresi içerisinde, yaklaşık yirmi üç ay boyunca 15.000 kuruş tahsisatla Tahran Maslahatgüzarlığı vazifesini de ifa etmiştir. İran Devleti tarafından Şîr-û Hûrşîd nişanıyla taltif edilen İsmâil Zühdü Bey, İstanbul'da bulunduğu izin esnasında İran'a avdet etmeden yeni bir vazifelendirilmeye tâbi tutulmuştur. Tiflis Başşehbenderi Artin Bey'in görevinden azledilmesi üzerine Tahran Sefâreti Başkâtipliği'nden alınmış ve 5 Zilkade 1282 (22 Mart 1866) tarihinde rütbe-i sâniye rütbesiyle beraber 5.000 kuruş maaşla Tiflis Başşehbenderliği'ne tayin edilmiştir.[324]

Tiflis'te yaklaşık bir yıl çalıştıktan sonra 22 Safer 1284 (25 Haziran 1867) tarihinde yine 5.000 kuruş maaşla Bursa Vilâyeti Muavinliği'ne tayin olunan İsmâil Zühdü Bey, 22 Rebîülevvel 1285 (13 Temmuz 1868) tarihinde ise rütbe-i mütemâyize tevcihi ve aynı maaşla Bursa Vilâyeti Merkez Mutasarrıflığı'na nakledilmiştir.[325] Mutasarrıflık görevini yaklaşık yedi ay deruhte eden İsmâil Zühdü Bey, 15 Şevval 1285 (29 Ocak 1869) tarihinde 6.000 kuruş maaş ile Dersaadet Divân-ı Temyiz Âzalığı'na tayin olunmuş ve 7 Zilkade 1285 (19 Şubat 1869) tarihinde Bursa'dan ayrılarak İstanbul'a dönmüştür. 12 Zilkade 1286 (13 Şubat 1870) tarihinde maaşı 5.000 kuruşa, 29 Recep 1288 (14 Ekim 1871) tarihinde 4.750 kuruşa, 16 Şaban 1288 (31 Ekim 1871) tarihinde ise 3.800 kuruşa indirilmiştir.[326] Dersaadet Divân-ı Temyiz Âzalığı'nda üç yıl görev yaptıktan sonra 16 Şevval 1288 (29 Aralık 1871) tarihinde görevinden ayrılmıştır. 2 Safer 1289 (11 Nisan 1872) tarihinde 2.750 kuruş maaşla Giresun Kaymakamlığı'na nakledilmiştir. Burada

---

321 BOA, HR.SAİD., 2/3; DH.SAİD.d., 4/120; A.AMD., 77/75; 91/10; A.DVN., 132/74; A.DVN.MHM., 25/94; İ.HR., 156/8317.

322 BOA, HR.SAİD., 2/3; DH.SAİD.d., 4/120; HR.MKT., 327/21; 354/93.

323 BOA, HR.SAİD., 2/3; DH.SAİD.d., 4/120; İ.HR., 176/9673; HR.MKT., 140/18.

324 BOA, HR.SAİD., 2/3; DH.SAİD.d., 4/120; HR.SFR.1., 14/32; C.HR., 70/3486.

325 BOA, HR.SAİD., 2/3; DH.SAİD.d., 4/120; İ.ŞD., 9/452; A.MKT.MHM., 416/51.

326 BOA, HR.SAİD., 2/3; DH.SAİD.d., 4/120; İ.ŞD., 12/576; A.MKT.MHM., 433/34.

yaklaşık bir yıl görev yaptıktan sonra 15 Zilhicce 1289 (13 Şubat 1873) tarihinde istifa ederek İstanbul'a avdet etmiştir.[327]

25 Safer 1290 (24 Nisan 1873) tarihinde 2.100 kuruş maaşla ikinci kez Tahran Sefâreti Başkâtipliği'ne tayin edilmiştir. 5 Safer 1292 (13 Mart 1875) tarihinde maaşı 3.300 kuruşa yükselmiş, ancak 17 Safer 1293 (14 Mart 1876) tarihinde yapılan düzenlemeyle 3.135 kuruşa düşürülmüştür.[328] Tahran'da yaklaşık beş yıl görev yaptığı bu dönemde, 10.000 kuruş maaşla ikinci kez olmak üzere on üç ay kadar Tahran Maslahatgüzarlığı vazifesini de yürütmüş, hatta bu makamdayken İran şahı ile doğrudan bir görüşme gerçekleştirmiştir.[329] Bölgenin siyasî, sosyal ve iktisadî durumu hakkında hazırladığı raporlarla Osmanlı hükümetini bilgilendiren İsmâil Zühdü Bey'e, İranlı yetkililerle kurduğu iyi ilişkiler, vazifesindeki gayreti ve hizmetlerinden dolayı Osmanlı Devleti tarafından h.1291 (1874-1875) senesinde dördüncü rütbeden Mecîdî nişanı verilmiştir.[330] 18 Cemâziyelevvel 1295 (20 Mayıs 1878) tarihinde ise 2.900 kuruş maaş ile Maarif Nezâreti Mektupçuluğu'na nakledilmiştir.[331] H.1295 (1878) yılına kadar geçen yirmi beş yıllık süreçte yalnızca üç ay açıkta kalmış, bu kısa süre zarfında da herhangi bir mâzuliyet maaşı almamıştır. Dolayısıyla bahsi geçen tarihe dek çeyrek asır boyunca devlet nezdinde bilfiil görev ifa etmiştir. Bunun yanı sıra söz konusu tarihe kadarki memuriyet hayatı boyunca hakkında herhangi bir şikâyet vuku bulmamış, adlî yahut idarî bir soruşturmaya veya cezaî müeyyideye mâruz kalmamıştır. Nitekim memuriyet sicilindeki bu olumlu tablo, şahsına ait tercüme-i hâl varakasının mülâhaza kısmında dönemin Maarif Nâzırı Münif Paşa tarafından da tasdik edilmiştir.[332]

İsmâil Zühdü Bey, Maarif Nezâreti Mektupçuluğu görevinde yaklaşık iki yıl hizmet ettikten sonra 8 Rebîülevvel 1297 (19 Şubat 1880) tarihinde görevinden ayrılmıştır. 7 Safer 1298'de (9 Ocak 1881) ise üçüncü defa olmak üzere 3.000 kuruş maaş ile tekrar Tahran Sefâreti Başkâtipliği'ne tayin edilmiştir. Burada sekiz ay görev yaptıktan sonra izinli olarak İstanbul'a gelmiş ve bu esnada Selânik Maarif Müdürlüğü'ne nakledilmiştir.[333] Selânik'teki görevine gitmek için hazırlandığı sırada 7 Zilkade 1299 (20 Eylül 1882) tarihinde kendisine rütbe-i ûlâ sınıf-ı sânîsi ve 7.200 kuruş maaş

---

327 BOA, HR.SAİD., 2/3; DH.SAİD.d., 4/120.
328 BOA, HR.SAİD., 2/3; DH.SAİD.d., 4/120; İ.HR., 257/15360.
329 BOA, HR.SAİD., 2/3; DH.SAİD.d., 4/120; Y.EE., 78/6.
330 BOA, HR.SAİD., 2/3; DH.SAİD.d., 4/120; HR.SYS., 1341/14; İ.HR., 262/15696.
331 BOA, HR.SAİD., 2/3; DH.SAİD.d., 4/120; İ.DH., 768/62571.
332 BOA, HR.SAİD., 2/2; DH.SAİD.d., 4/120.
333 BOA, HR.SAİD., 2/3; DH.SAİD.d., 4/120; İ.HR., 282/17453.

verilerek Sırbistan Komiserliği'ne tayin edilmiştir.[334] Dolayısıyla Selânik'teki görev mahalline henüz intikal etmeden ve memuriyetine fiilen başlamadan doğrudan Sırbistan Komiserliği'ne nakledilmiştir. Sırpların Osmanlı Devleti'ne isyan edip ayrıldığı bir dönemde bu görevi yerine getirmeye gayret etmiş, çeşitli anlaşmalarda ve görüşmelerde yer alarak Osmanlı Devleti'nin siyasî menfaatlerini gözetmek için çalışmıştır.[335]

İsmâil Zühdü Bey, burada yaklaşık dört yıl görev yaptıktan sonra Batavya Başşehbenderi Ali Galib Bey'in, Bombay Başşehbenderliği'ne tayin edilmesi sebebiyle 3 Recep 1303 (7 Nisan 1886) tarihinde 3.000 kuruş maaş ve 6.000 kuruş tahsisat ile Batavya Başşehbenderliği'ne tayin edilmiştir.[336] Fakat Bombay Başşehbenderliği'ne tayin edilen Ali Galib Bey'in, bu tarihlerde başka bir makama kaydırılması üzerine Batavya Başşehbenderliği'ne tayin edilmiş olan İsmâil Zühdü Bey, ataması yapılan bu şehre hiç gitmeden ve burada fiilen görev yapmadan 23 Zilkade 1303 (23 Ağustos 1886) tarihinde 3.000 kuruş maaş ve 6.000 kuruş tahsisat ile Ali Galib Bey'den boş kalan Bombay Başşehbenderliği'ne nakledilmiş ve ilgili makamlara bilgi verilmiştir.[337] Bombay Başşehbenderliği'ne tayin edilmeden kısa bir süre önce, 14 Ramazan 1303 (16 Haziran 1886) tarihinde Sırbistan hükümeti tarafından kendisine ikinci rütbeden Takova nişanı verilmiştir.[338] Ayrıca hizmetleri ve gayreti sebebiyle 3 Cemâziyelâhir 1304 (27 Şubat 1887) tarihinde ise Osmanlı Devleti hükümeti tarafından üçüncü rütbeden Mecîdî nişanı ile taltif edilmiştir.[339]

İsmâil Zühdü Bey, Bombay Başşehbenderliği görevi esnasında Hindistan ahalisinin sıkıntısını ve dertlerini dinlemiş, onlara her türlü konuda yardımcı olmak için gayret göstermiş hatta Hindistan ahalisinin hilâfete ve Os-

---

334 BOA, HR.SAİD., 2/3; DH.SAİD.d., 4/120; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.610; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.2, s.379.

335 BOA, HR.TH., 55/60; 70/31.

336 BOA, HR.SAİD., 2/3; DH.SAİD.d., 4/120; İ.HR., 301/19085; 302/19160.

337 BOA, HR.SAİD., 2/3; DH.SAİD.d., 4/120; İ.HR., 303/19209; HR.SFR.3., 316/135; 317/7; 324/105; 324/112; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.610; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi,* c.2, s.379.

338 BOA, HR.SAİD., 2/3; DH.SAİD.d., 4/120; İ.HR., 302/19157; 303/19248.

339 BOA, HR.SAİD., 2/3; DH.SAİD.d., 4/120; İ.HR., 305/19391; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.610; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.2, s.379.

manlı'ya olan sevgisi ve kendisine gösterilen alâkaya ilişkin bir rapor hazırlayarak hükümete sunmuştur.[340] Son memuriyet yeri olan Bombay'da yaklaşık üç yıl görev yaptıktan sonra Bombay'ın suyu ve havasına alışamayıp hastalandığından şikâyet ile emekliliğini istemiş, bunun üzerine 4 Rebîülevvel 1306 (8 Kasım 1888) tarihinde görevinden azledilmiş ve 14 Rebîülevvel 1307 (8 Kasım 1889) tarihinde 2.600 kuruş tekaüdiye verilmiştir.[341] Başarılı, gayretli ve çalışkan bir devlet adamı olan ve memuriyet hayatı boyunca devletin pek çok kademesinde önemli vazifeler yürüten İsmâil Zühdü Bey'in ne zaman ve nerede vefat ettiğine dair ise arşiv belgelerinde bir kayda rastlanılmamıştır.

2.3. Ahmed Rıfkı Efendi

İsmâil Zühdü Bey'in Bombay Başşehbenderliği'ne nakledilmesinden[342] sonra boş kalan Batavya Başşehbenderliği'ne tayin edilen Ahmed Rıfkı Efendi, merhum Çerkez Rüstem Efendi'nin oğlu olup 7 Şaban 1259 (2 Eylül 1843) tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Eğitim ve öğretim hayatına İstanbul'da Süleymaniye Camii yakınlarında yer alan Sıbyan Mektebi'nde başlayan Ahmed Rıfkı Efendi, burada okuma yazmayı öğrendikten sonra Kur'ân-ı Kerîm, hat ve bazı temel dersleri tahsil etmiş, akabinde Beyazıd Rüşdiye Mektebi'ne girmiştir. Beyazıd Rüşdiye Mektebi'nde mûtat olan dinî ve fennî ilimleri ikmal ettikten sonra buradan bir şehâdetnâme alarak mezun olmuştur. Çalışkan ve başarılı bir öğrenci olan Ahmed Rıfkı Efendi, Fransızca öğrendikten sonra tarih, hukuk ve usûl-i idâre-i mülkiyye derslerini bu dille tahsil etmiştir. Ardından eğitim hayatına Mühendishâne-i/Hendese-i Mülkiyye Mektebin'de devam ederek matematik ve ilgili fen ilimlerini öğrenmiştir. Ayrıca ana dili Türkçenin yanı sıra Fransızca ve Arapçayı iyi derecede konuşup yazabilme kabiliyetine sahiptir.[343]

Ahmed Rıfkı Efendi, 1275 senesi Recep ayında (Şubat-Mart 1859) Beyazıd Rüşdiye Mektebi'nden mezun olup diplomasını almasını müteakip,

---

340 BOA, Y.EE., 148/8.

341 BOA, HR.SAİD., 2/3; DH.SAİD.d., 4/120; HR.TH., 84/82; ŞD., 894/44; İ.ŞD., 97/5807.

342 BOA, HR.SAİD., 2/3; DH.SAİD.d., 4/120; İ.HR., 303/19209; HR.SFR.3., 316/135; 317/7; 324/105; 324/112; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.610; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.2, s.379.

343 BOA, HR.SAİD., 5/16; DH.SAİD.d., 10/221; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.612; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.2, s.380.

Maarif Nezâreti'nin teklifi üzerine henüz on altı yaşında iken Bâbıâli Tercüme Odası'na maaşsız ve stajyer olarak girmiştir. Burada iki yıl stajyer olarak çalıştıktan sonra kendisine aylık 50 kuruş maaş bağlanmıştır. Bâbıâli Tercüme Odası'nda h.1286 (1869/1870) senesine kadar yaklaşık on bir sene çalışmış ve maaşı zamanla artarak 900 kuruşa kadar yükselmiştir.[344] H.1286 (1869/1870) senesinin son aylarında ise 1.500 kuruş maaş ve rütbe-i sâlise ile Paris Sefâreti Ataşeliği'ne tayin edilmiştir. Yaklaşık altı ay sonra h.1287 (1870/1871) yılı içerisinde görevindeki başarısı ve gayreti sebebiyle Osmanlı hükümeti tarafından kendisine beşinci rütbeden Mecîdî nişanı verilmiştir. Ayrıca h.1288 senesinin Rebîülevvel ayında (Mayıs-Haziran 1871) rütbesi artırılarak rütbe-i sâniye sınıf-ı sânîsine terfi edilmiştir.[345]

Ahmed Rıfkı Efendi, Paris Sefâreti Ataşeliği vazifesinde yaklaşık iki yıl görev yaptıktan sonra h.1288 (1871-1872) senesinin son aylarında Paris Sefiri Cemil Paşa'nın Hariciye Nezâreti'ne tayin olması sebebiyle buradaki görevinden ayrılarak onunla beraber İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'a geldiği esnada ise kendisine Fransız Devleti tarafından en yüksek onur nişanı olan Lejyon Dönor (Legion d'Honneur) nişanından bir derece olan Şövalye rütbesi tevcih edilmiştir. Ayrıca aynı sene içerisinde İspanya Devleti tarafından Katolik nişanından bir derece olan Şövalye rütbesiyle taltif edilmiştir. İstanbul'a döndükten sonra tekrar Bâbıâli Tercüme Odası'nda 900 kuruş maaş ile çalışmaya başlamıştır. Fakat altı ay sonra yani h.1289 senesinin Şaban ayında (Ekim-Kasım 1872) 1.500 kuruş maaş ile Nâfia Nâzırlığı (Bayındırlık Bakanlığı) Birinci Mütercimliği'ne tayin edilmiştir.[346]

Ahmed Rıfkı Efendi, h.1295 senesinin Rebîülevvel ayında (Mart-Nisan 1878) ise 4.000 kuruş maaş ve rütbe-i sâniye sınıf-ı mütemâyize ile Batum Başşehbenderliği'ne tayin olmuştur.[347] Batum'da yaklaşık dört yıl görev yaptıktan sonra h.1300 senesinin Safer ayında (Aralık-Ocak 1882-1883) görevinden ayrılarak İstanbul'a dönmüştür. Bu tarihten beş ay sonra h.1300 senesinin Recep ayında (Mayıs-Haziran 1883) 3.000 kuruş maaş ile Tahran

---

344 BOA, HR.SAİD., 5/16; DH.SAİD.d., 10/221; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.612; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.2, s.380.

345 BOA, HR.SAİD., 5/16; DH.SAİD.d., 10/221; İ.HR., 243/14471; 249/14794.

346 BOA, HR.SAİD., 5/16; DH.SAİD.d., 10/221.

347 BOA, HR.SAİD., 5/16; DH.SAİD.d., 10/221; İ.HR., 279/17106; HR.İD., 703/4; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.612; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.2, s.380.

Sefâreti Başkâtipliği'ne tayin edilmiştir.[348] Tahran Sefiri Fahrî Bey'in İstanbul'a izinli gitmesini takiben Hariciye Nezâreti Müsteşarlığı'na nakledilmesi üzerine, 11 Şaban 1301 (6 Haziran 1884) tarihinde Tahran Sefâreti Başkâtipliği görevine ilâveten 5.000 kuruş maaşla Tahran Maslahatgüzarlığı vazifesine tayin edilmiştir. Görev yaptığı sürece İranlı hükümet yetkilileri ile iyi ilişkiler kurmasından dolayı h.1302 senesinin Cemâziyelevvel ayında (Şubat-Mart 1885) İran Devleti tarafından kendisine ikinci rütbeden Şîr-û Hûrşîd nişanı takdim edilmiştir. Ayrıca her iki görevi de başarılı bir şekilde yürütmesi, gayreti ve çalışkanlığı sebebiyle de h.1302 senesinin Ramazan ayında (Haziran-Temmuz 1885) Osmanlı hükümeti tarafından üçüncü rütbeden bir derece Mecîdî nişanı ile ödüllendirilmiştir.[349]

Ahmed Rıfkı Efendi, Tahran'da yaklaşık üç yıl görev yaptıktan sonra Batavya Başşehbenderi İsmâil Zühdü Bey'in, Bombay Başşehbenderliği'ne nakledilmesinin ardından 23 Zilkade 1303 (23 Ağustos 1886) tarihinde 3.000 kuruş maaş ve 4.000 kuruş tahsisat ile Batavya Başşehbenderliği'ne tayin olunmuştur.[350] Batavya Başşehbenderliği'nde Ali Galib Bey'e nazaran daha uzun süreyle, yaklaşık beş yıl (1303/1886-1309/1891) hizmet ettikten sonra istifa eden Yûsuf Pozik Efendi'nin yerine, 23 Muharrem 1309 (29 Ağustos 1891) tarihinde 3.000 kuruş maaş ve 500 kuruş tahsisatla Barselona Başşehbenderliği'ne nakledilmiştir.[351] Bulunduğu memuriyetlerdeki gayreti, başarısı, kıdem ve dirayeti göz önünde bulundurularak 7 Muharrem 1310 (1Ağustos 1892) tarihinde Osmanlı Devleti tarafından rütbe-i ûlâ sınıf-ı sânîsine terfi edilmiştir.[352]

Ahmed Rıfkı Efendi, Barselona'da yaklaşık bir yıl görev yaptıktan sonra 9 Muharrem 1310 (3 Ağustos 1892) tarihinde 3.000 kuruş maaş ve 750 kuruş tahsisat ile Atina ve Pire şehirleri başşehbenderliğine tayin olunmuştur. Ancak zikredilen yerlerde görev yapması Hariciye Nezâreti tarafından uygun görülmemiş ve başka bir mahalle atanmak üzere 25 Muharrem 1311 (8 Ağustos 1893) tarihinde görevinden azledilmiştir. 24 Cemâziyelevvel 1312

---

348 BOA, HR.SAİD., 5/16; DH.SAİD.d., 10/221; İ.HR., 289/18169.

349 BOA, HR.SAİD., 5/16; DH.SAİD.d., 10/221; İ.HR., 297/18781; 298/18850; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.612; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.2, s.380.

350 BOA, HR.SAİD., 5/16; DH.SAİD.d., 10/221; İ.HR., 303/19233; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.612; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.2, s.380.

351 BOA, HR.SAİD., 5/16; DH.SAİD.d., 10/221; İ.HR., 322/20830; 323/20849; HR.TH., 112/54.

352 BOA, HR.SAİD., 5/16; DH.SAİD.d., 10/221; İ.TAL., 1/15.

(23 Kasım 1894) tarihinde ise 1.500 kuruş mâzuliyet maaşı tahsis edilerek kadro dışı bırakılmıştır.[353] Yaklaşık iki yıl kadro dışı kaldıktan sonra Batavya Başşehbenderi Veliyüddin Şemsî Bey'in görevinden azledilerek Paris Başşehbenderliği'ne nakledilmesi[354] ile 13 Rebîülevvel 1313 (3 Eylül 1895) tarihinde ikinci defa olmak üzere 3.000 kuruş maaş ve 4.000 kuruş tahsisat ile Batavya Başşehbenderliği'ne tayin edilmiştir.[355]

Liyakatli bir devlet adamı olan Ahmed Rıfkı Efendi, ikinci kez başşehbender olarak tayin edildiği Batavya'ya hareket etmek üzere hazırlıklarını sürdürdüğü esnada görev mahalline intikal edemeden 11 Cemâziyelevvel 1313 (30 Ekim 1895) tarihinde elli iki yaşında vefat etmiştir. Devlete ifa ettiği uzun soluklu hizmetler ve beklenmedik vefatı göz önünde bulundurularak Osmanlı hükümeti tarafından geride kalan ailesine 10.000 kuruş tutarında nakdî yardım tahsis edilmiştir.[356]

2.4. Veliyüddin Şemsî Bey

Batavya Başşehbenderi iken Barselona'ya nakledilen Ahmed Rıfkı Efendi'nin[357] yerine münhal kalan Batavya Başşehbenderliği'ne tayin edilen Veliyüddin Şemsî Bey, sâbık Kütahya Mutasarrıfı Tevfik Paşa'nın oğlu olup h.1274 senesinin Cemâziyelevvel ayında (Aralık-Ocak 1857-1858) İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Tahsil hayatına İstanbul'daki Mekteb-i Sultânî'de başlamış, burada dinî ve fennî ilimlere dair temel dersleri okumuştur. Eğitim hayatının ilerleyen dönemlerinde ana dili Türkçenin yanında yabancı dil olarak Fransızcayı da konuşup yazabilecek derecede öğrenmiştir. Arapça ve Farsça dillerine de kısmen âşina olan Veliyüddin Şemsî Bey'in, eğitim ve öğretim aldığı okullardan bir diplomasının olup olmadığı hakkında ise bir bilgi mevcut değildir.[358]

---

353 BOA, HR.SAİD., 5/16; DH.SAİD.d., 10/221; HR.TH., 132/46; İ.TKS., 3/73; BEO., 522/39089; 522/39124.

354 BOA, HR.SAİD., 16/25; DH.SAİD., 1/1032; HR.TH., 140/21; 146/63; BEO., 505/37868.

355 BOA, HR.SAİD., 5/16; DH.SAİD.d., 10/221; İ.HR., 348/52; 348/66; BEO., 678/50831; Y.A.RES., 71/25.

356 BOA, HR.SAİD., 5/16; DH.SAİD.d., 10/221; BEO., 722/54102; 732/54863; 845/63310; 987/73954; ŞD., 942/18.

357 BOA, HR.SAİD., 5/16; DH.SAİD.d., 10/221; İ.HR., 322/20830; 323/20849; HR.TH., 112/54.

358 BOA, HR.SAİD., 16/25; DH.SAİD.d., 1/1032; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.630; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.2, s.391.

Veliyüddin Şemsî Bey, eğitim hayatını tamamlamasını müteakip ilk memuriyetine h.1295 senesinin Muharrem ayında (Ocak-Şubat 1878), henüz yirmi bir yaşında iken 500 kuruş maaşla Orman ve Maâdin Nezâreti Mektûbî Kalemi'nde memur olarak başlamıştır. Mezkûr bürodaki üç yıllık memuriyetinin ardından h.1298 senesinin Cemâziyelevvel ayında (Nisan 1881) yine 500 kuruş maaşla Yenişehir(?) Şehbenderhânesi Kançılaryalığı'na tayin olmuştur. Burada da yaklaşık üç yıl başarılı bir şekilde görev yaptıktan sonra 16 Cemâziyelâhir 1301 (13 Nisan 1884) tarihinde 1.000 kuruş maaş ve 1.000 kuruş tahsisatla, günümüzde Romanya sınırları içerisinde yer alan tarihî liman şehri Tulça'ya şehbender vekili olarak irâde-i seniyye ile nakledilmiştir.[359] Ancak görev yerine gitmek için hazırlık yaptığı sırada 11 Ramazan 1301 (5 Temmuz 1884) tarihinde yine 1.000 kuruş maaş ve 1.000 kuruş tahsisat ile Tiflis Başşehbenderhânesi Şehbender Vekâleti ve Kançılaryalığı'na memur olarak tayin edilmiştir. Yeni görev mahalli olan Tiflis'e ulaşmasından üç ay sonra, 28 Muharrem 1302 (17 Kasım 1884) tarihinde Tiflis Başşehbenderliği Şehbender Vekilliği'ne getirilmiştir. Bu vazifeyi 25 Muharrem 1303 (3 Kasım 1885) tarihine kadar yaklaşık bir yıl boyunca, kendi maaşına ilâveten verilen aylık 1.750 kuruşluk vekâlet maaşıyla birlikte yürütmüştür. Her iki görevi de başarılı bir şekilde sürdüren, gayreti ve çalışkanlığı ile dikkat çeken Veliyüddin Şemsî Bey'e, 11 Zilkade 1302 (22 Ağustos 1885) tarihinde Osmanlı Devleti hükümeti tarafından dördüncü rütbeden Mecîdî nişanı takdim edilmiştir.[360]

Veliyüddin Şemsî Bey, Tiflis'te yaklaşık iki yıl görev yaptıktan sonra 25 Muharrem 1303 (3 Kasım 1885) tarihinde buradan ayrılmıştır. 13 Rebîülevvel 1303 (20 Aralık 1885) tarihinde ise Yunanistan'ın günümüzde Lefkas olarak bilinen Ayamavra şehrine 1.000 kuruş maaş ve 1.000 kuruş tahsisatla şehbender vekili olarak tayin edilmiştir.[361] Ancak tıpkı Tulça'ya tayin edildiği esnada olduğu gibi görev mahalline gitmek için hazırlık yaptığı sırada, 24 Cemâziyelâhir 1303 (30 Mart 1886) tarihinde 1.000 kuruş maaş, 900 kuruş tahsisat ve şehbender vekili unvanıyla günümüzde Macaristan'ın başkenti olan Peşte (Budapeşte) Başşehbenderliği Kançılaryalığı'na nakledilmiştir. Veliyüddin Şemsî Bey, şimdiye kadarki görev yaptığı

---

359 BOA, HR.SAİD., 16/25; DH.SAİD.d., 1/1032; İ.HR., 293/18445; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.630; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.2, s.391.

360 BOA, HR.SAİD., 16/25; DH.SAİD.d., 1/1032; HR.TO., 90/107; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.630; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.2, s.391.

361 BOA, HR.SAİD., 16/25; DH.SAİD.d., 1/1032; İ.HR., 300/18978.

tüm memuriyetlerinde son derece başarılı olmuş, görev yerlerinden ise sadece nakil ve tayin suretiyle ayrılmıştır. Memuriyet hayatı boyunca herhangi bir adlî soruşturmaya veya davalık duruma mâruz kalmadığı gibi, şahsı ya da görevi hakkında en ufak bir şikâyet dahi vâki olmamıştır. Bu durum dönemin Şehbender İşleri Müdürü Fehim Bey ve Hariciye Nezâreti yetkilileri tarafından tasdik edilmiştir.[362]

Veliyüddin Şemsî Bey, Peşte'de şehbender vekili unvanıyla yaklaşık iki yıl görev yaptıktan sonra 13 Zilkade 1305 (22 Temmuz 1888) tarihinde 2.000 kuruş maaş ve 1.000 kuruş tahsisat ile günümüzde Yunanistan'ın Teselya bölgesindeki en önemli şehirlerinden biri olan Tırhala Şehbenderliği'ne tayin edilmiştir. 20 Rebîülâhir 1306 (24 Aralık 1888) tarihinde ise Peşte'deki görevi süresince Macarlı devlet adamları ile kurduğu dostane ilişkileri sebebiyle kendisine Avusturya Devleti hükümeti tarafından üçüncü rütbeden Kordon Döfer nişanı verilmiştir.[363] Tırhala'da yaklaşık üç yıl görev yaptıktan sonra ise 14 Rebîülevvel 1308 (28 Ekim 1890) tarihinde 1.900 kuruş maaş ile Petersburg Sefâreti İkinci Kâtipliği'ne nakledilmiştir.[364] Fakat istifa eden Barselona Başşehbenderi Yûsuf Pozik Efendi'nin yerine Batavya Başşehbenderi Ahmed Rıfkı Efendi'nin kaydırılmasıyla[365] Petersburg'a gitmeden münhal kalan Batavya Başşehbenderliği'ne 23 Muharrem 1309 (29 Ağustos 1891) tarihinde 3.500 kuruş maaş ve 4.000 kuruş tahsisat ile tayin edilmiştir. 12 Safer 1309 (17 Eylül 1891)'de kendisine harcırah verilmiş ve Osmanlı başşehbenderi sıfatıyla Batavya'da göreve başlamıştır.[366] Memuriyet hayatı boyunca sergilediği başarısına, gayretine, tecrübesine, kıdem ve ehliyetine binaen 12 Zilkade 1309 (8 Haziran 1892) tarihinde Osmanlı hükümeti tarafından rütbesi, rütbe-i sâniye sınıf-ı mütemâyizeye terfi ettirilmiş ve kendisine üçüncü rütbeden Mecîdî nişanı verilerek taltif edilmiştir. 19 Ramazan 1312 (16 Mart 1895) tarihinde ise Osmanlı hükümeti tarafından kendisine üçüncü rütbeden Nişân-ı Âlî Osmânî takdim edilmiştir.[367]

---

362 BOA, HR.SAİD., 16/25; DH.SAİD.d., 1/1032.

363 BOA, HR.SAİD., 16/25; DH.SAİD.d., 1/1032; HR.TH., 81/74; 82/11; İ.HR., 312/19952; HR.TO., 167/108; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.630; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.2, s.391.

364 BOA, HR.SAİD., 16/25; DH.SAİD.d., 1/1032; İ.HR., 320/20602; HR.TH., 106/52.

365 BOA, HR.SAİD., 5/16; DH.SAİD.d., 10/221; İ.HR., 322/20830; 323/20849; HR.TH., 112/54.

366 BOA, HR.SAİD., 16/25; DH.SAİD.d., 1/1032; İ.HR., 323/20849; HR.TH., 112/54.

367 BOA, HR.SAİD., 16/25; DH.SAİD.d., 1/1032.

Veliyüddin Şemsî Bey, h.1312 (1894-1895) yılı içerisinde izin alarak Batavya'dan İstanbul'a dönmüştür. Fakat izin süresi sona erdiği halde Batavya'daki görevine dönüşünü yaklaşık sekiz ay geciktirmiştir. Bu hususta dikkatsiz ve ilgisiz tavrı, özellikle de Batavya Başşehbenderliği ve bölgedeki Müslüman halkın Osmanlı Devleti için büyük önem taşımasına mebni, evvelâ maaşı kesilen Veliyüddin Şemsî Bey, akabinde 13 Rebîülevvel 1313 (3 Eylül 1895) tarihinde görevinden azledilmiştir.[368] Batavya'da yaklaşık dört yıl görev yaptıktan sonra izin süresini uzatması ve görev yerine dönmemesi sebebiyle azledilen Veliyüddin Şemsî Bey, 7 Recep 1313 (24 Aralık 1895) tarihinde ise irâde-i seniyye ile 3.000 kuruş maaş ve 2.800 kuruş tahsisat mukabilinde Paris Başşehbenderliği'ne tayin olmuş ve yine aynı tarihte kendisine rütbe-i ûlâ sınıf-ı sânîsi tevcih edilmiştir. 9 Şevval 1314 (13 Mart 1897) tarihinde ise Şemsî Bey'in zikredilen maaşı evvelâ 2.700 kuruşa ve daha sonra ise 1.980 kuruşa indirilmiştir.[369]

Paris Başşehbenderliği görevinde dört yıl hizmet veren Veliyüddin Şemsî Bey, Fransız devlet adamları ile samimî ilişkiler kurup Osmanlı Devleti'nin bu devletle arasındaki ilişkilerinin kuvvetlenmesi ve ticaret faaliyetlerinin artması için büyük gayretler sarf etmiştir. Bu gayeyle Paris'teki görevi süresince birçok toplantılara ve görüşmelere katılan Şemsî Bey, mezkûr memuriyetine ilâveten Paris'te sanayi ve ziraat sergisinin komiserlik vazifesini üstlenmiş ve Osmanlı Devleti'nin ticarî menfaatleri için çalışmıştır. Ayrıca yalnızca Paris'te kalmamış, bazı mühim meseleleri görüşmek ve tahkik etmek üzere İsviçre ve Belçika gibi yakın ülkelere de giderek Osmanlı Devleti'ni buralarda fiilen temsil etmiştir.[370] Gayret ve çalışkanlığına mükâfat olarak Osmanlı hükümeti tarafından 21 Safer 1316 (11 Temmuz 1898) tarihinde kendisine Nişân-ı Âlî Osmânî tevcih edilerek taltif edilmiştir. Paris Başşehbenderliği'nde uzun yıllar hizmet ettikten sonra merkezde görevlendirilmesini talep etmiştir. Bu maksatla 25 Şaban 1316 (8 Ocak 1899) tarihinde görevinden istifa ederek İstanbul'a dönmüştür.[371]

Veliyüddin Şemsî Bey, İstanbul'a döndükten yaklaşık dört ay sonra 1 Zilhicce 1316 (12 Nisan 1899) tarihinde 4.680 kuruş maaş ile Şehbenderhâneler İkinci Müfettişliği'ne tayin edilmiş ve uzun yıllar bu makamda görev yapmıştır. 5 Rebîülevvel 1324 (29 Nisan 1906) tarihinde rütbe-i ûlâ sınıf-ı evvelî rütbesine terfi ettirilmiştir. Ayrıca 4.680 kuruş olan maaşı 16

368 BOA, HR.SAİD., 16/25; DH.SAİD.d., 1/1032; HR.TH., 140/21; 146/63; BEO., 505/37868.
369 BOA, HR.SAİD., 16/25; DH.SAİD.d., 1/1032; BEO., 729/54629; 740/55437.
370 BOA, Y.A.RES., 90/63; İ.HR., 360/62; BEO., 1228/92031.
371 BOA, HR.SAİD., 16/25; DH.SAİD.d., 1/1032.

Recep 1325 (25 Ağustos 1907) tarihinde 5.180 kuruşa arttırılmıştır.[372] Veliyüddin Şemsî Bey'in müfettişlik görevinden sonra başka bir memuriyete tayin olunup olunmadığı veya vefat tarihi hakkında mevcut kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

2.5. Mehmed Fuad Bey

Veliyüddin Şemsî Bey'in Paris Başşehbenderliği'ne tayin edilmesiyle[373] boş kalan Batavya Başşehbenderliği'ne atanan Mehmed Fuad Bey, Osmanlı ordusunun kıdemli korgenerallerinden ve Hâssa-i Ordu-yı Hümâyun eski süvari kumandanı merhum Sâlih Zeki Paşa'nın oğludur. Tahsil hayatına İstanbul'un Fatih ilçesindeki Aksaray semtinde yer alan Mahmûdiye Mekteb-i İbtidâiyyesi/Rüşdiyesi'nde başlamış, buradaki temel eğitimin ardından Soğukçeşme Askerî Rüşdiyesi ile Şemsülmaârif Mektebi'ne devam etmiştir. Bu mekteplerdeki öğrenimini tamamladıktan sonra Lisân Mektebi'ne kaydolmuş, burada yaklaşık iki yıl süreyle dil eğitimi alarak tahsil hayatını sürdürmüştür. Türkçenin yanı sıra Arapça ve Fransızca dillerine de âşina olup gerektiğinde bu dilleri de konuşup yazabilmektedir. Mehmed Fuad Bey'in Soğukçeşme Askerî Rüşdiyesi'nden karîb-i âlâ derecesinde aldığı şehâdetnâmesinin tasdik edilmiş bir sureti ise sicil dosyasında yer almaktadır.[374]

Mehmed Fuad Bey, başarılı bir tahsil hayatının ardından 13 Zilhicce 1302 (23 Eylül 1885) tarihinde henüz on beş yaşında iken tecrübe kazanmak amacıyla maaşsız stajyer memur olarak Umûr-ı Şehbenderî Kalemi'nde ilk memuriyetine adım atmış, yaklaşık altı ay sonra 19 Cemâziyelâhir 1303 (25 Mart 1886) tarihinde ise kendisine 100 kuruş maaş bağlanmıştır. 24 Zilkade 1304 (14 Ağustos 1887)'de yapılan 70 kuruşluk ve 13 Rebîülevvel 1306 (17 Kasım 1888)'de yapılan 30 kuruşluk zamlar ile maaşı 200 kuruşa ulamıştır. Umûr-ı Şehbenderî Kalemi'ndeki görevinde yaklaşık dört yıl çalışarak meslekî tecrübe kazandıktan sonra 10 Rebîülâhir 1306 (14 Aralık 1888) tarihinde aynı kalemdeki kontrol memurluğuna nakledilmiş ve yaklaşık bir yıl sonra, 26 Muharrem 1307 (22 Eylül 1889) tarihinde ise maaşı 230 kuruşa yükseltilmiştir. 11 Rebîülevvel 1307 (5 Kasım 1889) tarihinde ise kendisine

---

372 BOA, HR.SAİD., 16/25; DH.SAİD.d., 1/1032; İ.HR., 362/32; BEO., 1296/97146; 3134/234979; İ.TAL., 394/48; 436/64.

373 BOA, HR.SAİD., 16/25; DH.SAİD.d., 1/1032; BEO., 729/54629; 740/55437.

374 BOA, HR.SAİD., 12/22; DH.SAİD.d., 37/223.

rütbe-i sâlise verilmiştir. Ayrıca gayreti ile vazifelerindeki dikkat ve hassasiyeti, Şehbender İşleri'nden kaleme alınan resmî bir yazıyla tasdik olunmuştur.[375]

8 Zilkade 1307 (26 Haziran 1890) tarihinde maaşına yapılan 60 kuruşluk zamla toplam maaşı 290 kuruşa ulaşan Mehmed Fuad Bey, Umûr-ı Şehbenderî Kalemi Kontrol Memurluğu vazifesinde yaklaşık dört yıl çalıştıktan sonra 4 Rebîülâhir 1310 (26 Ekim 1892) tarihinde 2.000 kuruş maaş ile New York Şehbender Vekâleti'ne tayin edilmiştir.[376] Yeni görev yerine ulaşmasının ardından bir şehbenderden yapması beklenilen vazifeleri eksiksiz olarak yerine getirmeye gayret eden ve çalışkanlığı ile göz dolduran Mehmed Fuad Bey'in rütbesi, 9 Muharrem 1311 (23 Temmuz 1893) tarihinde rütbe-i sâniye sınıf-ı sânîsine yükseltilmiştir.[377] Mezkûr memuriyette yaklaşık bir yıl görev yaptıktan sonra 2.000 kuruş maaş ve 500 kuruş tahsisat ile Rusya'nın Krasnodar Krayı'nda, Karadeniz kıyısında yer alan önemli bir liman kenti Novorossiysk şehrine 19 Şevval 1311 (25 Nisan 1894) tarihinde Osmanlı Şehbenderi olarak nakledilmiştir.[378]

Mehmed Fuad Bey, Novorossiysk'de yaklaşık iki yıl görev yaptıktan sonra Batavya Başşehbenderi Veliyüddin Şemsî Bey'in Paris Başşehbenderliği'ne kaydırılması[379] ve onun yerine Batavya'ya atanan Ahmed Rıfkı Efendi'nin de âniden vefat etmesi[380] üzerine boş kalan Batavya Başşehbenderliği'ne 21 Cemâziyelevvel 1313 (9 Kasım 1895) tarihinde 3.000 kuruş maaş ve 3.000 kuruş tahsisat ile tayin olmuştur. 7 Cemâziyelâhir 1313 (25 Kasım 1895) tarihinde irâde-i seniyye ile maaş ve tahsisatının iki katı tutarında, yaklaşık 12.000 kuruş harcırah ödenmesine karar verilmiştir. Bunun yanı sıra, göreve başlamasını takiben şehbenderhânenin altı aylık kira bedelinin karşılanması için de devlet bütçesinden ödenek ayrılmıştır.[381] Ancak 9 Şevval 1314 (13 Mart 1894) tarihinde uygulamaya konulan tensikât-ı umûmiyye (genel düzenleme) kapsamında şahsına ödenmekte olan maaş ve

375 BOA, HR.SAİD., 12/22; DH.SAİD.d., 37/223; İ.HR., 316/20241.
376 BOA, HR.SAİD., 12/22; DH.SAİD.d., 37/223; İ.HR., 339/52; BEO., 97/7269; 366/27450; HR.TH., 126/12; 139/16.
377 BOA, HR.SAİD., 12/22; DH.SAİD.d., 37/223; İ.TAL., 26/48; 53/9.
378 BOA, HR.SAİD., 12/22; DH.SAİD.d., 37/223; İ.HR., 344/11; BEO., 393/29452.
379 BOA, HR.SAİD., 16/25; BEO., 729/54629; 740/55437.
380 BOA, HR.SAİD., 5/16; DH.SAİD.d., 10/221; İ.HR., 348/52; 348/66; BEO., 678/50831; 722/54102; 732/54863; 845/63310; 987/73954; Y.A.RES., 71/25; ŞD., 942/18.
381 BOA, HR.SAİD., 12/22; DH.SAİD.d., 37/223; İ.HR., 349/17; 349/28; BEO., 703/52660; 708/53080; HR.TH., 169/116; 166/5.

tahsisattan 300'er kuruş kesinti yapılmış ve mezkûr meblağlar 2.700'er kuruş olarak yeniden belirlenmiştir.[382]

Mehmed Fuad Bey, Batavya'da yaklaşık iki yıl (1313/1894-1315/1897) görev yaptıktan sonra yeni bir tayin zincirine dahil olmuştur. Kirmanşah şehbenderi Recep Bey'in istifası üzerine, günümüzde İtalya'nın Sicilya adası özerk bölgesinde yer alan Messina başşehbenderi Bekir Bey'in Kirmanşah'a nakledilmesiyle boşalan Messina Başşehbenderliği'ne, 14 Safer 1315 (15 Temmuz 1897) tarihinde 2.250 kuruş maaş ve 500 kuruş tahsisatla tayin edilmiştir.[383] Messina'da Osmanlı başşehbenderi sıfatıyla yaklaşık altı ay görev yaptıktan sonra Me'mûrîn-i Mülkiyye Komisyonu'nun kararı ve irâde-i seniyye ile 19 Ramazan 1315 (11 Şubat 1898) tarihinde 2.700 kuruş maaşla o dönemde Rus hâkimiyeti altındaki Kars Başşehbenderliği'ne tayin edilmiştir.[384] Gayreti ve çalışkanlığı sebebiyle rütbesi 28 Cemâziyelâhir 1318 (23 Ekim 1900) tarihinde rütbe-i sâniye sınıf-ı mütemâyize terfi edilmiştir. 17 Şaban 1319 (29 Kasım 1901) tarihinde kendisine üçüncü rütbeden Mecîdî nişanı verilerek takdir edilmiştir.[385] Uzun yıllar Kars Başşehbenderliği vazifesinde bulunan Mehmed Fuad Bey, Osmanlı Devleti'nin menfaatlerini gözetmek amacıyla İranlı birçok devlet adamı ile dostane ilişkiler kurmuş, tesis ettiği bu yakın münasebetler sayesinde hem İran devlet erkânı hem de halk tarafından sevilip takdir edilmiştir. Nitekim 17 Rebîülâhir 1320 (24 Temmuz 1902) tarihinde İran hükümeti tarafından kendisine ikinci rütbeden Şîr-û Hûrşîd nişanı tevcih edilmiştir.[386]

Mehmed Fuad Bey, Kars'ta yaklaşık sekiz yıl görev yaptıktan sonra Tahran Sefâreti Başkâtibi Mustafa Enver Bey'in Liverpool Başşehbenderliği'ne nakledilmesiyle Hariciye Nezâreti Me'mûrîn-i Mülkiyye Komisyonu'nun kararı ve irâde-i seniyye mûcibince 14 Rebîülâhir 1323 (19 Mayıs 1905) tarihinde 2.330 kuruş maaş ve 900 kuruş tahsisatla Tahran Sefâreti Başkâtipliği'ne tayin edilmiştir.[387] Mehmed Fuad Bey'in, Tahran Sefâreti

382 BOA, HR.SAİD., 12/22; DH.SAİD.d., 37/223.
383 BOA, HR.SAİD., 12/22; DH.SAİD.d., 37/223; İ.HR., 355/32; BEO., 981/73517; HR.TH., 199/27.
384 BOA, HR.SAİD., 12/22; DH.SAİD.d., 37/223; İ.HR., 357/61; BEO., 1081/81028; Y.A.RES., 90/43.
385 BOA, HR.SAİD., 12/22; DH.SAİD.d., 37/223; İ.TAL., 185/45.
386 BOA, HR.SAİD., 12/22; DH.SAİD.d., 37/223; BEO., 3436/257700; 3481/261057.
387 BOA, HR.SAİD., 12/22; DH.SAİD.d., 37/223; İ.HR., 397/1; BEO., 2604/195258.

Başkâtipliği görevinden sonra başka bir memuriyete tayin olunup olunmadığı veya vefat tarihine dair sicill-i ahvâl defterinde bir kayda rastlanılmamıştır.

2.6. Mehmed Kâmil Bey

Mehmed Fuad Bey'den sonra Batavya Başşehbenderliği'ne atanan Mehmed Kâmil Bey, Osmanlı nüfus kayıtlarına göre Beşinci Ordu-yı Hümâyun'a mensup otuz altıncı nizâmiye alayının ikinci tabur binbaşısı Hüseyin Zihni Efendi'nin oğludur. H.1287 (1870-1871) yılında Kuzey Makedonya'nın güneybatısındaki tarihî bir şehir olan Manastır'da dünyaya gelmiştir. Eğitim hayatına doğduğu şehirdeki Manastır Sıbyan Mektebi'nde başlayan Mehmed Kâmil Bey, burada temel dinî dersleri aldıktan sonra Prizren Rüşdiye Mektebi'ne devam etmiş ve bu okulda mûtat dersleri başarıyla tamamlamıştır. Neticede Prizren Rüşdiye Mektebi'nden iyi dereceyi haiz bir şehâdetnâme ile mezun olmuş, ardından Selânik Askerî İdâdîsi'ne girerek burada dinî ve bilhassa fennî ilimler üzerine dersler almıştır. Bu mektepten sonra üç yıl kadar sivil yönetici sınıfını yetiştirmek amacıyla açılmış olan Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne'ye devam etmiş, ayrıca özel hocalardan ders alarak Arapça ve Fransızca öğrenmiştir. Kaynaklardaki kayıtlara göre, tahsil gördüğü bu okullardan yalnızca Prizren Rüşdiyesi'ne ait diploması bulunmakta olup bu belgenin tasdikli bir sureti sicil dosyasında muhafaza edilmektedir.[388]

Tahsil hayatını tamamlayan Mehmed Kâmil Bey'e, ilk resmî görevine başlamasından evvel 8 Muharrem 1309 (14 Ağustos 1891) tarihinde padişahın şahsî hazinesi olan ceyb-i hümâyun-u cenâb-ı mülûkâne'den 250 kuruş cep harçlığı tahsis edilmiştir. Bir müddet bu harçlıkla geçindikten sonra 13 Zilkade 1310 (20 Mayıs 1893) tarihinde yirmi üç yaşında iken söz konusu cep harçlığına ilâveten 750 kuruş aylıkla Hazîne-i Hâssa-i Şâhâne Sicill-i Ahvâl Kalemi'ne irâde-i seniyye ile memur olarak tayin edilmiştir. Uzun yıllar burada görev yapmış, çalışkanlığı ve azmi ile dikkat çekmiştir. Sicil defterindeki kayıtlar incelendiğinde, Sicill-i Ahvâl Müdüriyeti ile Hazîne-i Hâssa Nezâreti'nden kaleme alınan çeşitli mülâhazâtta Mehmed Kâmil Bey'in vazifesindeki titizliği, gayreti, çalışkanlığı ve başarısı takdir edilmiş, ayrıca kuvvetli kitâbetine özellikle vurgu yapılmıştır.[389]

---

388 BOA, HR.SAİD., 14/17; DH.SAİD.d., 52/169.
389 BOA, HR.SAİD., 14/17; DH.SAİD.d., 52/169.

Mehmed Kâmil Bey, Hazîne-i Hâssa-i Şâhâne Sicill-i Ahvâl Kalemi'nde yaklaşık beş yıl başarılı bir şekilde görev yaptıktan sonra bir başşehbenderlikte istihdamı Padişah II. Abdülhamid tarafından uygun görülmüştür. Batavya Başşehbenderi Mehmed Fuad Bey'in Messina Başşehbenderliği'ne tayin edilmesiyle[390] boş kalan Batavya Başşehbenderliği'ne Hariciye Nezâreti'nden verilen teklif ve Me'mûrîn-i Mülkiyye Komisyonu'ndan çıkan karar üzerine 14 Safer 1315 (15 Temmuz 1897) tarihinde 2.700 kuruş maaş ve 2.700 kuruş tahsisat ile tayin edilmiştir.[391] Ayrıca 27 Rebîülâhir 1315 (25 Eylül 1897) tarihinde ise rütbesi arttırılarak rütbe-i sâniye sınıf-ı mütemâyize terfi edilmiştir.[392] Batavya'ya ulaşmasının ardından halifenin bölgedeki temsilcisi olarak büyük bir itibara sahip olmuştur. Bölgede yaşayan Arap asıllı ahaliyle iyi ilişkiler kurarak Osmanlı tebaası olarak kalmaları yönündeki iradelerini desteklemiş ve karşılaştıkları sıkıntıların tercümanı olmuştur. Mahallî Müslüman halkın, özellikle Batavyalı Arap asıllıların Hollanda baskısı altındaki mağduriyetlerini gidermek için ciddi çalışmalarda bulunmuştur. Ayrıca Endonezya ve civar adalardaki mahallî liderlerle temaslar kurarak onların davetlerine iştirak etmiştir. Osmanlı başşehbenderi sıfatıyla görevlerini titizlikle yerine getirmeye çalışmış, bölge halkının durumunu ve Hilâfet makamından beklentilerini tespit ederek hazırladığı bir raporu İstanbul'a göndermiştir.[393]

Batavya'daki yerel halkla ve bölgedeki diğer temsilcilerle kurduğu bu ilişkilerin sömürge yönetimine karşı isyan duygularını pekiştireceğinden ve halifenin dinî etkisini artıracağından endişe duyan Hollandalı yetkililer, başşehbenderin nüfuzunu kırmak, faaliyetlerini sekteye uğratmak ve halk nazarındaki itibarını zedelemek amacıyla çeşitli iftiralarla bir karalama kampanyası yürütmüşlerdir.[394] Bilhassa İstanbul'daki Felemenk Sefiri, Mehmed Kâmil Bey'in bazı hukuksuz davranışlarda bulunduğunu öne sürerek onun hakkında iftiralar ve mesnetsiz iddialarla dolu bir muhtıra kaleme almış ve derhal görevden alınmasını Osmanlı Devleti'ne resmî olarak bildir-

---

390 BOA, HR.SAİD., 12/22; DH.SAİD.d., 37/223; İ.HR., 355/32; BEO., 981/73517; HR.TH., 199/27.

391 BOA, HR.SAİD., 14/17; DH.SAİD.d., 52/169; İ.HR., 355/40; 355/32; BEO., 981/73517; 993/74422; HR.TH., 198/100; 199/27.

392 BOA, HR.SAİD., 14/17; DH.SAİD.d., 52/169; İ.TAL., 118/5.

393 BOA, BEO., 1249/93607; Y.PRK.EŞA., 28/58; Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk Tesirleri*, s.100.

394 Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk Tesirleri*, s.101-102; Göksoy, "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Devleti'nin Güneydoğu Asya Bölgesi İle İlişkileri", s.40.

miştir. Fakat Osmanlı hükümeti yetkilileri başşehbenderin arkasında durarak Kâmil Bey'in Batavya'da samimî ve gayretli bir şekilde yürüttüğü hizmetlerinden ötürü haksız ithamlara mâruz kaldığını belirtmiş, yöneltilen iddialar hukuken kanıtlanmadıkça görevinden alınmasının kesinlikle söz konusu olmayacağını sefârete bildirmiştir. Hatta Mehmed Kâmil Bey, Batavya'daki görevinden hasbelkader alınırsa şehbenderlik işlerinin yabancı bir fahrî şehbendere bırakılmasının katiyen kabul edilemeyeceği ve Batavya'ya Müslümanlardan hamiyet ve sadakat sahibi münasip bir şehbenderin tekrar tayin edileceği açıkça vurgulanmıştır.[395] Kâmil Bey, Endonezya'da bulunduğu süre zarfında başta Hollanda olmak üzere sömürgeci devletlerin bölgedeki Müslümanlara yönelik baskıcı ve haksız uygulamalarının Osmanlı kamuoyunca duyulmasında mühim bir rol oynamıştır. Öte yandan, Endonezya yöneticilerine ve özellikle Açe İslâm Sultanlığı'na yardım temin etme çabalarının Hollandalı yetkililer tarafından tespit edilmesi, başşehbenderin derhal Batavya'dan uzaklaştırılması ve merkeze geri çağrılması yönündeki taleplerin daha da artmasına yol açmıştır.[396] Neticede Hollanda hükümetinin baskılarından bunalan Osmanlı hükümeti, Kâmil Bey'in başka bir şehbenderlikte görevlendirilmesine karar vererek Batavya'dan ayrılmasını istemiştir.

Batavya Başşehbenderliği'nde yaklaşık bir yıl (1315/1897-1316/1898) azim ve kararlılıkla görev yapan Mehmed Kâmil Bey, Hollanda sömürge yönetimi yetkililerinin tazyikleri neticesinde 26 Safer 1316 (16 Temmuz 1898) tarihinde Liverpool Başşehbenderi Emin Bey ile becayiş yapmak zorunda kalmış ve 2.700 kuruş maaş ve 500 kuruş tahsisatla mezkûr şehre tayin edilmiştir.[397] Liverpool'a nakledilmesinin ardından bu zamana kadar ifa ettiği hizmetler, vazifesinde göstermiş olduğu gayret ve başarılar, özellikle de Batavya'daki faaliyetleri ve mecburi ayrılışına mebni h.1319 senesi Ramazan ayının sonlarında (Aralık-Ocak 1901/1902) kendisine üçüncü rütbeden Mecîdî nişanı verilerek taltif ve takdir edilmiştir.[398] 17 Zilhicce 1319

---

395 BOA, HR.SAİD., 14/17; DH.SAİD.d., 52/169; BEO., 1134/85035; Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk Tesirleri*, s.102; Göksoy, "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Devleti'nin Güneydoğu Asya Bölgesi İle İlişkileri", s.40.

396 Seben, "Singapur'daki İlk Temsilciliklerimiz ve Başkonsolos Ahmed Ataullah Efendi", s.10; Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı Türk Tesirleri*, s.103; Göksoy, "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Devleti'nin Güneydoğu Asya Bölgesi İle İlişkileri", s.40.

397 BOA, HR.SAİD., 14/17; DH.SAİD.d., 52/169; İ.HR., 359/57; 360/17; 362/16; BEO., 1162/87102; 1291/96775; HR.SFR.3., 473/63; 473/65; HR.TH., 198/100.

398 BOA, HR.SAİD., 14/17; DH.SAİD.d., 52/169; İ.TAL., 268/57; HR.SFR.3., 493/17; 507/14.

(27 Mart 1902) tarihinde ise rütbesi arttırılarak rütbe-i ûlâ sınıf-ı sânîsine terfi edilmiş ve ikinci rütbeden Nişân-ı Âlî Osmânî tevcih edilmiştir.[399]

Mehmed Kâmil Bey, Liverpool'da yaklaşık dört yıl görev yaptıktan sonra Hariciye Nezâreti'nin teklifi ve Me'mûrîn-i Mülkiyye Komisyonu'nun verdiği karar üzerine padişah buyruğu ile 11 Zilkade 1320 (9 Şubat 1903) tarihinde 2.700 kuruş maaş ve 500 kuruş tahsisat verilerek Korfu Başşehbenderliği'ne tayin edilmiştir.[400] Günümüzde Yunanistan'ın önemli turistik adalarından biri olan Korfu'da yaklaşık iki yıl görev yaptıktan sonra başka bir yere nakledilmek istenmiştir. Bunun üzerine Me'mûrîn-i Mülkiyye Komisyonu'ndan verilen karar ve padişah buyruğu üzerine 8 Safer 1322 (24 Nisan 1904) tarihinde 2.800 kuruş maaş ve 3.000 kuruş tahsisat ile İngiltere'nin sömürgesi altındaki Singapur Başşehbenderliği'ne tayin edilmiştir.[401]

Mehmed Kâmil Bey'in, Batavya'daki siyasî faaliyetlerini yakından takip eden ve mâlûmat sahibi olan İngiltere hükümeti, onun Singapur'a atanmasına karşı çıkarak memuriyetini kabul etmediklerini bildirmişlerdir.[402] Bunun üzerine Singapur'daki görevine başlamadan evvel Me'mûrîn-i Hariciye Komisyonu'ndan tanzim olunan mazbata üzerine 1 Şaban 1322 (11 Ekim 1904) tarihinde 2.700 kuruş maaş, 500 kuruş tahsisat ve 500 kuruş hâne kirasıyla günümüzde Romanya Devleti'nin başkenti olan Bükreş şehrine Osmanlı Başşehbenderi sıfatıyla tayin edilmiştir.[403]

Mehmed Kâmil Bey'in, Bükreş Başşehbenderliği'ndeki vazifesinden sonra başka bir yere atanıp atanmadığına veya Hariciye teşkilâtında başka bir görevde istihdam edilip edilmediğine dair sicill-i ahvâl defterlerinde herhangi bir kayda ulaşılamamıştır. Hollanda ve İngiltere gibi sömürgeci devletlerin hâkimiyeti altındaki bölgelerde görev yapması veya yapacak olması hasebiyle bu devletlerce istenmeyen adam olarak görülmüş, pek çok iftira ve haksızlığa mâruz kalmasına rağmen üstlendiği tüm vazifeleri lâyıkıyla yerine getirmek için büyük bir titizlik göstermiştir. Gösterdiği bu çalışkanlık, gayret ve başarılar sayesinde hem Osmanlı devlet erkânının hem de görev yaptığı yerlerdeki mahallî halkın derin sevgi ve saygısını kazanmıştır.

---

399 BOA, HR.SAİD., 14/17; DH.SAİD.d., 52/169; İ.TAL., 275/48; 274/72.

400 BOA, HR.SAİD., 14/17; DH.SAİD.d., 52/169; BEO., 1998/149824.

401 BOA, HR.SAİD., 14/17; DH.SAİD.d., 52/169; İ.HR., 388/23; 389/7; BEO., 2321/174049; 2334/175004; 2334/175046.

402 BOA, HR.SAİD., 14/17; DH.SAİD.d., 52/169; Ş.D., 2742/37; 3113/55.

403 BOA, HR.SAİD., 14/17; DH.SAİD.d., 52/169; İ.HR., 391/20; BEO., 2427/182011.

2.7. Emin Bey

Liverpool Başşehbenderi iken Mehmed Kâmil Bey ile becayiş ederek Batavya Başşehbenderliği'ne tayin edilen Emin Bey, ilga edilmiş olan İstanbul Emlak Vergisi Komisyonu eski başkanı Hayri Efendi'nin oğlu olup aslen Moralıdır. 27 Ramazan 1270 (23 Haziran 1854) tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Tahsil hayatına Fâtih Sultan Mehmed (1444-1446, 1451-1481) tarafından yaptırılan Fâtih Külliyesi içindeki Sıbyan Mektebi'nde başlamıştır. Bu mektepte mûtat olarak öğretilen dinî ilimleri tahsil ettikten sonra Fâtih Merkez Rüşdiyesi'ne devam etmiştir. Rüşdiye'deki tahsilinin ardından Mahrec-i Aklâm'a giren Emin Bey, burada Fransızca eğitimi alarak bu dilden Türkçeye tercüme yapma becerisi kazanmıştır. O dönemde Rüşdiye mekteplerinden yalnızca askerî okullara devam edecek öğrencilere diploma verilmekteydi. Mahrec-i Aklâm'a intisap eden öğrencilerin diplomaları ise ilgili okul müdüriyetine gönderilerek aslî nüshaları Maarif Nezâreti'nde muhafaza altına alınmaktaydı. Dolayısıyla Emin Bey'in Rüşdiye mezuniyetine dair diploması, aslı Maarif Nezâreti'nde saklandığı ve sureti Mahrec-i Aklâm Müdüriyeti'ne gönderildiği için şahsî sicil dosyasında bulunmamaktadır. Ancak Mahrec-i Aklâm'da eğitim ve öğretim gördüğü derslerin kaydedildiği bir diploması mevcut olmakla birlikte bu diplomanın bir sureti sicil defterinde leffen yer almaktadır.[404]

Emin Bey, Mahrec-i Aklâm'daki eğitim ve öğretimini tamamlayıp diplomasını aldıktan sonra özel bir hocadan Arap ve Fransız Dili ve Edebiyatı'na dair dersleri tahsil etmiş ve akabinde devletin hâkim ve avukat ihtiyacını karşılamak için kurulmuş olan Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'ye devam ederek iki seneye yakın bir süre tarih ve hukuk dersleri okumuştur. Ancak buradaki eğitimi devam ettiği sırada Bulgaristan Komiserliği Kâtipliği'ne memur olarak tayin edilmesi sebebiyle tahsilini tamamlayamamıştır. İleri düzeyde Fransızca okuma ve konuşma becerisine sahip Arapça ve Farsçaya da âşina olan Emin Bey, aynı zamanda yetkin bir mütercimdir. Nitekim Fransızca kaleme alınmış bir risâle ile bir makaleyi h.1288 (1871-1872) yılında, *Pol ve Virjini* (Paul et Virginie) adlı Fransızca hikâyeyi ise h.1290 (1873-1874) senesinde Türkçeye tercüme ederek neşretmiştir.[405]

---

404 BOA, HR.SAİD., 18/22; DH.SAİD.d., 1/774; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.615; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.2, s.382.

405 BOA, HR.SAİD., 18/22; DH.SAİD.d., 1/774; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.615; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.2, s.382.

Emin Bey, başarılı bir tahsil hayatının ardından 22 Recep 1288 (7 Ekim 1871) tarihinde henüz on sekiz yaşında iken ilk resmî görevine Bâbıâli Tercüme Odası'nda maaşsız stajyer bir memur olarak başlamıştır.[406] H.1299 senesinin Zilkade ayında (Aralık-Ocak 1874-1875) kendisine rütbe-i sâlise verilmiştir. İlk rütbesini alan Emin Bey'e, 1 Rebîülâhir 1292 (7 Mayıs 1875) tarihinde aylık 80 kuruş maaş tahsis edilmiştir. 29 Rebîülâhir 1294 (13 Mayıs 1877) tarihinde maaşı 175 kuruşa çıkarılmışsa da daha sonra %5'nin kesilmesi üzerine 166 kuruşa indirilmiştir. 19 Rebîülevvel 1296 (13 Mart 1879) tarihinde ise 80 kuruşluk zam ile aylık maaşı 255 kuruşa ulaşmış ve 2 Rebîülâhir 1297 (14 Mart 1880) tarihinde yapılan 295 kuruşluk zamla kendisine aylık 550 kuruş maaş tahsis edilmiştir. 9 Şevval 1297 (14 Eylül 1880) tarihinde ise 600 kuruş maaş almış ve 7 Rebîülevvel 1299 (27 Ocak 1882) tarihinde sahip olduğu rütbesi, rütbe-i sâniye sınıf-ı sânîsine yükseltilmiştir.[407] Emin Bey, görev yaptığı Bâbıâli Tercüme Odası ile münasebetini koparmamak kaydıyla 3 Rebîülâhir 1299 (22 Şubat 1882) tarihinde 2.500 kuruş maaşla Bulgaristan Komiserliği'ne Türkçe yazı işleri ve tercümanı olarak tayin edilmiştir (Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'de tahsil gördüğü yıllarda). Ayrıca 25 Cemâziyelevvel 1299 (14 Nisan 1882) tarihinde kendisine Osmanlı hükümeti tarafından dördüncü rütbeden Nişân-ı Âlî Osmânî verilmiş ve söz konusu memuriyette iken 12 Zilkade 1299 (25 Eylül 1882) tarihinde rütbesi artırılarak rütbe-i sâniye sınıf-ı mütemâyizeye yükseltilmiştir.[408] Bulgaristan'daki görevini tamamladıktan sonra 23 Cemâziyelevvel 1.300 (1 Nisan 1883) tarihinde 5.000 kuruş harcırah ile İstanbul'a eski görev mahalline dönmüştür. Ancak Bulgaristan'daki vazifesine devam etmesi uygun görüldüğünden iki ay sonra yine Sofya'ya avdet etmiştir.[409]

Emin Bey, 29 Şaban 1300 (5 Temmuz 1883) tarihinde ise 2.000 kuruş maaş ve 1.000 kuruş tahsisat ile günümüzde Volos olarak bilinen ve Yunanistan'ın önemli liman şehirlerinden biri olan Golos şehrine Osmanlı Şehbenderi olarak padişah buyruğu ile tayin edilmiştir.[410] Golos'ta yaklaşık üç yıl şehbender sıfatı ile Osmanlı Devleti'nin maslahatlarına ve menfaatlerine uygun bir şekilde görev yaptıktan sonra 3 Ramazan 1303 (5 Haziran 1886)

---

406 BOA, HR.SAİD., 18/22; DH.SAİD.d., 1/774; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.615; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.2, s.382.

407 BOA, HR.SAİD., 18/22; DH.SAİD.d., 1/774; İ.DH., 864/69171.

408 BOA, HR.SAİD., 18/22; DH.SAİD.d., 1/774; İ.DH., 883/70439; 1010/79784; HR.TO., 96/85; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.615; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.2, s.382.

409 BOA, HR.SAİD., 18/22; DH.SAİD.d., 1/774.

410 BOA, HR.SAİD., 18/22; DH.SAİD.d., 1/774; İ.HR., 290/18220; HR.TH., 47/92.

tarihinde 2.400 kuruş maaş ile Tahran Sefâreti'ne başkâtip sıfatıyla nakledilmiştir. 3 Zilkade 1303 (3 Ağustos 1886) tarihinde ise üçüncü rütbeden Mecîdî nişanı tevcih edilmiştir. Ayrıca İranlı devlet adamları ile kurduğu samimî ilişkiler sebebiyle 10 Rebîülâhir 1304 (16 Ocak 1887) tarihinde İran Devleti hükümeti tarafından kendisine üçüncü rütbeden Şîr-û Hûrşîd nişanı takdim edilmiştir. 18 Şaban 1304 (12 Mayıs 1887) tarihinde yine İran Devleti tarafından kendisine ikinci rütbeden Şîr-û Hûrşîd nişanı verilmiştir. Çalışkan, başarılı ve gayretli bir devlet adamı olan Emin Bey, kariyeri boyunca hiçbir görevinden azledilmemiş, aksine üstlendiği tüm vazifelere tayin ve nakil suretiyle getirilmiştir. Ayrıca görev yaptığı yerlerde şahsı veya icraatı aleyhine herhangi bir şikâyete maruz kalmamış, adlî mercilere intikal eden bir soruşturma veya yargılanma durumuyla da hiç karşı karşıya kalmamıştır.[411]

Emin Bey, Tahran'da yaklaşık bir yıl görev yaptıktan sonra Karadağ'daki Çetine Sefâreti Başkâtibi İhsan Efendi ile becayiş yaparak 3.000 kuruş maaş ile 26 Şaban 1304 (20 Mayıs 1887) tarihinde Çetine Sâfareti Serkâtipliği'ne tayin edilmiştir.[412] Çetine'deki vazifesinde yaklaşık bir yıl çalıştıktan sonra 12 Şaban 1305 (24 Nisan 1888) tarihinde Napoli Başşehbenderi Şedîd Efendi ile becayiş yaparak 3.000 kuruş maaş ve 500 kuruş tahsisat ile Osmanlı Napoli Başşehbenderi sıfatı ile Napoli'ye nakledilmiştir. 9 Zilkade 1305 (18 Temmuz 1888) tarihinde ise Çetine'den ayrıldıktan yaklaşık üç-dört ay sonra buradaki hizmetlerine ve kurduğu iyi ilişkilere karşılık olarak Karadağ Devleti prensi tarafından kendisine üçüncü rütbeden Danilo nişanı verilmiştir.[413] O, başşehbender sıfatı ile Napoli'de yaklaşık 1 yıl görev yaptıktan sonra 24 Muharrem 1306 (30 Eylül 1888) tarihinde ise 1900 kuruş maaş ile Bükreş Sefâreti'ne İkinci Kâtip olarak atanmıştır. 5 Zilkade 1306 (3 Temmuz 1889) tarihinde kendisine Yunan Devleti tarafından beşinci rütbeden Süvari nişanı verilmiştir.[414]

---

411 BOA, HR.SAİD., 18/22; DH.SAİD.d., 1/774; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.615; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.2, s.382.

412 BOA, HR.SAİD., 18/22; DH.SAİD.d., 1/774; İ.HR., 306/19449.

413 BOA, HR.SAİD., 18/22; DH.SAİD.d., 1/774; İ.DH., 1078/84583; HR.TH., 80/5; İ.HR., 311/19844; HR.TO., 47/75; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.615; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.2, s.382.

414 BOA, HR.SAİD., 18/22; DH.SAİD.d., 1/774; İ.HR., 311/19878; 314/20119; HR.TO., 13/59.

Emin Bey, Bükreş'te yaklaşık bir yıl görev yaptıktan sonra 5 Muharrem 1307 (1 Eylül 1889) tarihinde Yunanistan'da bir liman kenti olan Narda şehri Osmanlı Şehbenderi Esad Bey'in Rostov (Rostov-na-Donu) Şehbenderliği'ne kaydırılmasının ardından boş kalan Narda Şehbenderliği'ne 2.000 kuruş maaş verilerek Osmanlı Narda Şehbenderi sıfatı ile tayin edilmiştir. 25 Rebîülâhir 1307 (19 Aralık 1889) tarihinde Romanya Devleti tarafından dördüncü rütbeden Kron dö Romani nişanı verilmiştir. 26 Zilhicce 1307 (13 Ağustos 1890) tarihinde ise görev yerlerindeki gösterdiği üstün gayreti, başarısı, azmi ve çalışkanlığı sebebiyle Osmanlı hükümeti tarafından kendisine üçüncü rütbeden Nişân-ı Âlî Osmânî verilerek takdir edilmiştir. 12 Rebîülevvel 1308 (26 Ekim 1890) tarihinde yine Yunan Devleti tarafından dördüncü rütbeden Süvari nişanı tevcih edilmiştir.[415]

Emin Bey, Narda şehrinde yaklaşık dört yıl şehbenderlik yaptıktan sonra Yunanistan sınırlarında bir ada olan Korfu şehri başşehbenderi Maksim Efendi'nin Malta Başşehbenderliği'ne tayin edilmesinin ardından boşalan Korfu Başşehbenderliği'ne 18 Zilhicce 1310 (3 Temmuz 1893) tarihinde 3.000 kuruş maaş ve 800 kuruş tahsisat verilmek suretiyle tayin edilmiştir.[416] Korfu Başşehbenderliği görevini yaklaşık üç yıl başarılı bir şekilde yerine getirdikten sonra Liverpool Başşehbenderi İlhami Bey ile becayiş yaparak 12 Zilkade 1313 (25 Nisan 1896) tarihinde 3.000 kuruş maaş ve 500 kuruş tahsisatla Liverpool Başşehbenderliği'ne tayin edilmiştir. 9 Şevval 1314 (13 Mart 1897) tarihinde yani yaklaşık bir yıl sonra maaşı 2.700 kuruşa indirilmiştir.[417] 26 Safer 1316 (16 Temmuz 1898) tarihinde Batavya Başşehbenderi Mehmed Kâmil Bey ile becayiş yaparak 2.700 kuruş maaş ve 2.700 kuruş tahsisat ile Batavya'ya başşehbender sıfatıyla padişah tarafından atanmıştır.[418] Bu zamana kadarki çalıştığı tüm memuriyetlerindeki gayreti, çalışkanlığı ve başarısı sebebiyle 5 Cemâziyelevvel 1317 (11 Eylül 1899) tarihinde Osmanlı Devleti hükümeti tarafından rütbe-i ûlâ sınıf-ı sânîsi rütbesine terfi edilmiştir.[419]

---

415 BOA, HR.SAİD., 18/22; DH.SAİD.d., 1/774; İ.HR., 315/20181; 316/20282; 318/20493; 319/20570; HR.TH., 95/58; 101/94; 103/85; HR.TO., 42/75.

416 BOA, HR.SAİD., 18/22; DH.SAİD.d., 1/774; İ.HR., 341/48; HR.TH., 131/20; BEO., 232/17327.

417 BOA, HR.SAİD., 18/22; DH.SAİD.d., 1/774; İ.HR., 351/14; BEO., 773/57907.

418 BOA, HR.SAİD., 18/22; DH.SAİD.d., 1/774; İ.HR., 359/57; 360/17; 362/16; BEO., 1162/8701; 1291/96775; HR.SFR.3., 473/61; 473/65; 473/66; 482/3.

419 BOA, HR.SAİD., 18/22; DH.SAİD.d., 1/774; İ.TAL., 188/12.

Emin Bey, Batavya'da yaklaşık bir buçuk yılı aşkın (1316/1898-1317/1900) görev yaptıktan sonra 16 Zilhicce 1317 (17 Nisan 1900) tarihinde İstişare Odası Muavinleri'nden Sâdık Belîğ Bey ile becayiş ederek 2.000 kuruş maaş ile İstişare Odası Muavinliği'ne tayin edilmiş ve İstanbul'a dönmüştür.[420] 14 Rebîülevvel 1318 (12 Temmuz 1900) tarihinde yine Osmanlı hükümeti yetkilileri tarafından kıdemine ve tecrübesine, bulunduğu görevlerindeki çalışkanlığı ve başarısına mebni kendisine ikinci rütbeden Mecîdî nişanı verilerek takdir edilmiştir.[421] İstişare Odası Muavinliği görevinde yaklaşık bir yıl çalıştıktan sonra 19 Ramazan 1318 (10 Ocak 1901) tarihinde 2.700 kuruş maaş ve 500 kuruş tahsisat ile Tebriz Başşehbenderliği'ne atanmıştır. 4 Cemâziyelevvel 1319 (19 Ağustos 1901) tarihinde ise Osmanlı Devleti hükümeti tarafından verilen ikinci rütbeden Nişân-ı Âlî Osmânî'yle taltif edilmiştir.[422]

Emin Bey, Tebriz'deki yaklaşık iki yıllık hizmetinin ardından kariyeri boyunca tüm görevlerini eksiksiz ve kusursuz bir şekilde yerine getirmesi, hakkında hiçbir şikâyete mâruz kalmamış olması, tecrübe, ehliyet ve kıdemi ile bilhassa daha evvel Batavya'da görev yaparak bölgeyi yakından tanıması mûcibince boş kalan Bombay Başşehbenderliği'ne tayin edilmiştir. Bu tayin, 11 Muharrem 1320 (20 Nisan 1902) tarihinde 2.700 kuruş maaş ve 5.400 kuruş tahsisatla gerçekleştirilmiştir.[423] Bombay'a gitmek için hazırlandığı ve Tebriz'deki görevinden ayrılmak üzere olduğu sırada İranlı devlet yetkilileri ile kurduğu yakın ilişkiler sebebiyle 3 Safer 1320 (12 Mayıs 1902) tarihinde İran Devleti tarafından kendisine birinci rütbeden Şîr-û Hûrşîd nişanı tevcih edilmiştir.[424] Ayrıca 27 Cemâziyelevvel 1321 (21 Ağustos 1903) tarihinde Emin Bey'e, Batavya'da görev yaptığı döneme istinaden İngiltere kralı tarafından takdim edilen gümüş madalyayı kabul ve kullanma izni verilmiştir. Gösterdiği gayret ve üstün hizmetlerin bir karşılığı olarak, 21 Ramazan 1325 (28 Ekim 1907) tarihinde ise Osmanlı Devleti tarafından mülkî rütbelerin en üst mertebelerinden biri olan rütbe-i ûlâ sınıfı evvelî rütbesine terfi ettirilerek taltif edilmiştir.[425]

---

420 BOA, HR.SAİD., 18/22; DH.SAİD.d., 1/774; İ.HR., 366/56; BEO., 1473/110459; 1632/122392; Ş.D., 2708/34.

421 BOA, HR.SAİD., 18/22; DH.SAİD.d., 1/774; İ.TAL., 217/45.

422 BOA, HR.SAİD., 18/22; DH.SAİD.d., 1/774; İ.HR., 369/56; BEO., 1609/120652.

423 BOA, HR.SAİD., 18/22; DH.SAİD.d., 1/774; İ.HR., 377/24; 378/3; BEO., 1834/137507.

424 BOA, HR.SAİD., 18/22; DH.SAİD.d., 1/774; İ.TAL., 278/22; BEO., 1848/138551.

425 BOA, HR.SAİD., 18/22; DH.SAİD.d., 1/774; İ.TAL., 430/43; 446/5.

Emin Bey, h.1320 (m. 1902) senesinde atandığı Bombay Başşehbenderliği görevini yaklaşık sekiz yıl boyunca yürütmüştür. Lâkin baş gösteren sağlık sorunları neticesinde 1910 yılında Bombay'dan ayrılarak İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'a avdetini müteakip başka bir memuriyete tayin edilip edilmediği hususunda sicil defterlerinde herhangi bir mâlûmata rastlanmadığı gibi, hayatını ne zaman ve nerede kaybettiğine dair kesin bir kayda da ulaşılamamıştır.

2.8. Sâdık Belîğ Bey

İstişare Odası Muavinliği görevinde çalışırken Batavya Başşehbenderi Emin Bey ile becayiş ederek Batavya'ya Osmanlı Başşehbenderi olarak nakledilen Sâdık Belîğ Bey; Mora göçmenlerinden Hacı Ahmed Belîğ Efendi'nin oğludur. Hacı Ahmed Belîğ Efendi, Osmanlı devlet erkânından Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşa'nın (ö. 1292/1875) uzun yıllar kâtipliğini yapmış çok başarılı ve çalışkan bir devlet adamıdır. Aralarında Tefsîr-i Râzî ve İhyâ-yı Ulûm'un da bulunduğu pek çok temel dinî eseri Türkçeye tercüme ederek yayımlamıştır.[426]

Babası gibi çalışkan ve başarılı bir devlet adamı olacak olan Sâdık Belîğ Bey ise, 10 Şevval 1283 (15 Şubat 1867) tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini babasından aldıktan sonra Osmanlı Padişahı Sultan Abdülaziz tarafından yaptırılan Fâtih Askerî Rüşdiyesi'ne girmiştir. Buradaki tahsilinin ardından h.1299 (1881-1882) senesinde rüşdiyeden mezun olmuş ve daha sonra Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne'ye sınavsız olarak kabul edilmiştir. Burada kitâbet ilminin yanı sıra matematik, coğrafya, geometri, tarih ve Fransızca gibi fennî ilimleri okumuş, ayrıca Osmanlı kanunları, siyaset ve devletler hukuku gibi önemli meslekî dersleri de tahsil etmiştir. O, burada verilen dersleri başarıyla tamamladıktan sonra Mekteb-i Mülkiyye'den şehâdetnâmesini alarak mezun olmuştur. 4 Recep 1304 (29 Mart 1887) tarihinde hukuk ilmine dair dersler almak üzere Mısır'a gitmiştir. Mısır'da yaklaşık iki ay kaldıktan sonra Cenevre'ye geçmiş, burada özel hocalardan dil ve edebiyat dersleri aldıktan sonra Cenevre Dârülfünunu'na kaydolarak dil, edebiyat, tarih, felsefe, psikoloji (ilm-i rûh) ve fizyoloji (fenn-i menâfiu'l-azâ) derslerine devam etmiştir. Gayretli ve başarılı bir talebe olan Sâdık Belîğ Bey, daha sonra mezkûr dârülfünunun hukuk bölümüne kaydolmuş ve buradaki dersleri başarıyla tamamlayarak diplomasını almıştır. Mezuniyetinin ardından yaklaşık dört yıl boyunca Osmanlı kanunları

426 BOA, HR.SAİD., 12/15; DH.SAİD.d., 81/265.

(kavânîn-i âl-i Osmân) ve şer'i ahkâm (ahkâm-ı şer'iyye) üzerinde çalışmalarda bulunmuş, ayrıca ileri düzeyde Arapça ve Fransızca yazıp konuşma kabiliyetine sahip olmuştur. Sâdık Belîğ Bey'in Mekteb-i Mülkiyye'den aldığı 1889 tarihli diploması ile Cenevre Hukuk Mektebi'nden aldığı 1895 tarihli diplomasının onaylı suretleri sicil defterinde yer almaktadır.[427]

Başarılı ve çalışkan bir öğrenci olan Sâdık Belîğ Bey, yurt dışındaki tahsilini tamamladıktan sonra h.1313 senesinin Şaban ayında (Ocak-Şubat 1896) İstanbul'a dönmüştür. Akabinde Galata'da bir yazıhâne kiralayan Belîğ Bey, yaklaşık üç sene Osmanlı mahkemelerinde görüşülen muhtelif davalarda avukatlık yapmıştır. 5 Şaban 1316 (19 Aralık 1898) tarihinde ise 2.000 kuruş maaşla Hariciye Nezâreti'ne bağlı Bâbıâli İstişare Odası Hukuk Müşavirliği Muavinliği'ne irâde-i seniyye ile tayin edilmiştir.[428] Yaklaşık bir yıl bu görevi sürdürdükten sonra Batavya Başşehbenderi Emin Bey ile becayiş talebinde bulunmuştur. Sâdık Belîğ Bey'in Batavya Başşehbenderliği vazifesi için sahip olduğu ehliyet ve liyakat Hariciye Nezâreti tarafından uygun görülmüş, neticede 16 Zilhicce 1317 (17 Nisan 1900) tarihinde Emin Bey ile becayiş suretiyle 2.700 kuruş maaş ve aynı miktarda tahsisat verilerek Batavya'ya Osmanlı Başşehbenderi sıfatıyla tayin edilmiştir.[429] Batavya'ya atandıktan sonra bazı şahsî meseleleri sebebiyle görev yerine hemen hareket edememiş ve azîmetini ertelemek zorunda kalmış olsa da daha sonra bölgeye ulaşarak vazifesine başlamıştır. Lâkin İslâmî şiârlara ve hassasiyetlere mugâyir tutum ve davranışları sebebiyle merkezî idare tarafından yerine daha dindar ve zâhid bir kimsenin tayin edilmesi uygun görülmüştür.[430]

Batavya'da, 1317/1900-1321/1904 yılları arasında yaklaşık dört-beş yıl görev yapan Sâdık Belîğ Bey, 5 Zilkade 1321 (23 Ocak 1904) tarihinde günümüzde Rusya'nın Azak denizi kıyısında yer alan Taganrog (Taygan) Başşehbenderi Hacı Râsim Bey ile becayiş yapmıştır. Bu değişim neticesinde 2.700 kuruş maaş ve 600 kuruş tahsisatla Taygan Başşehbenderliği'ne nakledilmiş ve Batavya'dan ayrılmıştır.[431] Taygan Başşehbenderliği görevini yaklaşık üç yıl sürdürdükten sonra ise Liverpool Başşehbenderi Fevzi Bey ile becayiş talebinde bulunmuştur. Fakat becayiş teklifi 17 Rebîülevvel

---

427 BOA, HR.SAİD., 12/15; DH.SAİD.d., 81/265.

428 BOA, HR.SAİD., 12/15; DH.SAİD.d., 81/265; BEO., 1364/102284; 1427/106964.

429 BOA, HR.SAİD., 12/15; DH.SAİD.d., 81/265; İ.HR., 366/56; BEO., 1473/110459; 1543/115677; Y.PRK.BŞK., 62/17.

430 BOA, İ.HR., 368/7; İ.HUS., 110/115; BEO., 1502/112620; 2198/164839.

431 BOA, HR.SAİD., 12/15; DH.SAİD.d., 81/265; İ.HR., 387/22; 388/1; BEO., 2263/169665; 2299/172353.

1324 (11 Mayıs 1906) tarihli tezkere ile Hariciye Nezâreti tarafından uygun görülmemiştir.[432] Sâdık Belîğ Bey'in bundan sonraki memuriyet görevleri ve tayin edildiği yerler hakkında sicil defterlerinde herhangi bir başka bilgiye ulaşılamamıştır.

2.9. Hacı Râsim Bey

İsmi Mustafa İbrâhim, mahlası ise Râsim Bey olan Hacı Mustafa İbrâhim Râsim Bey; Kırım Savaşı'ndan (1853-1856) sonra Asâkir-i Şâhâne'den yani Osmanlı ordusundan emekli olan Mustafa Veliyüddin Efendi'nin oğludur. H.1276 senesi Muharrem ayında (Temmuz-Ağustos 1859) İstanbul'da doğmuştur. İlk tahsilini Mekteb-i Osmânî'de tamamlamış, ardından Tarabya'daki Enternasyonal (International) isimli kolejde eğitimine devam etmiştir. Buradaki öğrenimini müteakip Marsilya'da "Enjarde Seyanis(?)" adlı bir okula kaydolarak kurumun müfredatında yer alan temel fennî ilimleri tahsil etmiştir. Söz konusu okullardan mezun olarak diploma almaya hak kazanmışsa da bu belgeleri muhtelif sebeplerle zâyi etmiştir. Türkçe güzel yazı (hüsn-i hat) kabiliyetine haiz olan Râsim Bey, Fransızca ve İngilizceye de âşina olup lüzumu halinde bu dillerde okuyup yazabilecek seviyede bir yetkinliğe sahipti. Tarih ve coğrafya sahalarına hususi bir ilgi duyan ve bu alanlarda kaleme aldığı bazı eserleri bulunan Râsim Bey'in, ayrıca akıncılık ve süvarilik gibi askerî konularda muhtelif dergi ve gazetelerde neşredilmiş yazıları mevcuttur.[433]

Hacı Râsim Bey, başarılı bir eğitim ve öğretim hayatının ardından ilk memuriyetine h.1290 (1873-1874) tarihinde henüz on beş yaşında iken 100 kuruş maaş ile Hâssa-i Ordu-yı Hümâyun Merkez Hastanesi'nde ikinci kâtip olarak başlamıştır. H.1293 (1876-1877) tarihinde 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda bir asker olarak görev yapmıştır. Savaş sonrasında Ordu-yı Hümâyun'un Erkân-ı Harbiye Dairesi'nde istihdam edilmiş ve savaşta gösterdiği başarılı hizmetlerinden dolayı kendisine İftihar madalyası ile Rusya muharebesi madalyası verilmiştir.[434]

Râsim Bey, mezkûr kurumda vazife gördüğü takriben yedi yıllık süre zarfında kendisine tahsis edilen 500 ila 5.000 kuruş bandındaki maaş ve harcırahlar mukabilinde, Şarkî Rumeli ve Bulgaristan Tahdîd-i Hudûd komisyonları ile Anadolu Teftiş ve Cezâyir-i Bahr-i Sefîd İstihkâmat komisyonlarında görev almıştır. Söz konusu görevleri esnasında Erkân-ı Harbiye'ye

---

[432] BOA, BEO., 2856/214129.
[433] BOA, HR.SAİD., 13/11; DH.SAİD.d., 22/249.
[434] BOA, HR.SAİD., 13/11; DH.SAİD.d., 22/249.

bağlı askerî kuvvetlerin sevk ve idaresinden mesul bir kumandan sıfatıyla hizmet ifa etmiştir. H.1297 (1879-1880) tarihinde ise ordudaki görevinden ayrılarak h.1298 senesinin Zilhicce ayında (Ekim-Kasım 1881) Tahrîrât-ı Hâriciyye Kalemliği'ne maaşsız ve stajyer statüsünde memur olarak başlamıştır. 29 Cemâziyelevvel 1299 (12 Nisan 1882) tarihinde 800 kuruş maaş tahsis edilmiş ve 16 Cemâziyelevvel 1301 (14 Mart 1884) tarihinde 1.000 kuruş maaş ile Umûr-ı Şehbenderî Kalemliği'ne memur olarak nakledilmiştir. 18 Zilhicce 1304 (7 Eylül 1887) tarihinde 1.660 kuruş maaş ile Umûr-ı Şehbenderî Kalemliği Kontrol Memurluğu'na tayin edilmiş ve yaklaşık üç yıl hizmet ifa ettikten sonra 5 Zilkade 1307 (23 Haziran 1890) tarihinde 1.760 kuruş maaş ile Umûr-ı Şehbenderî Kalemliği Mümeyyizliği'ne yani kâtipliğine nakledilmiştir. 15 Muharrem 1309 (21 Ağustos 1891) tarihinde ise terfi almış ve 2.010 kuruş maaş ile Mümeyyiz-i Evvelliği'ne yani birinci kâtipliğe yükseltilmiştir. 21 Rebîülâhir 1299 (10 Şubat 1882) tarihinde ilk rütbesini rütbe-i sâlise olarak kazanmış ve 6 Rebîülâhir 1306 (10 Aralık 1888) tarihinde rütbe-i sâniye sınıf-ı sânîsine terfi edilmiştir.[435] Hayatı ve memuriyeti ile ilgili zikredilen bu hususlar sicil evraklarına Umûr-ı Şehbenderî Müdüriyeti'nce yazılan mülahazatta tasdik olunarak vazifesini lâyıkıyla yerine getirdiği kaydedilmiştir.[436]

Hacı Râsim Bey, 12 Cemâziyelâhir 1309 (13 Ocak 1892) tarihinde, Tebriz Başşehbenderi Sedat Bey ile becayiş etmek suretiyle, rütbe-i sâniye sınıfı mütemâyize rütbesine terfi ettirilerek 3.000 kuruş maaş ve 1.750 kuruş tahsisat ile Tebriz Başşehbenderliği'ne tayin edilmiştir. 25 Recep 1309 (24 Şubat 1892) tarihinde görev yerine ulaşmıştır.[437] Tebriz Başşehbenderliği makamında çok kısa bir süre görev yaptıktan sonra Tahran Sefâreti Başkâtibi İhsan Efendi ile yaptığı becayiş neticesinde 18 Şevval 1309'da (16 Mayıs 1892) 2.400 kuruş maaş ile Tahran Sefâreti Başkâtibi olarak tayin edilmiştir. 10 Zilkade 1309 (6 Haziran 1892) tarihinde ise Tahran'a vâsıl olmuş ve vazifesine başlamıştır.[438]

Başarılı, gayretli ve çalışkan bir devlet adamı olan Râsim Bey, Tebriz ve Tahran'daki üstlendiği şehbenderlik vazifelerini, görev süreleri boyunca devletin menfaat ve maslahatlarını gözeterek bizzat yerine getirmeye özen göstermiştir. Görevinin bir gereği olarak bölgedeki şehirlerin siyasî ve sosyal durumunu, burada yaşayan Ermenilerin ve İranlıların ahvalini ile halkın

435 BOA, HR.SAİD., 13/11; DH.SAİD.d., 22/249; İ.HR., 312/19936.
436 BOA, HR.SAİD., 13/11; DH.SAİD.d., 22/249.
437 BOA, HR.SAİD., 13/11; DH.SAİD.d., 22/249; İ.HR., 324/20961.
438 BOA, HR.SAİD., 13/11; DH.SAİD.d., 22/249; İ.HR., 325/21064; BEO., 9/652.

Osmanlı Devleti hakkındaki kanaat ve düşüncelerini etraflıca ele alan raporlar hazırlayarak İstanbul'a göndermiştir.[439]

Râsim Bey, Tahran'da yaklaşık bir yıl görev yaptıktan sonra 26 Şevval 1310 (13 Mayıs 1893) tarihinde 3.000 kuruş maaş ve 1.000 kuruş tahsisat ile İran'ın Sine (Sanandaj/Senendec) şehrindeki Osmanlı Başşehbenderi Baha Bey ile becayiş yapmak suretiyle buraya başşehbender sıfatı ile naklen atanmıştır. 13 Zilhicce 1310 (28 Haziran 1893) tarihinde ise görev mahalline ulaşarak vazifesine başlamıştır.[440] İran'ın önemli şehirlerinde görev yapmış olması ve İran devlet adamları ile kurmaya çalıştığı iyi ilişkiler sebebiyle 18 Zilhicce 1310 (3 Temmuz 1893) tarihinde İran Devleti tarafından kendisine ikinci rütbeden Şîr-û Hûrşîd nişanı verilmiştir.[441] Râsim Bey, Sine Başşehbenderliği vazifesinde bir müddet çalıştıktan sonra izin alarak İstanbul'a gitmiştir. Ancak İstanbul'a giderken Sefâret-i Seniyye'nin emrine muhalif olarak Ağa Kazım isimli bir şahsı yerine vekil olarak bırakmıştır. Bu şahıs Osmanlı Devleti'nin maslahatlarına ve çıkarlarına aykırı davranışlarda bulunarak mahallî hükümet ile şehbenderhâne arasındaki iyi ilişkileri gerginleştirerek çıkmaza sokmuş ve bunun neticesinde Osmanlı tebaasına karşı sataşmalar meydana gelmiştir. Râsim Bey'in izinli olarak İstanbul'a gittiği sırada yaşanmış olan bu tatsız ve yersiz hadiselerden dolayı Tahran Sefâreti Maslahatgüzarlığı tarafından yazılan bir telgrafta onun Sine'ye tekrar dönmesinin uygun olmayacağı belirtilmiştir. Bunun üzerine konuyu tahkik eden Şehbender İşleri Müdüriyeti, onun yerine başka birinin başşehbender olarak tayin edilmesini uygun görmüş ve 26 Recep 1312 (23 Ocak 1895) tarihinde Râsim Bey İstanbul'da izinli iken Sine Başşehbenderliği vazifesinden azledilerek yerine Hoy ve Salmas şehirleri şehbenderi Binbaşı Mustafa Bey nakledilmiştir.[442]

Hacı Râsim Bey, Sine Başşehbenderliği vazifesinden azledildikten sonra Sadâret makamına bir dilekçe yazmış ve haksız yere azledildiğini belirterek savunmasını yapmıştır. Ancak yapılan incelemede, Râsim Bey'in bazı noktalarda suçsuz olduğu belirtilse de Sefâret-i Seniyye'nin emrine muhalif hareket ettiği ve memuriyetinin ehemmiyetine aykırı bazı davranışlarda bulunduğu tespit edilmiştir. Bunun üzerine bir süre görev verilmeyen Râsim Bey'in, daha sonra tecrübesi ve ehliyetinden yararlanılması uygun

439 BOA, Y.PRK.HR., 15/58; BEO., 9/673.

440 BOA, HR.SAİD., 13/11; DH.SAİD.d., 22/249; İ.HR., 341/12; BEO., 202/15102; HR.İD., 636/23; 636/24.

441 BOA, HR.SAİD., 13/11; DH.SAİD.d., 22/249; İ.TAL., 24/34; BEO., 229/17134.

442 BOA, HR.SAİD., 13/11; DH.SAİD.d., 22/249; BEO., 483/26195; 559/41920; HR.TH., 153/60.

görülerek istihdam edilmesinde bir sakınca olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre 11 Zilkade 1313 (24Nisan 1896) tarihli 246 numaralı tezkire ile İran'da yaşanılan tatsız hadiselerden ötürü bu bölge dışında başka herhangi bir yerde görevlendirilmesine karar verilmiştir.[443] Râsim Bey, yaklaşık bir yıl kadro dışında kaldıktan sonra Karadağ'daki Bar ve Ülgün şehirlerinin şehbenderi Serkiz Efendi'nin azledilmesi üzerine 16 Safer 1314 (27 Temmuz 1896) tarihinde 2.000 kuruş maaş ve 500 kuruş tahsisat ile Bar ve Ülgün şehbenderliklerine tayin edilmiştir.[444] Ancak görev yerine gitmek için hazırlık yaptığı sırada, 21 Cemâziyelevvel 1314 (28 Ekim 1896) tarihinde 3.000 kuruş maaş, 1.000 kuruş tahsisat ve 1.000 kuruş hâne kirası verilerek İngiltere'nin New Castle şehrine Osmanlı Başşehbenderi olarak atanmıştır. 9 Şevval 1314 (13 Mart 1897) tarihinde ise verilen maaş, tahsisat ve hâne kirasının %10'unun ertelenmesiyle birlikte maaşı 2.700 kuruşa, tahsisatı ve hâne kirası ise 900'er kuruşa indirilmiştir.[445]

Hacı Râsim Bey, New Castle şehrinde yaklaşık bir yıl görev yaptıktan sonra Novorossiysk Şehbenderi Sadreddin Bey'in Tahran Sefâreti Başkâtipliği'ne nakledilmesiyle 9 Şaban 1315 (3 Ocak 1898) tarihinde 1.800 kuruş maaş ve 500 kuruş tahsisat ile boş kalan Novorossiysk Şehbenderliği'ne tayin edilmiştir.[446] Mezkûr makamı deruhte ettiği sıralarda, 5 Muharrem 1316 (26 Mayıs 1898) tarihinde Novorossiysk şehrinde "Mehmedin Ceddi" adıyla Osmanlı aleyhinde açılan bir sergiyi kapattırmasından dolayı kendisine Petersburg Osmanlı Sefâreti tarafından teşekkür belgesi verilmiştir. Ayrıca Novorossiysk'deki kabristanlığı düzenlemesinden dolayı 24 Mayıs'da ve yine Novorossiysk de Osmanlı tebaasının daha iyi bir yaşam sürmesi için gereken faaliyetleri lâyıkıyla yerine getirdiği için 29 Temmuz'da Petersburg Sefâreti'nden teşekkür ve takdir belgeleri almıştır.[447] 19 Ramazan 1316 (31 Ocak 1899) tarihinde ise Osmanlı Devleti hükümeti tarafından kendisine dördüncü rütbeden Nişân-ı Âlî Osmânî tevcih edilmiştir. Ayrıca Novorossiyk de karaya vurup on mürettebatı ile buz altında kalan ve Giresun limanına kayıtlı olan "Ceylan-ı Bahr" adlı bir geminin kurtarılmasındaki faaliyetleri ve başarısından dolayı 7 Cemâziyelevvel 1318 (2 Eylül 1900) tarihinde kendisine mükâfat olarak rütbe-i ûlâ sınıf-ı sânîsi rütbesi

---

443 BOA, HR.SAİD., 13/11; DH.SAİD.d., 22/249; Ş.D., 2666/21; BEO., 770/57711; 848/63586.

444 BOA, HR.SAİD., 13/11; DH.SAİD.d., 22/249; İ.HR., 352/43; BEO., 818/61301.

445 BOA, HR.SAİD., 13/11; DH.SAİD.d., 22/249; İ.HR., 353/14; BEO., 861/64508; HR.SFR.3., 461/12; HR.TH., 185/73.

446 BOA, HR.SAİD., 13/11; DH.SAİD.d., 22/249; BEO., 1065/79862.

447 *Batavya Başşehbender-i Sâbık-ı Hacı Râsim Bey Tarafından Meclis-i Meb'ûsan Riyaset-i Celîlesi'ne Takdim Kılınan Arzuhal*, s.24.

takdim edilmiştir. Başarılı ve çalışkan bir devlet adamı olan Râsim Bey'e, Novorossiysk de yapmış olduğu siyasî ve sosyal faaliyetlerinden dolayı Petersburg Sefâreti tarafından takdir ve teşekkür içeren birçok mektup gönderilmiştir.[448]

Râsim Bey, Novorossiysk Şehbenderliği'nde yaklaşık üç yıl görev yaptıktan sonra 7 Zilkade 1318 (26 Şubat 1901) tarihinde 2.700 kuruş maaş ile Romanya'nın Karadeniz kıyısındaki en büyük liman şehri olan Köstence'ye Osmanlı Başşehbenderi olarak tayin edilmiştir.[449] H.1310 (1893-1894) senesinde İran'da görevli iken Hicaz'a hac ibadetini yapmak için gitmiştir. 17 Muharrem 1319 (6 Mayıs 1901) tarihinde ise Hariciye Nezâreti'ne bir dilekçe vererek isminin ve şöhretinin bundan böyle resmî kayıtlarda "Hacı Râsim Bey" olarak geçmesini ve eski kayıtların düzeltilmesini talep etmiştir.[450]

Köstence'de yaklaşık iki yıl görev yapan Hacı Râsim Bey'e, vazifesinde gösterdiği ehemmiyet ve başarılı çalışmaları nedeniyle 27 Rebîülâhir 1319 (13 Ağustos 1901) tarihinde üçüncü rütbeden Nişân-ı Âlî Osmânî takdim edilmiştir. Ayrıca 5 Şaban 1319 (17 Kasım 1901) tarihinde de, Rusya Devleti tarafından ikinci rütbeden Saint Stanislaus nişanıyla taltif edilmiştir.[451] İlerleyen zamanlarda Köstence'deki mahallî hükümet ile bazı sorunlar yaşamasından dolayı Bükreş Sefâreti'nden yazılan bir yazı ile başka bir yere nakledilmesi talep edilmiştir. Bunun üzerine Taygan'ın Başşehbenderi Logadeli Efendi'nin günümüzde Sırbistan sınırları içerisinde yer alan ve Hisarcık olarak bilinen Prepol'a tayin edilmesi üzerine, 11 Zilkade 1320 (9 Şubat 1903) tarihinde 2.700 kuruş maaş ve 450 kuruş tahsisat ile Azak denizi sahilindeki Taygan (Taganrog) Başşehbenderliği'ne nakledilmiştir.[452] Buradaki görevi sırasında 26 Zilhicce 1320 (26 Mart 1903) tarihinde Mutakalıya(?) limanında zarar gören "Mehmed Emin Efendi" isimli gemiden on bir Rum'u kurtardığı için ve kurtarılan bu Rum tebaanın İstanbul'daki Rum Patrikhânesi'ne verdikleri dilekçe ve patrikhâne ile liman reisi arasındaki görüşmeler neticesinde Osmanlı Devleti tarafından kendisine Cankurtaran

---

448 BOA, HR.SAİD., 13/11; DH.SAİD.d., 22/249; İ.TAL., 226/15; *Batavya Başşehbender-i Sâbık-ı Hacı Râsim Bey Tarafından Meclis-i Meb'ûsan Riyaset-i Celîlesi'ne Takdim Kılınan Arzuhal*, s.24-26.

449 BOA, HR.SAİD., 13/11; DH.SAİD.d., 22/249; İ.HR., 370/21; BEO., 1625/121870; HR.TH., 253/4.

450 *Batavya Başşehbender-i Sâbık-ı Hacı Râsim Bey Tarafından Meclis-i Meb'ûsan Riyaset-i Celîlesi'ne Takdim Kılınan Arzuhal*, s.23.

451 BOA, HR.SAİD., 13/11; DH.SAİD.d., 22/249; BEO., 1766/132377.

452 BOA, HR.SAİD., 13/11; DH.SAİD.d., 22/249; İ.HR., 382/31; BEO., 1998/149824.

madalyası olarak da bilinen Tahlisiye madalyası verilmiştir.[453] Taygan'da yaklaşık bir yıl görev yaptıktan sonra Batavya Başşehbenderi Sâdık Belîğ Bey ile becayiş yaparak, 5 Zilkade 1321 (23 Ocak 1904) tarihinde 3.000 kuruş maaş ve 4.500 kuruş tahsisat ile Batavya'ya Osmanlı Başşehbenderi olarak tayin edilmiştir.[454]

Hacı Râsim Bey, Batavya'da Osmanlı Devleti'nin ve halifenin maslahat ve menfaatlerine uygun olarak vazifesini yerine getirmeye gayret etmiştir. Bölgede yaşayan Arap asıllı Müslümanlar ve bölge halkı ile yakın ilişkiler kurarak onların dertlerini ve sıkıntılarını dinlemiş ve çözüm üretmeye çalışmıştır. Ayrıca bir başşehbender olması sebebiyle vazifesinin gereği bölgenin durumu hakkında Osmanlı Devleti için zaman zaman raporlar hazırlayarak bilgi vermiştir. Râsim Bey, bir konu hakkında kendisine gelecek olan telgrafın gecikmesi ve Batavya'da casusluk faaliyetlerinin fazla olması sebebiyle, telgrafhâneye bizzat gitmesi gerekmiş fakat hayvanlarının hastalanmasından dolayı arabasıyla gidememiş ve bir trene binmiştir. Râsim Bey, trende birinci sınıf yerde oturmasına ve elinde biletinin olmasına rağmen tren teftiş memurları kendisine hakaret ederek sözlü ve fiilî saldırıda dahi bulunmuşlardır. Bu tatsız olay sonrası Batavya mahallî hükümeti ve Osmanlı Devleti yetkileri arasında çeşitli yazışmalar meydana gelmiş ancak müsbet bir sonuca ulaşılamamıştır. Meydana gelen bu olaydan kısa bir süre sonra 17 Şaban 1326 (14 Eylül 1908) tarihinde yapılan kadro düzenlemesinde yaklaşık dört yılı aşkın süre görev yaptığı Batavya Başşehbenderliği'nden kör ve topal olduğu gerekçesiyle 2.000 kuruş mâzuliyet maaşı verilerek dönemin Şehbender İşleri Müdürü tarafından kadro dışı bırakılmıştır. 1 Şaban 1327 (18 Ağustos 1909) tarihinde ise kendisine 1.350 kuruş mâzuliyet maaşı tahsis edilmiştir. Râsim Bey, Batavya Başşehbenderliği vazifesinden azledildikten sonra İstanbul'a dönmüş ve başka bir memuriyette çalışmamıştır. H.1328 (Kasım-Aralık 1910) senesinde Batavya'dan haksız

---

453 BOA, İ.TAL., 298/36; *Batavya Başşehbender-i Sâbık-ı Hacı Râsim Bey Tarafından Meclis-i Meb'ûsan Riyaset-i Celîlesi'ne Takdim Kılınan Arzuhal*, s.26.

454 BOA, HR.SAİD., 13/11; DH.SAİD.d., 22/249; İ.HR., 387/22; 388/1; BEO., 2263/169665.

yere azledildiğini ispat etmek ve hakkında atılan iftira ve dedikodulara cevap vermek istemiş ve bir arzuhal hazırlayarak Meclis-i Meb'ûsan'a[455] sunmuştur.[456]

Nitekim arzuhalinde Batavya'daki başşehbenderlik görevinden azledildikten sonra İstanbul'a döndüğünü ve Sarıyer'de Maden bağlarında bir köşkte başka bir memuriyete atanmak için beklediğini zikretmiştir.[457] Arzuhalinde "dünyada Osmanlı'dan başka bir devlette böyle bir olay sonucunda azledilen birinin" olup olmadığını ve "böyle bir olaydan sonra o devletin başka devletler nazarındaki haysiyetinin ne olacağını haddimi aşarak soruyorum" diyerek serzenişte bulunmuştur. İki serserinin (teftiş memurları) fesini alıp attıklarını, onu trenden atmaya çalıştıklarını, karakolun önünde dayak atmaya kalktıklarını hatırlatmış ve bunlara rağmen kendisinin azledilmesinin haksızlık olduğunu vurgulamıştır.[458]

Çalışkanlığı, gayreti ve azmi sebebiyle birçok yerde görev yapan Hacı Râsim Bey, çeşitli rütbe, nişan, madalya ve teşekkür belgeleriyle taltif edilmiştir. Mâzuliyetinin ardından İstanbul'a dönmüştür. Râsim Bey'in daha sonra başka bir memuriyete tayin edilip edilmediği hakkında bir bilgi mevcut olmadığı gibi, ne zaman ve nerede vefat ettiğine dair de bir kayda ulaşılamamıştır.

---

455 İki meclisli Osmanlı Parlamentosu'nun seçimle gelen üyelerinden oluşan kanadıdır. Meclis-i Meb'ûsan hakkında bilgi için bkz., Ali Akyıldız, "Meclis-i Meb'ûsan", *DİA,* TDV Yay., Ankara, 2013, c.28, s.245-247.

456 BOA, HR.TH., 376/16; *Batavya Başşehbender-i Sâbık-ı Hacı Râsim Bey Tarafından Meclis-i Meb'ûsan Riyaset-i Celîlesi'ne Takdim Kılınan Arzuhal*, s.1-31. Söz konusu arzuhalin muhtevası hakkında bilgi için bkz., İsmail Hakkı Göksoy-Zübeyir Tetik, "Osmanlı Devleti'nin Batavya Başşehbenderi Hacı Rasim Bey'in Hayatı, Faaliyetleri ve Meclis-i Mebusan'a Sunduğu Arzuhali", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, c.6, S.5, 2019, s.219-220.

457 *Batavya Başşehbender-i Sâbık-ı Hacı Râsim Bey Tarafından Meclis-i Meb'ûsan Riyaset-i Celîlesi'ne Takdim Kılınan Arzuhal*, s.18.

458 *Batavya Başşehbender-i Sâbık-ı Hacı Râsim Bey Tarafından Meclis-i Meb'ûsan Riyaset-i Celîlesi'ne Takdim Kılınan Arzuhal*, s.10-13.

3. BÖLÜM

BAŞŞEHBENDERLİĞİN FAALİYETLERİ

A. Başşehbenderliğin Görev Alanları ve Faaliyetleri

Osmanlı Devleti ile diğer Avrupa ve Asya devletleri arasındaki siyasî ve ticarî ilişkilerin yoğunlaşmasıyla birlikte 19. yüzyılın başlarında ortaya çıkan şehbenderlik müessesi, evvelâ yurt dışında ticaret yapan Osmanlı tüccarlarının haklarını korumak, aralarındaki ihtilâfları çözmek ve devletin menfaatlerini gözetmek amacıyla ihdâs edilmiştir. Lâkin zamanla devletlerarası münasebetlerin gelişmesi, konsolosluk teşkilâtlanmasının kurumsallaşması ve küresel çapta yaşanan mühim siyasî değişimler neticesinde, yabancı merkezlere tayin edilen şehbenderlere değişen şartlara uygun olarak çok daha farklı görev ve sorumluluklar yüklenmiştir.[459] Başka bir ifadeyle, önceleri yalnızca Osmanlı Devleti ile olan ticarî ilişkileri denetlemek ve Osmanlı tebaasına mensup tüccarların hak ve çıkarlarını korumakla görevli olan şehbenderler, zamanla uluslararası alanda konsolosluk ilişkilerinin gelişmesiyle birlikte Osmanlı vatandaşlarının doğum, ölüm ve evlenme gibi sicil işlemlerini yürütmek ve onlar üzerinde idarî yetki kullanmak, devletlerarası antlaşmaların tatbikini sağlamak, Osmanlı sancağının saygınlığını korumak ve dalgalandırılmasını temin etmek durumunda kalmışlardır. Bunun yanı sıra ticaret ve sanayi faaliyetlerini yakından takip etmek ve gerekli diplomatik temasları kurmaktan imtinâ etmemek, Osmanlı Devleti ve hükümeti aleyhine yürütülen her türlü faaliyeti izleyip incelemek, yerel basında padişaha veya hükümetine yönelik zararlı neşriyatta bulunanları takibe alarak bunların cezalandırılması için mahallî makamlar nezdinde girişimlerde bulunmak[460] gibi siyasî, sosyal, idarî, ticarî ve hatta dinî alanlarda birçok vazife ve yetkiye sahip olmuş, bu istikamette sayısız faaliyette bulunmuşlardır.

1883-1908 yılları arasında merkezden muvazzaf olarak tayin edilen Osmanlı Batavya başşehbenderleri, görev süreleri boyunca Hollanda sömürge yönetiminin tüm baskı ve engellemelerine rağmen Osmanlı Devleti'nin

---

459 Erol, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik: Paris-Londra Örnekleri", s.64-65.

460 Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamnâme, *Düstur*, 1.Tertip, c.2, s.195-196; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1318/1900*, s.368-370; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.3, s.285-287; Aybay, *Tarih ve Hukuk Açısından Konsolosluk*, s.51-52.

menfaatlerini korumak için büyük bir mücadele vermişlerdir. Bölgedeki Müslüman halka yönelik haksız uygulamaların ve ağır yaptırımların kaldırılması, onların hak ve çıkarlarının gözetilmesi hususunda bir şehbenderin üstlenmesi gereken siyasî, idarî, sosyal, dinî ve ekonomik sorumlulukları eksiksiz yerine getirmeye gayret etmişlerdir. Hilâfetin birer temsilcisi olarak bölge halkı tarafından büyük bir sevinç ve hüsnükabulle karşılanan Batavya başşehbenderleri, bu sahalarda edindikleri mâlûmatı ve yürüttükleri faaliyetleri tahriratlar, mektuplar ve kapsamlı raporlar vasıtasıyla sefâret veya nezâret aracılığıyla İstanbul'a bildirmişlerdir.

1. Siyasî Faaliyetler

Önceleri esas olarak ticaretle ilgili işlerle meşgul olan şehbenderlerin siyasal görevleri oldukça sınırlıydı. Fakat zamanla bu durum değişmiş ve şehbenderlere önemli siyasî sorumluluklar verilmiştir. 1882 tarihli Şehbenderler Nizamnâmesi'nin otuz ve otuz birinci maddelerinde: "*Şehbenderler muâhedât ve mukâvelât ahkâmının tamâmî-i icrâsına ve hükümeti seniyye menâfiinin himâyesine ve Devleti aliyye sancağına riâyet edilmesine dikkat ve itinâ edeceklerdir. Şehbenderler ticaret ve sanayi ve sıhhat-i umûmiyye gibi bir sûreti mahsûsada menfaati âmmeye müteallik kâffe-i mâlûmat ve ıttıla'âtlarını hükümeti seniyeye itâ edeceklerdir işbu maksadın husûlü için hükümeti mahalliye ve muteberân-ı ahâli ve düvel-i ecnebiye konsolosları ile münâsebâtı mütemâdiyyede bulunacaklardır.*"[461] ifadeleriyle açıklandığı üzere şehbenderler; Osmanlı Devleti'nin menfaatlerini korumak, antlaşmaların icrasını sağlamak, Osmanlı sancağına gereken dikkat ve özeni göstermek, ticaret, sanayi ve umumî sağlıkla alâkalı hususlarda kamuoyu yararına bilgi edinmek amacıyla yabancı devlet konsolosları ve yerel resmî makamlarla sürekli bir iletişim içinde olmak gibi siyasî görevlere sahip olmuşlardır. İlk defa 1882 yılında tesis edilen Batavya Başşehbenderliği de diğer tüm şehbenderlikler gibi faaliyette olduğu süre boyunca Batavya ve civardaki diğer yerleşim yerlerinde meydana gelen siyasî meseleleri yakından takip etmiş ve Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren konularda elde ettikleri bilgileri merkeze bildirmişlerdir.[462]

Osmanlı Devleti'nin Batavya'ya tayin ettiği ilk muvazzaf başşehbender olan Ali Galib Bey, görev yerine ulaştıktan kısa bir süre sonra gerçekleştirdiği temasları raporlayarak İstanbul'a bildirmiştir. Nitekim Ali Galib Bey,

---

461 *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1318/1900*, s.368-369; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.3, s.286.

462 Erol, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik: Paris-Londra Örnekleri", s.72-73,115.

19 Şaban 1300 (25 Haziran 1883) tarihli raporunda; Batavya'ya tayin edildikten otuz dört gün sonra görev mahalline sağ-salim ulaştığını, Osmanlı Devleti tarafından Batavya'ya ilk defa muvazzaf bir bir başşehbender atamasının yapılmasından dolayı insanların büyük bir sevinç yaşadıklarını, Arap ve Sâdât (Seyyidler) eşrafından birçok kimsenin bu vesileyle şehbenderhâneye gelerek mutluluklarını ve halifeye olan bağlılıklarını samimî bir şekilde ifade ettiklerini nakletmiştir. Akabinde mahallî Müslüman halkla temasa geçip onların dertlerini dinledikten sonra halifeden ve Osmanlı Devleti'nden beklentilerini tespit etmeye çalıştığını aktarmıştır. Müslüman nüfus içerisinde önce eşrafının gönlünü kazanmak isteyen Ali Galib Bey, İstanbul'dan ayrılırken yanında getirdiği "iki kıta vesika-yı şeriflerden" birini Seydî Abdurrahman adlı bir eşrafa, diğerini de Arap asıllı başka bir zâta takdim etmiştir. Bu jestten sonra her ikisi de her ne vazife verilirse canla başla yapmaya hazır olduklarını söylemişler ve hatta Seydî Abdurrahman adlı şahsın bu jestten çok memnun kaldığı ve kendisini gece gündüz yalnız bırakmamaya çalıştığını raporunda belirtmiştir.[463]

Ali Galib Bey'in Batavya Başşehbenderliği vazifesini yaptığı dönemlerde 1 Muharrem 1301 (2 Kasım 1883) tarihinde Şerif Ali isminde birisi tarafından şehbenderhâneye iki mektup gönderilmiştir. Singapur'da yaşayan Şerif Ali ismindeki bu zât gönderdiği mektuplarda şahsını, ailesini ve soyunu ayrıntılı bir şekilde tanıttıktan sonra kendisinin Fentafo(?) hâkimi (Borneo'daki Pontianak Sultanlığı) merhum Şerif Kâsım'ın vârisi olduğunu belirtmiş ve halifeye olan bağlılığını zikretmiştir. Böylelikle Osmanlı makamlarından birtakım menfaatler ummuştur. Bu mektuplar şehbenderlik tarafından Hariciye Nezâreti'ne gönderilmiştir.[464] Bu dönem, Hollanda baskısına maruz kalan Endonezya'daki yerel sultanlıkların Osmanlı Devleti'nden sıklıkla yardım talep ettiği bir zamandır. Dolayısıyla Osmanlı makamları, Şerif Ali'nin mektubunu da benzer bir talep zannederek başlangıçta ciddiye almıştır. Ancak kısa bir süre sonra bu şahsın bir sahtekâr olduğu anlaşılmıştır. Nitekim Şerif Ali'nin yıllar sonra İstanbul'da bulunduğu sırada Açe'nin Kızıldeniz'de bir ada olduğunu iddia edecek kadar coğrafyadan bîhaber olması, onun sahtekârlığının bütünüyle ifşa olmasında muhtemelen en etkili unsur olmuştur.[465]

---

463 BOA, Y.PRK.EŞA., 3/60; Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk İzleri*, s.97

464 BOA, HR.TO., 334/22.

465 Pir Murat Sivri, "Osmanlı Hilafet İmajının Bir Dolandırıcılık Yöntemi Olarak İslam Âleminde Kullanılması [1883-1915]", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Haziran 2026, S.29, s.324.

Osmanlı Hükümeti, şehbenderlerin merkeze gönderdikleri raporlar vasıtasıyla Hollandalıların Endonezya'da kurdukları idarî yapı ve sömürge sistemi hakkında da bilgi sahibi olmuştur. Hariciye Nezâreti'ne gönderilen 19 Zilkade 1301 (10 Eylül 1884) tarihli Ali Galib Bey'e ait bir diğer rapora göre; Hollanda sömürge idaresi, bölge halkının ekseriyetle şikâyetçi olduğu konularda idarî bir düzenlemeye gitmekten imtinâ etmiştir. Bunun yerine yerel eşrafı maddî imkânlar ve rütbelerle taltif ederek muhalefetlerini kırmışlar, ayrıca tecrübeden ve idarî yetkiden yoksun bir Müslümanı üst düzey bir makama tayin etmek suretiyle bölgedeki işleyişi tamamen kendi siyasî menfaatleri doğrultusunda sevk ve idare etmişlerdir. Ayrıca Ali Galib Bey, mezkûr raporunda bölgedeki adaların mahallî özelliklerinden, yer altı ve yer üstü tabii zenginliklerinden de bahsetmişdir. Avrupalı devletlerin bölgedeki sömürge yarışlarına da değinen başşehbender, Cava'da en kuvvetli sömürge idarî sistemini kuran Hollanda'nın mahallî sultan ve emîrleri kendi valilerinin denetimi altına alarak fiilen yetkisiz bıraktığını belirtmiştir.[466]

Bombay'a başşehbender sıfatıyla tayin edildiği halde görev mahalline gitmeden Ağustos 1886'da Hariciye Nezâreti Umûr-ı Hukûkiyye-i Muhtelite Müdürlüğü'ne nakledilen Ali Galib Bey, bu sırada izinli olarak bulunduğu İstanbul'da padişaha bizzat sunmak üzere Bombay Başşehbenderi unvanıyla Batavya ve havalisi hakkında kapsamlı bir lâyiha[467] hazırlamıştır. 21 Ramazan 1303 (23 Haziran 1886) tarihinde Ali Galib Bey tarafından kaleme alınan "Felemenk Devleti Müstemlekâtından Cezâyir-i Hindiyye Hakkındadır" başlıklı bu lâyiha "Bombay Ser-Şehbenderi Ali Galib" şeklinde mühürlenmiştir.[468] Ali Galib Bey toplam yedi sayfadan oluşan ve içerisinde birçok konudan bahsettiği bu lâyihada siyasî birtakım faaliyetlerine de yer vermiştir. Dahası hazırladığı bu lâyihada Hollanda'nın Hint Okyanusu'nda istimlâk ettiği adaların genel sınırlarını tarif ettikten sonra Cava, Sumatra, Borneo, Selebes, Müluk (Maluku) adaları ile Yeni Gine'nin Papua kısmının Hollanda hâkimiyeti altında bulunduğunu belirtmiştir. Ali Galib Bey, bu adaların coğrafî, demografik ve ekonomik durumunu ayrıntılı bir şekilde

---

466 BOA, Y.A.HUS., 25/18; Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk İzleri*, s.97.

467 21 Ramazan 1303 (23 Haziran 1886) tarihli bu lâyiha 1884 tarihli rapordan esinlenerek hazırlanmıştır.

468 BOA, Y.EE., 8/6; Bu lâyihanın değerlendirmesi için bkz., Çakılcı, "Batavya'da Osmanlı Baş Şehbenderliği: Kuruluşu, Baş Şehbender Ali Galib Bey ve Lâyihası", s.737-738.

anlattıktan sonra mezkûr adalarda özellikle de Cava adasında İslâmiyet'in nasıl yayıldığı hakkında tarihî bilgiler de vermiştir.[469]

Ali Galib Bey, hazırladığı lâyihada Avrupalı güçlerin söz konusu coğrafyaya nüfuz etme süreçlerini ve bölgeyi tahakküm altına alma girişimlerini de ele almıştır. Raporunda, bölgeye ilk ulaşan İspanyollar ile onları takip eden Hollandalılar arasındaki ticarî rekabeti ve bu sürecin nihayetinde Hollanda'nın adalar üzerinde mutlak hâkimiyet tesis etmesini aktaran Ali Galib Bey; raporun devamında ise Hollanda sömürge idaresinin işleyişine, donanma ve silahlı kuvvetlerin mevcuduna dayanan askerî gücüne ve tesis ettikleri kolonyal sisteme dair bilgiler sunmaktadır. Bununla birlikte Açe savaşlarında Hollanda tarafından ele geçirilen ve ahalisi Hollanda'ya bağlılık bildirmek zorunda kalan Kuta Raca (Kuta Raja) şehrine[470] Hollanda valisi ile yaptığı ziyareti de anlatmıştır.[471] Ali Galib Bey'in bölgedeki adaların coğrafik, ekonomik, sınaî, ziraî ve askerî durumunu içeren tafsilâtlı ve gayet açıklayıcı bir şekilde kaleme aldığı bu lâyiha, Sultan II. Abdülhamid tarafından da çok beğenilmiş ve söz konusu lâyihayla ekinde yer aldığı belirtilen haritaların Bâbıâli bünyesinde saklanması emredilmiştir. Ayrıca padişaha takdim edilen bu lâyiha üzerine Ali Galib Bey, sahip olduğu Mecîdî nişanının derecesinin yükseltilmesi ile taltif edilmiş ve merkezde başka bir makama müdür olarak tayin edilmesi üzerine Bombay'a dönmemiştir.[472]

Ali Galib Bey, Hariciye Nezâreti Umûr-ı Hukûkiyye-i Muhtelite Müdürü sıfatıyla 2 Cemâziyelâhir 1308 (13 Ocak 1891) tarihinde kaleme aldığı raporunda, 1882-1885 yılları arasında yaklaşık üç yıl Batavya Başşehbenderliği görevini yürüttüğünü belirtmiştir. Bu raporda, bölgedeki Müslüman ve Osmanlı tebaasına mensup nüfusun oldukça kalabalık olduğunu ve bu insanların Osmanlı Devleti'nin himayesine girmek istediklerini ifade etmiştir. Ayrıca Hollanda genel valisiyle birlikte Açe'ye gerçekleştirdiği seyahati ve burada kendisine gösterilen büyük ilgiyi -1886 tarihli raporunda olduğu gibi- mezkûr raporunda da aktaran Ali Galib Bey; Hindistan, Hindiçin ve Endonezya adalarındaki milyonlarca Müslümanın Osmanlı Devleti'ne olan

---

469 BOA, Y.EE., 8/6; Çakılcı, "Batavya'da Osmanlı Baş Şehbenderliği: Kuruluşu, Baş Şehbender Ali Galib Bey ve Lâyihası", s.738-741.

470 Sumatra adasının kuzeyinde yer alan bölge ve 20. yüzyılın başlarına kadar bu bölgede hüküm süren Açe İslâm Sultanlığı'nın başşehridir. Kuta Raja, günümüzde Banda Aceh şehrindeki bir bölgenin adıdır. Kurtulmuş, "Açe", s.329.

471 BOA, Y.EE., 8/6; Çakılcı, "Batavya'da Osmanlı Baş Şehbenderliği: Kuruluşu, Baş Şehbender Ali Galib Bey ve Lâyihası", s.738-744.

472 BOA, İ.HR., 295/18613; BOA, İ.DH., 993/78405; Çakılcı, "Batavya'da Osmanlı Baş Şehbenderliği: Kuruluşu, Baş Şehbender Ali Galib Bey ve Lâyihası", s.737.

mânevî bağlılığının önemli olduğunu vurgulayarak, gerek bu bölgelerle gerekse Japonya ile ilişkilerin mutlaka geliştirilmesi gerektiğinin altını çizmiştir.[473]

Batavya'ya 23 Zilkade 1303 (23 Ağustos 1886) tarihinde tayin olunan Ahmed Rıfkı Efendi'nin[474] başşehbender sıfatıyla görev yaptığı dönemde 12 Recep 1304 (6 Nisan 1887) tarihinde Batavya Başşehbenderliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gönderilen bir tahriratta, sekiz gemilik bir İngiliz filosunun Batavya'ya geldiğinden ve buradaki limanda demirleyip üç-dört gün burada kaldığından, filodaki mürettebat sayısından ve ziyaret ettikleri yerlerden bahsedilmiştir. Ahmed Rıfkı Efendi, İngiliz donanması amiralinin kendisini bir sabah kahvaltısına davet etmesi üzerine bu davete katıldığını, Odasyus adlı büyük bir gemide bir araya geldiklerini ve davette Hollanda donanmaları amirali, dört miralay ve İngiliz donanmaları kumandanlarının bulunduğunu nakleder. Bu davet esnasında İngiliz donanmasının Rus sahillerine gideceğini öğrenen Ahmed Rıfkı Efendi, Odasyus adlı gemiden ayrıldığı sırada yirmi bir pâre top atışıyla Osmanlı Devleti sancağının selamlandığını, İngiliz donanmasının bu hareketinin bölgedeki Müslümanlar üzerinde büyük tesir bıraktığını ayrıca halifeye olan sevgi ve bağlılığı perçinlediğini belirtmiştir.[475]

11 Cemâziyelâhir 1307 (2 Şubat 1890) tarihinde "Batavya Başşehbenderi Ahmed Rıfkı" şeklinde mühürlenmiş ve Hariciye Nezâreti'ne gönderilmiş olan bir tahrirat ise bölgede yaşayan Hadramut kökenli Arap göçmenler hakkındadır. Mezkûr tahriratta Hint (Endonezya) adalarında yaklaşık 14.000 Hadramutlu Arap nüfusun yaşadığı belirtilmiştir. Bu Arapların çoğunun mahallilerine özgü kıyafet giydikleri, mendil gibi yine mahallilerine özgü birtakım ufak tefek eşya ve kumaş satarak geçimlerini sağladıkları, eşraflarından olanların ise Arabistan ve diğer bölgelerle ticaret yaptıkları hatta Batavya'dan arazi dahi satın aldıkları nakledilmiştir. Ayrıca Hollanda hükümetinin Araplar üzerinde kurmak istediği baskıcı idare sistemine karşı, Hadramutlu Arapların padişaha bağlı olduklarını ve Osmanlı tebaasına geçmek istedikleri zikredilmiştir.[476]

---

473 BOA, Y.PRK.HR., 14/15; Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk İzleri*, s.99.

474 BOA, HR.SAİD., 5/16; DH.SAİD.d., 10/221; İ.HR., 303/19233; *Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888*, s.612; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, c.2, s.380.

475 BOA, Y.PRK.HR., 10/28.

476 BOA, HR.HMŞ.İŞO., 174/5.

Ahmed Rıfkı Efendi'nin yine mühürlü olarak 23 Cemâziyelevvel 1308 (4 Ocak 1891) tarihinde Hariciye Nezâreti'ne gönderdiği bir başka tahriratta ise Cava ve Sumatra gibi Hint adalarından Hicaz'a gidecek olan hacılara hizmet vermek, rehberlik etmek ve diğer işlerinde yardımcı olmak maksadıyla Mekke-i Mükerreme ahalisinden bazı kimselerin Hint adalarına gelip gitmekte oldukları aktarılmış, Hadramut ve Hicaz bölgesi Araplarının Cava ve Sumatra adalarına gelip yerleşmek ve buralarda ticaretle meşgul olmak istedikleri bildirmiştir. Ancak söz konusu gayelerle bölgeye intikal eden Hadramutlu Arapların, Hollanda sömürge idaresi tarafından diledikleri mahallerde dâimî olarak ikamet etmelerine müsaade edilmediği, bu kimselerin Batavya ve emsali sahil şehirlerinde yalnızca Araplara tahsis edilmiş özel bölgelerde ikamete mecbur bırakıldıkları ifade edilmiştir. Ahmed Rıfkı Efendi, tahriratının devamında bu meseleye somut bir örnek teşkil etmesi adına Seyyid Ahmed b. Ali Abbâsî adlı şahsın geçmiş yıllardaki bir vakasını aktarmaktadır. Rapora göre; Cavalı hacılarla birlikte bölgeye vâsıl olmak üzere yola çıkan bu zatın hareketliliği, Cidde'deki Hollanda Konsolosluğu tarafından telgrafla Batavya'ya ihbar edilmiştir. Gerçekleştirilen diplomatik temaslar neticesinde şahsın yalnızca Batavya'da ikametine müsaade edilmiştir. Ahmed Rıfkı Efendi'nin naklettiğine göre Batavya'da birkaç ay ikamet eden bu zât, bilâhare hacı kafileleriyle Cidde'ye avdet etmiş, oradan da farklı bir kimlikle Singapur'a geçerek Sumatra adasındaki bir yerleşkeye intikal etmiştir. Ahmed Rıfkı Efendi son olarak, gerek bölgede yaşayan Hadramutlu Arapların gerekse bölgeye Hicaz'dan gelip giden Arapların ikamet sorunu yaşadıklarını ve hatta Hollanda sömürge idarecilerinin pasaportlu veya yerleşik olarak Cava'da yaşayan Osmanlı tebaasına dahi iskân sorunu yaşattıklarını bildirmiş ve bu sorunun giderilmesi için gerekli çalışmaların yapılmasını talep etmiştir.[477] Fakat bu sorunun çözümüyle ilgili yeterli ve tatmin edici bir sonuca ulaşılamadığı görülmektedir.

21 Cemâziyelevvel 1313 (9 Kasım 1895) tarihinde Batavya Başşehbenderliği'ne tayin edilen[478] Mehmed Fuad Bey, görev yerine ulaştıktan kısa bir süre sonra 12 Şaban 1313 (28 Ocak 1896) tarihinde "Batavya Başşehbenderi Mehmed Fuad" mührü ile Hariciye Nezâreti'ne yazdığı bir tahriratta ise, Avrupa'ya gitmek üzere Malaka ve Sunda boğazlarından geçen gemilerin ve Osmanlı tebaası yolcuların, Singapur şehrinde bir şehbender veya memur bulunmaması sebebiyle seyahat için gerekli olan evraklarını

477 BOA, HR.HMŞ.İŞO., 175/60.

478 BOA, HR.SAİD., 12/22; DH.SAİD.d., 37/223; İ.HR., 349/17; 349/28; BEO., 703/52660; 708/53080.

düzenletmek ve gerekli işlemleri yapmak için Batavya'ya geldiklerini belirtir. Ayrıca Mehmed Fuad Bey, Singapur şehrini ziyaret ettiğini ve burada pek çok Müslümanın bulunduğunu aktardıktan sonra Müslümanların halifesi tarafından buraya fahrî bir şehbenderin tayin edilmesinin uygun olacağını bildirmiştir.[479]

Batavya Başşehbenderliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gönderilen 18 Zilhicce 1313 (31 Mayıs 1896) tarihli bir başka tahriratta Başşehbender Mehmed Fuad Bey, günümüzde Tayland olarak bilinen Siyam ülkesi kralının 26 Cemâziyelâhir 1313 (14 Aralık 1895) tarihinde yüz kişilik bir maiyetle Batavya'ya geldiğini ve Müslüman tebaaya mensup bir şahsın mülkünde misafir edildiğini bildirmektedir. Raporun devamında Mehmed Fuad Bey, kralın daveti üzerine mezkûr ikametgâha gittiğini ve kraliçenin de hazır bulunduğu hususi bir kabul merâsiminde kendisiyle müsbet bir mülâkat gerçekleştirdiğini nakletmektedir. Bu görüşme esnasında Siyam kralı, kardeşi olan prensin daha evvel İstanbul'a yaptığı seyahatte padişahın huzuruna kabul edilmesinden bahsetmiş ve kendilerine gösterilen iltifattan duyduğu derin memnuniyeti dile getirerek sultana yönelik hürmet ve tâzimlerini sunmuş, ayrıca bu temastan dolayı başşehbendere de teşekkürlerini iletmiştir. Mehmed Fuad Bey'in Hariciye Nezâreti'ne sunduğu bu rapor, 19 Muharrem 1314 (30 Haziran 1896) tarihinde ise Sadâret makamına havale edilmiştir.[480]

14 Safer 1315 (15 Temmuz 1897) tarihinde Batavya'ya tayin edilen Mehmed Kâmil Bey,[481] "Batavya Başşehbenderi Mehmed Kâmil" mührüyle bölgenin siyasî, sosyal, ekonomik ve dinî alanlardaki durumundan bahseden bir rapor hazırlamıştır. Hariciye Nezâreti'ne sunulan 19 Receb 1315 (14 Aralık 1897) tarihli bu raporda Başşehbender Mehmed Kâmil Bey, öncelikle Hollanda sömürge idaresi altındaki adalarda nüfusun 35 milyona ulaştığını belirtmektedir. Raporun devamında, İslâmiyet'in 13. yüzyılda Arap tüccarlar vasıtasıyla coğrafyaya girişini ve intişârını ele alan Kâmil Bey; Amerika'nın keşfini müteakip Avrupalıların bu yeni coğrafyayla tanıştıklarını ve adalar bölgesine kadem basan ilk gücün Portekizliler olduğunu aktarır. Bölge tarihine dair mâlûmat ihtiva eden bu tahriratta, Portekizlilerin ardından Hollandalıların bölgeye nüfuz ederek Hollanda Doğu Hindistan Şirketi vasıtasıyla sömürge faaliyetlerine başladıkları, kısa süreli

---

479 BOA, HR.TH., 169/137; HR.SFR.3., 460/21; 460/23.

480 BOA, Y.A.HUS., 354/27.

481 BOA, HR.SAİD., 14/17; DH.SAİD.d., 52/169; İ.HR., 355/40; 355/32; BEO., 981/73517; 993/74422; HR.TH., 198/100; 199/27.

İngiliz idaresinin ardından ise Hollanda'nın bölgede yeniden mutlak hâkimiyet tesis ettiği ifade edilmektedir. Raporun son kısmında ise sömürge idaresinin Müslüman ahaliye yönelik baskıcı politikalar zikredilerek tatbik edilen dinî kısıtlamalar, cami ve mescidlerin tahribi ile uygulanan zulüm neticesinde bölge Müslümanlarının nasıl muhtaç, çaresiz ve cehalet içinde bırakıldığı tafsilâtıyla nakledilmektedir. Bölge Müslümanların halifeye olan sevgi ve bağlılıklarını aktaran Kâmil Bey, bu insanları kaderlerine terk etmenin uygun olmayacağını, onlara gerekli yardımın ve desteğin gösterilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.[482]

Mehmed Kâmil Bey'in Batavya Başşehbenderliği döneminde -bizzat onun bir girişimi olup olmadığı bilinmemekle birlikte- 10 Zilkade 1315 (2 Nisan 1898) tarihinde Batavya'daki Arap cemiyetlerine mensup 682 kişi tarafından imzalanan ve altı maddeden ibaret Arapça bir mektup kaleme alınmış ve bizzat Sultan II. Abdülhamid'e gönderilmiştir. Ana mesele olarak Batavya ahalisinin Hollandalıların zulmünden şikâyetle padişahtan himaye ve yardım isteklerini ihtiva eden mektupta, halifeye dua edildikten sonra Yemenli Hadramut kökenli Arapların, Hz. Muhammed'e iman ve ondan sonra gelen Hz. Ebubekir (رَضِيَ اللهُ عَنْهُ) gibi halifelere biat ettikleri ve Osmanlı Devleti'nin halifeliği almasından sonra ise Osmanlı padişahlarına biat ettikleri vurgulanmıştır. Mektubun devamında, Arap topluluklarının Hint adalarına göç ve intikal süreçleri ele alınmış, İngiliz sömürge idaresi altındaki Singapur'da mukim Arapların, Batavya'da Hollanda tahakkümü altında yaşayan dindaşlarına kıyasla çok daha az baskı gördüğü aktarılmıştır. Bununla birlikte Hollanda hâkimiyetindeki Batavya ve emsali şehirlerde gerek yerli Müslüman ahalinin gerekse bölgeye yerleşen Arapların kötü muameleye mâruz bırakıldıklarına dikkat çekilmiştir. Son olarak mektupta, Hollanda'nın uyguladığı bu baskı ve zulüme karşı Müslümanların hâmisi olan halifeden himaye ve yardım talep edilmektedir.[483]

---

482 BOA, Y.PRK.EŞA., 28/58. Mehmed Kâmil Bey tarafından hazırlanan ve Hariciye Nezâreti'ne gönderilen 1897 tarihli bu raporun içeriği ve transkripsiyonu hakkında ayrıca bkz., Zübeyir Tetik, "Endonezya'da Bir Osmanlı Görevlisi: Batavya Başşehbenderi Mehmed Kâmil Bey'in Hayatı ve 1897 Tarihli Raporu", *Sırat (GİBTÜ İslâmi Araştırmalar Dergisi)*, Gaziantep, 2020, c.1, S.2, ss.89-123. Ayrıca mezkûr raporun bir diğer transkripsiyonu ve İngilizce çevirisi için bkz., İsmail Hakkı Kadı, A.C.S. Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations: Sources from the Ottoman Archives*, c.1, s.512-519.

483 BOA, Y.PRK.AZJ., 35/95.

27 Zilhicce 1315 (19 Mayıs 1898) tarihinde Batavya Başşehbenderliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gönderilen diğer bir tahriratta ise, Singapur'da nüfusları yaklaşık 40.000'e ulaşan Müslümanların haklarını ve çıkarlarını korumak, maddî-mânevî ihtiyaçlarını karşılamak gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca devlet-i ebed-müddet olan Osmanlı Devleti'nin ve halifenin bölgedeki rolünü daha fazla ön plana çıkarmak, özellikle de Müslümanların halifeye olan sevgilerini ve bağlılıklarını güçlendirmek için Singapur'da bir şehbenderhâne tesis edilerek eşraftan Abdülkadir es-Sekafî Efendi'nin buraya fahrî şehbender unvanıyla tayin edilmesinin hem bölgede yaşayan Müslümanların hem de devletin menfaatleri için uygun olacağı bildirilmiştir.[484]

26 Safer 1316 (16 Temmuz 1898) tarihinde Liverpool Başşşehbenderliği'ne tayin edilen[485] Mehmed Kâmil Bey, Batavya'dan ayrılmadan önce Tayland'ın Bangkok şehri hâkimi Abdülhamid Şah kendisi ile bir görüşme gerçekleştirmek istemiş ve içerisinde fotoğrafının da bulunduğu bir davet mektubunu Mehmed Kâmil Bey'e göndermiştir. Mehmed Kâmil Bey, 12 Şaban 1316 (26 Aralık 1898) tarihinde şehbenderlik aracılığıyla Bangkok şehri hâkiminin fotoğrafını ve davet mektubunu Hariciye Nezâreti'ne göndermiş ve davete icabet etmesinin uygun olup olmayacağını sormuştur. 21 Şaban 1316 (4 Ocak 1899) tarihinde Hariciye Nezâreti'nden gelen cevapta ise, başşehbenderin davete icabet etmesinin uygun ve faydalı olacağı ancak bu ziyaretin şehbenderhâneye birtakım masraflar açacağından dolayı Kâmil Bey'in yeni görev yeri olan Liverpool Başşehbenderliği'ne en kısa zamanda gitmesinin daha mütenasip bulunduğu bildirilmiştir.[486]

Mehmed Kâmil Bey'in ardından Batavya Başşehbenderliği'ne tayin edilen Emin Bey'in görev süresi zarfında, 10 Cemâziyelâhir 1317 (16 Ekim 1899) tarihinde başşehbenderlikten Hariciye Nezâreti'ne bir tahrirat gönderilmiştir. Söz konusu tahriratta, Rusya'nın artan kömür ihtiyacını karşılamak amacıyla Sumatra adasındaki yerel bir şahsın tavassutu ve teşebbüsleriyle bölgede bir kömür deposu tesis etmeyi planladığı aktarılmaktadır. Ancak Rus hükümetinin bu gibi hedefleri gerçekleştirmek üzere birkaç yıl evvel Batavya'da açtığı konsolosluğun, beklenen gayeye ulaşamaması sebebiyle bizzat kendi hükümet idaresi tarafından lağvedildiği bildirilmiştir. Başşehbenderliğin bu jeopolitik tespitleri, 21 Receb 1317 (25 Kasım 1899)

---

484 BOA, HR.SFR.3., 473/20.

485 BOA, HR.SAİD., 14/17; DH.SAİD.d., 52/169; İ.HR., 359/57; 360/17; 362/16; BEO., 1162/87102; 1291/96775; HR.SFR.3., 473/63; 473/65; HR.TH., 198/100.

486 BOA, BEO., 1249/93607.

tarihinde Hariciye Nâzırı Tevfik Paşa tarafından Sadâret makamına arz edilmiştir.[487]

5 Zilkade 1321 (23 Ocak 1904) tarihinde Batavya'ya başşehbender sıfatı ile tayin edilen[488] Hacı Râsim Bey, 22 Recep 1322 (2 Ekim 1904) tarihinde Hariciye Nezâreti'ne yazdığı bir tahriratta; Hint adaları ile Osmanlı Devleti arasındaki ticaretin gelişmesi ve Osmanlı ticaret ürünlerine yeni bir pazar açılmasının gerekliliğine dikkat çekmiştir. Bu bağlamda samimî arkadaşı Hacı Mehmed Nûr Efendi'nin hem "İstanbul Pazarı" adlı ticaret şirketinin âzalarından birisi olması hem de Cava adasında önemli bir sahil ve ticaret şehri olan Semarang şehrinin eşrafından olup ticaretle meşgul olan bilgili ve tecrübeli bir şahıs olması sebebiyle mezkûr şehre fahrî şehbender olarak tayin edilmesinin uygun olacağını belirtmiştir.[489]

Hacı Râsim Bey'in 25 Receb 1323 (25 Eylül 1905) tarihinde Hariciye Nezâreti'ne gönderdiği bir başka tahriratta ise, Batavya'da mukim Müslümanların ve Osmanlı tebaasının sanayi, ziraat ve ticaret sahalarında çağın teknik gelişmelerinin çok gerisinde kaldıkları vurgulanmaktadır. Başşehbendere göre ahalinin bu fennî terakkiyattan mahrum ve cehalet içinde bırakılmasının temel sebebi, Hollanda sömürge idaresinin tahakkümü altında ağır baskı ve zulümlere mâruz kalmalarıdır. Zira bu insanların âdeta ikinci sınıf tebaa statüsünde görülerek her türlü içtimaî ve eğitim hakkından yoksun bırakılması, mevcut geri kalmışlığa zemin hazırlamıştır. Raporunun hitâmında Râsim Bey, Batavya'daki memuriyeti müddetince bölge Müslümanlarının ve Osmanlı tebaasının şahsına gösterdiği teveccüh ve muhabbete lâyık olabilmek adına, karşılaştığı tüm tazyikata rağmen onların hukukunu ve menfaatlerini müdafaa etmek için azimle çalışacağını taahhüt etmektedir.[490]

Hacı Râsim Bey, 17 Şaban 1326 (14 Eylül 1908) yılında Batavya Başşehbenderliği'nden azledildikten[491] sonra h.1328 yılının Zilkade ayının (Kasım/Aralık 1910) başlarında Batavya'daki görevinden haksız yere azledildiğini ispatlamak, şahsına atılan iftiralara cevap vermek ve kendini savunmak maksadıyla Meclis-i Meb'ûsan'a sunulması için uzunca bir arzuhal

---

487 BOA, Y.A.HUS., 401/68.

488 BOA, HR.SAİD., 13/11; DH.SAİD.d., 22/249; İ.HR., 387/22; 388/1; BEO., 2263/169665.

489 BOA, HR.TH., 324/21.

490 BOA, HR.TH., 324/82.

491 BOA, HR.TH., 376/16; *Batavya Başşehbender-i Sâbık-ı Hacı Râsim Bey Tarafından Meclis-i Meb'ûsan Riyaset-i Celîlesi'ne Takdim Kılınan Arzuhal*, s.10-13.

hazırlamıştır. Râsim Bey hazırladığı bu arzuhalinde azledilme sürecinin öncesini ve sonrasını uzun uzadıya anlattıktan sonra, Hollanda sömürge yönetiminin mahallî halka uyguladığı kanunlardan ve yaptırımlardan bahsetmiştir.[492]

Râsim Bey, mezkûr arzuhalinde Batavya ve diğer Hollanda sömürgesi altındaki yerlerde insanların Avrupalı ve Asyalı şeklinde iki sınıfa ayrıldıklarını, Hristiyan olmayanların ikinci sınıf insan muamelesi gördüklerini, Avrupalı sınıfından olmak isteyenlerin önce Hristiyan olmaları sonra Hollanda tebaasına geçmeleri gerektiğini hatta bu insanların isimlerini dahi değiştirmelerinin zorunlu olduğunu nakleder. Bölgedeki Osmanlı tebaasına mensup insanların ve Türklerin dahi Avrupalı statüsünde olmadıklarını belirten Hacı Râsim Bey, arzuhalinde bu konuyu "Avrupalı ve Asyalı Farkı" başlığı altında ele almıştır. O, Hristiyanların bir değil yüz Müslüman öldürseler bile kısas edilemeyeceklerini, Müslümanların ise ister Osmanlı tebaasından isterse başka bir tebaadan olsunlar en ufak bir suç dahi işlerseler sekiz yıl hapis cezası aldıklarını ve herhangi bir Asyalının, Avrupalı statüsündeki insanları mahkemeye veremeyeceğini belirtmiştir. Diğer taraftan Avrupalıların diledikleri yerlere hiçbir sınırlama olmaksızın gidebildiklerini ama Asyalıların özellikle de Arap tebaasının kendi mahallinden dışarıya çıkmasının kesinlikle yasak olduğunu nakleden Râsim Bey, bunun gibi birçok hususta kanına ve gururuna dokunan ayrımcılık, adaletsizlik ve eşitsizlik olduğunu söylemiştir.[493] Ayrıca Râsim Bey, Sumatra adasındaki Hollanda genel valisine karşı beş milyon Müslümanın katılımıyla başlatılacak olan isyanı haber aldığını, fikrine müracaat eden Müslümanları sakinleştirdiğini ve birçok mazlum Müslümanın ölmesine sebep olacak bu isyanı iki günde büyümeden durdurduğunu ifade etmiştir.[494] Böylece hem diplomasi hem de siyasî kimliğini kullanarak milyonlarca mazlum kanının dökülmesini önlemiştir.

Hülâsâ burada şunu belirtmek gerekir ki; Batavya Başşehbenderliği'nden sefâret ve nezâret vasıtasıyla merkeze gönderilen arşiv belgeleri

---

492 Bkz., *Batavya Başşehbender-i Sâbık-ı Hacı Râsim Bey Tarafından Meclis-i Meb'ûsan Riyaset-i Celîlesi'ne Takdim Kılınan Arzuhal*, s.1-31.

493 *Batavya Başşehbender-i Sâbık-ı Hacı Râsim Bey Tarafından Meclis-i Meb'ûsan Riyaset-i Celîlesi'ne Takdim Kılınan Arzuhal*, s.26-29.

494 *Batavya Başşehbender-i Sâbık-ı Hacı Râsim Bey Tarafından Meclis-i Meb'ûsan Riyaset-i Celîlesi'ne Takdim Kılınan Arzuhal*, s.11-12. Râsim Bey'in bahsettiği isyan hareketi Cambi Sultanı Taha'nın 1904 yılında başlattığı isyan hareketi olmalıdır. Cambi hakkında Bkz., Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı Türk Tesirleri*, s.72-73.

tetkik edildiğinde, raporların genelinde Hollanda sömürge idaresinin bölge Müslümanlarına uyguladığı baskı ve zulümlerin geniş yer tuttuğu müşahede edilmektedir. Dahası söz konusu vesikalarda Müslüman ahalinin içtimaî, kültürel ve insanî temel hak ile menfaatlerinin sınırlandırıldığı açıkça vurgulanmıştır.

2. İdarî Faaliyetler

Yabancı devletlerle siyasî ve ticarî münasebetlerin gelişmesi ve bilhassa ticaretin yoğunlaştığı liman kentlerine şehbenderlerin tayin edilmesiyle birlikte Osmanlı tüccarı ve tebaası bu bölgelere yönelmiş, neticede buralardaki Osmanlı yerleşimi giderek artmıştır. Söz konusu coğrafyalara yerleşen bu kitlelerin yanı sıra bölgede mukim mahallî Osmanlı tebaasının doğum, vefat, nüfus kaydı, nikâh, pasaport (mürur tezkiresi), vize, vekâletnâme, veraset (miras), tebligat, kefaletnâme ve senet tanzimi gibi gündelik hayata dair hukukî ve idarî muamelelerinin ifası görevi doğrudan şehbenderliklerin uhdesine tevdi edilmiştir. Batavya Başşehbenderleri de şehbenderlik kurumunun aslî idarî vazifelerinden olan pasaport ve vize işlemleri başta olmak üzere tâbiiyet (uyrukluk) değiştirmek isteyen şahısların resmî muamelelerini yürütmüşlerdir. Bunun yanı sıra Osmanlı tebaasının nüfus, doğum, ölüm ve veraset kayıtlarının tutulması, senet ve kefaletnâmelerin tanzimi ile İstanbul'dan gönderilen tebligatların ilgili kişilere iletilmesi gibi bürokratik işlemlerin ifası da bizzat başşehbenderler tarafından deruhte edilmiştir. Ayrıca bölge eşrafından bazı şahsiyetlere nişan tevcih edilmesi hususunda muhtelif teşebbüslerde bulunmuşlar ve Osmanlı hükümeti tarafından ihsan edilen bu nişanları muhataplarına takdim etmişlerdir.[495]

Batavya'ya ilk muvazzaf başşehbender olarak tayin edilen Ali Galib Bey, ilk iş olarak bir vefâ örneği göstermiştir. 17 Safer 1301 (18 Aralık 1883) tarihinde Lahey Sefâreti'ne gönderdiği bir tahriratta kendisinden önce Batavya Başşehbenderliği'ne fahrî başşehbender olarak tayin olunan ve Felemenk Devleti tarafından beraatı tasdik edilmeyen Hızırzâde Abdülaziz Efendi'nin, Felemenk müstemlekesi olan Batavya'da Osmanlı tebaasına mensup insanların hak ve hukuklarını muhafaza etmek için pek çok fedakârlıkta bulunduğu ve bu yüzden kendisine Osmanlı hükümeti tarafından bir nişan verilmesinin muvafık olacağını belirtmiştir. Sefâret tarafından Hariciye Nezâreti'ne iletilen bu talep üzerine 26 Cemâziyelevvel 1301 (24 Mart

495 Erol, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik: Paris-Londra Örnekleri", s.65-66,125.

1884) tarihinde Sadrazamlık makamından verilen karar ile Abdülaziz Efendi'ye beşinci rütbeden Mecîdî nişanı verilmesi uygun görülmüştür.[496]

Hollanda sömürge idaresi altındaki Hint adalarının genel durumunu ve bölge ahalisinin "Asyalı" ve "Avrupalı" statülerinde tâbi oldukları kanun ile nizamları merkeze bildirmek maksadıyla kapsamlı bir rapor hazırlamak isteyen Ali Galib Bey, 19 Rebîülevvel 1302 (6 Ocak 1885) tarihinde Hariciye Nezâreti'ne bir tahrirat göndermiştir. Başşehbender bu yazısında, mezkûr lâyihanın hazırlık safhasında (1886 tarihli lâhiya kastedilmektedir.) kendisine destek veren, Felemenkçe kanunnâmelerin, bölgeye ait dört adet fotoğraf ile iki haritanın ve lüzumlu sair risâlelerin temininde yardımlarını gördüğü Cezâyir-i Hindiyye vilâyeti memurlarından ehliyet ve liyakat sahibi Mösyö De Sterlör'e(?) nişan tevcih edilmesinin münasip olacağını ifade etmiştir. Hariciye Nezâreti tarafından Sadâret makamına arz edilen bu talep neticesinde 13 Cemâziyelevvel 1302 (28 Şubat 1885) tarihinde mezkûr şahsa dördüncü rütbeden Mecîdî nişanı ihsan edilmesine karar verilmiştir.[497]

Ali Galib Bey, Batavya'ya vâsıl olmasını müteakip bölgede mukim Müslüman ahalinin büyük teveccühüne mazhar olmuştur. Nitekim çalışmamızın önceki kısımlarında da temas edilen 1883, 1884 ve 1886 tarihli raporları ile bilâhare Hariciye Nezâreti Umûr-ı Hukûkiyye-i Muhtelite Müdürü sıfatıyla kaleme aldığı 1891 tarihli raporunda bu duruma bilhassa değinmektedir. Başşehbender mezkûr belgelerde, bölgedeki Müslümanların ve Osmanlı tebaasının şehbenderhâneye gelerek memnuniyetlerini dile getirdiklerini, makâm-ı hilâfete olan sadakatlerini arz ettiklerini ve Osmanlı himayesine girerek Devlet-i Aliyye tâbiiyetine geçmek istediklerini vurgulamıştır. Ali Galib Bey aynı raporlarında, tâbiiyet değişimi (tebdîl-i tâbiiyyet) talebinde bulunan ahalinin isteklerini, onları incitmeden ve devletler hukuku kaidelerini hatırlatarak münasip bir lisânla geri çevirdiğini bildirmektedir. Bununla beraber Başşehbender, Osmanlı memâliki dâhilindeki herhangi bir

496 BOA, HR.TO., 51/47; HR.TH., 50/20.

497 BOA, İ.HR., 296/18747. Ali Galib Bey'in hazırladığı bu rapor 21 Ramazan 1303 (23 Haziran 1886) tarihli raporudur.

mahalde -örneğin Mekke'de- beş yıl kesintisiz ikamet etmeleri halinde Osmanlı tâbiiyetine hak kazanacaklarını kendilerine izah ettiğini de merkeze nakletmektedir.[498]

Batavya'daki Osmanlı başşehbenderleri, diplomatik himayeleri altındaki kitleler arasında Arap vilâyetlerinden gelen tebaanın da yer alması sebebiyle bölgedeki Arap asıllı ahaliyle ve bilhassa Hadramutlu eşrafla hususi münasebetler tesis etmişlerdir. O dönemde Endonezya coğrafyasında, başkent Batavya ve civarında iki bin, sair bölgelerde ise takriben on beş bin civarında Hadramut menşeli Arap nüfus ikamet etmekteydi. Arap yarımadasındaki Hadramut bölgesinin hukuken Osmanlı Devleti'ne bağlı olması hasebiyle yalnızca yerli Müslüman ahali değil, bölgede mukim Hadramutlu Araplar da kendilerini Devlet-i Aliyye tebaası statüsünde görmek arzusundaydılar. Ali Galib Bey'in 19 Şaban 1300 (25 Haziran 1883) tarihinde Hariciye Nezâreti'ne sunduğu tahrirat, bu vaziyeti somut bir biçimde ortaya koymaktadır. Raporda nakledildiğine göre Fâzıl b. Alevî isimli Arap eşrafından bir şahıs başşehbendere gönderdiği mektupta, Hicaz Valisi Hasip Paşa döneminde Hadramut Emîri Galib el-Kesîrî'ye nişan tevcih edilerek bölgenin Osmanlı tâbiiyetinin ve merkezle irtibatının teyit edildiğini hatırlatmıştır. Aynı şahıs mektubunun devamında Batavya ve havalisinde mukim seyyidlerin ve Arap ahalinin Osmanlı Devleti'ne olan sadakatlerinin muhafazası maksadıyla yeni Hadramut Emîri Mansûr'a da Yemen Vilâyeti vasıtasıyla yeniden nişan ihsan edilmesini talep etmiştir.[499] Dolayısıyla Ali Galib Bey, hem mahallî Müslüman halktan hem de Araplardan birçok insanın Osmanlı tebaasına geçmek istediklerini hazırladığı tüm raporlarında Osmanlı hükümetine bildirmiştir.

Ali Galib Bey'in raporlarında zikrettiği Hadramut kökenli Arapların tâbiiyeti meselesi Osmanlı Devleti Hukuk Müşavirliği'nin 13 Muharrem 1301 (14 Kasım 1883) tarihli mütalaanâmesinde, Felemenk Devleti müstemlekesinde yaşayan Arabistan'ın güney kesiminden olan Hadramut kökenli Arapların doğrudan doğruya Batavya Başşehbenderliği'ne tâbi olduklarını ve haklarının muhafaza edilmesi gerektiği yani tebaa-i Devlet-i Osmâniyye'den olup Osmanlı Devleti kanun ve nizamlarına tâbi oldukları

---

498 BOA, Y.PRK. EŞA, 3/60; Y.A.HUS., 25/18; Y.EE., 8/6; Y.PRK.HR., 14/15; Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk İzleri*, s.97-99; Çakılcı, "Batavya'da Osmanlı Baş Şehbenderliği: Kuruluşu, Baş Şehbender Ali Galib Bey ve Lâyihası", s.744.

499 BOA, Y.PRK.EŞA., 3/60; Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk İzleri*, s.99.

vurgulanmıştır. Ayrıca yabancı memleketlere gidecek olan Osmanlı tebaasına mensup halk ile Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu topraklara gelecek olan Felemenk tebaasına mensup vatandaşların Batavya Başşehbenderliği'ne giderek pasaportlarını vize ettirmeleri gerektiği görüşü bildirilmiştir.[500] Her ne kadar Endonezya'da ikamet eden Hadramut kökenli Arapların kendilerini Osmanlı vatandaşı sayma girişimleri olmasına rağmen, çok azı özellikle de Arap yarımadası ile bölge arasında ticaret yapan bazı tüccarın başşehbenderlikten pasaport alabildikleri görülmüştür. Ancak buna rağmen Hollanda yönetimi tarafından Araplar "Yabancı Doğulular" statüsünde değerlendirilmiştir.[501]

17 Şevval 1303 (19 Temmuz 1886) tarihinde Lahey Sefâreti'nden Hariciye Nezâreti'ne gönderilen bir tahriratta, Hollanda sömürge yönetiminin hâkimiyeti altında bulunan Batavya'da Fransız konsolos olarak görev yapan Mösyö Juslin Efendi'ye, Ali Galib Bey'in Batavya'dan ayrılmasından sonra Osmanlı Batavya Başşehbenderliği'nin resmî işlerini idare etmesinden dolayı kendisine bir teşekkür mahiyetinde üçüncü rütbeden Nişân-ı Âlî Osmânî verilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir.[502]

Ahmed Rıfkı Efendi'nin Batavya Başşehbenderliği görevini ifa ettiği dönemde, evvelâ Lahey Sefâreti'ne, bilâhare Hariciye Nezâreti'ne 25 Muharrem 1305 (13 Ekim 1887) ve 18 Safer 1305 (5 Kasım 1887) tarihlerinde Abdülfettah b. Abdülaziz imzasıyla dikkat çekici bir tahrirat gönderilmiştir. Müteveffâ sâbık Batavya Fahrî Başşehbenderi Hızırzâde Abdülaziz Efendi'nin oğlu olduğunu belirten Abdülfettah Efendi, mezkûr dilekçesinde ailesinin kökenlerine dair teferruatlı bilgiler sunmuştur. Buna göre büyük dedesi İstanbul'da doğup ticaret maksadıyla Bağdat'a yerleşmiş, babası Abdülaziz Efendi de Bağdat'ta dünyaya geldikten sonra Batavya'ya göç ederek burada fahrî başşehbenderlik vazifesini deruhte etmiştir. Kendisinin de Batavya'da doğduğunu ifade eden Abdülfettah Efendi, kardeşiyle birlikte aslen Osmanlı tebaası olmalarına rağmen sömürge idaresi tarafından kendilerine Felemenk tebaası muamelesi yapıldığından şikâyet etmiştir. Bu haksız uygulamanın önüne geçilmesi amacıyla tâbiiyetlerinin resmen tasdik edilerek ilgili makamlara tebliğ olunmasını isteyen Abdülfettah Efendi, ayrıca kendilerinden tahsil edilen vergilere de itiraz etmiştir. Bu doğrultuda

---

500 BOA, HR.TO., 367/22.
501 Bkz., Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk İzleri*, s.117.
502 BOA, HR.TO., 51/76.

şahıs, Hint adalarında Avrupalılara tanınan imtiyazlı statüye dahil edilmelerini ve daha düşük vergi dilimi uygulanan kanun kapsamına alınmalarını talep etmiştir.[503]

Abdülfettah Efendi'nin bu talebi üzerine Batavya Başşehbendeliği'nden durumun araştırılması istenmiştir. Batavya Başşehbenderi Ahmed Rıfkı Efendi de 26 Şaban 1304 (20 Mayıs 1887) ve 1 Ramazan 1304 (24 Mayıs 1887) tarihlerinde Hariciye Nezâreti'ne yazdığı tahriratlarda Abdülfettah Efendi'nin şehbenderhâneye geldiğini ve kendisiyle görüştüğünü, Abdülfettah Efendi ve kardeşi Ahmed Efendi'nin Osmanlı tebaasından olduklarını ve ona göre muamele edilebilmesi için istedikleri tebligatın verildiğini bildirmiştir.[504] Bu dönemde Hariciye Nezâreti Umûr-ı Hukûkiyye-i Muhtelite Müdürü olarak görev yapan eski Batavya Başşehbenderi Ali Galib Bey de, Abdülfettah Efendi'nin tâbiiyetine dair bir yazı kaleme almış ve Abdülfettah Efendi'nin Hızırzâde Abdülaziz Efendi'nin oğlu olduğunu ve babasının Bağdat'ta kendisinin de Batavya'da dünyaya geldiğini tasdik etmiştir.[505]

Ahmed Rıfkı Efendi'nin Batavya Başşehbenderliği döneminde Lahey Sefâreti tarafından Hariciye Nezâreti'ne gönderilen başka bir tahriratta, Batavya Meclis-i Sıhhıyesi âzasından Doktor Doderman Efendi'nin Batavya şehbenderhânesince verilen pek çok hizmeti yerine getirmesi ve Batavya'daki birçok Müslümanın sağlık sorunlarıyla ilgilenmesinden dolayı kendisine dördüncü rütbeden Mecîdî nişanı verilmesinin uygun olacağı ifade edilmiştir. Hariciye Nezâreti tarafından 18 Şevval 1303 (20 Temmuz 1886) tarihinde Sadrazamlık makamına aktarılan bu talep, 4 Safer 1304 (2 Kasım 1886) tarihinde kabul edilmiş ve zikredilen şahsa dördüncü rütbeden Mecîdî nişanı verilmesi uygun görülmüştür.[506]

Mehmed Fuad Bey döneminde ise -onun bir girişimi olup olmadığı bilinmemekle birlikte- 10 Zilkade 1303 (23 Nisan 1893) tarihinde Yıldız Sarayı Başkitâbet Dairesi'nden yazılan bir hümâyunda Batavya şehrinde ikamet eden Tüccar Seyyid Ahmed Efendi'ye dördüncü rütbeden Mecîdî nişanı verilmesi uygun görülmüş ve gerekenin yapılması padişah tarafından emredilmiştir.[507]

Üzerinde "Batavya Başşehbenderi Emin" şeklinde bir mühür bulunan 23 Rebîülevvel 1317 (1 Ağustos 1899) tarihli bir tahriratta, Hadramutlu

503 BOA, HR.TH., 76/60; HR.H., 104/71.
504 BOA, HR.HMŞ.İŞO., 170/21; 170/23.
505 BOA, HR.HMŞ.İŞO., 171/25.
506 BOA, İ.HR., 303/19276; HR.TH., 67/60.
507 BOA, İ.TAL., 95/27.

Araplara ait vekâletnâmelerin tasdik sürecinde yaşanan usulsüzlüklere dikkat çekilmiştir. Emin Bey mezkûr yazısında, bu vekâletnâmelerin Hadramut emîri tarafından resmen onaylanmadan, yalnızca mahallî kadıların isim ve unvanlarını gösteren mühürleri hâvi bir şekilde şehbenderhâneye ibraz edildiğini belirtmektedir. Başşehbendere göre sırf harç tahsil etmek maksadıyla alelusul tasdik edilen bu evraklar, ileride ciddi suistimallere zemin hazırlayabilecektir. Bu mahzurların önüne geçebilmek adına Emin Bey, bahsi geçen mahallî kadıların resmî kanallarla ikaz edilmesinin münasip olacağını merkeze bildirmiştir.[508]

16 Zilhicce 1317 (17 Nisan 1900) tarihinde Batavya Başşehbenderliği'ne tayin edilen[509] Sâdık Belîğ Bey'in bu makamda bulunduğu dönemde, Batavya'da bulunan Felemenk memurlarından Hubis Efendi, 1 Cemâziyelevvel 1319 (16 Ağustos 1901) tarihinde Hariciye Nezâreti'ne gönderdiği bir arîzada, Cava adasında ticareti çokça yapılan kahve, çay gibi mahsullerin ekim ve hasat usullerinden bahseden bir eser yazdığını, bu eseri ise Osmanlı hükümetine hediye olarak takdim ettiğini ve kabul edilmesinden büyük sevinç duyacağını ifade etmiştir. Hariciye Nezâreti tarafından Sadâret makamına oradan da bizzat padişaha arz edilen bu durum üzerine 25 Şevval 1319 (4 Şubat 1902) tarihinde Yıldız Sarayı Başkitâbet Dairesi'nden yazılan bir hümâyunda Hubis Efendi'nin münasip rütbeden bir nişan ile taltif edilmesine karar verilmiş ve ilgili makamlara bu durumun iletilmesi emredilmiştir.[510]

Batavya Başşehbenderliği'nin idarî faaliyetlerine verilebilecek bir diğer mühim örnek, Başşehbender Râsim Bey döneminde Hicaz demiryolu projesine yönelik yürütülen bağış (iâne) süreciyle ilgilidir. Yıldız Sarayı Başkitâbet Dairesi'nden sâdır olan 27 Rebîülevvel 1322 (11 Haziran 1904) tarihli bir irâde-i seniyyede, Hicaz demiryolunun inşasına maddî katkıda bulunan Şeyh Ömer Yûsuf el-Menkûş ve Şeyh Abdurrahman Bâ Cüneyd'e dördüncü rütbeden Mecîdî nişanı tevcih edilmesi uygun görülmüştür. Mezkûr belgede, bu taltif işleminin gerçekleştirilmesi ve nişanların şahıslara teslimi için başşehbenderlikten resmî muamelenin ifası talep edilmiştir.[511] Râsim Bey döneminde -onun bir girişimi olup olmadığı bilinmemekle birlikte- 27 Şevval 1322 (4 Ocak 1905) tarihinde Yıldız Sarayı Başkitâbet Dairesi'nden yazılan bir hümâyunda ise önceden kendisine 200 lira harcırah

508 BOA, HR.TH., 231/7.

509 BOA, HR.SAİD., 12/15; DH.SAİD.d., 81/265; İ.HR., 366/56; BEO., 1473/110459; 1543/115677; Y.PRK.BŞK., 62/17.

510 BOA, Y.A.HUS., 424/26; Y.PRK.BŞK., 66/3.

511 BOA, İ.TAL., 364/57.

verilen Cava hâkiminin biraderi Hacı Abdülkerim Efendi'ye üçüncü rütbeden Mecîdî nişanı verilmiş ve gerekenin yapılması padişah tarafından emredilmiştir.[512]

1904 yılı sonbaharında cereyan eden bir diğer vakada, Cidde'ye gitmek üzere bindiği Hollanda kumpanyasına ait vapurdan Sumatra adasına firar etmeye teşebbüs ederken yakalanıp tevkif (tutuklama) edilen Abdullah adlı şahsın durumu merkeze yansımıştır. Söz konusu şahsın Cidde'ye nakledilerek oradaki mahallî makamlara teslim edilmesi görevi Batavya Başşehbenderi Hacı Râsim Bey'e tevdi edilmiş ve şüpheli şahıs Batavya'ya sevk edilmiştir. Bu resmî vazifenin ifası için kendisine 110 İngiliz lirası harcırah tahsis edilen Râsim Bey, şahsı Cidde'ye intikal ettirdikten sonra 28 Receb 1322 (8 Ekim 1904) tarihinde kapsamlı bir tahrirat kaleme almıştır. Başşehbender bu raporunda, şüpheliyle gerçekleştirdiği mülâkatların detaylarını ve şahsa dair mütalaa ile intibalarını Hariciye Nezâreti'ne arz etmiştir.[513]

Şehbenderlerin idarî görevlerinden biri de pasaport ve vize işlemleri ile ilgilenmektir. Batavya Başşehbenderi Mehmed Kâmil Bey, 15 Muharrem 1316 (5 Haziran 1898) tarihinde Mekteb-i Sultânî'de okuyan Cava ahalisinden dört gence pasaport düzenleyerek vermiştir. Râsim Bey'in başşehbender olduğu yıllarda ise 23 Ramazan 1323 (21 Kasım 1905) tarihinde Felemenk Sefâreti'nden Hariciye Nezâreti'ne gönderilen bir tahriratta, Mehmed Kâmil Bey'in pasaport verdiği Cava ahalisinden bu dört gencin Felemenk tebaasına mensup oldukları iddia edilmiş ve Osmanlı şehbenderlerinin yabancılara pasaport vermelerinin uygun olmadığı belirtilerek gerekenin yapılması talep edilmiştir.[514] Hariciye Nezâreti tarafından durumun tahkik edilmesinin istenmesi üzerine dönemin Batavya Başşehbenderi Râsim Bey tarafından 26 Zilhicce 1323 (21 Şubat 1906) tarihinde konu ile ilgili nezârete bir yazı yazılmıştır. Her ne kadar söz konusu durum, Mehmed Kâmil Bey döneminde yaşanmış olsa da meseleyi tahkik eden Râsim Bey 1906 tarihli bu yazısında, 1905 yıllarında pasaport verilen dört gencin iddia edildiği gibi Felemenk tebaasından olmadıklarını aksine bu gençlerin aslen Arap asıllı olup Cava ahalisinden olduklarını, Cava'da ikamet ettiklerini ve Osmanlı tebaasına mensup olduklarını belirtmiştir. Mekteb-i Sultânî'de okuyan bu gençlerin Seyyid Abdülmuttalib Efendi, Abdurrahman b. Sehl

512 BOA, İ.TAL., 351/35; BEO., 2469/185158; 2469/185161.
513 BOA, BEO., 2459/184404; 2406/180440; 2514/188512.
514 BOA, HR.İD., 55/83.

Efendi, Abdurrahman b. Hasan Efendi ve Abdülkadir el-Aydarûs Efendi olduklarını tespit etmiştir.[515]

Japonya'da bulunan ve ihtidâ eden muteber bir şahsın talebi üzerine, Cava Müftüsü Seyyid Osman Alevî ile birlikte İslâm'ın esaslarına dair bir risâle kaleme alınmaktaydı. Japonya'daki Müslümanlara mânevî destek sağlamak ve İslâmiyet'in yayılışını teşvik etmek maksadıyla Başşehbender Râsim Bey'in adının da mezkûr risâlenin müellifleri arasında yer alması talep edilmiştir. Bu hadise, 20 Zilkade 1323 (16 Ocak 1906) tarihinde Râsim Bey tarafından kaleme alınan bir tahriratla Hariciye Nezâreti'ne bildirilmiştir. Ancak nezâretten 8 Muharrem 1324 (4 Mart 1906) tarihinde gönderilen cevabî yazıda, Râsim Bey'in haiz olduğu resmî diplomatik sıfat hasebiyle böylesi bir neşriyatta isminin bulunmasının diplomatik teamüllere uygun olmayacağı tebliğ edilmiştir.[516]

Hacı Râsim Bey döneminde 5 Cemâziyelevvel 1324 (27 Haziran 1906) tarihinde Batavya Başşehbenderliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gönderilen bir başka tahriratta ise, 26 milyon Müslümanın yaşadığı Cava adasındaki Batavya şehrinde, Arapların ikamet ettikleri mahallede halife adına inşa edilecek üç bin kişilik kapasiteye sahip bir camiden bahsedilmiştir. Bu caminin inşası için 5.000 lira civarında yardımda bulunmuş olan ve Hicaz demiryolunun tamamlanabilmesi için de sayısız yardımda bulunan Osmanlı tebaasına mensup Arap asıllı Seyyid Abdullah el-Aydarûs el-Hadramî isimli şahıs ile zikredilen caminin inşaatı için yardım eden Seyyid Münir el-Kaf ve Şeyh Said Baid Efendilere dördüncü rütbeden, Seyyid Abdullah el-Aydarûs Efendi'nin kardeşi Seyyid Abdülkadir el-Aydarûs Efendi'ye ise beşinci rütbeden Mecîdî nişanı verilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir. Hariciye Nezâreti tarafından Sadâret makamına iletilen bu teklif üzerine 7 Recep 1324 (27 Ağustos 1906) tarihinde zikredilen şahıslara talep edilen nişanların verilmesi uygun görülmüştür.[517]

Hacı Râsim Bey dönemindeki bir diğer dikkat çekici idarî faaliyet, Batavya Başşehbenderliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gönderilen 3 Muharrem 1325 (16 Şubat 1907) tarihli tahrirata yansıyan adlî ve insanî bir vakadır. Söz konusu raporda, Osmanlı tebaasına mensup Midilli adasından Vangel veled-i Monal, Vis adasından Anden veled-i Simon ve Makedonyalı Anançelov veled-i Dematriya adlı üç Rum gencin mağduriyeti aktarılmaktadır. Sünger avcılığı yapmak maksadıyla bir Yunan gemisine binen bu gençler,

---

515 BOA, HR.TH., 330/92.
516 BOA, BEO., 2767/207515; 2776/208184.
517 BOA, İ.TAL., 407/55.

gemi kaptanı tarafından evvelâ Singapur ve Siyam'a (Tayland) götürülmüş, ardından Avustralya'ya müteveccihen yola çıkıldığında, uğradıkları Batavya limanında pasaportları ellerine verilerek gemiden terk edilmişlerdir. Tahriratın devamında, başıboş kalan bu üç gencin doğrudan şehbenderhâneye sığındıkları ve memleketlerine sevk edilebilmeleri için 152 Osmanlı lirası yol masrafına ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Hariciye Nezâreti'nden 27 Safer 1325 (11 Nisan 1907) tarihinde gönderilen cevabî yazıda ise mağdur gençlerin memleketlerine dönebilmeleri için talep edilen tahsisatın karşılanacağı bildirilmiş ve gerekli yardımın başşehbenderlik vasıtasıyla ifa edilmesi tâlimatı verilmiştir.[518]

3. Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri

Şehbenderlik makamının deruhte ettiği bir diğer vazife ise, görev bölgelerinde mektep ve medrese gibi eğitim kurumları tesis etmek yahut tahsil maksadıyla mahallî ahaliden yurt dışına öğrenci sevk etmektir. Şehbenderler, gönderilen bu talebelerin eğitimlerini kesintisiz sürdürebilmeleri adına himayelerini esirgememişlerdir. Kitap, kırtasiye, giyim, barınma ve burs gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması için âzami gayret sarf etmişlerdir. Bunun yanı sıra eğitimini tamamlayarak memleketine dönecek mezunlara resmî memuriyet tevcih edilmesi hususunda merkeze tavsiyelerde bulunmuşlardır. Aynı zamanda tahsil için gittikleri coğrafyada sefalete düşerek vatanına dönmek isteyen Osmanlı tebaasına mensup muhtaç talebelere de gerekli yardımı sağlamışlardır.[519]

Endonezya'daki Hollanda sömürge yönetimi, Müslüman halkın eğitimine fazla önem vermemekte ve eğitim politikası esas itibariyle ara eleman ihtiyacını karşılamaya yönelik idi. Bu sebeple ülkede, az sayıda sömürge okulları ve çeşitli Hristiyan teşkilâtlarının kurdukları özel okullar bulunmaktaydı. Müslüman cemiyet ve teşkilâtların, eğitim ve öğretim faaliyetlerine ise sömürge aleyhtarlığı fikirleri teşvik ettikleri gerekçesiyle belli kısıtlamalar getirilmişti. İşte böyle bir ortamda görev yapan Batavya Başşehbenderleri, bölgedeki eğitim ve öğretim yetersizliğini ıslah edebilmek ve çocuklarını İstanbul'daki Türk okullarında okutmak isteyen Müslüman ailelere ve öğrencilere yardım edebilmek için birçok faaliyette bulunmuşlardır.[520] Hollanda sömürge yönetiminin baskı ve zulümlerinin arttığı, bölgedeki eğitim ve öğretim faaliyetlerini kısıtlayarak insanları cahil bırakmak istediği bir ortamda Cava eşrafı, özellikle de Arap asıllılar çocuklarını

---

518 BOA, İ.HR., 405/35; DH.MKT., 1164/56.

519 Erol, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik: Paris-Londra Örnekleri", 133-134,178.

520 Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk İzleri*, s.119.

Dârüşşafaka veya Aşiret Mekteb-i Hümâyunu gibi İstanbul'daki Türk okullarında okutmak istemişler ve Batavya Başşehbenderliği vasıtasıyla halifeye başvurmuşlardır.[521]

Bu hususa verilebilecek mühim bir örnek, Batavya Başşehbenderi Veliyüddin Şemsî Bey döneminde yaşanmıştır. Doğrudan onun bir teşebbüsü olup olmadığı sarih olmamakla birlikte Batavya Başşehbenderliği vasıtasıyla Cava'da mukim Hadramut eşrafından Seyyid Abdullah el-Attâs Efendi, 19 Rebîülevvel 1312 (20 Eylül 1894) tarihinde kaleme aldığı bir arzuhal ile çocuklarının İstanbul'daki Osmanlı mekteplerinde tahsil görmesini Bâbıâli'den talep etmiştir. Bu talebe binaen, 21 Zilkade 1312 (16 Mayıs 1895) tarihinde sâdır olan irâde-i seniyye ile Seyyid Abdullah el-Attâs Efendi'nin dört mahdumu (oğlu) ve onlara refakat eden diğer iki Cavalı çocuğun pâyitahttaki münasip mekteplere kaydedilmeleri emredilmiştir. Nitekim arşiv vesikalarında isimleri ve yaşları zikredilen bu çocuklardan; Hatim b. Abdullah el-Attâs(12) ile Abdurrahman b. Alevî el-Attâs(11) Mekteb-i Sultânî'ye, Muhammed b. Ali el-Attâs(12) ile Ömer b. Alevî el-Attâs(11) Dârüşşafaka'ya, Osman b. Abdullah el-Attâs(17) ve Muhammed b. Abdullah el-Attâs(15) ise Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne'ye kaydedilmişlerdir.[522]

Bölgedeki eğitim yetersizliği, Batavya'daki Osmanlı başşehbenderlerinin de dikkatinden kaçmamış, göreve başlamalarından kısa bir süre sonra yerli Müslümanların cehaletini gidermek ve sosyokültürel durumlarını iyileştirmek maksadıyla çözüm önerilerini ihtiva eden lâyihalar hazırlamışlardır. Nitekim Batavya Başşehbenderi Mehmed Kâmil Bey, 19 Receb 1315 (14 Aralık 1897) tarihinde kendi mührüyle Hariciye Nezâreti'ne sunduğu tahriratta bu konuya derinlemesine temas etmiştir. Endonezya adalarının kısa bir tarihçesini sunduğu mezkûr raporunda Kâmil Bey; halkın eğitim seviyesinin son derece düşük olduğunu, Hollanda sömürge idaresinin bilinçli bir cehalet politikası yürüterek yerli ahaliye âdeta amele yahut esir muamelesinin reva görüldüğünü ifade etmektedir. Raporda ayrıca, Hadramut ve Somali menşeli Araplar arasındaki bazı muallimler haricinde, yerli halk içinden ne dinî ne de müsbet ilimlerde yetişmiş liyakatli hocaların bulunmadığına dikkat çekilmiştir. Tahsil gayesiyle Hicaz'a gidenlerin bir kısmı memleketlerine dönse dahi, içlerinde tedrisatla iştigal edenlerin sayısının yok denecek kadar az olduğu belirtilmiştir. Hollanda müstemleke yönetiminin eğitim politikasının temelinde aslında İslâmiyet'i imha ve zayıflatma gayesinin yattığını vurgulayan başşehbender, Müslüman ahalinin

---

521 Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk İzleri*, s.119.

522 BOA, İ.DH., 1322/20; MF.MKT., 266/54.

ahlâkî ve dinî terbiyesinin yükseltilmesinin ve İslâmî neşriyatın yaygınlaştırılmasının bir zaruret olduğunun altını çizmiştir. Mehmed Kâmil Bey raporunun hitâmında, bölge eşrafına mensup çocukların devlet himayesinde pâyitahtta tahsil görmesinin bu uyanışa büyük fayda sağlayacağını merkeze arz etmiştir.[523]

Mehmed Kâmil Bey'in Batavya Başşehbenderliği döneminde 15 Şaban 1315 (9 Ocak 1898) tarihinde Batavya Başşehbenderliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gönderilen bir tahriratta ise, Batavya'da yaşayan eşraftan bazılarının ve Müslüman liderlerin şehbenderhâneye geldikleri ve çocuklarının İstanbul'da münasip okullara kaydedilerek okutulması için başvuruda bulundukları bildirilmiştir. Hariciye Nezâreti tarafından Sadâret makamına iletilen bu konuya dair yapılan yazışmalar neticesinde 16 Zilkade 1315 (8 Nisan 1898) tarihinde Batavyalı üç çocuğun (daha sonra bir çocuk daha ilâve edilmiştir.) Mekteb-i Sultânî'ye veya Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne'ye kaydedilmeleri ve yolculuk masraflarının karşılanarak İstanbul'a gönderilmelerine karar verilmiştir.[524]

5 Zilhicce 1315 (17 Mayıs 1898) tarihinde Batavya Başşehbenderliği tarafından Hariciye Nezâreti'ne gönderilen bir başka tahriratta, yukarıda mezkûr Batavyalı çocukların İstanbul'da eğitim görmelerine müsaade edilmesinin yerli ahali arasında büyük bir memnuniyetle karşılandığı ve halkın şehbenderhâneye gelerek makâm-ı hilâfete olan şükranlarını arz ettikleri ifade edilmiştir. Aynı vesikada, Dersaadet'e sevk edilecek çocukların 7 Haziran 1898 tarihinde Mesajiri (Messageries Maritimes) kumpanyasına (şirketine) ait vapura binecekleri bildirilmiş, seyahat güzergâhında bulunan Port Said ve Beyrut limanlarında vilâyet makamları tarafından himaye edilmeleri ve kendilerine gerekli muavenetin gösterilmesi talep edilmiştir. Bu sürecin malî boyutuyla ilgili olarak, 4 Rebîülevvel 1316 (23 Temmuz 1898) tarihinde Hariciye Nezâreti'nden Sadâret makamına gönderilen yazıda, Batavya Başşehbenderi Mehmed Kâmil Bey tarafından merkeze bildirilen 2.286 frank (127 Osmanlı lirası) tutarındaki seyahat masrafının Maarif Nezâreti bütçesinden karşılanması talep olunmuştur. Nitekim 25 Rebîülevvel 1316 (13 Ağustos 1898) tarihinde alınan karar doğrultusunda, mezkûr meblağın Maarif Nezâreti tahsisatından tesviye edilmesine hükmedilmiştir.[525]

---

523 BOA, Y.PRK.EŞA., 28/58; Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk İzleri*, s.119-120.

524 BOA, İ.HR., 358/23; BEO., 1107/83000; 1127/84517.

525 BOA, BEO., 1168/87594; 1174/87977; 1177/88243.

6 Rebîülevvel 1316 (25 Temmuz 1898) tarihinde Maarif Nezâreti'nden Hariciye Nezâreti'ne gönderilen tahriratta, 7 Haziran 1898'de Batavya'dan Dersaadet'e sevk edilen dört çocuğun eğitim görecekleri mekteplere kayıt işlemlerinin tamamlandığı bildirilmiştir. Mezkûr vesikada isimleri zikredilen bu talebelerden; Abdülmuttalib Şahab Efendi, Muhammed Hasan Efendi ve babası Seyyid Abdülkadir Efendi'nin şehbenderhâneye bizzat müracaat edip kafileye dahil olmasını istirham ettiği yedi-sekiz yaşlarındaki Abdurrahman Efendi'nin Mekteb-i Sultânî'ye kabul edildikleri belirtilmiştir. Kafiledeki dördüncü çocuk olan Ali Efendi ise tahsilini sürdürmek üzere Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne'ye kaydedilmiştir.[526]

Sultan II. Abdülhamid'in iradesi doğrultusunda, 6 Rebîülevvel 1316 (25 Temmuz 1898) tarihinde Sadâret makamından Hariciye Nezâreti'ne gönderilen bir başka tezkerede; Cava Müslümanlarının ileri gelenlerine mensup çocukların, makâm-ı hilâfetin bir lutfu olarak İstanbul'daki mekteplerde tahsil göreceklerinin ilân edilmesi ve bu kapsamda pâyitahta kaç talebe sevk edilebileceğinin merkeze bildirilmesi talep edilmiştir. Ayrıca bu maarif çağrısının yalnızca Cava ile sınırlı kalmayıp Sumatra, Malaka ve Singapur havalisini de kapsadığı bilhassa vurgulanmıştır.[527] 25 Temmuz 1898 tarihli bu tâlimata binaen Başşehbender Mehmed Kâmil Bey'in, mezkûr kararı bölge halkına tebliğ etmesi ahali arasında büyük bir memnuniyet hâsıl etmiştir. Halife'nin onca devlet meşgalesi arasında kendilerine teveccüh göstermesinden derin bir sevinç duyan Müslümanlar, şehbenderhâneye gelerek makâm-ı hilâfete olan saygı, şükran ve sadakat duygularını arz etmişlerdir. Dolayısıyla bu ilâna gösterilen rağbet fevkalâde yüksek olmuş ve tahsil maksadıyla İstanbul'a gönderilmek üzere şehbenderhâneye getirilen çocukların sayısı kısa sürede otuzu bulmuştur. Nitekim 6 Receb 1316 (20 Kasım 1898) tarihinde Batavya Başşehbenderliği'nden Hariciye Nezâreti'ne irsâl olunan tahriratta, kayıtları yapılan talebe sayısının otuza ulaştığı ve seyahat için gerekli hazırlıklara başlandığı bildirilmiştir.[528]

Batavya Başşehbenderliği'nin Kasım 1898 tarihli raporunun İstanbul'daki ilgili makamlara intikal etmesinin ardından, bu eğitim projesinin merkez ile taşra arasında yeterli koordinasyon sağlanmadan yürütüldüğü gerçeği gün yüzüne çıkmıştır. Nitekim Maarif Nezâreti, 18 Şevval 1316 (1 Mart 1899) tarihli tezkiresinde, mekteplerde kayıt mevsiminin geçtiğini ve

---

526 BOA, BEO., 1166/87419; HR.İD., 2032/13.

527 BOA, BEO., 1166/87419; Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk İzleri*, s.120.

528 BOA, HR.İD., 2032/22; Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk İzleri*, s.120.

münhal kontenjan kalmadığını gerekçe göstererek yeni talebe kabulüne muvafakat etmemiştir. Nezâret ayrıca, evvelce Dersaadet'e tahsil için gönderilen Cavalı talebelerden bazılarının yaşlarının çok küçük, bazılarının ise eğitim çağını aşmış olması sebebiyle sisteme uyum sağlayamadıklarını belirtmiştir. Buna ek olarak, Türkçe bilmemelerinden kaynaklanan lisân problemi ve memleketlerine duydukları özlem yüzünden sık sık hastalandıkları rapor edilmiştir. Tüm bu pedagojik sorunların yanı sıra Osmanlı maliyesinin ciddi açıklar verdiği bir dönemde, oldukça masraflı olan bu talebelerden beklenen verimin alınamadığı da vurgulanmıştır. Neticede Cava, Singapur ve Sumatra gibi bölgelerden İstanbul'a talebe sevkiyatının durdurulmasına karar verilmiştir.[529] Merkezden atanan muvazzaf başşehbenderlerin gayretleriyle makâm-ı hilâfete olan güven ve bağlılığın zirveye ulaştığı bir zamanda alınan bu menfi kararın, mahallî Müslüman halk nezdinde derin bir teessüre ve hayal kırıklığına sebep olduğunu ifade etmek mümkündür.

Maarif Nezâreti'nin menfi kararı üzerine Bâbıâli, şehbenderliklerden talebe sevkiyatının tehir edilmesini istemiştir. Başşehbenderliğin, İstanbul'daki mekteplerde münhal kontenjan kalmadığını mahallî ahaliye tebliğ etmesine rağmen bu süreçte bir istisna yaşanmıştır. Nitekim 19 Receb 1316 (3 Aralık 1898) tarihinde Batavya Başşehbenderliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gönderilen tahriratta, Bafor (Bogor) kasabası Arap cemaati reisi Şeyh Bâ Cüneyd ile Ebubekir Senger Efendi'nin mahdumları olan ve yaşları yedi ila on altı arasında değişen yedi çocuğun durumu merkeze arz edilmiştir. Raporda, söz konusu çocukların Maarif Nezâreti'nin red kararından evvel İstanbul'a müteveccihen yola çıkarıldıkları belirtilerek mağduriyet yaşanmaması adına bu talebelerin münasip mekteplere kabulü talep edilmiştir. Başşehbender Mehmed Kâmil Bey'in bizzat refakat ederek "La Seyne" adlı gemiyle Singapur'a sevk ettiği ve oradan da Mesajiri (Messageries Maritimes) şirketine ait vapurla İstanbul'a yolculuk yapmakta olan bu yedi çocuk için merkezin tavrı müsbet olmuştur. 27 Şaban 1316 (10 Ocak 1899) tarihinde alınan karar doğrultusunda, hâlihazırda yolda olan bu talebelerin istisnaî olarak uygun okullara kaydedilmelerine hükmedilmiştir.[530]

Tahsil maksadıyla İstanbul'a gönderilen bu yedi çocuktan isimleri, Ahmed Efendi(11) ve Said Efendi(8) olan iki çocuk Şeyh Bâ Cüneyd

---

529 BOA, BEO., 1275/95593; 1437/107706; Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk İzleri*, s.120-123.

530 BOA, İ.MF., 3/35; İ.HR., 361/50; Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk İzleri*, s.122.

Efendi'nin oğulları iken Ahmed Said Efendi(14), Abdullah Efendi(12), Muhammed Efendi(11), Davud Efendi(8) ve Süleyman Efendi(7) isimli diğer beş çocuk ise Ebubekir Senger Efendi'nin mahdumlarıdır. Mezkûr çocuklar Maarif Nâzırı Zühdü Paşa tarafından büyük bir hüsnükabulle karşılanmıştır. Talebelerin Aşiret Mektebi'ne kayıt işlemleri ivedilikle tamamlanmış olup eğitim, barınma ve diğer tüm masrafları Osmanlı hükümeti tarafından üstlenilmiştir.[531] Batavya Başşehbenderi Mehmed Kâmil Bey ise bu talebelerle yalnızca kendi memuriyeti süresince değil, Batavya'daki görevinden ayrıldıktan sonra da yakından ilgilenmeyi sürdürmüştür. Nitekim 24 Cemâziyelevvel 1321 (18 Ağustos 1903) tarihinde Hariciye Nezâreti'ne sunduğu tahriratta, İstanbul'da tahsil gören bu Cavalı öğrencilerin mağdur olmaması adına kendilerine 80'er kuruş öğrenci maaşı (harçlık) bağlanmasının münasip olacağını ifade etmiştir.[532]

Sâdık Belîğ Bey'in Batavya Başşehbenderliği döneminde 28 Recep 1317 (2 Aralık 1899) tarihinde şehbenderlikten Hariciye Nezâreti'ne gönderilen başka bir tahriratta ise, Sulavesi adasının merkezi Makassar şehrinde ikamet eden Şeyh Muhammed b. Said bâ-Makisem isimli zatın şehbenderhâneye geldiği ve oğlunun meccanen Mekteb-i Şâhâne'ye kayıt edilmesini talep eden bir yazı yazarak başvuru yaptığı belirtilmiş ve zikredilen bu Arapça talep yazısı da tahrirata eklenerek gönderilmiştir. Şehbenderlikten gönderilen bu tahrirat Hariciye Nezâreti tarafından Sadâret makamına iletilmiş ve bazı yazışmalardan sonra 17 Şevval 1317 (18 Şubat 1900) tarihinde Maarif Nezâreti'nden verilen cevapta, Mülkiye ve Sultânî mekteplerindeki meccanen tedrisin ve öğrenci alımının sona erdiği, bu okullardaki kontenjanların tamamen dolduğu ifade edilmiştir. Ayrıca mezkûr nedenlerden dolayı kayıtların kesinlikle yapılmayacağı bildirilerek durumun başvuru yapanlara uygun bir dille tebliğ edilmesi istenmiştir.[533]

Osmanlı hükümeti Cava'dan İstanbul'a eğitim için gönderilen tüm çocukların maddî ve mânevî ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. Kayıt edildikleri okullardan mezun olan öğrencilerin bir üst seviyedeki okullarda tahsil görmeleri için imkân tanınmış, hasta olan veya memleketlerine geri dönmek isteyen öğrencilerin ise en hızlı biçimde isteklerinin yerine getirilmesine gayret gösterilmiştir. Örneğin, Sâdık Belîğ Bey'in başşehbenderlik vazifesinde bulunduğu dönemde Mülkiye müdürü tarafından Maarif Nezâreti'ne yazılan bir yazıda, 1895 yılında Mekteb-i Mülkiyye-i

---

531 BOA, İ.MF., 3/35; Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk İzleri*, s.123.
532 BOA, BEO., 2174/162984.
533 BOA, BEO., 1449/108606.

Şâhâne'nin idâdî kısmına (lise kısmı) kaydedilen Cavalı Osman ve Muhammed Abdullah el-Attâs isimli talebelerin buradaki eğitimlerini tamamlayıp diplomalarını aldıkları ifade edilerek bu iki talebenin Mekteb-i Mülkiyye'nin bir üst sınıfa (yüksekokul kısmı) kaydedilmeleri talep edilmiştir. 15 Zilhicce 1316 (26 Nisan 1899) tarihinde Maarif Nâzırı'nın onayı ile bu iki talebenin bir üst sınıfa kayıtları kabul edilmiştir.[534]

Emin Bey'in başşehbenderlik döneminde ise, 14 Cemâziyelevvel 1321 (8 Ağustos 1903) tarihinde Maarif Nezâreti'nden Cezâyir-i Bahr-i Sefîd vilâyeti (Rodos, Midilli, Sakız ve Limni adalarından oluşan vilâyet) Maarif müdürüne yazılan bir yazıda Aşiret Mektebi'nin dördüncü sınıfında tahsil gören yedi Cavalı öğrencinin hastalıklarından dolayı hava değişikliği için Midilli adasına 180 kuruş maaş ve 400 kuruş harcırah ile gönderildiği bildirilmiştir.[535]

Şehbenderlik makamının eğitim ve öğretim faaliyetleri, yalnızca öğrenci kabulü ve sevkiyatı gibi idarî muamelelerle sınırlı kalmamış, bölgedeki dinî ve ilmî neşriyatta merkez adına titizlikle takip edilmiştir. Nitekim Başşehbender Emin Bey döneminde, Matbaa-i Osmâniye Müdürü Bekir Sâmi Bey tarafından 21 Cemâziyelâhir 1321 (14 Eylül 1903) tarihinde Maarif Nezâreti'ne gönderilen bir tahrirat bu duruma işaret etmektedir. Söz konusu yazıda *Tefsîru'l-Beyzâvî*'nin h.1302 (1884-1885) senesinde Cava lisânında tab' edilmiş olmasına rağmen bölge Müslümanlarından gelen yoğun talepler üzerine eserin yeniden basılması için müsaade istenmiştir. Maarif Nezâreti tarafından 17 Rebîülâhir 1322 (1 Temmuz 1904) tarihinde verilen cevapta ise mezkûr eserin basımında herhangi bir sakınca bulunmadığı bildirilerek gerekli ruhsat verilmiştir.[536] Ancak mezkûr eserin[537] tekrar basılıp basılmadığı konusunda kesin bir bilgi ve belge henüz tespit edilmemiştir.

---

534 BOA, MF.MKT., 452/1.

535 BOA, MF.MKT., 722/32.

536 BOA, MF.MKT., 865/52.

537 Başşehbender Emin Bey'in Batavya'daki memuriyeti döneminde Matbaa-i Osmâniye tarafından kaleme alınan tahriratlarda "Tefsîru'l-Beyzâvî'nin Cava lisânına tercümesi" şeklinde zikredilen eserin, hakikatte kuru bir tercümeden ziyade müstakil (telif) bir mahiyet taşıdığı çağdaş araştırmacılar tarafından tespit edilmiştir. Bahsi geçen bu telif eser, esasen Abdürraûf es-Sinkilî (ö. 1105/1693) tarafından 17. yüzyılda Malayca-Endonezce olarak kaleme alınan ve Malay-Endonezya coğrafyasının ilk tam tefsiri olma hususiyetini taşıyan *Tercümânü'l-Müstefîd* adlı eserdir. Bkz., Eyyüp Tuncer, "Malay Dünyasında İlk Tam Tefsir Çalışması:

Batavya Başşehbenderi Hacı Râsim Bey döneminde, yedi sene önce Mekteb-i Sultânî'ye kabul edilen Cava ahalisinden Ali b. Abdurrahman b. Sehl isimli öğrenci, Mekteb-i Sultânî'de okurken meccanen Halkalı Ziraat Mektebi'ne geçmek istemiştir. Cavalı talebenin bu arzusu, mezkûr mektep müdürü tarafından 2 Cemâziyelevvel 1322 (15 Temmuz 1904) tarihinde yazılan bir dilekçe ile Maarif Nezâreti'ne bildirilmiştir. Maarif Nezâreti ile Maden, Orman ve Ziraat Nezâreti arasındaki yazışmalar neticesinde Halkalı Ziraat Mektebi'ne on altı-yirmi dört yaş arasındaki öğrencilerin kaydedildiği, bununla birlikte Mekteb-i İdâdî veya Dârüşşafaka'dan mezun olan öğrencilerin kabul edildiği bildirilerek Cavalı öğrencinin naklinin mümkün olmadığı beyan olunmuştur. Ali Efendi, Ziraat Mektebi'ne naklinin mümkün olmaması üzerine fakir olduğundan dolayı tahsiline devam edemeyeceğini bildirerek memleketine geri dönmek istediğini bildirmiştir. 22 Şaban 1323 (22 Ekim 1905) tarihinde verilen karar üzerine Ali Efendi'ye 3.000 kuruş harcırah verilerek pasaport işlemlerinin yapılıp memleketine gönderilmesine karar verilmiştir.[538]

Yine Hacı Râsim Bey döneminde, 1899 yılında İstanbul'a eğitim için giden Şeyh Bâ Cüneyd Efendi'nin iki oğlu Ahmed ve Said Efendiler kayıt oldukları Aşiret Mektebi'nden mezun olmuşlar ve Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne'nin aşiret sınıfına nakledilmişlerdir. Fransızca öğrenmek için başvuru yapan bu talebelere ise, 28 Şevval 1322 (5 Ocak 1905) tarihinde yazılan bir tahrirat ile izin verilmiştir. Ayrıca 27 Rebîülâhir 1324 (20 Haziran 1906) tarihinde Maarif Nezâreti'nin teklifi üzerine bu iki öğrenciye dördüncü rütbeden Mecîdî nişanı tevcih edilmiştir.[539] 1895 yıllarında Mekteb-i Sultânî'ye kayıt olan Seyyid Abdullah el-Attâs Efendi'nin oğlu ise mezkûr mektepte eğitimini tamamladıktan sonra Hukuk Mektebi'ne girmiştir. Cavalı talebe Ömer el-Attâs, Râsim Bey'in başşehbenderlik döneminde 18 Safer 1325 (2 Nisan 1907) tarihinde Hukuk Mektebi Müdürlüğü'ne bir dilekçe yazarak bazı özel işleri için memlekete gitmesi gerektiğini ve bu yüzden pasaport talebinde bulunduğunu nakletmiştir. Mektep müdürünün durumu

---

Beled Sûresi Bağlamında 'Tercümânü'l-Müstefîd' Üzerine Bir İnceleme", *Mütefekkir*, 2022, c.9, S.18, s.313. *Tercümânü'l-Müstefîd*'in başlıca kaynakları arasında *Tefsîru'l-Beyzâvî*'nin ilk sıralarda yer alması ve eserin arşiv belgelerinde de "Tefsîru'l-Beyzâvî'nin Cava lisânına tercümesi" şeklinde zikredilmesi, doğal olarak bu çalışmanın müstakil bir telif eser olmayıp *Tefsîru'l-Beyzâvî*'nin salt bir tercümesinden ibaret olduğu yanılgısına sebep olmuştur.

538 BOA, MF.MKT., 806/73; 887/51; BEO., 2689/201627; 2689/201671; 2700/202432; DH.MKT., 1022/38.

539 BOA, Y.MTV., 269/229; İ.TAL., 401/23.

Maarif Nezâreti'ne aktarması üzerine 23 Safer 1325 (7 Nisan 1907) tarihinde Maarif Nezâreti tarafından Hariciye Nezâreti'ne gönderilen tahriratta mezkûr şahsın talebinin yerine getirilmesi istenmiştir.[540]

Hollanda arşiv kayıtlarına göre, 1900 yılının başlarında tahsil maksadıyla İstanbul'a sevk edilen Cavalı talebelerin toplam sayısının on yedi olduğu görülmektedir. Bunlardan birkaçı ise Nisan 1905 tarihinde Galatasaray Lisesi'nde (Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi) okumaktaydı. 10-11 Mart 1907 tarihinde geceleyin Galatasaray Lisesi'nde çıkan bir yangında bazı öğrenciler tüm eşyalarını kaybetmişler ve Hollanda Konsolosluğu'nun yardımı ile ülkelerine geri dönmüşlerdir. Eğitimlerini tamamlayamayan bu öğrencilerden bir kısmının aileleri Cava'da ikamet etmedikleri için bazıları Mekke, Şam ve Mısır'a giderken, diğerleri ise Batavya'ya geri dönmüşlerdir. İstanbul'a gelen bu öğrencilerden Ahmed ve Said Bâ Cüneyd kardeşler birer Türk kızı ile evlenmişlerdir. Ahmed Bâ Cüneyd, Osmanlı yetkililerinin aracılığıyla Hollanda pasaportu alarak Batavya'ya dönmüştür. Kardeşi Said Bâ Cüneyd ise ülkesine avdet etmemiş ve İstanbul'da yaşamaya devam etmiştir. Bazı Endonezyalı yazar ve araştırmacılar; İstanbul'daki eğitimlerini tamamlayıp ya da yarıda bırakarak ülkelerine dönen Arap kökenli Cavalı öğrencilerin büyük bir kısmının "Avrupalı" vatandaş statüsüne geçmek için sömürge yönetimine başvurduklarını ifade ederken bazıları ise bu öğrencilerin ülkelerine döndükleri zaman ülkenin geleceğinde önemli bir rol oynamadıklarını belirtmişlerdir.[541]

Son olarak, burada şunu ifade etmek gerekir ki Cava'dan İstanbul'a tahsil için talebe gönderilmesi faaliyeti özellikle Mehmed Kâmil Bey döneminde olmuştur. Diğer başşehbenderler döneminde bölgeden İstanbul'a öğrenci gönderilmesi için bir çalışmanın mevcut olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü bu konu hakkında arşiv belgelederinde yer alan vesikaların büyük bir kısmı Mehmed Kâmil Bey dönemine aittir. Onun dışındaki başşehbenderlerin bu konu ile merkezden gelen tâlimatlar gereğince pek fazla ilgilenemediklerini ifade etmek gerekir.

4. Din ve Hilâfetle İlgili Faaliyetler

Kurulduğu yıllarda sadece Osmanlı tüccarlarının ve devletin çıkarlarını koruması beklenen şehbenderler, daha sonra bulundukları yerde yaşayan

---

540 BOA, MF.MKT., 989/28; DH. MKT., 159/28.

541 İstanbul'da okuyan Cavalı öğrenciler için bkz., Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı Türk Tesirleri*, s.119-127.

Osmanlı tebaasının hemen her türlü işiyle ilgilenmeye başlamışlar ve onların dinî ihtiyaçlarını karşılamak için de gayret göstermişlerdir. Örneğin, görev yaptıkları yerlerde camiler yaptırılmasını sağlayarak Müslüman halkın rahatça ibadet etmesine yardım etmişlerdir. Hatta bazı şehbenderhânelerin içinde Müslüman halkın namaz kılması için bir mescid inşa edilerek buraya imam tayin edilmiştir. Şehbenderlerin bu dinî görevleri daha çok II. Abdülhamid döneminde yoğunlaşmıştır. Bunun nedeni, bilindiği üzere Sultan II. Abdülhamid Han'ın "İttihâd-ı İslâm Politikası" uygulamasıdır. Bu politika ile II. Abdülhamid, halife sıfatıyla Müslümanları İslâm birliğine davet etmiştir.[542]

Batavya Başşehbenderleri de görev yaptıkları bölgede halkın dinî ihtiyaçlarını karşılamak için cami ve mescid inşaatlarına destek vermişlerdir. Cava adasından hac ibadetini yerine getirmek için Hicaz'a gidecek olan hacıların yol güvenliklerinin sağlanması hususunda gayret sarf etmişlerdir. Ayrıca bölgede halifenin bir temsilcisi olarak görülen başşehbenderler; Müslüman halkın eşrafını ziyaret etmişler, camilerde halife adına hutbe okunmasını sağlamışlar ve Müslüman halka Kur'ân-ı Kerîm'ler dağıtarak halkın halifeye olan güvenlerini ve bağlılıklarını artırmaya çalışmışlardır.

Batavya'nın ilk muvazzaf başşehbenderi Ali Galib Bey, 1886 yılında Zât-ı Şâhâne'ye takdim ettiği lâyihada, bölgenin tarihî, coğrafî ve demografik yapısının yanı sıra dinî vaziyetine de bilhassa temas etmiştir. Raporda, bölge Müslümanlarının Şâfiî mezhebine mensup oldukları, Cavalıların mülâyim bir karaktere sahip olup beş vakit namazlarına ihtimam gösterdikleri ve kadınların ekseriyetle tesettüre riayet eden dindar kimseler oldukları nakledilmiştir. Ayrıca her yıl yaklaşık sekiz bin Müslümanın hac farîzasını ifa etmek üzere Hicaz'a gittiği vurgulanmıştır. Ali Galib Bey aynı lâyihada, Hollanda sömürge idaresinin asimilasyon ve eğitim politikalarına da değinmiştir. Müstemleke yönetiminin, Müslümanların isyan etmesinden endişe duyduğu için bölgedeki dinî eğitim faaliyetlerini kısıtladığı, mektep ve medrese gibi maarif müesseselerini sıkı bir denetim altına aldığı belirtilmiştir. Raporda ayrıca, dışarıdan bölgeye din adamı girişinin yasaklandığı ve yürütülen bu politikalar neticesinde Müslüman halkın kasıtlı olarak cahil bırakıldığı ifade edilmiştir.[543]

Ali Galib Bey, 1883, 1884 ve 1886 yıllarında hazırladığı lâyihalar ve bilâhare Hariciye Nezâreti Umûr-ı Hukûkiyye-i Muhtelite Müdürü sıfatıyla

---

542 Erol, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik: Paris-Londra Örnekleri", s.76-77.

543 BOA, Y.EE., 8/6; Çakılcı, "Batavya'da Osmanlı Baş Şehbenderliği: Kuruluşu, Baş Şehbender Ali Galib Bey ve Lâyihası", s.743.

kaleme aldığı 1891 tarihli metinde, İttihâd-ı İslâm siyaseti bağlamında hayata geçirilmesi gereken stratejileri sıralamıştır. Aynı zamanda başşehbender, bu gaye doğrultusunda bizzat gerçekleştirdiği icraatlardan da somut örnekler sunmuştur. Nitekim Ali Galib Bey söz konusu raporlarında, Batavya'ya muvâsalatını ve bölge Müslümanlarıyla tesis ettiği yakın münasebetleri teferruatıyla aktarmıştır. Başşehbender, Batavya'da beş civarında büyük cami bulunduğunu, ancak Şâfiî mezhebine mensup dindar ahalinin, Hollanda idaresinin baskı ve tahakkümünden çekinmesi sebebiyle Cuma hutbelerinde halifenin adını zikredemediklerini ifade etmiştir. Ne var ki, kendisinin bölgeye ulaşmasından sonra 19 Şaban 1300 (25 Haziran 1883) tarihinde Arap Camii'nde eda ettiği ilk Cuma namazında, hutbede ilk defa Halife II. Abdülhamid Han'ın ismi okunmuştur. Ali Galib Bey, bu hadisenin ardından Batavya'daki diğer camilerde de halifenin isminin zikredilmeye başlandığını, bu durumun yerli halk arasında büyük bir coşkuya medâr olduğunu rapor etmiştir. Hatta Müslüman ahalinin kafileler halinde şehbenderhâneye gelerek makâm-ı hilâfete sadakatlerini arz ettikleri ve doğrudan Osmanlı tâbiiyetine geçmek için müracaatta bulundukları belirtilmiştir. Ali Galib Bey aynı raporlarında, Cava adası haricindeki bölgelerde de Cuma hutbelerinde halifenin isminin okunduğunu kaydetmektedir. Bu bağlamda, Açe savaşları neticesinde Hollanda tarafından işgal edilen ve ahalisi müstemleke idaresine boyun eğmek zorunda kalan Kuta Raca şehrine, Hollanda valisiyle birlikte gerçekleştirdiği ziyaret bilhassa dikkat çekicidir. Başşehbender, sömürge idaresinin ahâlî-i müslimînin gönlünü kazanmak maksadıyla inşa ettirdiği camide Cuma namazına iştirak ettiğini ve burada da ilk kez halifenin isminin hutbede zikredildiğini nakletmiştir. Rapordaki ifadelere göre, Hollandalılara karşı yıllarca zorlu mücadeleler veren Açeli Müslümanlar camiyi hıncahınç doldurmuş ve halifenin adının yankılandığı hutbeye, gözyaşları eşliğinde gür bir sedayla "âmin" diyerek mukabele etmişlerdir.[544]

Büyük bir istekle görevine başlayan Ali Galib Bey, Batavya'daki eşrafın ve Müslüman halkın gönlünü kazanmak ve onların halifeye olan güvenlerini perçinlemek maksadıyla 18 Cemâziyelâhir 1300 (26 Nisan 1883) tarihinde Hariciye Nezâreti'ne bir tahrirat yazmıştır. Tahriratta, Cava'da sayıları 15-20 milyona varan Müslüman nüfusun öncelikle eşrafından başlaya-

[544] BOA, Y.PRK. EŞA, 3/60; Y.A.HUS., 25/18; Y.EE., 8/6; Y.PRK.HR., 14/15; Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk İzleri*, s.98-99; Çakılcı, "Batavya'da Osmanlı Baş Şehbenderliği: Kuruluşu, Baş Şehbender Ali Galib Bey ve Lâyihası", s.743-744.

rak memnun edilip kazanılması için İstanbul'da Matbaa-i Osmâniye'de Hafız Osman ve Şekercizâde hattı ile basılmış olan mushaf-ı şeriflerden münasip miktarda gönderilmesini istemiş ve bunların halifenin hediyesi olarak halka dağıtılmasının çok olumlu karşılanacağını bildirmiştir. Başşehbender Ali Galib Bey'in mezkûr talebi, 24 Cemâziyelâhir 1300 (2 Mayıs 1883) tarihinde Hariciye Nâzırı Ârifî Paşa vasıtasıyla evvelâ Sadâret makamına, müteakiben de padişahın tasvibine arz edilmiştir. Bu mühim müracaat, 29 Cemâziyelâhir 1300 (7 Mayıs 1883) tarihinde bizzat padişah tarafından tasdik edilmiş ve sâdır olan karar mûcibince sürecin ivedilikle uygulamaya konulması tâlimatı verilmiştir.[545]

Bölgede Hilâfet makamının birer temsilcisi sıfatını taşıyan Batavya Başşehbenderleri, padişahın doğum günlerinde (velâdet-i hümâyun) şehbenderhânede tertip ettikleri resmî merâsimlerle halkın makâm-ı hilâfete olan sadakat ve bağlılığını pekiştirmeyi hedeflemişlerdir. Mehmed Kâmil Bey'in başşehbenderliği döneminde Hariciye Nezâreti'ne gönderilen 10 Şevval 1315 (4 Mart 1898) tarihli tahrirat bu amaca hizmet eden dikkat çekici bir örnektir. Söz konusu belgede, Osmanlı padişahı ve Müslümanların halifesi II. Abdülhamid Han'ın velâdetinin sene-i devriyesi münasebetiyle yerli halkın şehbenderhâneye geldiği bildirilmiştir. Yabancı devlet konsoloslarının ve bölgenin ileri gelenlerinin de iştirak ettiği bir ziyafetin tertip edildiği ve bu ziyafet esnasında havalide tanınan ve hürmet gören Seyyid Ahmed Aziz Efendi'nin günün anlamına binaen Arapça müessir bir konuşma yaptığı aktarılmıştır. Raporun hitâmında, tertip edilen bu merâsimin halk arasında büyük bir coşku ve memnuniyet yarattığı merkeze arz edilmiştir.[546]

Batavya'daki başşehbenderlerin bu kadar etkili olmaları, halkın halifeye olan sevgi ve saygısını pekiştirmeleri Hollanda sömürge yönetimini rahatsız etmiş ve Müslümanların isyan etmelerinden korkan Hollandalılar, baskı ve zulümlerini artırmışlardır. Örneğin, Emin Bey'in Batavya Başşehbenderliği döneminde 4 Cemâziyelevvel 1316 (20 Eylül 1898) tarihinde şehbenderlikten Hariciye Nezâreti'ne gönderilen bir tahriratta, Hollanda kraliçesinin taç giyme merasimi nedeniyle sömürgeciler tarafından Batavya'da icra edilen kutlamalara değinilmiştir. Bu kutlamalar esnasında minarelere Hollanda bayrakları çekilmek istenmiş ve camilerde hatipler tarafından kraliçe adına dua edilmesi için baskılar yapılmıştır. Tahriratta, Müslümanların bu duruma tepki gösterdiği ve bazı Müslüman liderlerinin hapis edildiği, ayrıca Cuma namazında kraliçeye dua edilirken kimsenin çıkmaması için polis ve askerin

---

545 BOA, İ.HR., 290/18200; Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk İzleri*, s.97.
546 BOA, Y.A.HUS., 382/52.

kapılarda beklediği ve çıkanların isimleri yazılarak tutuklandığı bildirilmiştir.[547] Ancak yapılan bu zulmün izâle edilmesi için gerek Emin Bey'in gerekse Osmanlı hükümetinin Hollanda sömürge yönetimi yetkileleri ile siyasî bir temas kurduğuna dair bir belge tespit edilememiştir.

Hollanda sömürge yönetiminin yaptığı tüm baskı ve zulümlere rağmen vazifelerini hakkıyla yerine getirmeye gayret eden Batavya Başşehbenderleri bölgede halifenin nüfuzunu artırmak ve halkın dinî ihtiyaçlarını karşılamak için mücadele etmeye devam etmişlerdir. Mesela, yine Emin Bey'in Batavya Başşehbenderliği döneminde 9 Recep 1317 (13 Kasım 1899) tarihinde Batavya Başşehbenderliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gönderilen bir tahriratta, sömürge yönetimi tarafından yapılan baskı ve zulümler karşısında, halkın direncini yükseltmek için Cava'daki fakir Müslümanlara ücretsiz olarak mushaf-ı şerif hediye edilmesinin halifeye olan sevgi ve saygıyı bir kat daha artıracağı bildirilmiştir. Bunun üzerine Cava İslâm ahalisi ve talebelerine, Hafız Osman ve Şekercizâde hattından dört yüz adet Kur'ân-ı Kerîm ve kırk adet Osmanlı elifbâsının halifenin hediyesi olarak gönderilmesine karar verilmiştir. 30 Recep 1317 (4 Aralık 1899) tarihinde Batavya Başşehbenderliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gönderilen başka bir tahriratta ise, Siyam'ın (Tayland) Bangkok şehrinde mahallî Müslüman çocukların dinlerini öğrenebilmeleri için genel bir yardım ile "Medresetü'l-İslâm" adında bir mektebin açıldığı ve gönderilecek olan Kur'ân-ı Kerîm'lerden bir kısmının bu mektebe aktarılmasının uygun olacağı bildirilmiştir.[548]

5 Zilkade 1321 (23 Ocak 1904) tarihinde Batavya'ya başşehbender olarak tayin edilen Hacı Râsim Bey de[549] İttihâd-ı İslâm politikası gereğince bölgedeki halkın dinî ihtiyaçlarını karşılamak, halifenin nüfuzunu artırmak için çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Örneğin, Râsim Bey tarafından 28 Recep 1322 (8 Ekim 1904) tarihinde Batavya Başşehbenderliği'nden Hariciye Nezâreti'ne yazılan bir yazıda, 23 Rebîülâhir 1322 (7 Temmuz 1904) tarihine denk gelen bir Cuma günü Male Camii'nde kılınan Cuma namazından sonra tüm cemaatin hep birlikte padişaha dua ettiği nakledilmiştir.[550]

---

547 BOA, Y.A.HUS., 390/100.

548 BOA, MF.MKT., 462/33.

549 BOA, HR.SAİD., 13/11; DH.SAİD.d., 22/249; İ.HR., 387/22; 388/1; BEO., 2263/169665.

550 BOA, Y.PRK.EŞA., 46/69; Y.A.HUS., 481/112.

Râsim Bey'in başşehbenderliği döneminde yaşanan bir suistimal hadisesi ise, merkezden yürütülen himaye siyasetinin sahada karşılaştığı zorlukları göstermesi bakımından dikkate şayandır. 18 Zilhicce 1324 (2 Şubat 1907) tarihinde Batavya Başşehbenderliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gönderilen tahriratta, makâm-ı hilâfet tarafından mekteplere ve ihtiyaç sahibi Müslümanlara hediye edilmek üzere bölgeye gönderilen Kur'ân-ı Kerîm nüshalarının, dağıtımla görevlendirilen şahıslarca para karşılığında satılarak haksız kazanç elde edildiği bildirilmiştir. Başşehbenderlik, bu şahıslar hakkında gerekli yasal takibatın yapılarak mezkûr nüshaların geri alınması ve asıl muhataplarına ulaştırılması için merkezden müsaade talep etmiştir. Bu meselenin 11 Safer 1325 (26 Mart 1907) tarihinde Hariciye Nezâreti vasıtasıyla Sadâret makamına havale edilmesi üzerine merkezin tavrı net olmuş ve Batavya Başşehbenderliği'ne bizzat tahkikat yürüterek halifenin hediyesi olan bu Kur'ân-ı Kerîm'leri bedelsiz bir surette lâyık olduğu yerlere ulaştırması tâlimatı verilmiştir.[551]

Râsim Bey, Batavya Başşehbenderi olarak görev yaptığı yıllarda bir Ramazan Bayramı'nda, Batavya'ya yaklaşık bir buçuk saat mesafedeki büyük bir camiye gitmiştir. Camideki cemaat, bayram namazının ardından Osmanlı halifesine dua etmiştir. Ardından şehbenderhâneye dönen Râsim Bey, burada bir bayramlaşma merâsimi tertiplemiştir. Merâsime iştirak eden Müslüman halk ile bayramlaşan başşehbender, halkın Osmanlı Devleti'ne ve halifeye olan şükran ile bağlılıklarını bir kez daha yinelediklerine şahit olmuştur. 21 Zilhicce 1325 (25 Ocak 1908) tarihinde Sadrazamlık makamından Hariciye Nezâreti'ne gönderilen bir yazıda şehbenderlik tarafından gerçekleştirilen bu uygulamaların padişahı çok memnun ettiği ve sevindirdiği bildirilmiştir.[552]

Başşehbender Hacı Râsim Bey, Hollanda sömürge idaresinin tüm zorluk ve engellemelere rağmen Batavya'daki cami, mescid ve kabristan gibi dinî mekânların imar ve tamiratıyla yakından ilgilenmiştir. Bölge Müslümanlarının mahallî ihtiyaçlarını karşılamanın yanı sıra Osmanlı Devleti'nin âlî menfaatlerini de gözeterek Hicaz demiryolu projesini havalide tanıtmış ve bu mukaddes proje için yardım toplama faaliyetleri yürütmüştür. Nitekim Râsim Bey, Malayca neşriyat yapan gazetelere ilânlar vererek Endonezyalı hacı adaylarının her birinden bu proje için 7.50 Hollanda florini bağış talebinde bulunmuştur. Ayrıca Batavya'da mukim Arap ve Endonezyalı eşraf ailelerine resmî ziyaretler tertip ederek onlardan da maddî destek talep

551 BOA, BEO., 3025/226873.
552 BOA, BEO., 3235/242605; İ.HUS., 162/37.

etmiştir. Doğrudan veya dolaylı yürüttüğü kampanyalar neticesinde 20 bin lira civarında bağış toplayarak merkeze irsâl eden Râsim Bey, bu sürece ciddi maddî katkı sağlayan Osmanlı tebaasına mensup Arap asıllı eşrafa Mecîdî nişanı tevcih edilmesi[553] hususunda da girişimlerde bulunmuştur. Diğer taraftan Hollanda sömürge idaresi ise yürütülen bu iâne kampanyasından ciddi bir rahatsızlık duymuş ve yardım toplama faaliyetlerini akamete uğratmak maksadıyla muhtelif bürokratik engeller çıkarmıştır.[554]

5. Ticarî ve Ekonomik Faaliyetler

Genellikle ticarî potansiyeli yüksek kentlere tayin edilen şehbenderler, görev bölgelerinde faaliyet gösteren Osmanlı tüccarına yardımcı olmak, ticarî süreçlerde doğabilecek ihtilâfları ve haksızlıkları gidermekle mükelleftiler. Bunun yanı sıra şehbenderler, bulundukları bölgede ticaret, sanayi ve ekonomi alanlarında yaşanan her türlü yenilik ve gelişmeyi yakından takip ederek merkezî hükümete rapor etmişlerdir.[555] Bu bağlamda Batavya Başşehbenderleri de görev yaptıkları coğrafyadaki iktisadî ve ticarî dinamikleri yakından izlemiş, bölgede mukim olan veya ticarî maksatla o havaliye gelen Osmanlı tüccarlarının menfaatlerini korumak adına muhtelif teşebbüslerde bulunmuşlardır.

Nitekim Ali Galib Bey, 1886 tarihli raporunda görev yaptığı coğrafyadaki adaların ticarî ve ekonomik potansiyelini tahlil etmiş, bu bölgelerde yetiştirilen ve ihracatı yapılan ziraî mahsuller ile yer altı zenginliklerine değinmiştir. Söz gelimi Sumatra adasının devâsâ ormanlık alanlara sahip olduğunu belirten başşehbender, bu ormanlarda inşaat ve bayındırlık faaliyetlerinde kullanılabilecek nitelikli ağaç türlerinin ve çeşitli tropik meyvelerin yetiştiğini merkeze bildirmiştir.[556] Ayrıca bölgenin en önemli ticarî ürünlerinin pirinç, karabiber ve tütün olduğunu vurgulayan Ali Galib Bey, Açe bölgesinde mevcut olan altın madenlerinin ise Sumatra adasının en önemli yer altı kaynağı olduğunu belirtmiştir. Raporunda sadece Sumatra adasının değil bölgedeki diğer adaların da ticarî, ekonomik ve tarımsal durumlarını kısaca ortaya koyan Ali Galib Bey, bilhassa Hollanda'nın ticarî ve ekonomik açıdan bölgede yürüttüğü sömürü faaliyetleri üzerinde durmuştur. İlk

---

553 BOA, İ.TAL., 364/57; 407/55.

554 *Batavya Başşehbender-i Sâbık-ı Hacı Râsim Bey Tarafından Meclis-i Meb'ûsan Riyaset-i Celîlesi'ne Takdim Kılınan Arzuhal*, s.8; Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı Türk Tesirleri*, s.104.

555 Erol, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik: Paris-Londra Örnekleri", s.73.

556 BOA, Y.EE., 8/6; Çakılcı, "Batavya'da Osmanlı Baş Şehbenderliği: Kuruluşu, Baş Şehbender Ali Galib Bey ve Lâyihası", s.739,743.

olarak bölgenin Hollanda tahakkümü altına girmesi sürecinin, başlangıçta ticarî bir teşekkül olarak kurulan Hollanda Doğu Hindistan Şirketi vasıtasıyla başladığını ve zamanla doğrudan bir sömürge idaresine evrildiğini kaydetmiştir. Ardından sömürge yönetiminin başlıca gelir kaynağının tropik nebâtatın yetiştirilerek Avrupa'ya pazarlanması olduğunu belirten başşehbender, bu ihracat kalemleri arasında ilk sırayı kahve istihsalinin aldığını vurgulamıştır. Raporda müstemleke idaresinin Cava adasında kendi namına milyonlarca kahve ağacı diktirdiği, yerli ahaliyi ödemekle mükellef oldukları vergilere mukabil bu tarlalarda angarya (ücretsiz) usulüyle çalıştırdığı ve böylece sıfır maliyetle yetiştirilen mahsulün Avrupa'ya ihraç edildiği ifade edilmiştir. Ayrıca Cava'ya yerleşen Hollandalı sivil sömürgecilerin verimli arazileri istimlâk ederek yerel halkı kendi şahsî menfaatleri uğruna tarlalarda çalıştırdıkları ve elde edilen muhtelif ziraî mahsulleri Avrupa'ya satarak muazzam servetler edindikleri nakledilmiştir. Netice itibarıyla Ali Galib Bey, bölgenin asıl sahibi olan halkın, sömürge idaresi gözünde yalnızca Hollanda devletini ve milletini ihya etmekle mükellef birer "basit ırgat" hükmünde görüldüğünü acı bir gerçeklik olarak merkeze bildirmiştir.[557]

Ali Galib Bey'in memuriyeti döneminde, Osmanlı Devleti ile Cava adası arasında ilk somut ticarî ve iktisadî temas sayılabilecek bir hadise vuku bulmuştur. Sultan II. Abdülhamid devrinde saray bahçelerinin peyzaj ve tanzimi yeni bir boyut kazanmıştır. Dünyanın muhtelif coğrafyalarından, farklı iklimlere has egzotik bitkilerin İstanbul'a celbedilmesiyle botanik (ilm-i nebâtat) çerçevesinde bazı bilimsel çalışmalar yürütülmüştür. Sultan II. Abdülhamid, Batılı büyük devletlerin botanik sahasında ulaştığı ileri seviyedeki çalışmaların Osmanlı Devleti bünyesinde de tatbik edilmesi adına yoğun bir gayret sarf etmiştir. Bu doğrultuda, bilhassa Yıldız Sarayı bahçe ve seralarında hususi alanlar tesis ettirerek buralarda temin edilen ağaç, çalı ve çiçekli bitki türlerinin yetiştirilmesini sağlamıştır. Bu peyzaj işinin bir neticesi olarak Yıldız Sarayı'nın bahçe ve su yollarında istifade edilmek üzere -saray bahçelerinden sorumlu yetkili bir zât olduğunu düşündüğümüz- Azeryan Efendi'nin talebiyle ihtiyaç duyulan tohumlar Cava adasındaki meşhur Batavya Nebâtat Bahçesi'nden satın alınarak Dersaadet'e sevk edilmiştir. 19 Safer 1301 (20 Aralık 1883) tarihinde gerçekleşen bu satın alma işlemi neticesinde, tohumların Latince terminolojisini de ihtiva eden

---

557 BOA, Y.EE., 8/6; Çakılcı, "Batavya'da Osmanlı Baş Şehbenderliği: Kuruluşu, Baş Şehbender Ali Galib Bey ve Lâyihası", s.739,743.

bir liste saraya takdim edilmiştir. Söz konusu listeye göre gönderilen tohumlar arasında yirmi çeşit palmiye, on iki çeşit meyve ağacı, dört çeşit kerestesi büyük ağaç, altı çeşit ufak çiçekli ağaç ile yirmi yedi çeşit büyük yapraklı ve çiçekli ağaç türü yer almaktaydı. Bilhassa büyük yapraklı ve çiçekli ağaç türlerinden ikisinin tıbbî kullanıma uygun nitelikte olduğunun belirtilmesi, bu nebâtat transferinin yalnızca estetik değil, aynı zamanda tıbbî/ilmî bir gaye taşıdığını da göstermektedir.[558]

Batavya Başşehbenderi Mehmed Fuad Bey'in memuriyeti döneminde, bölgenin iktisadî potansiyelini merkeze aktaran bir girişim daha söz konusudur. 30 Zilkade 1313 (13 Mayıs 1896) tarihinde Başşehbenderlikten Hariciye Nezâreti'ne havale edilen bir tahriratta, Felemenk müstemlekesi olan Doğu Hint adalarının genel ahvalinin tahlil edildiği bir lâyihanın hazırlanarak merkeze gönderildiği zikredilmektedir. Söz konusu lâyihada, Osmanlı Tütün Şirketi vasıtasıyla bölgede tütün ticaretine girişilmesinin gayet münasip olacağı belirtilmiştir. Nitekim Osmanlı tütününün ve diğer ticarî mâmullerin bu yeni pazara ihraç edilmesinin, Devlet-i Aliyye'ye ticarî ve ekonomik fayda sağlayacağı bilhassa tebârüz ettirilmiştir. Ancak başşehbenderliğin pazar arayışına ve ihracata yönelik bu stratejik teklifine merkezî hükümetten herhangi bir müsbet veya menfi cevap alınamamıştır.[559]

Batavya Başşehbenderi Mehmed Kâmil Bey döneminde 25 Şaban 1315 (19 Ocak 1898) tarihinde Batavya Başşehbederliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gönderilen bir tahriratta, Hicaz ve diğer İslâm memleketlerinde ticaret yapmak için Batavya'ya gelmekte olan Osmanlı tebaasına mensup tüccarların, Singapur limanındaki rutin kontroller esnasında hiçbir sebep olmaksızın Felemenk konsolosu tarafından pasaportlarına el konulduğu belirtilmiştir. Dahası kendilerine evrak işlemleri esnasında zorluklar çıkartıldığı ifade edilerek bu mesele hakkında Hariciye Nezâreti'nce lazım gelen maslahatın en kısa sürede yapılması talep edilmiştir.[560] Nitekim daha önce de belirttiğimiz üzere şehbenderler görev yaptıkları yerlerde bulunan Osmanlı tüccarının ticarî faaliyetlerine yardım etmek, ticaretle ilgili çıkabilecek sorunların ve haksızlıkların çözülmesini sağlamak zorundaydılar. Fakat Singapur'daki Hollanda konsolosunun, Osmanlı tüccarlarına yaptığı bu haksız uygulamanın merkeze haber verilmesi dışında mağduriyetin giderilmesi

---

558 BOA, Y.PRK.MYD., 3/20; Diren Çakılcı, "II. Abdülhamid'in Egzotik Bitki Merakı: Hindistan ve Endonezya'dan Temin Edilen Ürünler", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, c.4, S.12, 2017, s.178,184.

559 BOA, BEO., 780/58488; 780/58489.

560 BOA, BEO., 1141/85517.

için şehbenderlik tarafından başka bir çalışmanın yapılıp yapılmadığı bilinmemektedir.

Batavya Başşehbenderi Hacı Râsim Bey'in memuriyeti döneminde, 26 Cemâziyelâhir 1323 (28 Ağustos 1905) tarihinde Hariciye Nezâreti'ne gönderilen bir tahrirat, Osmanlı Devleti'nin dış ticaret ve pazar arayışına dair mühim bilgiler vermektedir. Söz konusu tahriratta, Osmanlı coğrafyasında yetişen ziraî gıda maddeleri ile işlenmiş bitkisel ve hayvansal mâmullerin, Doğu Hint adalarına aracı kullanılmaksızın, doğrudan ihraç edilmesi teklif edilmiştir. Râsim Bey, bu stratejik hamlenin Osmanlı Devleti'nin dış ticaret hacmine ve genel ekonomisine ciddi bir müsbet katkı sağlayacağını ve mezkûr ürünler için yeni bir pazar kapısı aralayacağını merkeze bildirmiştir. Ayrıca Râsim Bey, bölgede Osmanlı mâmullerinin sergilenmesi ve doğrudan satışının yapılabilmesi amacıyla "İstanbul Pazarı" adıyla kalıcı bir ticaretgâh tesis edilmesini önermiş, millî bir Osmanlı ticaret şirketi kurularak evvelâ Batavya'ya, bilâhare Ekvator kuşağı ve güneyindeki diğer memleketlere Osmanlı sanayi ve ziraat ürünlerinin ihraç edilmesinin devlet ekonomisi açısından faydalı olacağını ifade etmiştir. Hariciye Nezâreti tarafından Ticaret ve Nâfia Nezâreti'ne gönderilen ve oradan da hükümete havale edilen bu teklif, olumlu bulunmuş ve Başşehbender Râsim Bey tarafından bölgede ilk defa bir Osmanlı ticaret şirketinin kurulması ve İstanbul Pazarı adıyla bir ticaretgâhın açılması sağlanmıştır.[561] Batavya Başşehbenderliği'nin açılmasındaki sebeplerden birisi de Osmanlı Devleti ile bölge arasındaki ticarî ilişkilerin artırılması ve bu ticaretin başşehbenderler aracılığıyla sağlanabilmesiydi. Ancak arşiv belgelerinde Râsim Bey dışındaki diğer başşehbenderlerin Osmanlı ile bölge arasındaki ticaretin gelişmesine katkı sağlayacak bir ticaret şirketi veya pazar kurma girişimlerinin olduğunu gösteren başka bir belgeye ulaşılamamıştır.

Başşehbender Râsim Bey döneminde, 25 Receb 1323 (25 Eylül 1905) tarihinde Hariciye Nezâreti'ne gönderilen bir diğer tahrirat, ordunun iâşesi ve hazinenin menfaatleri bağlamında şehbenderliklerin merkeze önerilerde bulunduğunu göstermektedir. Söz konusu tahriratta, "Mısır pirinci" adıyla Osmanlı coğrafyasına ithal edilen ve askere dağıtılan ürünün beyaz toprağa bulanarak ekildiği, kazılmak suretiyle çıkarıldığı ve nihayetinde çürük, sağlıksız bir mahsul olduğu hususuna dikkat çekilmiştir. Râsim Bey, besin değeri düşük bu kalitesiz erzakın yerine, gayet lezzetli ve birinci kalite olan

---

561 BOA, BEO., 2755/20659; *Batavya Başşehbender-i Sâbık-ı Hacı Râsim Bey Tarafından Meclis-i Meb'ûsan Riyaset-i Celîlesi'ne Takdim Kılınan Arzuhal*, s.7-8.

Cava pirincinin orduya tahsis edilmesi halinde devlet hazinesinde yıllık yaklaşık 40 bin lira tasarruf sağlanacağını merkeze bildirmiştir. İktisadî bir tespit niteliği taşıyan bu husus, 24 Ramazan 1323 (22 Kasım 1905) tarihinde Hariciye Nâzırı vasıtasıyla Sadâret makamına intikal ettirilmiştir.[562] Fakat mevcut belgelerde bu kârlı teklif hakkında merkezî hükümetçe herhangi bir resmî işlem yapılıp yapılmadığı tespit edilememiştir.

6. İstihbarat ve Basınla İlgili Faaliyetler

Osmanlı Devleti'nin istihbarî faaliyetler kapsamında başvurduğu kurumlardan biri de şehbenderliklerdi. Yurt dışında devlet aleyhine yürütülen her türlü eylem şehbenderler tarafından yakından takip edilerek merkeze raporlanırdı. Bulundukları bölgedeki şüpheli şahısların hareketlerini gözlemleme yetkisine de sahip olan bu diplomatik temsilciler, aynı zamanda Osmanlı Devleti ve padişah aleyhine yürütülen karalama kampanyalarına, asılsız haberlere ve menfi neşriyata karşı proaktif önlemler almışlardır. Bu minvalde yabancı basını ve yayın organlarını titizlikle izlemişlerdir.[563] Söz konusu istihbari misyon Batavya Başşehbenderleri tarafından da tavizsiz bir biçimde icra edilmiştir. Nitekim merkezden Batavya'ya gönderilen muvazzaf başşehbenderler, Batavya'da Osmanlı Devleti'ni ve yerel Müslümanları hedef alan her türlü gizli faaliyeti mercek altına almış, devlet aleyhindeki yıkıcı neşriyatı inceleyerek elde ettikleri istihbaratı İstanbul'a bildirmişlerdir.

Örneğin; Batavya Başşehbenderi Mehmed Kâmil Bey döneminde 25 Zilhicce 1315 (17 Mayıs 1898) tarihinde Batavya Başşehbenderliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gönderilen bir yazıda, merhum Şerif Abdülmuttalib Paşa'nın torunlarından olan Şerif Nâsır Bey'in bir müddet Hindistan'ın bazı şehirlerini dolaştıktan sonra Bombay'a gelerek burada başka bir isimle ikamet ettiği ve muhtelif davetlerde başta İstanbul'daki eski İngiliz sefiri Philip Currie olmak üzere yabancı siyasî devlet adamlarıyla bir araya gelip görüşmeler gerçekleştirdiği ve bu hususun dikkatlerden kaçmadığı ifade edilmiştir.[564]

"Batavya Başşehbenderi Mehmed Kâmil" mührüyle 18 Şevval 1315 (12 Mart 1898) tarihinde Hariciye Nezâreti'ne gönderilen bir tahriratta ise, Açe ahalisi üzerinde nüfuza sahip, Felemenkliler ile Açeliler arasındaki savaş-

562 BOA, BEO., 2711/203318.
563 Erol, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik: Paris-Londra Örnekleri", s.78-80.
564 BOA, Y.A.HUS., 386/47.

larda oldukça etkili olan ve Felemenkliler tarafından Mekke'ye sürgün edilen Seyyid Abdurrahman ez-Zâhirî Efendi'nin kızı Şerife Ayşe Hanım'ın, Batavya'ya geldiği haber verilmiştir. Keza mezkûr tahriratta, Şerife Ayşe Hanım'ın Batavya'da Hollanda sömürge idaresi tarafından derdest edilerek tutuklandığı bildirilmiştir. Babasının siyasî ve sosyal nüfuzundan ötürü müstemleke yönetimi nezdinde ciddi bir tehdit olarak telakki edilen Ayşe Hanım'ın Batavya'ya geliş gayesinin, Hollandalı yetkililerde büyük bir endişe uyandırdığı ve bu hususun derinlemesine bir tahkikata tâbi tutulduğu ifade edilmiştir.[565]

Batavya Başşehbenderi Mehmed Kâmil Bey tarafından 30 Muharrem 1316 (20 Haziran 1898) tarihinde Hariciye Nezâreti'ne gönderilen bir diğer tahriratta, diplomatik temsilciliklerin istihbarat fonksiyonunu yansıtan bir vaka ele alınmıştır. Söz konusu belgede, zâhirde Keldânî kiliselerinin ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla Batavya'daki Hristiyan ahaliden yardım toplamaya geldiğini iddia eden, ancak Kudüs ile Trieste'ye seyahat edebilmek için Batavya Başşehbenderliği'ne pasaport ve vize müracaatında bulunan "Şemaşe Şem'un Zemaye Veled-i Yuhane?" isimli şahsın şüpheli hareketlerine dikkat çekilmiştir. Kâmil Bey, bu şahsın saç ve göz renginden boy ve kilosuna varıncaya kadar detaylı fiziksel eşkâlini tespit ederek merkeze raporlamıştır. Ayrıca Türkçe, Kürtçe ve Fransızca lisânlarına vâkıf olan bu şahsın Batavya'da bir otelde ikamet ettiği ve yerel Hristiyan ahaliden bazı kimselerle şüpheli temaslar gerçekleştirdiği istihbarî bir bilgi olarak arz edilmiştir.[566]

Başşehbender Emin Bey döneminde, 23 Rebîülevvel 1317 (1 Ağustos 1899) tarihinde Hariciye Nezâreti'ne gönderilen bir tahriratta, İngiltere'nin, Arap yarımadasındaki sahil kentlerinden Benderü'l-Şahr'ı (Bandar Mahshahr) işgal ve ilhak edebilmek maksadıyla gizli hazırlıklar yürüttüğü ve bu uğurda muhtelif entrika ve desiselere başvuracağı merkeze bildirilmiştir.[567]

Başşehbender Sâdık Belîğ Bey'in memuriyeti esnasında ise, 10 Cemâziyelâhir 1317 (16 Ekim 1899) tarihinde irsâl olunan bir başka tahrirat, doğrudan sömürge coğrafyasındaki iç karışıklıklara ve idarenin sert tedbirlerine odaklanmaktadır. Söz konusu belgede, Cava adasının kuzeyinde yer alan ve yaklaşık üç milyon nüfusa sahip bir Hollanda müstemlekesi olan Bancermasin (Banjarmasin) sahil kentinde, 21 Eylül gecesi yerel idarecilerden dört

565 BOA, HR.TH., 211/39; 215/37.
566 BOA, DH.TMIK.M., 58/20.
567 BOA, Y.A.HUS., 400/32.

kişinin suikast neticesinde katledildiği bildirilmiştir. Sâdık Belîğ Bey, bu hadisenin akabinde Hollanda sömürge yönetiminin yerli halka karşı baskıcı ve şiddet odaklı bir tahakküm politikası uygulamaya başladığını rapor etmiştir.[568]

Batavya Başşehbenderleri, bölgede Osmanlı Devleti'ni hedef alan her türlü yayını titizlikle mercek altına almış, bu menfi neşriyatta yer alan yalan haberleri ve mesnetsiz iddiaları muntazaman merkeze rapor etmişlerdir. Örneğin; 16 Muharrem 1317 (27 Mayıs 1899) tarihinde Batavya Başşehbenderliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gönderilen bir tahriratta, eğitim için Cava'dan İstanbul'a gönderilen çocuklar hakkında Batavya'da neşredilen *Presse Nouvelle de Rotterdam* adlı gazetenin haber yazısı gönderilmiştir. Gazetenin bu haberinde, Felemenk Devleti kontrolünde olan Cava adasından yedi çocuğun padişah buyruğu ile tahsil için İstanbul'a gittikleri ve eğitimlerinin ardından tekrar Cava'ya döndüklerinde bölgede İttihâd-ı İslâm fikirlerini yayabilecekleri ve halifenin bölgede fahrî temsilcileri olarak isyan çıkarabilecekleri yazmaktadır.[569]

20 Cemâziyelevvel 1316 (6 Ekim 1898) tarihinde Batavya Başşehbenderliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gönderilen tahrirat, yürütülen bu matbuat takibinin başka bir örneğidir. Söz konusu tahriratta, Batavya'da neşredilen *Jevapod* isimli gazetenin 7 Eylül 1898 tarihli nüshasında yer alan Osmanlı Devleti aleyhindeki iddialar ile *Standart* adlı bir diğer gazetenin "Basiret Üzerine Bulunmak" başlıklı makalesindeki dezenformasyona dikkat çekilmiştir. Mezkûr makalede yer alan Osmanlı Devleti'nin doğu vilâyetlerini müdafaa etmek maksadıyla, muhtemel bir savaş esnasında Batavya'daki Müslümanları cepheye sevk edeceğine dair gerçeği yansıtmayan haberler ivedilikle İstanbul'a rapor edilmiştir.[570]

4 Cemâziyelevvel 1316 (20 Eylül 1898) tarihinde Batavya Başşehbenderliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gönderilen başka bir tahriratta ise, Batavya'da neşredilen *Rotterdam* gazetesinin "Hindistan'da Tevsî-i Dâire-i İslâmiyet" başlıklı yazısındaki asılsız habere vurgu yapılmıştır. Mezkûr yazıda yakın zamanda Hint Müslüman ahalisinin Felemenk hükümetine karşı fiilî isyanda bulunacağı ve bunu teşvik için Türkler tarafından bazı girişimlerin olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca yazının devamında doğrudan makâm-ı hilâfet tarafından bölgedeki bu isyanı tetiklemek maksadıyla gizli bir mektup gönderildiği iddia olunmuştur. Bu iddiaya göre, "Büyük Cava

568 BOA, Y.A.HUS., 401/66.
569 BOA, HR.TO., 356/25.
570 BOA, HR.TO., 355/92.

İslâm Hükümeti" tesis etmek gayesiyle halifenin himayesinde, yerel eşrafın ve şehbenderlerin öncülüğünde kapsamlı bir ayaklanma hazırlığı yapılması yönünde tâlimat verilmiştir. Batavya Başşehbenderliği, bu mesnetsiz ve provokatif iddiaları kati bir dille tekzip etmiş ve ilgili gazete nüshalarını ivedilikle merkeze göndermiştir.[571] Ancak mevcut arşiv vesikaları arasında, Başşehbenderliğin bu asılsız iddiaları çürütmek adına yerel basında Hollandaca veya Malayca dillerinde yayımlattığı herhangi bir tekzip metnine yahut resmî açıklamaya tesadüf edilememiştir.

7. Sosyal Faaliyetleri ve Yardımları

Şehbenderliklerin uhdesinde bulunan vazifelerden biri de şüphesiz görev bölgelerinde yaşayan yardıma muhtaç Osmanlı tebaasına sosyal himaye sağlamaktı. Yurt dışındaki tebaasının ahvaliyle yakından ilgilenen Osmanlı Devleti, bu hamiyetperver politikasını bizzat şehbenderler aracılığıyla yürütmüştür. Diplomatik temsilciler, yabancı topraklarda zor duruma düşen Osmanlı kökenli ailelere hiçbir ayrım gözetmeksizin, büyük bir devletin şanına ve şefkatine yakışır biçimde yardımda bulunmaya gayret etmişlerdir. Bu bağlamda, ihtiyaç sahiplerinin maddî ve mânevî olarak yanlarında yer alınmış, zaruri ihtiyaçlarının karşılanması adına kendilerine nakdî ve aynî (erzak) destek sağlanmıştır. Ayrıca, içinde bulundukları zor şartlar sebebiyle anavatana dönmek isteyen kimselerin yol masraflarının devlet tarafından karşılanması taahhüt edilmiştir.[572] Batavya Başşehbenderliği de tesis edildiği bölgede ikamet eden muhtaç Osmanlı tebaasıyla yakından alâkadar olmuştur. İhtiyaç sahiplerine yiyecek ve barınma imkânı sağlanması, hastaların tedavi ettirilmesi ve memleketlerine dönmek isteyenlerin avdetlerinin gerçekleştirilmesi gibi sosyal himaye süreçleri, doğrudan başşehbenderlik makamı tarafından idare edilmiştir.

Başşehbender Ali Galib Bey tarafından 3 Rebîülevvel 1301 (2 Ocak 1884) tarihinde Hariciye Nezâreti'ne gönderilen bir tahriratta, Cava ile Sumatra adaları arasındaki Sunda Boğazı'nda yer alan Krakatau Yanardağı'nın iki asır evvel patlayıp söndüğü, ancak yedi-sekiz ay evvel (26-27 Ağustos 1883) yeniden şiddetle faaliyete geçtiği bildirilmiştir. Birkaç gün süren bu dehşet verici infilâk neticesinde takriben otuz bin kişinin hayatını kaybettiği nakledilmiştir. Ali Galib Bey, böylesi elîm bir felâketin ardından afetzede mahallî ahaliyi bizzat ziyaret ederek onların maddî ve mânevî ihtiyaçlarını gidermeye çalıştığını ve Osmanlı Devleti'nin şefkat ve himayesini

571 BOA, HR.TO., 355/98.

572 Erol, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik: Paris-Londra Örnekleri", s.83, 131.

yanlarında hissetmeleri adına yoğun bir gayret sarf ettiğini merkeze arz etmiştir.[573]

20 Recep 1308 (1 Mart 1891) tarihinde "Batavya Başşehbenderi Ahmed Rıfkı" şeklinde mühürlenerek Batavya Başşehbenderliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gönderilen bir yazıda ise, Cava'nın bazı bölgelerinde çok şiddetli depremlerin meydana geldiği, birçok evin ve binanın bu depremlerde hasar gördüğü ve pek çok insanın vefat ettiği ifade edilmiştir. Ayrıca Rıfkı Efendi, halkın maddî ve mânevî ihtiyaçlarını ihtiyaçlarını gidermek ve onları teselli etmek için gayret ettiğini ifade ettikten sonra bir müddet bölge ile sağlanan mûtat haberleşmenin zorlaşacağını da bildirmiştir.[574] Fakat hem Ali Galib Bey'in hem de Ahmed Rıfkı Efendi'nin rapor ettiği bu doğal afetler neticesinde mağduriyet yaşayan mahallî halka, İstanbul'daki merkezî hükümet tarafından herhangi bir maddî yardım veya tahsisat gönderildiğine dair arşivlerde bir belgeye rastlanamamıştır.

Batavya Başşehbenderi Veliyüddin Şemsî Bey'in memuriyeti döneminde -bizzat onun bir girişimi olup olmadığı hususu belgelerde netlik kazanmamış olmakla birlikte- başşehbenderliğin hukukî himaye misyonunu gösteren bir adlî vaka yaşanmıştır. Kaptan Papek kumandasında Batum'dan Cava'ya sefer düzenleyen Alman bandıralı Kasios isimli vapurda seyahat eden Osmanlı tebaasına mensup yolcular, vapur makinisti tarafından suimuameleye mâruz kalmışlardır. Batavya'ya vâsıl olan mağdurlar, başşehbenderlik aracılığıyla doğrudan Berlin Sefâreti'ne bir arzuhal sunarak şikâyetçi olmuşlardır. Ancak yürütülen tahkikat neticesinde, söz konusu makinist hakkında takibata mahal olmadığına hükmedilmiştir. Berlin Sefâreti'nin bu yöndeki resmî cevabı, 12 Cemâziyelevvel 1311 (21 Kasım 1893) tarihinde Hariciye Nezâreti vasıtasıyla Batavya Başşehbenderliği'ne tebliğ edilmiştir.[575]

16 Safer 1311 (29 Ağustos 1893) tarihinde, Batavya Başşehbenderi Veliyüddin Şemsî Bey'in İstanbul'da izinli bulunduğu esnada Hariciye Nezâreti'ne takdim edilen bir arzuhalde; Yemen ahalisinden Şeyh Abdülkadir eş-Şuyû' isimli bir şahsın, Felemenk idaresindeki Cava, Borneo ve Sumatra adalarında ikamet ettiği sırada haksız ve mesnetsiz bir surette buralardan uzaklaştırıldığı ve neticede büyük bir maddî zarara uğradığı ifade edilmiştir. Veliyüddin Şemsî Bey'in ardından Batavya'ya tayin edilen Mehmed Fuad Bey döneminde bu mesele yeniden gündeme gelmiş, 15

573 BOA, Y.MTV., 14/19; Y.PRK.PT., 2/40.
574 BOA, Y.A.HUS., 246/18.
575 BOA, HR.TH., 135/26.

Rebîülâhir 1314 (23 Eylül 1896) tarihli Batavya Başşehbenderliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gönderilen yazıyla Yemen'den Cava'ya hicret eden mezkûr şahsın adanın çeşitli yerlerinde gayrimenkullerinin ve emvâlinin bulunduğu bildirilmiştir. Söz konusu tahriratta adı geçen şahsın açıkça Batavya'ya avdet etmesinin Felemenk sömürge makamlarını öfkelendireceği, bu durumun zaten hassas olan ikili ilişkileri çıkmaza sokacağı vurgulanmıştır. Dolayısıyla, Osmanlı tebaası olan bu şahsın mağduriyetini gidermek adına resmiyete dökülmeksizin gizliden yardım edilmesinin daha muvafik olacağı merkeze arz edilmiştir.[576]

Osmanlı Devleti ve başşehbenderleri, bölgedeki mazlum halkın gerek aşikâr gerekse gizli surette daima yardımına koşmuş, onların maddî ve mânevî sıkıntılarını gidermeye gayret etmiştir. Buna mukabil, halifeye ve makâm-ı hilâfete gönülden bağlı olan Batavya havalisindeki Müslüman halk da Osmanlı Devleti'nin tarihinin en zor ve buhranlı dönemlerinde devlete maddî ve mânevî anlamda destek olmaya, var güçleriyle muzaheret etmeye çalışmıştır. Söz konusu aidiyet duygusunun en somut örneklerinden biri, Batavya Başşehbenderi Mehmed Kâmil Bey döneminde yaşanmıştır. Kâmil Bey'in -doğrudan bir girişimi olup olmadığı belgelerde yer almamakla birlikte- 13 Recep 1315 (8 Aralık 1897) tarihinde Batavya Başşehbenderliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gönderilen bir tahriratta, Türk milletinin hafızasında derin izler bırakan 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nin Cava adasındaki yankıları ele alınmıştır. Kısa süren ve Osmanlı Devleti'nin zaferiyle neticelenen bu savaşın adada büyük bir sevinçle karşılandığı, yerel Müslüman halkın şehbenderhâneye akın ederek halifeye ve muzaffer Osmanlı ordusuna dualar ettiği bildirilmiştir. Ayrıca Müslüman ahali tarafından şehid ve gazilerin dul ve yetimleri yararına yardım toplandığı ve bu meblağın halife tarafından kabul edilmesinin arzu edildiği merkeze rapor edilmiştir.[577]

Bölgedeki halk ile iç içe yaşayan ve onların ihtiyaçlarını tespit etmeye çalışan başşehbenderler, tespit ettikleri ihtiyaçları veya eksik gördükleri durumları zaman zaman merkeze bildirerek fikir almak istemişlerdir. Mesela, Mehmed Kâmil Bey'in Batavya Başşehbenderliği döneminde şehbenderlikten nezârete yazılan 13 Şaban 1315 (7 Ocak 1898) tarihli bir yazıda, Hollanda sömürge yönetiminin eğitim ve öğretim faaliyetlerine uyguladığı baskı, zulüm ve kısıtlamalar sebebiyle Hint adalarındaki Müslümanların ca-

576 BOA, HR.TH., 132/109; BEO., 845/63362; 849/63628.
577 BOA, Y.A.HUS., 380/74.

hil ve eğitimsiz kaldıkları, bölgede yeterli eğitim kurumunun ve müderrislerin bulunmadığı belirtilerek şehbenderlerin bu hususta neler yapabileceğinin bildirilmesi istenmiştir.[578] Mehmed Kâmil Bey tarafından yazılarak Hariciye Nezâreti'ne gönderilen 7 Zilhicce 1315 (29 Nisan 1898) tarihli başka bir tahriratta ise, Batavya'daki mescidlerin ve camilerin çok harap ve kullanışsız oldukları, mahallî sömürge hükümetinin herhangi bir yardımının veya desteğinin olmadığı ifade edilmiştir. Daha sonra Batavya merkezindeki iki büyük cami ile mühim evliya türbelerinin bulunduğu kabristanın tamiratı ve bir mektep inşası için mahallî halktan toplanan yardımın kifayetsiz kaldığı bildirilmiştir. Bu doğrultuda, Müslümanların hâmisi sıfatıyla halifen mezkûr dinî ve kültürel mekânların tamir ve inşası için maddî muavenet talep edilmiş, tahsis olunacak yardımın Lahey Sefâreti aracılığıyla Batavya'daki yardım komisyonu başkanı Seyyid Osman isimli zâta gönderilmesi rica olunmuştur.[579] Fakat, merkezin bu talebe olumlu karşılık verip vermediğine ve söz konusu yardımın yapılıp yapılmadığına dair arşiv belgelerinde herhangi bir kayda rastlanamamıştır.

Mehmed Kâmil Bey'den sonra Batavya Başşehbenderliği'ne tayin edilen Emin Bey ise 19 Rebiülevvel 1317 (28 Temmuz 1898) tarihinde Hariciye Nezâreti'ne gönderdiği bir tahriratında, Felemenk hükümetinin siyasî tutumu sebebiyle on beş yıl mahkûmiyete mâruz bırakılan ve bunun yedi senesini hapishanede geçiren Seyyid Ahmed el-Aydarûs Efendi'nin gizlice şehbenderhâneye bir arzuhal gönderdiğini ve serbest kalabilmesi için yardım istediğini ifade etmiştir. Emin Bey tahriratının devamında, Ahmed Efendi için mahallî hükümet yetkilileri ile bazı görüşmeler gerçekleştirdiğini ve serbest kalması için teşebbüslerde bulunduğu ancak bu girişimlerinin neticesiz kaldığını belirtmiş, Ahmed Efendi'nin serbest kalabilmesi ve meselenin halledilebilmesi için İstanbul'daki Felemenk Sefâreti ile görüşülmesinin ve zikredilen sefâretin devreye girmesinin uygun olacağını bildirilmiştir.[580]

Batavya Başşehbenderi Hacı Râsim Bey döneminde, 8 Rebîülâhir 1325 (21 Mayıs 1907) tarihinde Batavya Başşehbenderliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gönderilen bir yazıda, Cava adasında istihdam olunan ve Hicaz'ın iklim şartlarına (hava ve suyuna) mukavemet edebilecek mahiyetteki bazı Cava Müslümanlarının telgraf, fotoğrafçılık ve benzeri teknik hizmetleri icra etmek üzere Hicaz civarında uygun bir yere iskân edilebilecekleri

578 BOA, Y.A.HUS., 381/55.
579 BOA, Y.A.HUS., 386/40.
580 BOA, HR.TH., 230/52.

bildirilmiştir. Hariciye Nezâreti'nde etraflıca mütalaa edilen bu husus, 5 Cemâziyelevvel 1325 (16 Haziran 1907) tarihinde Sadâret makamına arz edilmiştir.[581]

Son olarak Hacı Râsim Bey, 1910 yılında Meclis-i Meb'ûsan'a sunduğu arzuhalinde, görev yaptığı tüm yerlerde olduğu gibi Batavya'da da ilk önce halkın ihtiyaçlarını tespit edip, dilek ve şikâyetlerini dinledikten sonra bu ihtiyaçların karşılanması, isteklerin ve arzuların hayata geçirilmesi ve şikâyetlerin çözülmesi için gayret sarf ettiğini ifade etmiştir. Mezkûr arzuhalinde Batavya'da kabristan, okul, mescid ve kuyu gibi hayra ve hatırlanmaya sebep olacak birçok faaliyet yaptığını belirtmiştir.[582]

581 BOA, Y.A.HUS., 512/86.

582 *Batavya Başşehbender-i Sâbık-ı Hacı Râsim Bey Tarafından Meclis-i Meb'ûsan Riyaset-i Celîlesi'ne Takdim Kılınan Arzuhal*, s.6.

SONUÇ

Osmanlı Devleti ilk dâimî yurt dışı temsilciliklerini Avrupa'daki ülkelerde ve şehirlerde açmış olsa da Güneydoğu Asya'daki Müslüman halkla doğrudan bağ kurmak ve bölgede halifenin nüfuzunu artırmak amacıyla stratejik noktalarda şehbenderlikler ihdâs etmiştir. Bu çerçevede açılan önemli temsilciliklerden biri de Hollanda sömürge yönetimi altında bulunan Endonezya'daki Batavya şehriydi. Günümüzde Cakarta adıyla bilinen şehir, o dönemde sömürge idaresinin merkezi konumundaydı. Bölgede konsolosluk açılmasına büyük bir ehemmiyet veren Sultan II. Abdülhamid'in direktifleri doğrultusunda Hariciye Nezareti, Endonezya ile Hicaz arasında ticaret yapan Osmanlı tebaası tüccarın haklarını korumak, adalardaki Müslüman halkın sorunlarını yakından takip etmek ve İslâm birliği siyaseti gereğince halifenin bölgedeki tesirini artırmak maksadıyla 1881 yılında Batavya'da bir şehbenderlik tesis etmeyi planlamıştır. Lâkin birtakım malî güçlükler sebebiyle ilk etapta buraya fahrî başşehbender atanması kararlaştırılmış, bu doğrultuda gerekli vasıflara haiz olan Hızırzâde Abdülaziz Efendi 17 Şubat 1882 tarihinde Batavya'ya fahrî başehbender sıfatıyla tayin edilmiştir.

Osmanlı Hariciye Nezareti, Abdülaziz Efendi'nin beratını bahane ederek sonraki şehbender atamalarına itiraz edebilecek olan Hollanda hükümetine mahal vermemek adına diplomatik bir tedbir almıştır. Bu doğrultuda Batavya'da mevcut yerli Müslüman nüfusun yanı sıra 10.000 civarında Arap asıllı Müslüman nüfusun bulunması, bunların hak ve menfaatlerinin etkin bir şekilde korunması için merkezden muvazzaf bir şehbender tayin edilmesini ve bölgede müstakil bir şehbenderhâne açılmasını uygun ve gerekli görmüştür. Neticede Hariciye Nezâreti Tercüme Odası haleflerinden Ali Galip Bey, Nisan 1883'te II. Abdülhamid'in onayı ile ilk muvazzaf Batavya Başşehbenderi olarak tayin edilmiştir. Ali Galib Bey, şehir merkezinde bir bina kiralayarak Batavya Başşehbenderliği'ni hizmete açmıştır. Böylece merkezden maaşlı ve tahsisatlı muvazzaf bir başşehbenderin tayin edilmesi ve şehir merkezinde bir şehbenderhânenin açılması ile kuruluş gayesine hizmet etmek için daha etkin ve daha verimli bir hale gelen Batavya Başşehbenderliği 1924 yılına kadar hizmet vermiştir.

Bir yılı aşkın bir süre Batavya'da fahrî başşehbenderlik yapan Hızırzâde Abdülaziz Efendi'den sonra 1883-1908 yılları arasında Batavya Başşehbenderliği makamına merkezden maaşlı ve tahsisatlı dokuz başşehbender ataması yapılmıştır. Buna göre Batavya Başşehbenderliği makamında 1883-1886 yıllarında Ali Galib Bey, 1886 yılında İsmâil Zühdü Bey, 1886-1891 yıllarında Ahmed Rıfkı Efendi, 1891-1895 yıllarında Veliyüddin Şemsî Bey, 1895-1897 yıllarında Mehmed Fuad Bey, 1897-1898 yıllarında Mehmed Kâmil Bey, 1898-1900 yıllarında Emin Bey, 1900-1904 yıllarında Sâdık Belîğ Bey, 1904-1908 yıllarında ise Hacı Râsim Bey bulunmuştur. İşte elinizdeki bu mütevazı eserde Dahiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl Defterleri, Hariciye Nezâreti Sicill-i Ahvâl İdare-i Umûmiyyesi belgeleri, Hariciye Nezâreti salnâmeleri ve diğer birincil arşiv kaynaklarından yararlanılarak tespit edilen Batavya başşehbenderlerinin hayatları; doğum tarihleri, aldıkları eğitim ve kültürel durumlarına dair kısa bilgilerin ardından memuriyet hayatlarıyla bütünlük arz edecek şekilde detaylıca ele alınmıştır. Bu bağlamda, her bir başşehbenderin görev süreleri boyunca hangi vazifeleri nerede ve ne kadar süreyle ifa ettikleri, bu görevleri mukabilinde aldıkları maaşlar, memuriyet süreçlerindeki terfi, taltif ve tenziller ile görevlerinin ne suretle ve hangi gerekçelerle nihayete erdiği titizlikle tespit edilerek ortaya konulmuştur.

19. yüzyılın başlarında ortaya çıkan şehbenderler ilk olarak Osmanlı Devleti ile diğer Avrupa ve Asya devletleri arasındaki siyasî ve ticarî alışverişlerin yoğunluk kazanmasıyla, yurt dışında ticaret yapan tüccarların çıkarlarını korumak, aralarındaki ihtilâfları çözmek ve Osmanlı Devleti'nin menfaatlerini gözetmek üzere tayin edilmişlerdir. Ancak ilerleyen zamanlarda diğer devletlerle olan ilişkilerin artması, konsolosluk anlayışının gelişmesi ve dünyada yaşanan önemli değişimler sebebiyle Osmanlı Devleti tarafından diğer devletlerin şehirlerine tayin edilen şehbenderlere değişen koşullara uygun olarak farklı görev ve sorumluluklar yüklenmiştir. Başka bir ifadeyle önceleri sadece Osmanlı Devleti ile olan ticarî alışverişi kontrol etmek ve Osmanlı tebaasına mensup tüccarların haklarını ve çıkarlarını korumakla görevli olan şehbenderler, zamanla uluslararası alanda konsolosluk ilişkilerinin gelişmesi ile Osmanlı tebaasının doğum, ölüm, evlenme gibi işlerini yürütmek ve onlar üzerinde yönetim yetkisini kullanmak, devletlerarası anlaşmaların uygulanmasını sağlamak, Osmanlı sancağına sahip çıkmak ve saygı gösterilmesini sağlamak, ticaret ve sanayi işlerini takip etmek ve gerekli temasları kurmaktan çekinmemek, Osmanlı Devleti ve hükümeti aleyhine yapılan her türlü girişimi takip etmek ve incelemek, yerel basında padişaha veya onun hükümetine zararlı yayınlarda bulunanları takip etmek

ve bunların cezalandırılması için yerel makamlara uygun bir dille başvurmak gibi siyasî, sosyal, idarî, ticarî ve hatta dinî alanlarda birçok görev ve yetkilere sahip olmuşlar ve bu alanlarda sayısız faaliyetlerde bulunmuşlardır.

1883-1908 yılları arasında merkezden muvazzaf olarak tayin edilen tüm Osmanlı Batavya Başşehbenderleri de görev sürelerince Hollanda sömürge yönetiminin tüm baskılarına ve engellemelerine rağmen Osmanlı Devleti'nin menfaatlerini korumak ve Müslüman halkın haklarını ve çıkarlarını gözetmek için bir şehbenderin yapması gereken siyasî, idarî, sosyal, dinî ve ekonomik alanla ilgili sorumluluklarını yerine getirebilmek için mücadele etmişlerdir. Bölgede halifenin bir temsilcisi olan ve halk tarafından büyük bir mutluluk ve sevinçle karşılanan Batavya Başşehbenderleri, zikredilen alanlarla ilgili edindikleri önemli bilgileri ve bölgedeki faaliyetlerini ise tahriratlar, mektuplar yazarak ve raporlar hazırlayarak sefâret veya nezâret aracılığıyla İstanbul'a bildirmişlerdir.

Batavya Başşehbenderliği'nden İstanbul'a gönderilen raporlar ve tahriratlardan elde dilen bilgilere göre Batavya Başşehbenderleri, Osmanlı Devleti'nin ve halifenin maslahat ve menfaatlerine uygun olarak vazifelerini yerine getirmeye gayret etmişlerdir. Öncelikle bölgede yaşayan Arap asıllı Müslüman eşraf ve yerli Müslüman halk ile yakın ilişkiler kurarak onların dertlerini ve sıkıntılarını dinlemiş ve çözüm üretmeye çalışmışlardır. Siyasî, idarî, ticarî ve dinî alanda birçok faaliyette bulunan başşehbenderler halifenin bölgedeki bir temsilcisi olarak halk ile beraber olmaya ve onların halifeye olan sevgi ve bağlılıklarını artırmaya çalışmışlardır. Bölge halkından önemli kişilere nişanlar verilmesi için girişimlerde bulunan başşehbenderler mahallî halka padişahın hediyesi olarak Kur'ân-ı Kerîm'ler dağıtmışlar hatta sömürge hükümeti görevlilerinin tüm engellemelerine ve kötü muamelelerine rağmen Batavya'daki mescid, cami ve kabristan gibi yerlerin düzenlenmesi ve tamiratları ile ilgilenmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin bölgedeki temsilcisi olan Batavya Başşehbenderleri Osmanlı tebaasına mensup insanların pasaport ve vize işlemleriyle alâkadar olmuşlar ve memleketlerine dönmek isteyen çaresizlerin yardımına koşarak mağdur kimselerin geri dönmelerini sağlamışlardır. Ayrıca başşehbenderler Batavya'daki ticaret, sanayi ve ekonomi alanındaki her türlü yenilik ve gelişmeyi yakından takip edip, sefâret veya nezâret aracılığıyla İstanbul'daki yetkililere rapor etmişlerdir. Batavya Başşehbenderleri Osmanlı Devleti'nin bölge ile ticarî ilişkiler kurması için birkaç önemli girişimlerde bulunmuşlardır. Örneğin; Batavya Başşehbenderi Hacı Râsim

Bey, Hariciye Nezâreti'ne yazdığı bir tahriratta, Osmanlı Devleti'nin topraklarında yetişen gıda maddeleri ve tarladan, bahçeden veya hayvanlardan elde edilen işlenmiş ürünlerin Hint adalarına doğrudan doğruya ihraç edilmesi ile Osmanlı Devleti'nin dış ticaretine ve ekonomisine olumlu katkı sağlayacağı ve bu ürünler için yeni bir pazar kapısı olacağı bildirilmiştir. Ayrıca Râsim Bey, bölgede Osmanlı ürünlerinin sergilenmesi ve satışının yapılması için İstanbul Pazarı isminde bir ticaretgâhın oluşturulmasını ve bir Osmanlı ticaret şirketi kurularak öncelikle Batavya'ya, daha sonra ekvator altı ülkelere ve şehirlere Osmanlı'nın imal ettiği ürünlerin ihracatının faydalı olacağını ifade etmiştir.

Batavya Başşehbenderliği tarafından merkeze gönderilen raporlar ve tahriratlar incelendiğinde, Batavya Başşehbenderleri, bölgedeki eğitim ve öğretim yetersizliğini ıslah edebilmek ve çocuklarını İstanbul'daki Türk okullarında okutmak isteyen ailelere ve öğrencilere yardım edebilmek için birçok faaliyette bulunmuşlardır. Hollanda sömürge yönetiminin baskı ve zulümlerinin arttığı ve bölgedeki eğitim ve öğretim faaliyetlerini kısıtlayarak insanları cahil bırakmak istediği bir ortamda Cava eşrafı, özellikle Arap asıllılar çocuklarını Dârüşşafaka veya Aşiret Mektebi gibi İstanbul'daki Türk okullarında okutmak istemişler ve Batavya Başşehbenderliği vasıtasıyla halifeye başvurmuşlardır. Fakat Cava'dan İstanbul'a tahsil için talebe gönderilmesi faaliyeti özellikle Mehmed Kâmil Bey döneminde olmuştur. Diğer başşehbenderler döneminde bölgeden İstanbul'a öğrenci gönderilmesi için bir çalışmanın mevcut olduğunu söylemek mümkün değildir. Batavya Başşehbenderleri eğitim ve öğretim faaliyetlerini desteklemenin yanı sıra Batavya'daki dikkat çeken olayları, tehlikeli kişilerin hareketlerini ve davranışlarını izlemişler, hatta Osmanlı Devleti ve padişah aleyhine her türlü gizli faaliyetleri takip edip ve yine devletin aleyhine olan her türlü neşriyatı inceleyerek edinilen bilgileri İstanbul'a bildirmişlerdir. Kısacası, bu çalışmada Batavya Başşehbenderlerinin şehbenderlik aracılığıyla nezârete veya sefârete gönderdikleri tahriratlar ve raporlar doğrultusunda onların Batavya'daki siyasî, idarî, sosyal, dinî ve ekonomik alanlarla ilgili faaliyetleri arşiv belgelerinden tespit edilerek ortaya konmuştur.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Sadâret Amedi Kalemi (A.AMD): BOA, A.AMD., 76/59; 77/75; 91/10.

Sadâret Divân Kalemi (A.DVN): BOA, A.DVN., 132/74.

Sadâret Divân Mühimme Kalemi (A.DVN.MHM): BOA, A.DVN.MHM., 25/94.

Sadâret Divân Nâme-i Hümâyun Kalemi (A.DVN.NMH): BOA, A.DVN.NMH., 8/30.

Bâb-ı Âsafi Divân-ı Hümâyun Sicilleri Şehbenderlik Defterleri (A.DVNS.ŞHB.d): BOA, A.DVNS.ŞHB.d., No:1.

Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM): BOA, A.MKT.MHM., 433/34; 416/51.

Babıali Evrak Odası Evrakı (BEO): BOA, BEO., 9/652; 9/673; 94/7045; 95/7054; 97/7269; 116/8641; 202/15102; 203/15223; 232/17327; 229/17134; 352/43; 366/27450; 393/29452; 483/26195; 505/37868; 522/39089; 522/39124; 543/40697; 559/41920; 678/50831; 703/52660; 708/53080; 722/54102; 729/54629; 732/54863; 733/54907; 733/54909; 740/55437; 770/57711; 773/57907; 780/58488; 780/58489; 818/61301; 845/63310; 845/63362; 848/63586; 849/63628; 861/64508; 872/65370; 981/73517; 987/73954; 993/74422; 1065/79862; 1068/80050; 1078/80792; 1081/81028; 1107/83000; 1174/87977; 1177/88243; 1127/84517; 1134/85035; 1141/85517; 1150/86216; 1162/87102; 1166/87419; 1168/87594; 1228/92031; 1249/93607; 1275/95593; 1291/96775; 1296/97146; 1341/14; 1364/102284; 1427/106964; 1437/107706; 1449/108606; 1473/110459; 1502/112620; 1543/115677; 1609/120652; 1625/121870; 1632/122392; 1750/131192; 1766/132377; 1834/137507; 1848/138551; 1998/149824; 2174/162984; 2177/163231; 2198/164839; 2263/169665; 2299/172353; 2321/174049; 2334/175004; 2334/175046; 2427/182011; 2459/184404; 2406/180440; 2469/185158; 2469/185161; 2514/188512; 2604/195258; 2689/201627; 2689/201671; 2700/202432; 2711/203318; 2755/20659; 2767/207515; 2776/208184; 2856/214129; 3025/226873; 3134/234979; 3235/242605; 3371/252815; 3436/257700; 3481/261057; 3496/262166; 3498/262276; 3498/262282; 3516/263672; 3543/265652; 3866/289889; 3871/290301.

Cevdet Hariciye (C.HR): BOA, C.HR., 70/3486.

Dahiliye Nezâreti Hukuk Müşavirliği Evrakı (DH.HMŞ): BOA, DH.HMŞ., 15/65.

Dahiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi (DH.MKT): BOA, DH.MKT., 159/28; 1022/38; 1164/56; 1277/32; 2745/81; 2746/66; 2784/20.

Dahiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl Defterleri Fihristi (DH.SAİD.d): BOA, DH.SAİD.d., 1/990; 1/774; 1/1032; 4/120; 10/221; 22/249; 37/223; 52/169; 81/265.

Dahiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl İdaresi Memurin (DH.SAİD.MEM): BOA, DH.SAİD.MEM., 6/8.

Dahiliye Nezâreti Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu (DH.TMIK.M): BOA, DH.TMIK.M., 58/20.

Dahiliye Nezâreti İdare (HR.İD): BOA, HR.İD., 55/83; 540/2; 540/14; 617/1; 636/23; 636/24; 703/4; 2032/13.

Dahiliye Nezâreti Hukuk Kısmı Evrakı (HR.H): BOA, HR.H., 104/71.

Hariciye Nezâreti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı (HR.HMŞ.İŞO): BOA, HR.HMŞ.İŞO., 170/21; 170/23; 171/25; 174/5; 175/60.

Hariciye Nezâreti İstanbul Murahhaslığı (HR.İM): BOA, HR.İM., 67/19; 239/61.

Hariciye Nezâreti Mektûbî Kalemi Evrakı (HR.MKT): BOA, HR.MKT., 140/18; 204/78; 327/21; 354/93.

Hariciye Nezâreti Sicill-i Ahvâl İdare-i Umûmiyyesi Belgeleri (HR.SAİD): BOA, HR.SAİD., 2/3; 5/16; 12/15; 12/22; 13/11; 14/17; 16/25; 18/22.

Hariciye Nezâreti Atina Sefâreti (HR.SFR.1): BOA, HR.SFR.1., 14/32.

Hariciye Nezâreti Belgrat Sefâreti (HR.SFR.3): BOA, HR.SFR.3., 316/135; 317/7; 324/7; 324/11; 324/17; 324/105; 324/112; 460/21; 460/23; 461/12; 473/20; 473/61; 473/63; 473/65; 473/66; 482/3; 493/17; 507/14.

Hariciye Nezâreti Siyasî (HR.SYS): BOA, HR.SYS., 29/11; 216/41; 2323/15; 2465/72; 2879/16; 2881/47; 2882/17; 2890/17; 2913/37.

Hariciye Nezâreti Tahrirat (HR.TH): BOA, HR.TH., 47/92; 50/20; 55/60; 67/60; 70/31; 76/60; 80/5; 81/74; 82/11; 84/82; 95/58; 101/94; 103/85; 106/52; 112/54; 126/12; 126/17; 131/20; 132/46; 132/109; 135/26; 139/16; 140/21; 146/63; 152/53; 153/60; 166/5; 169/116; 169/137; 184/21; 185/73; 198/100; 199/27; 211/39; 215/37; 230/52; 231/7; 253/4; 324/21; 324/82; 330/92; 376/16.

Hariciye Nezâreti Tercüme Odası Evrakı (HR.TO): BOA, HR.TO., 13/59; 15/32; 42/75; 47/75; 51/12; 51/33; 51/47; 51/76; 51/59; 90/107; 104/95; 167/108; 334/22; 355/92; 355/98; 356/25; 367/22.

İrade Dahiliye (İ.DH): BOA, İ.DH., 768/62571; 772/62871; 864/69171; 883/70439; 993/78405; 993/78412; 1010/79784; 1078/84583; 1147/89438; 1188/92971; 1208/94607; 1282/100898; 1322/20.

İrade Hariciye (İ.HR): BOA, İ.HR., 156/8317; 176/9673; 243/14471; 249/14794; 257/15360; 262/15696; 279/17106; 282/17453; 285/17778; 289/18146; 289/18169; 290/18200; 290/18220; 291/18283; 291/18300; 293/18445; 295/18613; 296/18747; 297/18781; 298/18850; 300/18978; 301/19085; 302/19157; 302/19160; 302/19182; 303/19209; 303/19233; 303/19248; 303/19276; 305/19391; 306/19449; 311/19844; 311/19878; 312/19936; 312/19952; 314/20119; 315/20181; 316/20241; 316/20282; 318/20493; 319/20570; 320/20602; 321/20689; 322/20830; 323/20849;

324/20961; 325/21064; 339/52; 340/29; 341/12; 341/48; 344/11; 346/27; 348/52; 348/66; 349/17; 349/28; 350/1; 350/2; 350/8; 350/29; 351/14; 353/14; 355/32; 355/40; 357/61; 358/23; 359/57; 360/17; 360/62; 361/50; 362/16; 362/32; 366/56; 368/7; 369/56; 370/21; 377/24; 378/3; 382/31; 387/22; 388/1; 388/23; 389/7; 397/1; 391/20; 405/35; 425/17; 425/20.

İrade Hususi (İ.HUS): BOA, İ.HUS., 6/30; 7/36; 35/21; 58/26; 110/115; 162/37.

İrade Maarif (İ.MF): BOA, İ.MF., 3/35.

İrade Posta ve Telgraf (İ.PT): BOA, İ.PT., 26/19.

İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD): BOA, İ.ŞD., 9/452; 12/576; 97/5807.

İrade Taltifat (İ.TAL): BOA, İ.TAL., 1/15; 13/19; 14/37; 16/38; 24/34; 26/48; 53/9; 67/48; 95/27; 106/59; 118/5; 131/48; 185/45; 188/12; 217/45; 226/15; 268/57; 274/72; 275/48; 278/22; 298/36; 312/11; 351/35; 364/57; 394/48; 401/23; 407/55; 430/43; 436/64; 446/5.

İrade Tekaüd Sandığı (İ.TKS): BOA, İ.TKS., 1/18; 3/73; 7/35.

Maarif Nezâreti Mektûbî Kalemi (MF.MKT): BOA, MF.MKT., 266/54; 452/1; 462/33; 722/32; 806/73; 865/52; 887/51; 989/28.

Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD): BOA, ŞD., 894/44; 942/18; 2512/26; 2666/21; 2708/34; 2742/37; 3113/55.

Yıldız Sadâret Hususi Mâruzat Evrakı (Y.A.HUS): BOA, Y.A.HUS., 25/18; 174/28; 246/18; 270/56; 272/31; 311/1; 315/14; 344/113; 354/27; 380/36; 380/74; 381/55; 382/52; 386/40; 386/47; 390/100; 400/32; 401/66; 401/68; 424/26; 481/112; 512/86; 524/57.

Yıldız Sadâret Resmî Mâruzat Evrakı (Y.A.RES): BOA, Y.A.RES., 62/22; 71/25; 72/46; 90/43; 90/63.

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE): BOA, Y.EE., 8/6; 59/37; 78/6; 145/19; 148/8.

Yıldız Mütenevvi Mâruzat Evrakı (Y.MTV): BOA, Y.MTV., 14/19; 269/229.

Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ): BOA, Y.PRK.AZJ., 35/95.

Yıldız Perakende Evrakı Başkitâbet Dairesi Mâruzatı (Y.PRK.BŞK): BOA, Y.PRK.BŞK., 28/66, 30/12; 40/14; 54/52; 62/17; 66/3.

Yıldız Perakende Evrakı Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA): BOA, Y.PRK.EŞA., 3/60; 13/39; 15/53; 19/42; 20/98; 21/11; 23/79; 24/29; 25/50; 27/93; 28/27; 28/58; 28/66; 46/69.

Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezâreti Mâruzatı (Y.PRK.HR): BOA, Y.PRK.HR., 10/28; 14/15; 15/58; 21/65; 22/9.

Yıldız Perakende Evrakı Evrakı Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK.MYD): BOA, Y.PRK.MYD., 3/20.

Yıldız Perakende Evrakı Posta Telgraf Nezâreti Mâruzatı (Y.PRK.PT): BOA, Y.PRK.PT., 2/40; 10/41.

Yıldız Perakende Evrakı Tahrîrât-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM): BOA, Y.PRK.TKM., 40/10.

Yıldız Perakende Evrakı Umûmî (Y.PRK.UM): BOA, Y.PRK.UM., 15/38.

BOA, 30-18-1-2/72-16-12; 30-18-1-2/136-74-4; 30-18-1-2/142-30-8; 30-18-1-2/146-34-7.

2. Basılı Kaynaklar

Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi. Haz. Ahmed Nezih Galitekin. c.1-4. İşaret Yayınları. İstanbul, 2003.

Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1302/1885. 1.Def'a. Matba-i Ebu'z-Ziya. İstanbul, 1302.

Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1306/1888. 2.Def'a. Matba-i Osmâniye. İstanbul, 1306.

Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1318/1900. 3.Def'a, Matba-i Osmâniye, İstanbul, 1318.

Salnâme-i Umûr-ı Nezâret-i Hâriciyye 1320/1902. 4.Def'a. Âlem Matbaası. İstanbul, 1320.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye 1333-1334/1914-1916. Hilâl Matbaası. İstanbul, 1334.

Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamnâme. 1 Haziran 1298 (13 Haziran 1882). *Düstur*. 1.Tertip. c.2.

Batavya Başşehbender-i Sâbık-ı Hacı Râsim Bey Tarafından Meclis-i Meb'ûsan Riyaset-i Celîlesi'ne Takdim Kılınan Arzuhâl. Arşak Garoyan Matbaası. İstanbul, 1326/1910. ss.1-31. (İnternet erişimi: https://katalog.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?aTumu=Batavya.)

3. Kitap, Makale ve Ansiklopedi Maddeleri

A.W. Nıeuwenhuis. "Cava". *İslâm Ansiklopedisi*. Milli Eğitim Basımevi. İstanbul, 1979. c.3. ss.25-34.

Abid Majul. "Filipinler (Fiziki ve Beşeri Coğrafya, Tarih)". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 1996. c.13. ss.82-84.

Ahıshalı, Recep. "Reîsülküttâb". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 2007. c.34. ss.546-549.

Akbaş, Lokman. "Osmanlı Devleti'nin Batavya (Cakarta) Şehbenderlerinin Endonezya İzlenimleri". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. c.26. S.3. 2024. ss.1351-1366.

Akbaş, Lokman. "Osmanlı Devleti'nin Güneydoğu Asya Siyaseti ve Batavya Başşehbenderliği (1882-1923)". Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara, 2023.

Akgün, Tayfun. "The Ottoman Consulate in Singapore (1864-1926)". *Islam Cultere and History in The Malay Word*. ed. Hafiz Zakariya. Penerbit UMT. Terengganu, 2022. ss.105-133.

Aktepe, Münir. "Ahmed III". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 1989. c.2. ss.34-38.

Aktepe, Münir. "Damad İbrâhim Paşa, Nevşehirli". *DİA*, TDV Yay., Ankara, 1993. c.8. ss.441-443.

Akyıldız, Ali. "Meclis-i A'yân". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 2003. c.28. ss.243-244.

Akyıldız, Ali. "Meclis-i Meb'ûsan", *DİA*. TDV Yay., Ankara, 2013. c.28. ss.245-247.

Akyıldız, Ali. "Tanzimat". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 2011. c.40. ss.1-10.

Akyıldız, Ali. "Tercüme Odası". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 2011. c.40. ss.504-506.

Akyılmaz, Gül. "III.Selim'in Dış Politika Anlayışı ve Diplomasi Reformu Çerçevesinde Batılılaşma Siyaseti". *Türkler*. Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002. c.12. ss.660-670.

Alatas, Alwi. "Fostering Hope: The Presence of the Ottoman Consulate in Batavia, 1882-1924". *Proceedings of the International Conference on The Ottomans and the Malay World: Contemporary Reflections on History, Culture and Economy October 2023, Kuala Lumpur*. IRCICA. İstanbul, 2025. ss.157-179.

Alatas, Alwi. "Pan-Islamism and Islamic Resurgence in the Netherlands East Indies: The Role of "Abd Allah b. Alwî b. Abd Allah al-Attâs (1840-1929)". *International Islamic University Malaysia*. 2005. ss.1-30.

Arık, Tuğrul. "20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Şehbenderlerinin Ticaret Raporları". Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul, 2009.

Arıkan, Zeki. "Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 2013. c.43. ss.551-552.

Aybay, Rona. *Tarih ve Hukuk Açısından Konsolosluk*. Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2009.

Aydın, Bilgin. "Salnâme". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 2009. c.36. ss.51-54.

Bağış, Ali İhsan. *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler Kapitülasyonlar-Beratlı Tüccarlar Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1839)*. Turhan Kitabevi. Ankara, 1983.

Balcı, Sezai. "Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisân Mektebi". *Tarih Araştırmaları Dergisi*. Ankara, 2008. c.17. S.44. ss.78-97.

Balcı, Sezai. *Babıâli Tercüme Odası*. Libra Yayınları. İstanbul, 2013.

Beydilli, Kemal. "Mahmud II". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 2003. c.27. ss.352-357.

Beydilli, Kemal. "Mustafa Reşid Paşa". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 2006. c.31. ss.348-350.

Beydilli, Kemal. "Nizâm-ı Cedîd". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 2007. c.33. ss.175-178.

Beydilli, Kemal. "Selim III". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 2009. c.36. ss.420-425.

Beydilli, Kemal. "Seyyid Ali Efendi". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 2009. c.37. ss.45-47.

Beydilli, Kemal. "Viyana". *DİA*. TDV Yay., İstanbul, 2013. c.43. ss.113-119.

Beydilli, Kemal. "Yûsuf Ziyâ Paşa". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 2013. c.44. ss.34-37.

Bilge, Mustafa L. "Cava (Cava'da İslâmiyet)". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 1993. c.7. ss.171-174.

Bişgin, Osman Nihat. "Seyyid Ali Efendi'nin Fransa Sefareti (1797-1802)". İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul, 2016.

C.L.Huart. "Bender". *İslâm Ansiklopedisi*. Milli Eğitim Basımevi. İstanbul, 1979. c.2. s.515.

Carter V. Findley. "Hariciye Nezâreti". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 1997. c.16. ss.178-180.

Çakılcı, Diren. "Batavya'da Osmanlı Baş Şehbenderliği: Kuruluşu, Baş Şehbender Ali Galib Bey ve Lâyihası". *International Congress Of Eurasian Social Sciences*. 2017. c.8. S.28. ss.726-749.

Çakılcı, Diren. "Hindistan'da Osmanlılar: Bombay Osmanlı Şehbenderliği". *Türkiyat Mecmuası*. 2015. c.25. ss.82-106.

Çakılcı, Diren. "II. Abdülhamid'in Egzotik Bitki Merakı: Hindistan ve Endonezya'dan Temin Edilen Ürünler". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*. c.4. S.12. 2017. ss.178-202.

Danişmend, İsmail Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. Türkiye Yayınevi. İstanbul, 1961. c.3.

Devellioğlu, Ferit. "Şeh-Bender". *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Aydın Kitabevi Yayınları. Ankara, 2006.

Dönmez, Ahmet. "Bâbıâli'de Hizip Çatışmaları: Ahmed Fevzi Paşa'nın Osmanlı Donanmasını Mısır Valisine Teslim Olayı". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. Konya, 2016. S.40. ss.43-57.

Dönmez, Ahmet. "Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841". Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya, 2006.

Eberhard, Wolfram. *En Eski Devirlerden Zamanımıza Kadar Uzak Doğu Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara, 2010.

Elmacı, Mehmet Emin. *İttihat-Terakki ve Kapitülasyonlar*. Homer Kitabevi. İstanbul, 2005.

Emecen, Feridun. "Bâlâ". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 1991. c.4. s.554.

Eraslan, Cezmi. *II. Abdülhamid ve İslâm Birliği*. Ötüken Yayınları. İstanbul, 1992.

Erdem, Gökhan. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasiye Geçiş Süreci". Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara, 2008.

Erdönmez, Celal. "Tanzimat Devrinde İngiltere Konsoloslarının Kıbrıs'taki Faaliyetleri (1839-1856)". *Bilig*. 2011. S.58. ss.91-118.

Erinç, Sırrı. "Cakarta". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 1993. c.7. ss.30-32.

Erinç, Sırrı. "Cava". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 1993. c.7. ss.170-171.

Erinç, Sırrı. "Endonezya". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 1995. c.11. ss.192-194.

Erol, Yasemin Zahide. "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik: Paris-Londra Örnekleri". Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (AÜSBE). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara, 2014.

Frial Ramadhan Supratman. "Rafet Bey: The Last Ottoman Consul In Batavia During The First World War 1911-1924". *Studia Islamika: Indonesian Journal for Islamic Studies*. Jakarta, 2017. c.24. S.1. ss.33-67.

Gençoğlu, Halim. "The Historical Relationship Between Indonesia and Türkiye". *Sıgınjaı: Jurnal Sejarah Journal of History Studies*. 2024. c.4. S.2. ss.142-157.

Gökbilgin, M. Tayyip. "Konsolos". *İslâm Ansiklopedisi*. Milli Eğitim Basımevi. İstanbul, 1979. c.6. ss.836-840.

Göksoy, İsmail Hakkı - Tetik, Zübeyir. "Osmanlı Devleti'nin Batavya Başşehbenderi Hacı Rasim Bey'in Hayatı, Faaliyetleri ve Meclis-i Mebusan'a Sunduğu Arzuhali". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*. c.6. S.5. 2019. ss.211-229.

Göksoy, İsmail Hakkı. "Bazı Müslüman Ülkelerin Yönetim Modeli: Endonezya ve Malezya Örneği". *İslâm ve Demokrasi: Kutlu Doğum Sempozyumu*. TDV Yay., Ankara, 1993. ss.173-192.

Göksoy, İsmail Hakkı. "Endonezya (Sömürge Dönemi)". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 1995. c.11. ss.204-209.

Göksoy, İsmail Hakkı. "Endonezya (Ülkede İslâmiyet)". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 1995. c.11. ss.197-203.

Göksoy, İsmail Hakkı. "Endonezya'da İslâm ve Hollanda Hâkimiyeti". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Isparta, 1994. S.1. ss.159-196.

Göksoy, İsmail Hakkı. "Filipinler (Ülkede İslâmiyet)". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 1996. c.13. ss.84-88.

Göksoy, İsmail Hakkı. "Hollanda Doğu Hindistan Şirketi". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 1998. c.18. ss.232-234.

Göksoy, İsmail Hakkı. "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Devleti'nin Güneydoğu Asya Bölgesi ile İlişkileri". *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid. Erciyes Üniversitesi Yayınları*. Kayseri, 2011. c.3. ss.29-55.

Göksoy, İsmail Hakkı. "İbn Battuta'ya Göre Güneydoğu Asya Ülkeleri". *Dini Araştırmalar*. 2002. c.4. S.12. ss.49-70.

Göksoy, İsmail Hakkı. "Malay-Endonezya Kaynaklarına Göre Türkler ve Osmanlı Açe İlişkileri". *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 1999. c.14. S.1. ss.175-187.

Göksoy, İsmail Hakkı. "Osmanlı'nın Filipinler Şeyhülİslâmı Mehmed Vecih Efendi: Hayatı, Vazifeleri ve Faaliyetleri". *Osmanlı-Güneydoğu Asya İlişkileri Üzerine Araştırmalar*. ed. İsmail Hakkı Göksoy - İsmail Hakkı Kadı. YTB Yayınları. Ankara, 2024. ss.39-105.

Göksoy, İsmail Hakkı. "Singapur (Tarih, Ülkede İslâmiyet)". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 2009. c.37. ss.250-252.

Göksoy, İsmail Hakkı. *Çağdaş İslâm Ülkeleri Tarihi*. Fakülte Kitabevi. Isparta, 2014.

Göksoy, İsmail Hakkı. *Endonezya'da İslâm ve Hollanda Sömürgeciliği*. İSAM Yay., Ankara, 1995.

Göksoy, İsmail Hakkı. *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk Tesirleri*. Fakülte Kitabevi. Isparta, 2004.

Göksoy, İsmail Hakkı. *İslâm'ın Güneydoğu Asya'ya Girişi ve Yayılışı*. Beyan Yayınları. İstanbul, 1998.

Görgün, Hilal. "Mısır (Fransız İşgali ve Sonrası)". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 2004. c.29. ss.569-575.
Güçer, Lütfi. *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*. Haz. Hüseyin Özdeğer. Bayrak Matbaacılık. İstanbul, 1987.
Güneş, İhsan. *Türk Parlamento Tarihi I. ve II. Meşrutiyet*. Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yay., Ankara, 1996. c.2.
İmga, Orçun. "Endonezya'da Siyaset: Bağımsızlık Sonrası Dönemde Siyasî Yaşam ve Kurumlar". *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 2003-2004. c.8-9. S.8. ss.115-129.
İnalcık, Halil. "İmtiyâzât (Osmanlı Dönemi)". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 2002. c.22. ss.245-252.
İpşirli, Mehmet. "Elçi". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 1995. c.11. ss.3-15.
İpşirli, Mehmet. "İkindi Divanı". *DİA*. TDV Yay., İstanbul, 2000. c.22. ss.26-27.
İpşirli, Mehmet. "Mahreç". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 2003. c.27. ss.387-388.
Kadı, İsmail Hakkı - A.C.S. Peacock. *Ottoman-Southeast Asian Relations: Sources from the Ottoman Archives*. 2 cilt. Brill. Leiden, 2019.
Kalkan, Muhammet. *İbn Battûta*. Siyer Yayınları. İstanbul, 2025.
Kara, Adem. "Osmanlı Devleti-Filipin Ticarî İlişkileri". *Journal of Turkish Studies*. Ankara, 2013. c.8. S.5. ss.332-343.
Karpat, Kemal H. *İslâm'ın Siyasallaşması*. Çev. Şiar Yalçın. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul, 2010.
Kılıç, Musa. "Osmanlı Hariciyesinde Gayri Müslimler". Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara, 2009.
Kılıç, Selda. "Bombay Şehbenderi Ali Galip Bey'in Hind Adaları İle İlgili İzlenimleri". *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 2020. c.60. S.2. ss.638-652.
Kodaman, Timuçin - Akçay, Ekrem Yaşar. "Kuruluştan Yıkılışa Kadar Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Türkiye'ye Bıraktığı Miras". *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Isparta, 2010. S.22. ss.76-92.
Koloğlu, Orhan. "Osmanlı Diplomasisinde Rumların Rolü Ve Tanzimat'la Birlikte Fransızca'nın Yaygınlaşması". *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*. Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1999. ss.127-135.
Kuneralp, Sinan. *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922)*. İsis Yay., İstanbul, 1999.
Kuran, Ercüment. *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu Ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri: 1793-1821*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1988.
Kurşun, Zekeriya. "Said Paşa, Küçük". *DİA*. TDV Yay., İstanbul, 2008. c.35. ss.576-578.
Kurt, Halil. "Singapur". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 2009. c.37. ss.249-250.
Kutluoğlu, Muhammet Hanefi. "Kavalalı Mehmed Ali Paşa". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 2002. c.25. ss.62-65.

Kütükoğlu, Mübahat. "Ahidnâme (Türk Tarihi)". *DİA*. TDV Yay., İstanbul, 1988. c.1. ss.536-540.

Kütükoğlu, Mübahat. "Avrupa Tüccarı". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 1991. c.4. ss.159-160.

Kütükoğlu, Mübahat. "Hayriye Tüccarı". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 1998. c.17. ss.64-65.

Mohd Taib Osman (ed.). *Malay Dünyasında İslâm Medeniyeti*. Çev. Ali Çaksu. İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yay., İstanbul, 2000.

Mumcu, Ahmet. "Divân-ı Hümâyun". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 1994. c.9. ss.430-432.

Nuha, Ulin. "Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. Ve 19. Yüzyıllar Arasında Cavalı Müslümanlar Üzerindeki Etkileri". İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul, 2017.

Okay, M. Orhan. "Aziz Ali Efendi". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 1991. c.4. ss.333-334.

Özcan, Abdülkadir. "Karlofça (Karlofça Antlaşması)". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 2001. c.24. ss.504-507.

Özcan, Abdülkadir. "Lale Devri". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 2003. c.27. ss.81-84.

Özcan, Abdülkadir. "Pasarofça Antlaşması". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 2007. c.34. ss.177-181.

Özcan, Arif Behiç. "Batılılaşma Döneminde Osmanlı Devleti'nin Doğu Politikaları". Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Konya, 2011.

Özcan, Azmi. *Pan-İslamizm Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere 1877-1924*. İSAM Yay., Ankara, 1997.

Özcan, Besim. "Sultan III. Selim Devri Islahat Hareketleri". *Türkler*. Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002. c.12. ss.671-683.

Özkan, Hilmi. "Filipin Başşehbenderliği'nin Açılması ve Necip Halil'in Faaliyetleri". *Yeni ve Yakın Çağlarda Osmanlı Diplomasisi*. ed. Ahmet Dönmez. Ankara. Grafiker Yayınları. 2019. ss.299-316.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Yay., İstanbul, 1993.

Pandawa, Nicko. *Khilāfah dan Ketakutan Penjajah Belanda: Riwayat Pan-Islamisme dari Istanbul sampai Batavia 1882-1928*. Komunitas Literasi Islam. Bogor, 2021.

Polatcı, Türkan. "Osmanlı Batılılaşmasında Yirmi Sekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris Sefaretnmesi'nin Önemi". *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Anıl Matbaacılık. Çankırı, 2011. S.2. ss.249-263.

Rado, Şevket. *Paris'te Bir Osmanlı Sefiri Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul, 2006.

S. Athar Abbas Rizvi. "Kalküta". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 2001. c.24. ss.265-267.

Saltık, Ekrem. *Güney Asya ve Uzak Doğu'da Osmanlı İzleri*. Nesil Yayınları. İstanbul, 2011.

Samur, Sebahattin. "XX. Yüzyıla Girerken Osmanlı Devleti'nde Konsoloslar ve Konsolosluklar". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Kayseri, 1996. S.9. ss.97-110.

Savaş, Ali İbrahim. "Konsolos". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 2002. c.26. ss.178-180.

Saydam, Abdullah. "Nâmık Paşa". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 2006. c.32. ss.379-380.

Sayyıd Maqbul Ahmad. "Bombay". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 1992. c.6. ss.280-281.

Sazak, Samet. "Mehmet Namık Paşa'nın Londra Sefâreti ve Sefâratnâmesi". *10. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-III (İletişim Bilimleri-Mimarlık ve Şehircilik-Tarih)*. İLEM. İstanbul, 2022. c.3. s.207-233.

Seben, H. Taner. *Singapur'daki İlk Temsilciliklerimiz ve Başkonsolos Ahmed Ataullah Efendi*. Türkiye Cumhuriyeti Singapur Büyükelçiliği. Singapur, 2014. (http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/singapur_v3.pdf)

Sivri, Pir Murat. "Osmanlı Hilafet İmajının Bir Dolandırıcılık Yöntemi Olarak İslam Âleminde Kullanılması [1883-1915]". *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*. Haziran 2026. S.29. ss.320-342.

Soysal, İsmail. "Umur-u Hariciye Nezaretinin Kurulması (1836)". *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*. Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1999. ss.71-78.

Şahin, Muhammet. "Osmanlı Diplomasisinde Değişim ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletler Sistemine Girişi". *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*. Ankara, 2009. ss.824-834.

Şemseddin Sâmi. *Kamûs-i Türkî*. İkdam Matbaası. İstanbul, 1317. c.1.

Tabakoğlu, Ahmet. "İktisat Sistemi". *Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti*. İz Yayıncılık. İstanbul, 1996.

Taşpınar, Sevgi. "Osmanlı Devleti'nin Güney Asya'daki Şehbenderlikleri (1848-1914)". Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Afyonkarahisar, 2025.

Tekin, Alaeddin - Alatas, Alwi. "Singapur ve Batavya'da Osmanlı Tebaası: Hadramîler". *Osmanlı-Güneydoğu Asya İlişkileri Üzerine Araştırmalar*. ed. İsmail Hakkı Göksoy - İsmail Hakkı Kadı. YTB Yayınları. Ankara, 2024. ss.171-207.

Tekin, Alaeddin. "Endonezya'da Hollanda Sömürgeciliği ve Bu Dönemde Endonezya Osmanlı İlişkileri". Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep, 2015.

Tekin, Alaeddin. "Ottoman-Sumatran Relations, 1849-1904". Internatıonal Islamıc Unıversıty Malaysıa Kulliyyah of Islamic Revealed Knowledge and Human Sciences. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Malezya, 2020.

Terzi, Mehmet Akif - Ergün, Ahmet - Alacagöz, Mehmet Ali. *Osmanlı Belgeleri Işığında Osmanlı-Endonezya İlişkileri*. Hitay Holding. İstanbul, 2017.

Tetik, Zübeyir. "Endonezya'da Bir Osmanlı Görevlisi: Batavya Başşehbenderi Mehmed Kâmil Bey'in Hayatı ve 1897 Tarihli Raporu". *Sırat (GİBTÜ İslâmi Araştırmalar Dergisi)*. Gaziantep, 2020. c.1. S.2. ss.89-123.

Toprak, Serap. "1821 Mora İsyanı". *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 2011. S.6. ss.317-328.

Tuncer, Eyyüp. "Malay Dünyasında İlk Tam Tefsir Çalışması: Beled Sûresi Bağlamında 'Tercümânü'l-Müstefîd' Üzerine Bir İnceleme". *Mütefekkir*. 2022. c.9. S.18. ss.313-329.

Tuncer, Harun. *Osmanlı'nın Gölgesinde Bir Uzak Doğu Devleti Açe*. Çamlıca Yay., İstanbul, 2010.

Uçman, Abdullah. "Şemseddin Sâmi". *DİA*. TDV Yay., Ankara, 2010. c.38. ss.519-523.

Unat, Faik Reşit. *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*. Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1992.

Yalçınkaya, Mehmet Alaaddin. "III. Selim ve II. Mahmud Dönemleri Osmanlı Dış Politikası". *Türkler*. Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002. c.12. ss.629-659.

Yalçınkaya, Mehmet Alaaddin. "Sir Robert Ainslie'nin İstanbul Büyükelçiliği (1176-1794)". *Osmanlı Araştırmaları*. İstanbul, 2008. S.31. ss.127-159.

Yalçınkaya, Mehmet Alaaddin. "Türk Diplomasisinin Modernleşmesinde Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi'nin Rolü". *Osmanlı Araştırmaları*. Enderun Kitabevi. İstanbul, 2001. c.21. ss.109-134.

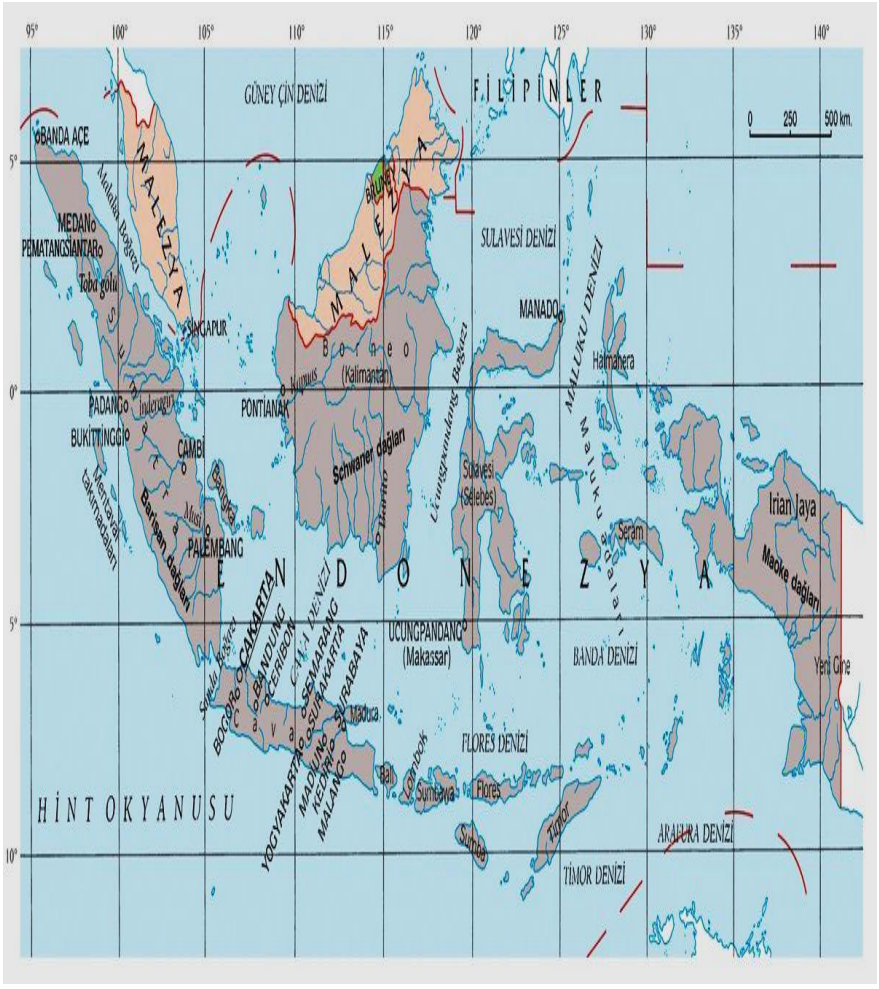
Yerlikaya, Ayşe. "Osmanlı Devleti ve Kapitülasyonlar". Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Isparta, 2011.

Yetkin, Aydın. "Divan-ı Hümayun". *The Journal of Academic Social Science Studies*. 2012. c.5. S.5. ss.353-390.

Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Sefaretnamesi. Haz. Beynun Akyavaş. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1993.

Yurdakul, İlhami. "XIX. Yüzyılda Osmanlı-Açe İlişkileri, Osmanlı Hilafetinin Güneydoğu Asya'da Dini Siyasî Nüfuzu". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*. İstanbul, 2005. S.13. ss.19-48.

EKLER

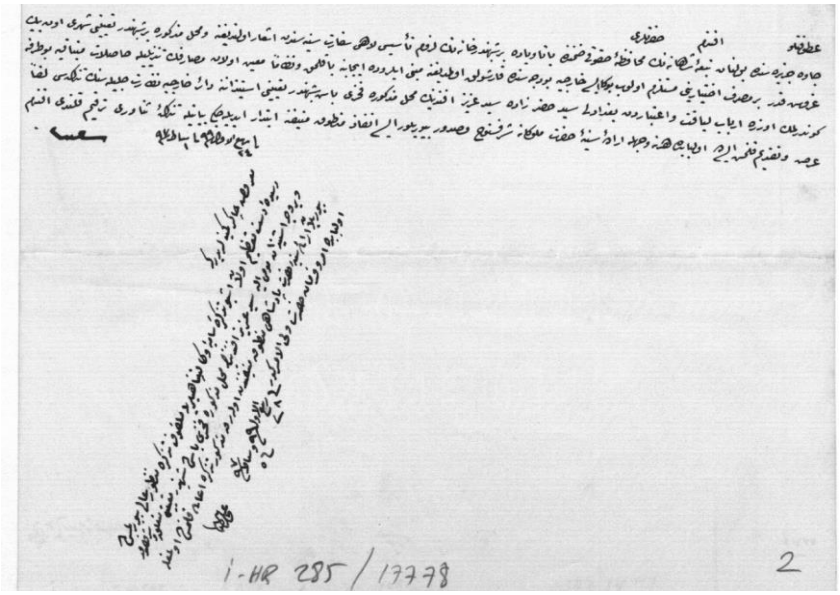
Ek. 1: Güneydoğu Asya bölgesini ve Hint adalarını gösteren harita. (Sırrı Erinç, "Endonezya", *DİA*, TDV Yay., İstanbul, 1995, c.11, s.193.)

Ek. 2: Güneydoğu Asya bölgesini ve Hint adalarını gösteren 1908 tarihli bir Osmanlı haritası. (Halim Gençoğlu, "The Historical Relationship Between Indonesia and Türkiye", *Sıgınjaı: Jurnal Sejarah Journal of History Studies*, 2024, c.4, S.2, s.148.

Ek. 3: Günümüzde Endonezya kaynaklarında Abdul Aziz Al-Musawi olarak bilinen Bağdatlı Seyyid Hızırzâde Abdülaziz Efendi'nin 17 Şubat 1882 tarihinde Batavya'ya fahrî başşehbender olarak atanmasının ardından Fransız bir vatandaştan satın aldığı şehbenderhâne. Günümüzde Cakarta Tekstil Müzesi olarak kullanılmaktadır. (Alwi Alatas, "Pan-Islamism and Islamic Resurgence in the Netherlands East Indies: The Role of "Abd Allah b. Alwî b. Abd Allah al-Attâs (1840-1929)", *International Islamic University Malaysia*, 2005, s.7-8; http://museumtekstiljakarta.com/ Erişim Tarihi: 22.05.2019)

Atûfetlü Efendim Hazretleri,

"Câva ceziresinde bulunan tebaa-i şâhânenin muhafazâ-i hukûku zımnında Batavya'da bir şehbenderhânenin lüzûm-u tesisi Lahey Sefâret-i Seniyyesi'nden iş'âr olunduğuna ve mahâll-i mezkûra bir şehbender tâyini şehrî on bin guruş kadar bir masraf ihtiyârını müstelzim olup buna ise Hariciye bütçesinde karşılık olmadığına mebni ilerde icâbına bakılmak ve nizâmen muayyen olunan mesârifin tenziliyle hâsılat-ı mütebâkiye bu tarafa gönderilmek üzere erbâb-ı liyâkat ve itibârdan Bağdatlı Seyyid Hızırzâde Seyyid Aziz Efendi'nin mahâll-i mezkûra fahrî başşehbender tâyini istîzânına dâir Hariciye Nezâreti Celîlesi'nin tezkiresi leffen arz ve takdîm kılınmış ise de ol bâb-da her ne vechile irâde-i seniyye-i hazreti mülûkâne şeref-sünûh ve sudûr buyrulur ise infâz-ı mantûk-ı münîfine ibtidâr edileceği beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı, efendim." Sâid

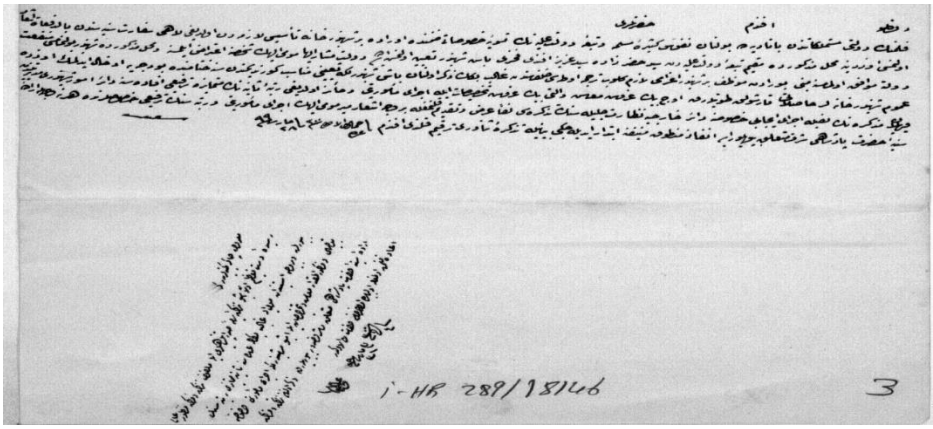
24 Rebîülevvel sene 1299, 1 Şubat sene 1297.

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

"Resîde-i dest-i tazîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i vekâlet-penâhîleriyle melfûf tezkire manzûr-i âlî buyrulmuş ve ber-vech-i istîzân mumâ ileyh Seyyid Aziz Efendi'nin mahâll-i mezkûra fahrî başşehbender tâyinine müteallik ve şeref-südûr buyrulan irâde-i seniyye-i hazreti pâdişahı mantûk-ı münîfinden olarak mezkûr tezkire iâde kılınmış olmağla ol bâb-da emr-ü fermân hazreti veliyül emrindir."

28 Rebîülevvel sene 1299, 5 Şubat sene 1297.

Ek. 4: Batavya'da bir şehbenderhâne tesisi ve Bağdatlı Seyyid Hızırzâde Abdülaziz Efendi'nin fahrî başşehbender olarak tayin edilmesini gösterir arşiv belgesi ve transkripsiyonu (BOA, İ.HR., 285/17778.)

Devletlü Efendim Hazretleri

"Felemenk Devleti müstemlekâtından Batavya'da bulunan nüfusu kesîre-i müslime ve tebaa-i Devlet-i Aliye'nin tesviye-i husûsâtı zımnında orada bir şehbenderhâne tesisi lâzimeden olduğu Lahey Sefâret-i Seniyyesi'nden bid-defeat iş'âr olunması üzerine mahâll-i mezkûrda mukîm tebaa-i Devlet-i Aliyye'den Seyyid Hızırzâde Seyyid Aziz Efendi fahrî başşehbender tâyini olunmuş ise de devleti müşârun ileyhâ mumâ ileyhin şahsına itiraz eylemesine ve mahâll-i mezkûrda şehbender bulunmaması menfaat-i devlete muvâfik olmamasına mebni buradan muvazzaf bir şehbender i'zâmı lazım gelup Tercüme Odası hulefâsından Galib Bey'in zikr olunan başşehbenderliğe tâyini münâsip göründüğünden sene hitâmında bütçeye idhâl edilmek üzere Umûm-ı Şehbenderhâneler hâsılatı karşılık tutularak 3.000 guruş maaş ve 6.000 guruş tahsisat ile icrâ-i memuriyeti ve hâiz olduğu rütbe-i sâniyenin mütemâyize terfii ifadesine dâir Umûr-ı Şehbenderî Müdüriyet'inden verilen mezkûrenin nasbla icrâ-yı icâbı husûsuna dâir Hariciye Nezâreti Celîlesi'nin mezkûresi leffen arz ve takdîm kılınmağla ber-vech iş'âr mîrî mumâ ileyhin icrâ-i memuriyeti ve rütbesinin terfii hususlarında her ne vechile irâde-i seniyye-i hazreti padişâhî şeref-i müteallik buyrulur ise infâz-ı mantûk-ı münîfine ibtidâr edileceği beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı, efendim."

30 Cemâziyelevvel sene 1300, 27 Mart sene 1299.

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

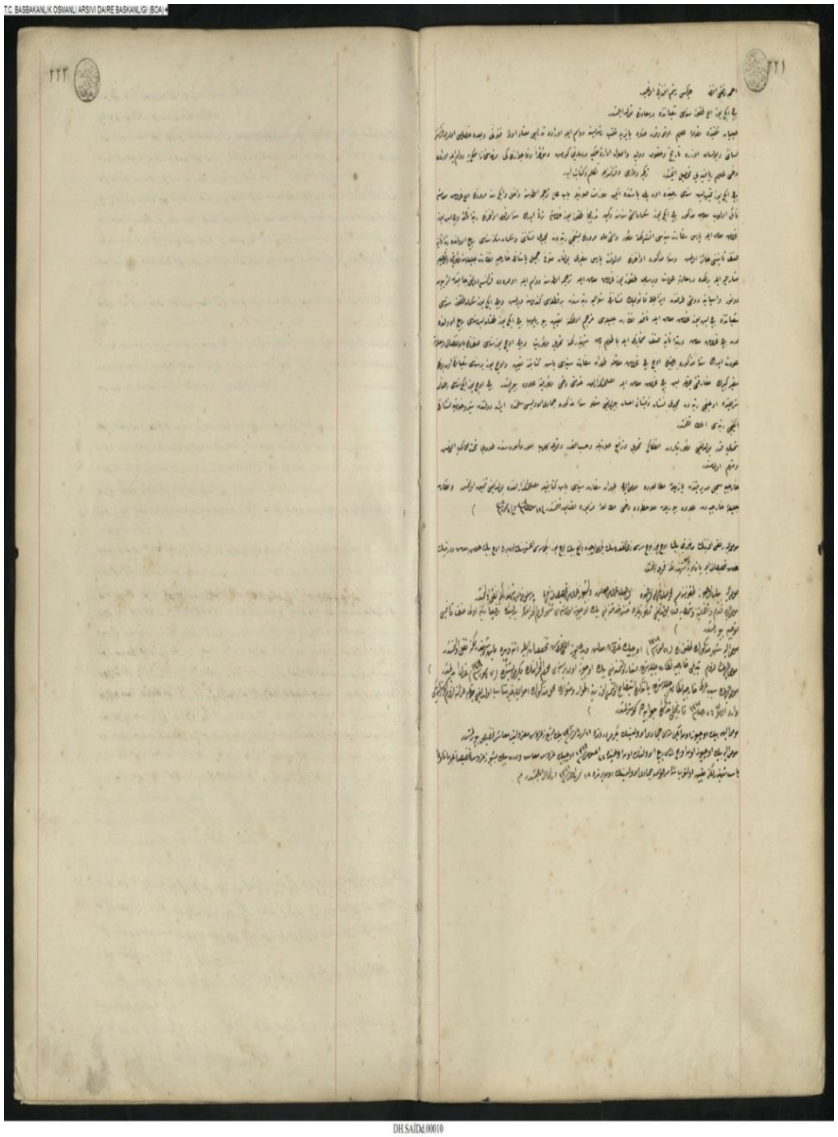
"Resîde-i dest-i tazîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i sadâret-penâhîleriyle melfûf tezkire ve mezkûr manzûr-i âlî buyrulmuş ve ber-vech-i istîzân mumâ ileyh Galib Bey'in uhdesine sâniye-i mütemâyize rütbesinin tevcihi ve mezkûr ol-miktar maaş ve tahsîsât ile işbu şehbenderliğe icrâ-i memureti husûsuna irâde-i seniyye-i hazret-i padişâhî müte'allik şeref-südûr buyrularak zikr olunan tezkire ve mezkûr iâde kılınmış olmağla ol bâb-da hazreti veliyül emrindir."

4 Cemâziyelâhir sene 1300, 31 Mart sene 1299.

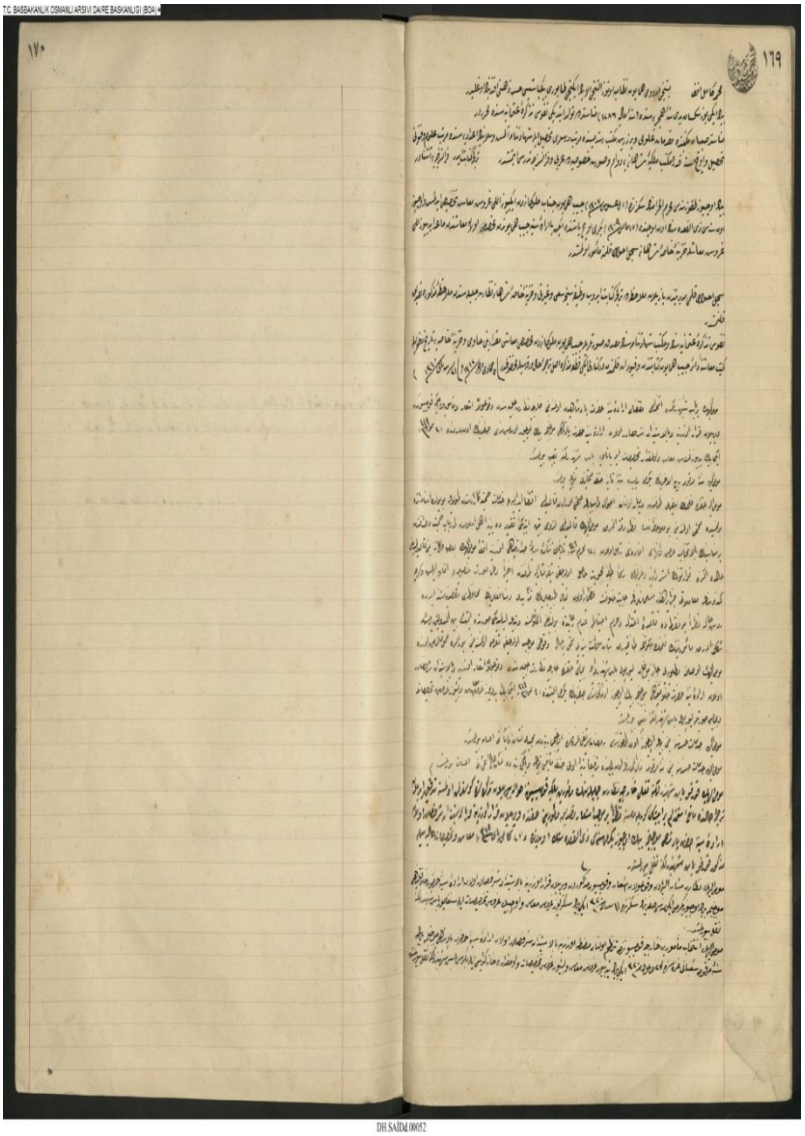
Ek. 5: Ali Galib Bey'in Batavya'ya merkezden maaşlı ve tahsisatlı olarak tayin edilmesini gösterir arşiv belgesi ve transkripsiyonu. (BOA, İ.HR., 289/18146.)

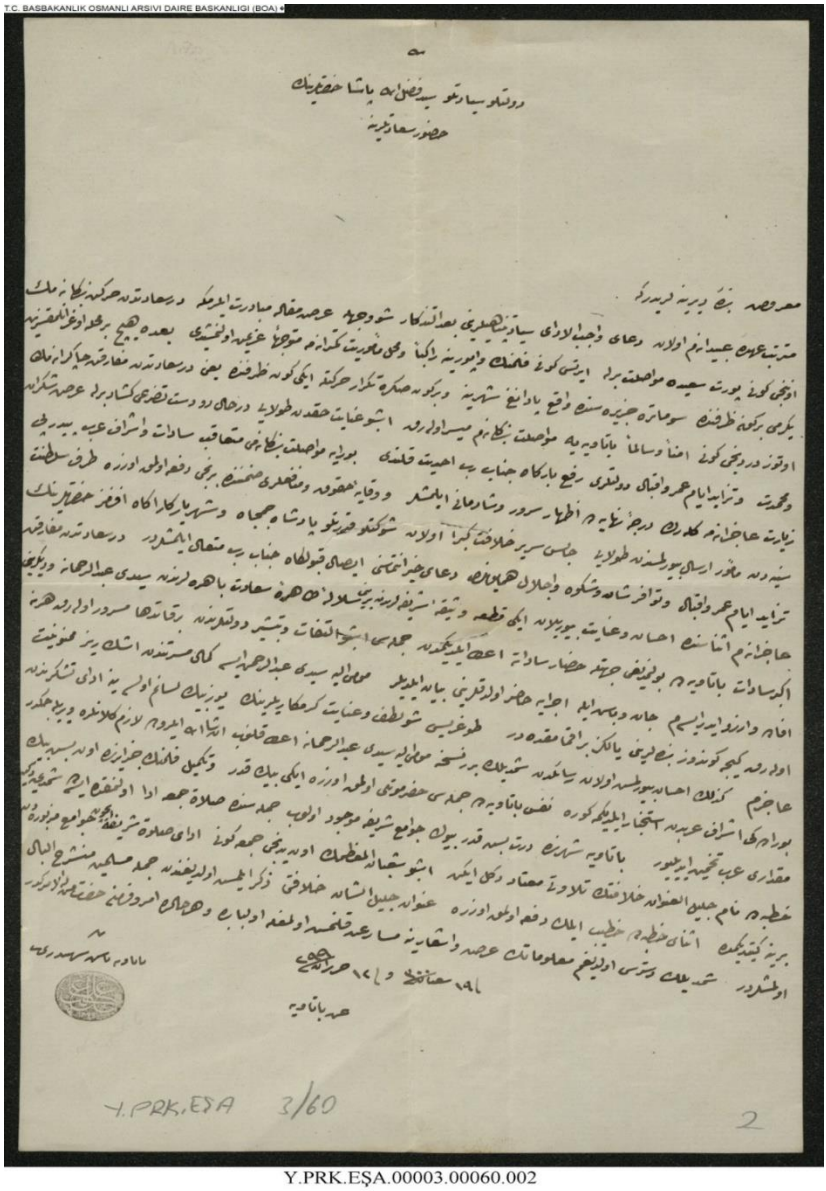
Ek. 6: Batavya'ya ilk muvazzaf başşehbender olarak tayin edilen Ali Galib Bey'in resmi. (*Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Salnâmesi*, Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul, 2003, c.4, ekler blm.)

Ek. 7: 23 Ağustos 1886 tarihinde Batavya'ya tayin edilen Ahmed Rıfkı Efendi'nin sicil kaydını gösterir arşiv belgesi. (BOA, DH.SAİD.d., 10/221.)

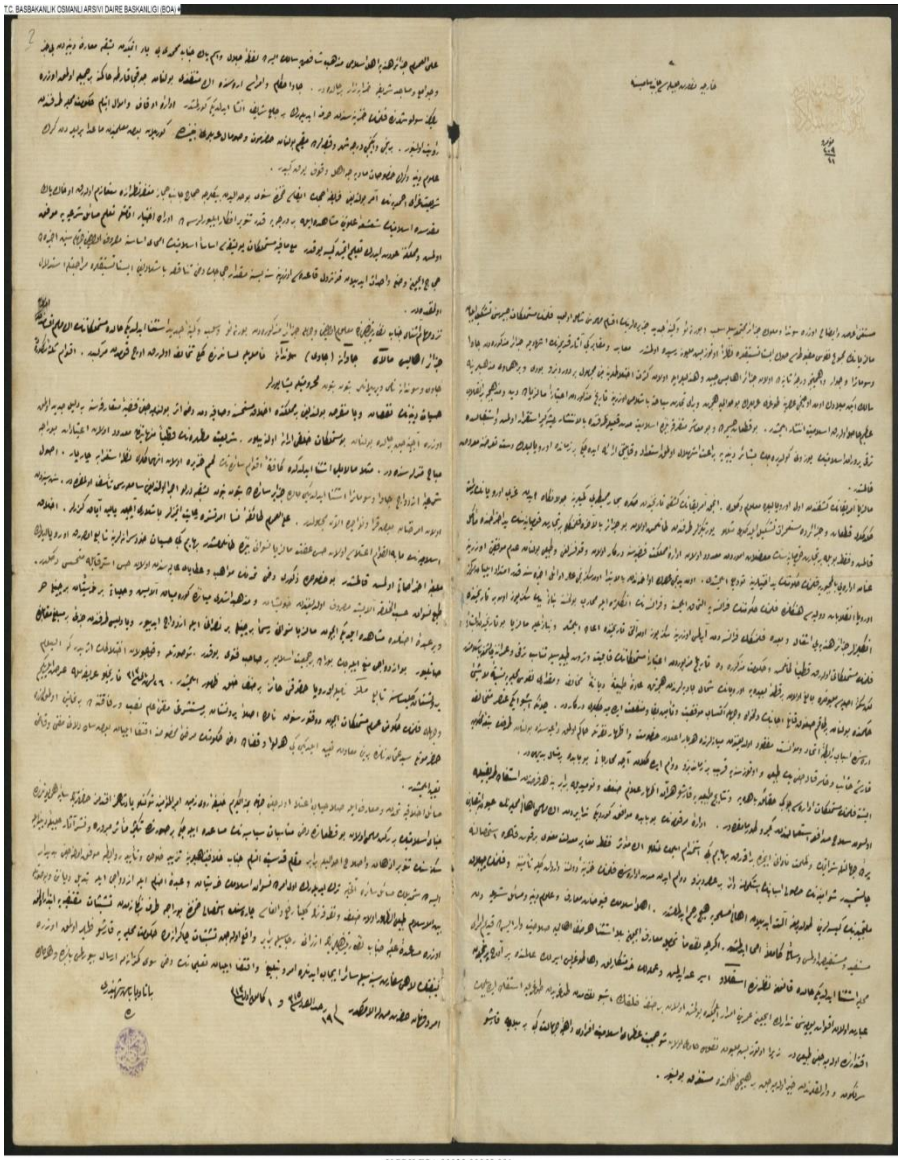

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI [BOA]
DH.SAİD.d.00052

Ek. 8: 15 Temmuz 1897 tarihinde Batavya'ya tayin edilen Mehmed Kâmil Bey'in sicil kaydını gösterir arşiv belgesi. (BOA, DH.SAİD.d., 52/169.)

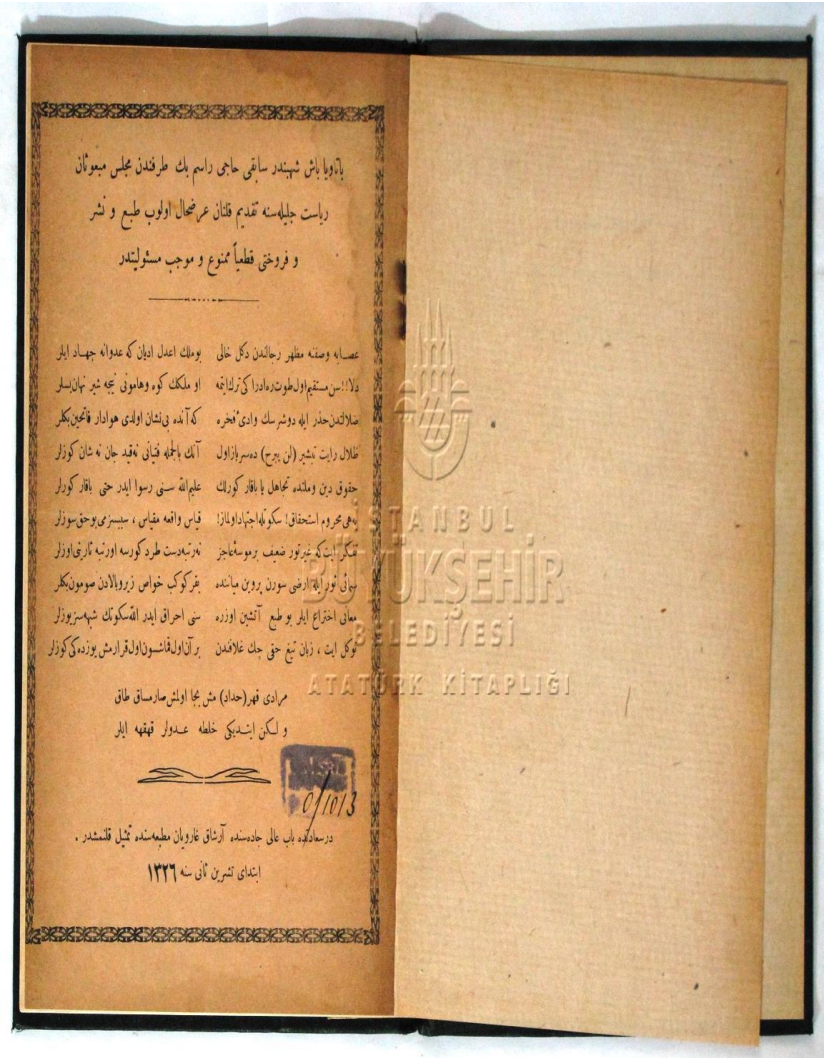
Y.PRK.EŞA.00003.00060.002

Ek. 9: Ali Galib Bey'in 25 Haziran 1883 tarihli ilk raporunun birinci sayfası. (BOA, Y.PRK.EŞA., 3/60.)

Y.PRK.EŞA.00028.00058.001

Ek.10: Mehmed Kâmil Bey tarafından 14 Aralık 1897 tarihinde Hariciye Nezâreti'ne yazılan ve bölgenin durumundan bahseden tahrirat. (BOA, Y.PRK.EŞA., 28/58.)

باتاویا باش شهبندر سابقی حاجی راسم بك طرفندن مجلس مبعوثان
ریاست جلیلهسنه تقدیم قلنان عرضحال اولوب طبع و نشر
و فروختی قطعاً ممنوع و موجب مسئولیتدر

عصابه وصفنه مظهر رجالندن دگل خالی — بوملك اعدل ادیان که عدوانه جهاد ایلر
دلالتسز مستقیم اول طوتدیرمادیغی تراکیه — او ملکك کوه وهامونی بیجه شیر جهان بسلر
صلالتدن حذر ایله دوشرسك وادی فجره — که آنده بی نشان اولدی هوادار فاجیرلر بکلر
ظلال رایت تشویر (لی یوم) دهسر بازاول — آنك باطنده قیانی یه قید جان نه شان کوزلر
حقوق دین وملتده تجاهل یا باقار کورلك — علیم الله سنی رسوا ایدر حتی باقار کورلر
یه بی محروم استحقاق سکولمه اجتهاد اولمازا — قیاس واقعه مقیاس، سیسیزمی یوحق سوزلر
فکر ایت که غیرتور ضعیف برموشه عاجز — نه رتبه دست طرد کورسه اورنه ثارنی اوزلر
سوالی نور ایله ارضی سودن پروین میانده — بغر کوکب خواص زیروالادن صومون بکلر
معانی اختراع ایلر یو طبع آتشین اوزره — سنی احراق ایدر الله سکوتك شهه سوزلر
سکوتی ایت، زبان تیغ حقی جلك غلافدن — رآن اول فاشسون اول قارمش یوزه کی کوزلر

مرادی قهر (حداد) مش بجا اولش صارمساق طاق
و لکن ایتدیکی خلعه عدولر قهقهه ایلر

درسعادتده باب عالی جادهسنده آرشاق قارویان مطبعهسنده طبع قلنمشدر.
ابتدای تشرین ثانی سنه ۱۳۲۶

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ATATÜRK KİTAPLIĞI

Ek. 11: Batavya Başşehbenderi Hacı Râsim Bey'in Meclis-i Meb'ûsan'a sunduğu arzuhalin kapak sayfası. (*Batavya Başşehbender-i Sâbık-ı Hacı Râsim Bey Tarafından Meclis-i Meb'ûsan Riyaset-i Celîlesi'ne Takdim Kılınan Arzuhal*, Arşak Garoyan Matbaası, İstanbul, 1326 (1910) (İnternet Erişimi: https://katalog.ibb.gov.tr/yordambt/yordam. php?a Tumu=Batavya.)

DİZİN

A

Abdurrahman b. Alevî el-Attâs, 148
Abdurrahman b. Hasan Efendi, 146
Abdurrahman b. Sehl Efendi, 146
Abdülfettah, 85, 142, 143
Abdülhamid Şah, 136
Abdülkadir es-Sekafî Efendi, 136
Abdülmuttalib Şahab Efendi, 150
Abdürraûf es-Sinkilî, 153
Açe, 13, 65, 66, 82, 110, 129, 131, 157, 161, 165
Açe İslâm Sultanlığı, 13, 60, 66, 110
Adakale, 88
Ağa Kazım, 121
Ağalruj (Aigle Rouge) nişanı, 93
Ahidnâme, 28, 39
Ahmed Bâ Cüneyd, 155
Ahmed Râtib Paşa, 90
Ahmed Rıfkı Efendi, 78, 85, 86, 98, 99, 100, 101, 103, 106, 132, 133, 142, 143, 169, 174
Ahmet Fevzi Paşa, 45
Akdeniz, 27, 31, 40, 41
Ali b. Abdurrahman b. Sehl, 154
Ali b. Şahab, 82
Ali Galib Bey, 14, 15, 18, 20, 73, 74, 75, 77, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 97, 100, 128, 129, 130, 131, 139, 140, 141, 142, 143, 156, 157, 161, 162, 168, 169, 173, 174
Almanya, 49, 93
Amerika, 49, 50, 61, 70, 134
Amsterdam, 49, 74
Anançelov veled-i Dematriya, 146
Anden veled-i Simon, 146
Angelo Fecetin, 34, 39, 40, 53
Ankara, 82
Antik Roma, 26
Arabistan, 132, 141
Arap, 14, 22, 23, 60, 61, 64, 65, 67, 68, 69, 82, 84, 109, 112, 124, 129, 132, 134, 135, 138, 141, 142, 145, 146, 147, 151, 155, 157, 160, 166, 173, 175, 176
Arap Camii, 157
Arap yarımadası, 64, 69, 141, 142, 166
Ârifî Paşa, 73, 75, 88, 158
Artin Bey, 95
Asâkir-i Şâhâne, 119
Asyalı, 138, 140
Aşiret Mekteb-i Hümâyunu, 148, 152, 153, 154, 176
Atâ Bey, 93
Atina, 90, 91, 94, 100
Attâs, 148, 154
Avlonyalı Ferid Paşa, 94
Avrupa Tüccarı, 30
Avrupalı, 13, 30, 31, 32, 36, 38, 41, 66, 130, 131, 138, 140, 155
Avustralya, 56, 147
Avusturya, 34, 35, 43, 44, 45, 49, 92, 103
Ayamavra (Lefkas), 102
Aydarûs, 146, 171
Aydın, 93, 94
Azak Denizi, 118, 123
Azeryan Efendi, 162

B

Bâbıâli, 18, 38, 42, 44, 45, 68, 81, 87, 94, 99, 113, 118, 131, 148, 151
Bâbıâli Tercüme Odası, 38, 44, 88, 94, 99, 113
Bafor (Bogor), 151
Bağdat, 142, 143
Baha Bey, 121
Bancermasin (Banjarmasin), 166
Bangkok, 136, 159
Bar, 122
Barselona, 78, 100, 101, 103
Ba-Ruûs-ı Hümâyun, 87
Başşehbender, 14, 15, 27, 48, 51, 52, 53, 67, 70, 71, 73, 78, 82, 86, 101, 114, 115, 121, 124, 129, 130, 132, 137, 145, 148, 157, 159, 160, 161, 162, 174
Başşehbenderlik, 13, 17, 22, 23, 46, 49, 52, 64, 65, 67, 77, 78, 80, 125, 147, 152, 153, 154, 169
Batavya, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 49, 56, 61, 62, 64, 65, 67, 68, 71, 73, 74, 75, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 94, 97, 98, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111,

112, 115, 116, 117, 118, 124, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176
Batavya Başşehbenderliği, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 56, 71, 73, 76, 77, 78, 80, 82, 86, 89, 94, 97, 98, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 112, 118, 124, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 142, 143, 144, 146, 148, 149, 150, 151, 152, 158, 159, 160, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 176
Batavya Meclis-i Sıhhıyesi, 143
Batavya Nebâtat Bahçesi, 162
Batı İrian, 57
Batum, 99, 169
Bekir Bey, 79, 107
Bekir Sâmi Bey, 153
Belçika, 49, 104
Benderü'l-Şahr (Bandar Mahshahr), 166
Bentem Sultanlığı, 60, 61, 62, 64
Beratlı Tüccar, 31
Berlin, 37, 46, 50, 92, 169
Beyazıd Mektebi, 87
Beyazıd Rüşdiye Mektebi, 98
Beyrut, 149
Bizans, 27
Bombay, 20, 22, 69, 77, 78, 89, 97, 98, 100, 116, 117, 130, 131, 165
Bombay Başşehbenderliği, 77, 78, 89, 97, 98, 100, 116, 117
Borneo, 57, 129, 130, 169
Botanik (ilm-i nebâtat), 162
Bruney, 56
Budizm, 56, 58
Bulgaristan, 49, 112, 113, 119
Bulgaristan Tahdîd-i Hudûd, 119
Bursa, 95
Bükreş, 111, 114, 115, 123
Büyükelçi, 27, 37, 83
Büyükelçilik, 27, 42, 47, 83

C

Cakarta, 13, 22, 23, 57, 61, 62, 63, 83, 173
Cakarta Büyükelçiliği, 83
Cankurtaran madalyası, 124
Cava, 13, 16, 19, 21, 57, 58, 59, 60, 61, 64, 65, 67, 68, 71, 82, 84, 130, 133, 137, 144, 145, 146, 147, 148, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 162, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 176
Cava pirinci, 165
Celâl Bayar, 83
Cenevre, 117, 118
Cenevre Dârülfünunu, 117
Ceyb-i hümâyun, 108
Cezâyir-i Bahr-i Sefîd, 119, 153
Cezâyir-i Hindiyye, 130, 140
Cidde, 133, 145
Cumhuriyet, 50, 82

Ç

Çanakkale, 81
Çetine, 114
Çin, 58, 60, 61

D

Dahiliye Nezâreti, 18, 86, 93, 174
Dâimî Elçilik, 32, 36, 38
Danilo nişanı, 114
Dârüşşafaka, 148, 154, 176
Demak Sultanlığı, 60, 61
Dersaadet, 95, 149, 150, 151, 162
Devlet-i Aliyye, 34, 38, 40, 71, 73, 85, 140, 141, 163
Divân-ı Hümâyun, 44, 46, 47
Doksan üç Harbi, 66, 119
Doktor Doderman Efendi, 143

E

Ebubekir Senger Efendi, 151, 152
Egzotik bitki, 162
Emin Bey, 79, 80, 86, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 136, 144, 153, 158, 159, 166, 171, 174
Endonezya, 13, 14, 16, 19, 20, 22, 23, 56, 57, 60, 61, 62, 65, 66, 67, 70, 71, 82, 83, 109, 110, 129, 130, 131, 132, 141, 142, 147, 148, 173
Enternasyonal (International) Koleji, 119
Erkân-ı Harbiye, 119
Erşed Bey, 15, 80

F

Fahrî başşehbender, 14, 49, 55, 72, 73, 74, 76, 77, 83, 84, 85, 139, 173
Fâtih Askerî Rüşdiyesi, 117
Fâtih Külliyesi, 112
Fâtih Merkez Rüşdiyesi, 112
Fâtih Sultan Mehmed, 112
Fâzıl b. Alevî, 141
Felemenk, 49, 73, 85, 109, 130, 139, 141, 142, 144, 145, 163, 165, 167, 169, 171
Filipinler, 70
Florin, 75, 88
Fransa, 28, 33, 36, 38, 42, 44, 49
Fransız İhtilâli, 36

G

Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi, 155
Galib el-Kesîrî, 141
Gelibolu, 81
Giresun, 95, 122
Girit, 90
Giritli Aziz Ali Efendi, 37
Godrika, 38
Golos (Volos), 113
Grankruva (Grand-Croix), 93
Gucerât, 58, 59
Güney Asya, 20, 21, 69
Güneydoğu Asya, 13, 14, 18, 20, 22, 56, 61, 64, 67, 68, 69, 173

H

Hacı Abdülkerim Efendi, 145
Hacı Ahmed Belîğ Efendi, 117
Hacı Mehmed Nûr Efendi, 137
Hacı Râsim Bey, 18, 80, 86, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 137, 138, 145, 146, 154, 159, 160, 164, 171, 172, 174, 176
Hacı Sâlih Paşa, 94
Hadramut, 14, 22, 132, 133, 135, 141, 144, 148
Halkalı Ziraat Mektebi, 154
Hariciye Nezâreti, 17, 18, 19, 47, 48, 50, 70, 71, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 82, 84, 86, 89, 99, 100, 103, 107, 109, 111, 118, 119, 123, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 137, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 148, 149, 150, 151, 152, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 174, 176
Hariciye Nezâreti Umûr-ı Hukûkiyye-i Muhtelite, 18, 78, 89, 130, 131, 140, 143, 156
Hatim b. Abdullah el-Attâs, 148
Hayriye Tüccarı, 31
Hazîne-i Hâssa-i Şâhâne, 108, 109
Hendese-i Mülkiyye Mektebi, 98
Hızırzâde Abdülaziz Efendi, 14, 72, 74, 77, 83, 84, 85, 86, 139, 142, 143, 173, 174
Hicaz, 13, 67, 68, 123, 133, 141, 144, 146, 148, 156, 160, 163, 171, 173
Hicaz Demiryolu, 144, 160
Hilâfet, 13, 14, 66, 68, 84, 109, 158
Hindiçin, 131
Hindistan, 20, 21, 58, 62, 67, 68, 69, 78, 89, 97, 131, 134, 162, 165, 167
Hinduizm, 56, 58
Hint Adaları, 63, 74, 137
Hint Okyanusu, 56, 63, 71, 130
Hisarcık, 123
Hollanda, 13, 14, 17, 18, 20, 49, 57, 61, 62, 66, 67, 68, 71, 73, 74, 75, 83, 84, 85, 88, 109, 110, 111, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 142, 145, 147, 148, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 163, 166, 170, 173, 175, 176
Hollanda Doğu Hindistan Şirketi, 62, 134, 162
Hollanda Konsolosluğu, 133, 155
Hoy, 121
Hubis Efendi, 144
Hz. Ebubekir, 135
Hz. Hüseyin, 84
Hz. Muhammed, 72, 135

I

I. Dünya Savaşı, 49, 50, 62, 81, 82
I. Süleyman, 63
II. Abdülhamid, 13, 15, 16, 20, 66, 67, 77, 80, 109, 131, 135, 150, 156, 157, 158, 162, 173
II. Dünya Savaşı, 57, 62, 82
II. Mahmud, 31, 44, 45, 47
II. Meşrutiyet, 14, 27, 80
III. Ahmed, 33

III. Selim, 30, 35, 36, 37, 41, 43, 53

İ

İâşe ilkesi, 29
İbn Battûta, 60
İbrâhim Afîf Efendi, 37, 39
İcra Vekilleri Heyeti, 82, 83
İftihar madalyası, 119
İkamet Elçilikleri, 41, 42, 44, 46
İki Sicilya Krallığı (Sicilyateyn Kraliyeti), 39
İlhami Bey, 115
İmtiyaz nişanı, 90
İngiltere, 20, 36, 43, 48, 49, 52, 68, 111, 116, 122, 166
İrâde-i seniyye, 102, 104, 106, 107, 108, 118, 148
İran, 49, 60, 91, 95, 96, 100, 107, 114, 116, 121, 122, 123
İslâmiyet, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 65, 131, 134, 146, 148, 167
İsmâil Ferruh Efendi, 37, 43
İsmâil Zühdü Bey, 77, 78, 86, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 174
İspanya, 49, 99
İstanbul, 18, 36, 41, 42, 43, 46, 51, 77, 80, 81, 82, 87, 89, 91, 92, 94, 95, 96, 98, 99, 101, 104, 105, 109, 112, 113, 116, 117, 118, 119, 121, 123, 124, 125, 128, 130, 134, 137, 139, 142, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 154, 155, 158, 162, 164, 165, 167, 169, 171,175, 176
İstanbul Pazarı, 137, 164, 176
İstişare Odası, 80, 81, 116, 117, 118
İsviçre, 49, 94, 104
İtalya, 49, 107
İttihâd-ı İslâm, 13, 15, 20, 67, 156, 157, 159, 167

J

Jajakarta, 62
Jakarta, 13, 57, 62
Japonya, 82, 132, 146
Jevapod, 167

K

Kalimantan, 57
Kalküta, 69
Kançılarya, 51, 52, 54, 55
Kanûnî Sultan Süleyman, 13, 63
Kapitülasyon, 28, 29
Kaptan Papek, 169
Karadağ, 49, 114, 122
Karadeniz, 106, 123
Karimata, 61
Karlofça Antlaşması, 32, 33
Kars, 107
Katolik nişanı, 99
Kavalalı Mehmed Ali Paşa, 44, 50
Kavânîn-i âl-i Osmân, 118
Kazancızâde Ömer Efendi, 34, 35
Kefaletnâme, 139
Keldânî kilisesi, 166
Kırım, 80, 119
Kırım Savaşı, 119
Kızıldeniz, 129
Kirmanşah, 79, 107
Konsolos, 25, 26, 27, 28, 29, 39, 52, 53, 54, 69, 82, 142
Konsolosluk, 13, 27, 28, 29, 47, 48, 50, 54, 55, 71, 74, 127, 173, 174
Kordon Döfer nişanı, 103
Korfu, 40, 111, 115
Köstence, 123
Krakatau Yanardağı, 168
Krasnodar Krayı, 106
Kron dö Romani, 89, 115
Kudüs, 166
Kur'ân-ı Kerîm, 98, 156, 159, 160, 175
Kurtuluş Savaşı, 82
Kuta Raca (Kuta Raja), 131, 157
Küçük Said Paşa, 72, 73, 75
Kütahya, 101

L

Lahey, 18, 68, 71, 73, 74, 77, 84, 85, 139, 142, 143, 171
Lahey Sefâreti, 18, 74, 84, 85, 139, 142, 143, 171
Lale Devri, 33
Lâyiha, 46, 130, 131
Lejyon Dönor nişanı, 99
Leopold nişanı, 92
Limni, 153
Lisân Mektebi, 87, 105
Livâ, 53, 54

Liverpool, 79, 107, 110, 111, 112, 115, 118, 136
Liyakat madalyası, 90
Logadeli Efendi, 123
Londra, 19, 37, 40, 43, 45, 48, 52, 68, 78, 89

M

M.B.J. de Bruyne, 82
Maarif Nezâreti, 96, 99, 112, 149, 150, 151, 152, 153, 154
Macapahitler, 59
Macaristan, 49, 102
Maden, Orman ve Ziraat Nezâreti, 154
Madura, 57
Mahmud Reşid Bey, 90
Mahmûdiye Mekteb-i İbtidâiyyesi/Rüşdiyesi, 105
Mahrec-i Aklâm, 87, 112
Makâm-ı hilâfet, 140, 149, 150, 151, 157, 158, 160, 167, 170
Makassar, 152
Makedonya, 108, 146
Maksim Efendi, 115
Malaka, 58, 61, 62, 133, 150
Malay, 13, 56, 58, 60, 61, 65, 81, 160
Male Camii, 159
Malezya, 23, 56, 57
Malta, 40, 115
Manastır, 108
Manila, 70
Marco Polo, 60
Marsilya, 40, 48, 119
Maslahatgüzar, 39, 43, 45
Matbaa-i Osmâniye, 153, 158
Mâzuliyet maaşı, 91, 93, 96, 101, 124
Me'mûrîn-i Hariciye Komisyonu, 111
Me'mûrîn-i Mülkiyye Komisyonu, 79, 107, 109, 111
Mecîdî nişanı, 75, 85, 89, 90, 95, 96, 97, 99, 100, 102, 103, 107, 110, 114, 116, 140, 143, 144, 146, 154, 161
Meclis-i A'yân, 93
Meclis-i Meb'ûsan, 18, 125, 137, 172
Medine, 65
Mehmed Âkif Efendi, 47
Mehmed Fuad Bey, 78, 86, 105, 106, 107, 108, 109, 133, 134, 143, 163, 169, 174
Mehmed Kâmil Bey, 18, 79, 86, 108, 109, 110, 111, 112, 115, 134, 135, 136, 145, 148, 149, 150, 151, 152, 155, 158, 163, 165, 166, 170, 171, 174, 176
Mehmed Nâmık Paşa, 45
Mehmed Râşid Efendi, 36
Mehmed Vecih Efendi, 70
Mekke, 65, 133, 141, 155, 166
Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne, 112, 113
Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne, 108, 117, 148, 149, 150, 153, 154
Mekteb-i Osmânî, 119
Mekteb-i Sultânî, 101, 145, 148, 149, 150, 154
Mektûb-ı Hariciye, 47
Mesajiri Şirketi (Messageries Maritimes), 149, 151
Messina, 40, 79, 107, 109
Mısır, 41, 42, 44, 93, 117, 155, 164
Mısır pirinci, 164
Midilli, 146, 153
Mora, 40, 112, 117
Moralı Seyyid Ali Efendi, 37, 38, 42
Moro Müslümanları, 70
Mösyö De Sterlör, 140
Mösyö Juslin Efendi, 142
Muâhede-i Hümâyun, 71
Muhammed Abdullah el-Attâs, 153
Muhammed b. Abdullah el-Attâs, 148
Muhammed b. Ali el-Attâs, 148
Muhammed Hasan Efendi, 150
Murassa' Nişân-ı Timsâl-i Hümâyun, 91
Mushaf-ı şerif, 158, 159
Mustafa Fâzıl Paşa, 117
Mustafa Kemal Atatürk, 82
Mustafa Reşid Bey, 46
Muvazzaf başşehbender, 15, 18, 85, 87, 128, 139
Mühendis Mehmed Kâmil Paşa, 46
Mühimme Odası, 47
Müstemleke, 148, 156, 157, 162, 166

N

Nâfia Nâzırlığı, 99
Napoli, 34, 39, 40, 53, 114
Napolyon Bonapart, 41
Narda, 115
Necîb Halil Bey, 70
Nederland, 71
Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa, 33
New Castle, 122

New York, 81, 106
Nezâret, 25, 26, 50, 52, 128, 138, 146, 170, 175, 176
Nişân-ı Âlî Osmânî, 91, 103, 104, 111, 113, 115, 116, 122, 123, 142
Nizâm-ı Cedîd, 35, 41, 42
Nizamnâme, 18
Novorossiysk, 78, 106, 122, 123

O

Odasyus, 132
Ordu-yı Hümâyun, 87, 105, 108, 119
Orman ve Maâdin Nezâreti, 102
Orta Çağ, 26, 60
Osman b. Abdullah el-Attâs, 148
Osmanlı Devleti, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 74, 75, 76, 77, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 92, 96, 97, 100, 102, 104, 107, 109, 113, 115, 116, 121, 122, 123, 124, 127, 128, 129, 131, 132, 135, 136, 137, 141, 160, 162, 164, 165, 167, 168, 170, 173, 174, 175, 176
Osmanlı Tütün Şirketi, 163
Osmanlı-Rus Savaşı, 119
Osmanlı-Yunan Harbi (1897), 170
Otuz bir Mart Vak'ası, 15, 80, 81

Ö

Ömer b. Alevî el-Attâs, 148

P

Pancasila, 57
Pangeran Wijayakrama, 62
Panislâmist, 20, 66, 72, 77
Paris, 19, 33, 37, 38, 42, 46, 48, 78, 99, 101, 104, 105, 106
Pasaport, 139, 142, 145, 154, 166, 175
Pasarofça Antlaşması, 33, 34
Pasifik Okyanusu, 56, 70
Paul et Virginie, 112
Peşte (Budapeşte), 102, 103
Petersburg, 45, 103, 122
Philip Currie, 165
Pisani, 36
Pontianak Sultanlığı, 129
Port Said, 149
Portekiz, 13, 40, 49, 63
Posta ve Telgraf Nâzırlığı, 93
Prepol, 123
Presse Nouvelle de Rotterdam, 167
Prizren Rüşdiye Mektebi, 108

R

Ragusa (Dubrovnik), 70
Recep Bey, 79, 107
Refet Bey, 16, 81, 82
Reîsülküttâplık, 46
Rodos, 153
Romanya, 49, 88, 89, 102, 111, 115, 123
Rostov (Rostov-na-Donu), 115
Rotterdam, 49, 74, 167
Rotterdam gazetesi, 167
Rum Patrikhânesi, 123
Rusya, 43, 44, 45, 49, 106, 118, 119, 123, 136
Rusya muharebesi madalyası, 119
Rütbe-i bâlâ, 90
Rütbe-i sâlise, 88, 95, 99, 106, 113, 120
Rütbe-i sâniye sınıf-ı mütemâyize, 88, 99, 103, 107, 109, 113, 120
Rütbe-i sâniye sınıf-ı sânîsi, 88, 99, 106, 113, 120
Rütbe-i ûlâ sınıf-ı evvelî, 89, 104, 116
Rütbe-i ûlâ sınıf-ı sânîsi, 75, 89, 96, 100, 104, 111, 115, 122

S

Sadâret, 18, 33, 47, 73, 74, 75, 121, 134, 137, 140, 144, 146, 149, 150, 152, 158, 160, 165, 172
Sâdât, 129
Sâdık Belîğ Bey, 80, 86, 116, 117, 118, 124, 144, 152, 166, 174
Said Bâ Cüneyd, 155
Saint Stanislaus nişanı, 123
Sakız, 153
Sâlih Zeki Paşa, 105
Salmas, 121
Salnâme, 17, 18, 48, 49, 86, 174
Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamnâme, 18, 51, 52
Samudra-Pasai Sultanlığı, 60

Sanandaj/Senendec, 121
Sarıyer, 125
Sefâret, 38, 72, 73, 90, 92, 121, 128, 138, 139, 175, 176
Sefîr-i mahsûs, 45
Selânik, 96, 108
Selânik Askerî İdâdîsi, 108
Selebes, 130
Semarang, 137
Seydî Abdurrahman, 129
Seyyid Abdullah el-Attâs Efendi, 148, 154
Seyyid Abdullah el-Aydarûs, 146
Seyyid Abdullah el-Cüneyd, 69
Seyyid Abdurrahman ez-Zâhirî, 166
Seyyid Abdülkadir Efendi, 150
Seyyid Abdülkadir el-Aydarûs Efendi, 146
Seyyid Abdülmuttalib Efendi, 145
Seyyid Ahmed Aziz Efendi, 158
Seyyid Ahmed b. Ali Abbâsî, 133
Seyyid Ahmed el-Aydarûs, 171
Seyyid Münir el-Kaf, 146
Seyyid Osman Alevî, 146
Sıbyan Mektebi, 87, 98, 108, 112
Sırbistan, 49, 77, 97, 123
Sicill-i ahvâl, 21, 83, 108, 111
Sicilya, 39, 107
Sine, 121
Singapur, 20, 22, 69, 111, 129, 133, 135, 136, 147, 150, 151, 163
Sir Robert Ainslie, 36
Siyam, 134, 147, 159
Sofya, 83, 113
Soğukçeşme Askerî Rüşdiyesi, 105
Stajyer, 94, 99, 105, 113, 120
Standart gazetesi, 167
Stockholm, 74
Sulavesi, 57, 152
Sultan Abdülaziz, 66, 117
Sumatra, 57, 60, 64, 66, 130, 133, 136, 138, 145, 150, 151, 161, 168, 169
Sumbava, 57
Sunan (Susuhunan), 59
Sunda, 57, 61, 133, 168
Sunda Kalapa, 61
Süleymaniye Camii, 98
Süvari nişanı, 114, 115

Ş

Şâfiî, 58, 156, 157
Şam, 155
Şarkî Rumeli, 119
Şedîd Efendi, 114
Şehâdetnâme, 94, 98, 108
Şehbender, 16, 25, 26, 27, 29, 34, 35, 38, 39, 40, 41, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 72, 73, 84, 102, 103, 113, 133, 136, 137, 173
Şehbenderhâne, 27, 50, 54, 73, 74, 75, 83, 88, 106, 121, 129, 136, 173
Şehbenderler Nizamnâmesi, 55, 128
Şehbenderlik, 16, 19, 26, 27, 30, 31, 32, 35, 39, 40, 44, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 64, 69, 71, 74, 77, 82, 88, 110, 115, 120, 127, 129, 136, 139, 160, 164, 173, 176
Şekercizâde, 158, 159
Şemseddin Sâmi, 25
Şemsülmaârif Mektebi, 105
Şerif Abdülmuttalib Paşa, 165
Şerif Ali, 129
Şerif Kâsım, 129
Şerif Nâsır Bey, 165
Şerife Ayşe Hanım, 166
Şeyh Abdurrahman Bâ Cüneyd, 144
Şeyh Abdülkadir eş-Şuyû', 169
Şeyh Bâ Cüneyd, 151, 154
Şeyh Muhammed b. Said bâ-Makisem, 152
Şeyh Ömer Yûsuf el-Menkûş, 144
Şeyhülislâm, 70
Şîr-û Hûrşîd nişanı, 91, 95, 100, 107, 114, 116, 121
Şövalye rütbesi, 99

T

Taganrog, 118, 123
Tahlisiye madalyası, 124
Tahran, 78, 91, 95, 96, 99, 100, 107, 114, 120, 121, 122
Tahrîrât-ı Hâriciyye Kalemi, 47
Takova nişanı, 97
Tanzimat Fermanı, 18, 25, 28
Tarabya, 119
Taygan, 80, 118, 123
Tayland, 134, 136, 147, 159
Tebriz, 116, 120
Tefsîr-i Râzî, 117
Tefsîru'l-Beyzâvî, 153
Tek Taraflı Diplomasi, 30, 31, 32
Tensikât-ı umûmiyye, 106

Tercümânü'l-Müstefîd, 154
Tercüme Odası, 46, 73, 77, 88, 99, 113, 173
Teselya, 103
Tevfik Kâzım Kemahlı, 83
Tevfik Paşa, 101, 137
Tırhala, 103
Ticaret Nezâreti, 26
Ticaret ve Nâfia Nezâreti, 164
Tiflis, 95, 102
Tjiliwung, 61
Trieste, 39, 40, 166
Tulça, 102
Tunku Muhammed Dâvûd Şah, 82
Türkiye, 18, 22, 27, 57, 82, 83

U

Umûr-ı Mülkiyye Nezâreti, 47
Umûr-ı Şehbenderî, 47, 48, 73, 88, 105, 106, 120
Uzak Doğu, 13, 20, 58

Ü

Ülgün, 122

V

V. Mehmed, 70
V. Murad, 66
Vangel veled-i Monal, 146
Velâdet-i hümâyun, 158
Velî Sanga, 59
Veliyüddin Şemsî Bey, 78, 86, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 148, 169, 174
Venedik, 28, 39, 40
Verenigde Oost-Indische Compagnie, 62
Viyana, 34, 35, 37, 39, 45, 92

Y

Yanko Aziropolo, 43
Yanko Mavroyeni, 45
Yemen, 135, 141, 169
Yeni Çağ, 13
Yeni Gine, 130
Yıldız Sarayı, 143, 144, 162
Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, 33, 34
Yunan, 40, 43, 44, 90, 92, 114, 115, 146, 170
Yunan İsyanı, 44
Yunanistan, 49, 90, 102, 103, 111, 113, 115
Yûsuf Agâh Efendi, 37
Yûsuf Pozik Efendi, 78, 100, 103
Yûsuf Ziyâ Bey, 73, 88
Yûsuf Ziyâ Paşa, 38, 39, 40, 53

Z

Zât-ı Şâhâne, 39, 156
Zehrab/Zöhrab Efendi, 48, 52
Zühdü Paşa, 152

ISBN: 978-625-8882-15-5